

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 Р.

№ 1 (267) 2010

СІЧЕНЬ–БЕРЕЗЕНЬ

З М І С Т

Подія

Розширене засідання колегії Державного комітету архівів України (25–26 лютого 2010 р.)	5
Доповідь Голови Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург	7

Статті та повідомлення

<i>Матяш І. Б.</i> Поняття про архівознавство як науку: генеза змісту	50
<i>Пиріг Р. Я.</i> Гетьманат Павла Скоропадського: особливості законотворення (квітень–грудень 1918 р.)	76
<i>Делеган М. В.</i> Державний архів Закарпатської області: вектори регіонального міжнародного співробітництва в 2009 році	86
<i>Приходько Л. Ф.</i> Фондування архівних документів: до історіографії проблеми ...	91
<i>Федорова Л. Д.</i> Внесок Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва у розвиток архівної справи в Україні (1910-і рр.)	117

Архіви очима відомих сучасників

Іван Дзюба	128
Олександр Злотник	129
Юрій Кочубей	131
Ярослав Яцків	133

Унікальний документ

<i>Шепелюк В. М.</i> Вірш Тараса Шевченка “Сон” (“На панщині пшеницю жала”)... 135	
<i>Страшко В. В.</i> Лист папського нунція про порятунок збаразьких обложених... 138	

Архівна справа за кордоном

<i>Левченко Л. Л.</i> До історії створення Національного архіву Сполучених Штатів Америки (Закінчення. Початок у № 6, 2009 р.)	141
<i>Лавренюк А. Г., Жук Л. В.</i> Архівне зберігання електронних документів та інформаційних ресурсів у Республіці Білорусь	162

Особистості

“Пієтет перед працею історика-архівіста особисто в мене зберігається ще із студентських років” (на запитання редакції журналу “Архіви України” відповідає академік Валерій Андрійович Смолій)	170
<i>Мага І. М.</i> До 120-річчя від дня народження корифея української архівістики Віктора Олександровича Романовського (1890–1971)	178
<i>Смельянова Т. О.</i> Глибокий слід на архівній ниві (до 85-річчя від дня народження Олени Миколаївни Базанової)	193
<i>Ходоровський М. Д.</i> Вісімдесята весна Миколи Івановича Крячка	202

Інформація і рецензії

<i>Коломієць В. А.</i> Всеукраїнська наукова конференція “Вивчення та збереження картографічної спадщини у музеях України”.....	210
<i>Мягкий І. М.</i> Виставка документів Національного архівного фонду України до Дня Соборності України	216
<i>Прилепішева Ю. А.</i> Міжнародна конференція Круглого столу архівів (СІТРА) “Архівіст ХХІ століття: нові стратегії освіти та навчання”.....	219
<i>Пиріг Р. Я.</i> Фундаментальне видання “Крути. Січень 1918 року” – данина шани лицарям української революції	223
<i>Косенко О. В.</i> Публікація листів Євгена Деслава з канадських архівів.....	226
<i>Морозова А. В.</i> Новий путівник з історії і культури євреїв	230
<i>Шуст Р. М., Козицький А. М.</i> Книга спогадів про Ореста Мацюка	233

На допомогу молодим науковцям

Періодичні та продовжувані видання історичної тематики, що видаються в Україні та зарубіжні видання українознавчої тематики з 1991 р.: (матеріали до бібліографії)	236
--	-----

In Memoriam

Пам’яті видатного архівіста, історика Анатолія Вікторовича Кентія	251
---	-----

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ірина МАТЯШ (головний редактор),
 Ольга ГІНЗБУРГ, Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ,
 Наталія МАКОВСЬКА, Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ,
 Георгій ПАПАКІН, Руслан ПИРИГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
 Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Леонід СКРИПКА, Валерій СМОЛІЙ,
 Павло СОХАНЬ, Ніна ТОПШКО, Олександр УДОД

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державний комітет архівів України
 Інститут історії України Національної академії наук України
 Інститут української археографії та джерелознавства
 ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
 Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій та не несе відповідальності за достовірність наведених ними даних.

“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

- © Державний комітет архівів України, 2010
- © Інститут історії України НАН України, 2010
- © Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2010
- © Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2010

CONTENTS

The event

Enlarged Meeting of the State Committee (25–26 February 2010)	5
Report of O. P. Ginsburg, the Head of the State Committee on Archives of Ukraine	7

Articles and reports

<i>Matias I. B.</i> The concept of Archive keeping as science: genesis of content	50
<i>Pyrih R. Y.</i> The Hetmanate of Pavlo Skoropads'kyi: features of laws (April-December 1918)	76
<i>Delegan M. V.</i> State Archive of Zakarpattia region: ways of regional international cooperation in 2009	86
<i>Prikhodko L. F.</i> The funding of archival documents: for historiography of issues	91
<i>Fedorova L. D.</i> Contribution of the Kiev Society for the Protection of ancient monuments and art in the development of archives in Ukraine (1910th years) ..	117

Archives by eyes of famous contemporaries

Ivan Dzyuba	128
Olexandr Zlotnyk	129
Yuriy Kochubey	131
Yaroslav Yackiv	133

Unique document

<i>Shepelyuk V. M.</i> Taras Shevchenko poem "The Dream" ("Na panshcyni pshenytsu zhala")	135
<i>Strashko V. V.</i> The letter of papal nuncio on rescue of Zbarazh occupiers	138

Archival cases abroad

<i>Levchenko L. L.</i> To the history of the creation of the National Archives of the United States of America (Ending. Beginning in № 6, 2009)	141
<i>Lavrenyuk A. G., Zhuk L. V.</i> Archived storage of electronic records and information resources in Bilorus Republic	162

Personalities

"Piyetet before labor historian-archivist personally I still kept with the student years" (a question editors of the journal Archives of Ukraine meets Academician V.A. Smoliy)	170
<i>Maga I. M.</i> To the 120-year anniversary of the Ukrainian coryphaeus of archive science Romanovskyi Viktor Olexandrovyh (1890–1971)	178
<i>Yemelyanova T. O.</i> Deep score on archival field (up to 85-year anniversary of the birth of O. M. Bazanova)	193
<i>Khodorovskyi M. D.</i> Eighty spring of Mykola Ivanovych Kryachko	202

Information and reviews

<i>Kolomiez' V. A.</i> The Ukrainian scientific conference "The study and preservation of cartographic heritage in museums of Ukraine"	210
<i>Myagkyi I. M.</i> The Exhibition of documents the National Archival Fond of Ukraine to the Day of Ukraine	216

<i>Prylepisheva U. A.</i> The International Conference of the Round Table on Archives (CITRA) "Archivist of XXI century: new strategies in education and training" 219	
<i>Pyrih R. Y.</i> the fundamental issue "Krutyl. January 1918" – a tribute to honor knights of the Ukrainian revolution	223
<i>Kosenko O. V.</i> Publication of Eugene Deslav's letters	226
<i>Morozova A. V.</i> The new guide to Jewish history and culture	230
<i>Shust R. M., Kozytskyi A. M.</i> The memoirs of Orest Matsyuk	233

To help young scientists

Periodic and continuous publication of historical subjects, published in Ukraine and foreign publications on the Ukrainian subject in 1991: contributions to the bibliography	236
---	-----

In Memoriam

Memory of the great archivist and historian Anatoliy Viktorovych Kentiy	251
---	-----

РОЗШИРЕНЕ ЗАСІДАННЯ КОЛЕГІЇ ДЕРЖАВНОГО КОМІТЕТУ АРХІВІВ УКРАЇНИ

25–26 лютого 2010 р. відбулося розширене засідання колегії Державного комітету архівів України, участь в якому взяли керівники Держкомархіву, державних архівів в Автономній Республіці Крим, областей, міст Києва і Севастополя. Перший день було присвячено аналізу діяльності архівних установ у 2009 р. З доповіддю про підсумки роботи архівних установ України за 2009 рік та завдання на 2010 рік виступила Голова Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург. На засіданні відбулося зацікавлене обговорення доповіді. Внесено пропозиції щодо вдосконалення роботи архівних установ, прийнято відповідне рішення колегії.

За значний особистий внесок у забезпечення розвитку архівної справи, багаторічну сумлінну працю та високий професіоналізм директорам держархівів Чернівецької області Д. Д. Жмундуляку та Житомирської області І. О. Рафальському вручено нагороди Прем'єр-міністра України.

Голова Держкомархіву О. П. Гінзбург вручає диплом лауреата щорічної премії Держкомархіву України та Спілки архівістів України ім. В. Веретенникова директору Держархіву Чернігівської області Р. Б. Воробей

Нагрудний знак
“Почесний архівіст України”

премії Держкомархіву України та Спілки архівістів України ім. В. Веретенникова.

Учасників засідання проінформовано про затвердження Положення про нагрудний знак Державного комітету архівів України “Почесний архівіст України”, яким будуть нагороджуватися працівники архівних установ, керівники центральних органів виконавчої влади, державні, політичні, громадські діячі, науковці, іноземні громадяни за особистий вагомий внесок у розвиток архівної справи.

Нагрудним знаком № 1 вирішено відзначити багаторічну самовіддану працю в архівній галузі, видатного архівіста О. Г. Мітюкова.

Упродовж другого дня відбулося три тематичні семінари.

Перед присутніми виступила заступник Голови Держкомархіву О. В. Музичук на тему “Основні завдання державних архівів у сфері забезпечення збереженості документів НАФ у 2010 році”. З аналізом результатів рейтингового оцінювання ефективності діяльності місцевих державних архівів учасників засідання ознайомила в.о. начальника управління організаційно-аналітичного, правового та кадрового забезпечення Держкомархіву Н. К. Богунова, а заступник начальника управління – начальник відділу інформаційних технологій Ю. І. Забенько провів семінар з питань інформаційного наповнення електронної бази даних “Український мартиролог ХХ ст.”.

Нижче подаємо звіт про розширене засідання колегії Держкомархіву.

За підготовку бібліографічного довідника “Черниговские губернаторы и вице-губернаторы: личности и государственно-общественные деятели” директор Держархіву Чернігівської області Р. Б. Воробей, начальник відділу використання інформації Н. М. Полетун та головний спеціаліст цього відділу А. В. Морозова удостоєні професійних відзнак та дипломів лауреатів щорічної

ДОПОВІДЬ
ГОЛОВИ ДЕРЖАВНОГО КОМІТЕТУ АРХІВІВ УКРАЇНИ
О. П. ГІНЗБУРГ

Про підсумки роботи архівних установ України
за 2009 рік та завдання на 2010 рік

Шановні колеги!

Проведення підсумкової колегії – добра нагода відзначити здобутки 2009 р. та проаналізувати причини окремих прорахунків. Зробимо це відповідно до основних напрямів діяльності державних архівних установ.

Забезпечення збереженості та державний облік документів Національного архівного фонду.

У цілому нам вдалося вирішити низку проблем щодо забезпечення умов зберігання документів в архівних установах. Минулого року додаткові приміщення отримали 15 архівних відділів міських рад і 11 архівних відділів райдержадміністрацій, замінено приміщення 19 архівних відділів райдержадміністрацій та архівного відділу міської ради Миколаївської області.

Ремонт приміщень виконано в 92 архівах. У Державному архіві Закарпатської області завершено капітальний ремонт даху та стелі будівлі Береговського підрозділу архіву.

Завдяки встановленню додаткового стелажного обладнання збільшилася довжина полиць в архівосховищах ЦДАЗУ, Держархівах Харківської, Чернівецької областей, м. Києва та у 78 архівних відділах райдержадміністрацій і міських рад на 6 тис. 197,2 пог. м.

З метою запобігання несанкціонованому доступу до архівосховищ, вносу або крадіжкам документів вжито заходів щодо посилення контролю за організацією охоронного режиму в архівних установах.

У Держархіві Київської області протягом року встановлено електронну систему контролю доступу до приміщень архіву, систему відеоспостереження в читальному залі.

Посилено пожежну безпеку у державних установах усіх рівнів. Спільно з органами протипожежного нагляду проведено перевірки протипожежного стану приміщень, архівосховищ, технічного стану електромереж та електроустаткування, розроблено додаткові плани заходів з посилення та контролю за дотриманням правил пожежної безпеки.

З метою поліпшення фізичного стану всіх видів документів тривало виявлення й облік документів, що потребують ремонту та реставрації, проводилася дезінфекція, дезінсекція і знепилення справ.

Здійснено ремонт 1,2 млн. аркушів, реставрацію 295 тис. аркушів документів, консерваційно-профілактичне оброблення 791 од. зб. страхового фонду, 7 тис. 313 од. зб. кінодокументів, 2 тис. 930 од. зб. фотодокументів, 2 тис. 775 од. зб. фонових документів, 1 тис. 078 од. зб. відеодокументів, опрацьовано і підшито понад 95 тис. од. зб., закартоновано 467 тис. 845 од. зб.

Тривало поповнення страхового фонду. На документи з паперовою основою державними архівами створено страховий фонд, що на 55 % перевищує заплановані обсяги. Найвищі показники мають ЦДІАЛ, ЦДІАК, державні архіви Київської, Чернігівської областей.

Страхове копіювання фотодокументів проводили ЦДКФФА, державні архіви Дніпропетровської, Житомирської областей. Державні архіви Житомирської і Миколаївської областей здійснювали страхове копіювання фоно- і відеодокументів. ЦДАГО придбав читальний апарат для перевіряння та описування страхового фонду.

Пріоритетним напрямом роботи державних архівів у минулому році було перевіряння наявності документів Національного архівного фонду. Цьому сприяло затвердження наказом Держкомархіву від 10 листопада 2009 р. № 190 галузевої Програми здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ на 2009–2019 рр. У середньому цей показник перевиконано на 25 %. Протягом року з розшуку було знято 109 справ у ЦДАВО, Державному архіві в АРК, держархівних Миколаївської, Херсонської, Хмельницької областей.

У більшості держархівів протягом року тривала робота з виявлення унікальних документів. ЦЕПК погоджено ановані переліки на 237 документів ЦДАВО, ЦДАГО, ЦДІАЛ, ЦДКФФА, ЦДАМЛМ, державних архівів Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Київської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей та м. Києва.

Держархівами ЦДАГО, ЦДІАК, ЦДІАЛ, ЦДКФФА, ЦДНТА, ЦДАМЛМ, Держархівом в АР Крим, державними архівами Волинської, Житомирської, Закарпатської, Київської, Львівської, Миколаївської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей та м. Києва проведено грошову оцінку 1 тис. 237 документів НАФ, страхування унікальних документів (Держархів Черкаської області, ЦДІАЛ).

Тривало поповнення Центрального фондового каталогу й уточнення даних карток фондів, проводилися роботи з обліку нових справ та їх надходження на постійне зберігання, у тому числі справ, які надійшли з-за кордону. Продовжується робота над електронною версією ЦФК.

Попри помітне поліпшення умов зберігання архівних документів, залишаються невирішеними питання матеріально-технічної бази

Виступ Голови Державного комітету
архівів України О. П. Гінзбург

державних архівів, забезпечення їх придатними для зберігання приміщеннями.

Через заборгованість перед генеральним підрядником “Планета-Буд” та відсутність фінансування у 2009 році припинилися роботи з будівництва комплексу споруд ЦДА України. Кошти на консервацію об’єкта, незважаючи на неодноразове звернення Держкомархіву до Кабінету Міністрів України, також не було виділено. Така ситуація може призвести до негативних наслідків, зокрема, корозії та неминучого руйнування будівельних конструкцій.

Не завершено будівництво держархівів Київської, Тернопільської областей та м. Севастополя. Залишається невирішеним питання щодо добудови до корпусу № 2 Держархіву Чернігівської області. Не виділялися кошти на облаштування будівлі “Закарпаткнига”, переданого в оперативне управління Держархіву Закарпатської області.

Залишається аварійною будівля Держархіву Одеської області, що створює загрозу для перебування у ній як працівників, так і користувачів.

Повністю вичерпано можливості для приймання документів на зберігання у десяти державних архівах: ЦДАК, ЦДАЛ, держархівах Закарпатської, Київської, Полтавської, Тернопільської, Харківської, Чернівецької областей, міст Києва і Севастополя. Сховища ще у дев’яти державних архівів заповнено на 90–99 %.

Невизначеним залишається становище ЦДАМЛМ України, у якого у 2010 р. закінчується термін договору оренди з Національним заповідником “Софія Київська”.

Через недостатній рівень захищеності архівних будівель і сховищ не забезпечується гарантоване зберігання документів НАФ. Зокрема, 36 % будівель державних архівів областей не забезпечено позавідомчою охороною, в архівних відділах райдержадміністрацій – 87 %, архівних відділах міських рад – 80 %.

У 19 % будівель, 48 % архівних відділів райдержадміністрацій та 38 % архівних відділів міських рад не встановлено охорону сигналізацію, а в 6 % будівель держархівів областей, 51 % архівних відділів райдержадміністрацій та у 37 % архівних відділів міських рад – протипожежну.

У держархівах областей не оснащено протипожежною сигналізацією 22 % сховища, охоронною – 33 % сховищ. У архівних відділах райдержадміністрацій і міських рад цей відсоток значно більший.

Серед інших проблем, що потребують невідкладного втручання, – потреба в оснащенні архівосховищ сучасними системами вентиляції і кондиціонування повітря, біозахисту документів і засобів їх зберігання, а також відновлення документів з біоураженнями, виникнення якого зумовлюється постійним порушенням температурно-вологісного режиму в сховищах.

Невідкладного вирішення потребує питання збільшення обсягів страхового копіювання документів НАФ, задля чого необхідно відновити діяльність лабораторій з виготовлення мікрофільмів страхового фонду і забезпечити їх відповідним сучасним обладнанням і матеріалами.

Через неякісні реставраційні матеріали у ЦДІАК не вирішеною проблемою залишається виникнення пліснявих плям на обкладинках справ. Обсяги робіт з реставрації, ремонту та мікрофільмування, що виконуються ДЦЗД, не задовольняють потреби архівів.

Таким чином, стан матеріально-технічної бази архівних установ, спричинений хронічним недофінансуванням архівної сфери та дефіцитом архівних площ, створює загрозу зберігання документів НАФ – скарбниці національної пам’яті українського народу.

Формування Національного архівного фонду

У минулому році державні архіви України виконали завдання щодо комплектування всіма видами документів. На постійне зберігання надійшло 396 тис. 001 од. зб., з них 380 тис. 243 од. зб. управлінської документації, 3 тис. 627 од. зб. документів особового походження, 4 тис.

187 од. зб. науково-технічної документації, 7 тис. 944 од. зб. кіно-, фото-, фоно-, відеодокументів. Прийнято також 116 тис. 955 од. зб. з особового складу.

Найкращі показники з приймання управлінської документації у державних архівах Івано-Франківської, Донецької, Запорізької областей; кінодокументів – у Державному архіві Запорізької області; фотодокументів – у держархівах Запорізької, Хмельницької, Сумської областей, архівних відділах райдержадміністрацій Хмельницької та Волинської областей, архівних відділах міських рад Хмельницької області; фонодокументів – у Державному архіві м. Севастополя, Державному архіві Сумської області, архівних відділах райдержадміністрацій Хмельницької області; відеодокументів – у Держархіві Херсонської області, архівних відділах райдержадміністрацій Хмельницької області. Значну роботу з поповнення НАФ документами особового походження проведено державними архівами Одеської, Кіровоградської, Тернопільської областей, архівними відділами райдержадміністрацій Херсонської області, архівними відділами міських рад Донецької області.

Завдяки створенню мережі трудових архівів за минулий рік на 52 % зменшилося надходження до державних архівів та архівних відділів міських рад документів з особового складу ліквідованих підприємств, установ і організацій.

Значно активізувалася робота експертно-перевірних комісій (ЕПК) державних архівів. Зокрема, вдвічі перевищено планові показники зі схвалення описів управлінської документації, на 52% перевищено планові показники щодо погодження номенклатур справ установ – джерел формування НАФ та установ, внаслідок діяльності яких не утворюються документи НАФ. Перевиконали планові показники зі схвалення описів справ на управлінську документацію державні архіви Житомирської, Харківської, Луганської, Львівської, Запорізької, Івано-Франківської, Хмельницької областей. Найкращі показники з погодження описів справ з особового складу в державних архівах Запорізької, Харківської областей.

Протягом минулого року ЕПК архівних установ погодили та ЕК архівних установ схвалили 1 тис. 533 інструкції з діловодства, 229 положень про служби діловодства, 4 тис. 630 положень про ЕК, 3 тис. 701 положення про архівні підрозділи установ – джерел формування НАФ.

Архівними установами проведено цільову комплексну експертизу цінності документів установ сільського господарства, статистики тощо. ЦЕПК Держкомархіву було погоджено акти про вилучення з НАФ 14 тис. од. зб., що зберігаються в Державному архіві в АРК, державних архівах Житомирської, Запорізької, Миколаївської, Полтавської, Рівненської областей, архівному відділі Володарської райдержадміністрації Київської області.

Покращилися показники з організації роботи експертних комісій підприємств, установ і організацій. Установи – джерела формування НАФ внесли до описів справ, погоджених ЕПК державних архівів, понад 4 млн. 594 тис. справ постійного зберігання та 23 млн. 135 тис. од. зб. з особового складу. Описано 68 % справ постійного зберігання та 79 % справ з особового складу від загальної кількості документів, що зберігаються в архівних підрозділах установ.

Проводиться постійний облік джерел формування НАФ. У 2009 році на 22 % зріс показник проведення огляду стану діловодства та зберігання архівних документів на підприємствах, в установах і організаціях.

Здійсненню контролю за станом діловодства та архівної справи на підприємствах, в установах та організаціях сприяли заходи щодо підвищення кваліфікації працівників діловодних, експертних та архівних служб. Зокрема, проведено 1029 семінарів та курсів, у яких взяли участь понад 24 тис. слухачів. Працівники архівних установ також взяли участь у 825 семінарах та 17 курсах з підвищення кваліфікації, які проводили інші установи.

На 14 % збільшилася кількість взятих на облік приватних архівних зібрань. У регіонах України виявлено 168 власників приватних архівних зібрань. Активно працювали у цьому напрямі державні архіви Вінницької, Донецької, Кіровоградської, Одеської, Полтавської, Сумської, Черкаської та Чернігівської областей. Не організували виявлення та облік власників приватних архівних зібрань центральні державні архіви, Державний архів в Автономній Республіці Крим, 14 державних архівів областей.

Державними архівами здійснюється постійний контроль за дотриманням термінів зберігання архівних документів, вимог щодо умов їх зберігання, порядку ведення їх обліку, а також доступу до документів НАФ архівними установами, заснованими фізичними та юридичними особами приватного права. У регіонах України функціонує 20 приватних архівів (з них 10 – засновано юридичними особами), у яких зберігається понад 332 тис. справ з особового складу та майже 50 тис. справ тимчасового зберігання. У зв'язку з цим невідкладних змін потребує Закон України про ліцензування.

Працівники державних архівів та архівних відділів міських рад на договірних засадах упорядкували 305 тис. од. зб. документів підприємств, установ, організацій, що становить 8 % від загальної кількості; 3 % документів упорядковано трудовими архівами. Не проводилося упорядкування документів державними архівами Вінницької, Донецької, Запорізької, Київської, Луганської, Львівської, Одеської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей, м. Києва.

На тлі позитивних зрушень у сфері формування НАФ та організації зберігання документів в архівних підрозділах підприємств, установ та організацій мають місце окремі недоліки.

Не планували приймання документів особового походження державні архіви Луганської, Сумської областей, не виконали планові показники державні архіви Закарпатської областей, м. Севастополя. Не планували і не забезпечили приймання аудіовізуальних документів державні архіви Закарпатської, Івано-Франківської, Луганської, Львівської, областей.

Нагальною проблемою залишається передавання на постійне зберігання документів НАФ, що зберігаються в архівних підрозділах підприємств, установ та організацій понад встановлений термін. Найгірші показники – в Харківській, Київській, Полтавській, Одеській областях та місті Києві.

Організація користування архівною інформацією та використання інформації, що міститься в архівних документах

Найпоширенішими формами використання документної інформації держархівів залишаються *ініціативне інформування та виконання соціально-правових, генеалогічних та правових запитів* громадян. Ефективним засобом розкриття інформаційного потенціалу НАФ та доведення вагомості суспільного значення архівів є направлення держархівами 1 тис. 236 спеціальних інформаційних документів до різних рівнів органів державної влади, місцевого самоврядування, інших установ та організацій, що на 8 % більше ніж у 2008 р.

Упродовж минулого року зросла кількість запитів, що надходили на виконання до архівних установ. Було розглянуто майже 631 тис. запитів (близько 82 тис. – тематичних, понад 525 тис. – соціально-правового характеру, близько 22 тис. – цивільного стану). Результативно виконували запити ЦДАВО, ЦДІАК, ЦДІАЛ, Держархів в АР Крим, держархіви Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Львівської, Одеської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Чернігівської, Чернівецької областей, міст Києва та Севастополя.

У 2009 році кількість запитів щодо підтвердження *цивільного стану* зменшилася на 4 % у порівнянні з 2008 р., тоді, як кількість тематичних зросла майже наполовину. 50 % тематичних запитів у минулому році стосувалися питань встановлення майнових прав на землю та нерухоме майно.

Електронну реєстрацію звернень запроваджено в ЦДІАК, держархівах в АРК, Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Кіровоградської, Луганської, Харківської Херсонської, Черкаської областей, м. Києва.

Традиційно перевиконувалися планові показники з підготовки **виставок** документів: загальна кількість виставок – 1 тис. 436 (на 14 %

більше ніж у 2008 р.), з яких 143 підготовлено центральними державними архівами, 448 – держархівами областей та міст Києва і Севастополя, 693 – архівними відділами райдержадміністрацій, 152 – відділами міськрад. Найактивніше працювали в цьому напрямі ЦДАВО, ЦДАГО, ЦДІАК, ЦДАМЛМ, ЦДКФФА. Виставки приурочувалися до знакових подій та персоналій історії України.

Велику увагу користувачів привертають “виставки он-лайн”. На офіційному веб-порталі Держкомархіву функціонує 106 таких виставок, що на 20% перевищують показники 2008 р. 52 документальні виставки розміщено на власних сайтах держархівів та обласних державних адміністрацій.

Упродовж минулого року читальні зали установ системи Держкомархіву відвідало понад 28 тис. користувачів, у тому числі 879 іноземних дослідників (це на 12 % більше, ніж минулого року). За генеалогічною тематикою працювало 1 тис. 073 дослідники, які вивчали архівні документи з метою вивчення власної генеалогії або виконували замовлення на генеалогічні дослідження згідно нотаріально засвідчених доручень на їх проведення. Цей показник майже удвічі більший, ніж у 2008 р., але він не перевершив 2007 р. Наразі невирішеною залишається проблема пропускнуої спроможності читальних залів. Продовжує потерпати внаслідок відсутності власного читального залу ЦДНТА.

У серпні 2009 р. уже традиційно Держкомархів та архівні установи взяли участь у V Київській міжнародній книжковій виставці-ярмарку і ознайомилися з виданнями, що вийшли з друку у 2008 – I півріччі 2009 року.

Видавнича робота державних архівів гідно репрезентує галузь. Назвемо хоча б “Зведений каталог метричних книг”, “Реєстр розсекречених архівних фондів України” (т. 1, кн. 1 та т. 2, кн. 1–3), довідники-покажчики (ЦДІАК, ф. 128 “Архів Києво-Печерської Лаври та заповідника”), а також путівники по фондах ЦДНТА, держархіву Хмельницької області та анотований реєстр описів фондів Держархіву Житомирської області, документальні збірники: “Провісники свободи, державності і демократії: документи і матеріали. До 20-ї річниці створення НРУ” (ЦДАГО), “Карпатська Україна (1938–1939). Збірник архівних документів і матеріалів” (Держархів Закарпатської області), двомовний буклет “Архівна освіта в Україні” (УНДІАСД, Держкомархів).

Водночас стан та рівень підготовки такого виду довідкових видань як путівники по архівах, продовжує викликати занепокоєння. Робота над ними в окремих держархівах проводиться дуже мляво, а в інших – просто профанується. Сподіваємося, що у наступному році УНДІАСД здійснюватиме систематичний методичний супровід інших видавничих проектів, ініційованих Держкомархівом та держархівами. Слід також активізувати підготовку інформаційних видань іноземними мовами про державні архіви.

Примітною ознакою 2009 р. стало урізноманітнення форм співпраці держархівів зі ЗМІ. Архівні установи системи Держкомархіву підготували і провели 530 радіопередач та 540 телепередач. Увагу ЗМІ привернула прес-конференція на тему “Виконання державними архівами Указу Президента України щодо розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов’язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні”. Водночас кількість публікацій у пресі зменшилася на 10 %, що навряд чи можна назвати позитивною тенденцією.

Значно активізувалася робота щодо перегляду **грифів секретності** матеріальних носіїв інформації колишнього СРСР та приведення їх у відповідність з чинним законодавством. Держархівами було проведено 318 засідань експертних комісій з перегляду грифів секретності матеріальних носіїв інформації. Станом на 01.01.2010 року загальна кількість секретних справ, що перебувають на державному зберіганні в архівних установах України, становить 130 тис. 890 справ.

Відсоткове співвідношення секретних справ до загальної кількості справ у 2009 році становить 0,31 %, у 2008 р. їх було 0,45 %. Найактивніше проводили роботу з перегляду грифів секретності держархіви Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Миколаївської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Харківської, Чернігівської областей, держархіви міст Києва та Севастополя.

Держкомархів та архівні установи, керуючись принципами відкритості, прозорості та правдивості, здійснювали заходи щодо **наближення архівів до нагальних і сучасних потреб громадянського суспільства**. Зокрема, оновлено склад Громадської ради, до якої увійшли представники Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності, Інституту історії України НАН України, Національної спілки краєзнавців України, Національної спілки кінематографістів України, Національної радіокомпанії України, ЦК профспілок державних установ тощо.

З метою інтенсифікації конструктивного діалогу з усіма інститутами громадянського суспільства, залучення до консультацій найбільш зацікавлених та фахово підготовлених представників громадськості на офіційному веб-порталі Держкомархіву створено рубрики: “Громадянське суспільство і влада”, “Інформуємо громадськість”, “Регуляторні акти”, “Звернення громадян”.

Цільовою аудиторією веб-порталу є громадяни України, що становлять близько 60 % усіх відвідувачів, решта – репрезентанти 108 країн світу. Найчастіше відвідують портал користувачі з США (10,6 %), Російської Федерації (9 %), Польщі (2,9 %), Німеччини (1,8 %), Канади (0,8 %) та ін. країн. Загалом у звітному році веб-сайт Держкомархіву відвідали 849 (у 2008 р. – 662) тис. осіб. Відвідувачі отримали 1,45 те-

рабайтів (у 2008 р. – 0,91) інформації, прочитали 4,7 млн. веб-сторінок, завантажили на свої комп'ютери близько 12 млн. файлів. Всього у 2009 р. на сайті зафіксовано 14,7 млн. звернень.

Оновлення інформаційного ресурсу Держкомархіву сприяло оптимізації розміщення інформації на веб-порталі та позитивно позначилося на інформативності української та англійської сторінок. Всю інформацію, що розміщено на веб-порталі, захищено від несанкціонованої модифікації.

Розвиток міжнародного співробітництва

Міжнародна діяльність Держкомархіву та державних архівних установ відзначалася оптимізацією традиційних форм міжнародних відносин, зокрема, активізацією двостороннього співробітництва та пошуком нових видів міжнародних контактів. Особливу увагу було зосереджено на поглибленні взаємодії з закордонним українством. Піддано ретельному вивченню нормотворчої бази міжнародного права з метою розширення географії співробітництва та ревізії договорів, укладених у перші роки незалежності України.

У 2009 р. делегація українських архівістів взяла участь у Міжнародній конференції Круглого столу архівів (CITRA) “Архівіст XXI століття: нові стратегії освіти та навчання” (м. Сан-Джуліан, Мальта). Делегати від України були активними учасниками під час роботи пленарних та сесійних засідань Європейського (EURBICA) та Євро-Азійського (ЄВРАЗИКА) регіональних відділень Міжнародної ради архівів, Консультативної ради керівників архівних служб держав-учасниць СНД, ювілейних заходів з відзначення 85-річчя архівної служби Вірменії тощо. Заслужують на увагу позитивні результати щорічних тристоронніх зустрічей між архівними службами України, Російської Федерації та Республіки Білорусь.

Впевнена, що 11-та Загальна конференція ЄВРАЗИКИ і чергове засідання Консультативної ради керівників архівних служб країн-учасниць СНД, які цього року заплановано провести в Україні (20–23 травня, м. Одеса) відбудуться на найвищому організаційному та науковому рівнях.

Результатом міжвідомчого форуму за участю представників Держкомархіву, Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності, МЗС, працівників центральних архівних установ у минулому році стало робоче засідання Круглого столу на тему “Повернення культурних цінностей в Україну” з проблем правового та організаційного забезпечення повернення в Україну культурних цінностей, стали досягнуті домовленості щодо сприяння повернення документів, віднесених до зарубіжної україніки.

Підписано угоди про співробітництво з Білоруським і Російським державними архівами науково-технічної документації, Центральним архівом історії єврейського народу (м. Єрусалим, Ізраїль), Агентством “Узархів”, Міністерством культури та інформації Киргизької Республіки, Державним архівом Чорногорії. Факультетом історії та культурної спадщини Папської Теологічної Академії в Кракові. Пролонговано угоди з Меморіальним музеєм Голокосту та Генеалогічним товариством Юта.

Активну міжнародну діяльність проводили ЦДАЗУ, ЦДІАК, ЦДІАЛ, ЦДАМЛМ, ЦДНТА, ЦДКФФА, держархіви Закарпатської, Волинської, Запорізької, Сумської, Харківської, Чернівецької областей та м. Києва.

Розвиток електронних технологій

2009 рік кардинально відрізнявся від попередніх поглибленим впровадженням електронних технологій та зростанням обсягів інформації. Водночас, жодним чином не можна вважати задовільними темпи нарощування комп'ютерного обладнання та серверних потужностей державних архівів. Найбільш забезпечені комп'ютерами: ЦДЕА (78 %), держархіви Закарпатської (84 %), Житомирської (76 %), Миколаївської (70 %) областей, найменше – ЦДАВО (33 %), ЦДАМЛМ (30 %), держархіви Харківської області (32 %), Херсонської (28 %), Львівської (25 %), Кіровоградської (21 %) областей, Держархів в АР Крим (29 %) та УНДІАСД (27 %).

У 21 архівній установі працює 30 серверів, з них 5 – в Держкомархіві, 7 – у центральних держархівах. Решта – 19 архівних установ не мають серверів, які є ключовим елементом впровадження сучасних технологій обробки інформації та автоматизації архівних процесів.

На 9 % зросла кількість комп'ютерів, об'єднаних у локальні мережі. Створено локальні мережі у держархівах Вінницької, Закарпатської та Чернівецької областей. Досі їх не облаштовано в ДНАБ, ЦДАМЛМ, держархівах Дніпропетровської, Одеської, Полтавської, Харківської областей та м. Києва.

Практично всі архіви підключено виділеними каналами до мережі Інтернет. Водночас ЦДІАЛ, держархіви Кіровоградської, Одеської, Черкаської областей донині користуються доступом до мережі Інтернет рудиментарним способом – через телефонні лінії, що не дає змоги брати участь в інформаційних проектах, які вимагають постійного швидкісного доступу до мережі.

До ключових сучасних напрямів організації доступу до інформації належить оцифрування довідкового апарату архівів. Оцифрування у минулому році здійснювали усі держархіви, однак різними темпами та з неоднаковою ефективністю. Держархіви Вінницької, Волинської,

Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької та Чернігівської областей придбали книжкові сканери та отримали можливість оцифрувати архівні документи з високою ефективністю.

Водночас у держархівах, за винятком ЦДІАК та ЦДКФФА, відсутні централізовані сховища даних для зберігання отриманих цифрових зображень. Це знижує ефективність використання вже наявної інформації та організацію її захисту від пошкодження та втрати.

Непокоїть той факт, що за минулий рік в архівних установах не було створено жодного підрозділу з інформаційних технологій.

Держкомархівом та держархівами використовуються інформаційно-комунікаційні технології для удосконалення державного управління у сфері архівної справи та діловодства, відносин між архівними установами і громадянами, нарощення позитивної динаміки від електронної форми спілкування Держкомархіву з юридичними та фізичними особами. Держкомархівом розпочато впровадження системи надання адміністративних послуг через мережу Інтернет. Для цього Держкомархів розмістив на своєму веб-сайті розділ “Державні послуги”, який містить перелік державних послуг, що надає Держкомархів. Водночас, на веб-сайті відсутня систематизація послуг за сферами їх надання, а саме: – громадянам України, юридичним особам України, державним службовцям, міжнародній спільноті.

Однак переважна більшість архівних установ ще не має власних веб-сайтів, серед них – 8 центральних державних архівів, УНДІАСД, ДАНБ, ДЦЗД та 15 держархівів областей. Аналіз ситуації, що склалася у сфері інформаційних технологій, невтішний. Гострий дефіцит кваліфікованих кадрів призводить до неефективного використання придбаного обладнання, заважає впровадженню інноваційних технологій, які б радикально вплинули на оперативне оброблення потужних обсягів інформації НАФ та ефективно надавали б суспільству новітні види різноманітних послуг, гальмує розвиток архівної справи на одному з ключових напрямів діяльності, архівів, зокрема, використанні архівної інформації.

Нормативно-правове забезпечення діяльності державних архівних установ

Упродовж року Держкомархівом вживалися заходи щодо активізації законотворчої діяльності, розробки та вдосконалення чинних актів законодавства з питань архівної справи.

Враховуючи пропозиції архівних установ, Держкомархівом розроблено 4 законопроекти та 7 проектів постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України.

Підготовлено проект Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення порядку та строків зберігання деяких

категорій документів”, який розглянуто і схвалено Верховною Радою у лютому 2010 року. Прийняття зазначеного закону дасть змогу оптимізувати порядок надходження та строки зберігання у державних реєстраторів реєстраційних справ юридичних і фізичних осіб-підприємців, та справ про страхові виплати у фонді соціального страхування від нещасних випадків. Раніше ці документи підлягали передачі на постійне зберігання до державних архівів.

Держкомархів намагався вирішити також проблему надання йому права проводити ліцензування послуг з науково-технічного опрацювання і зберігання архівних документів. Поки що не задіяно механізми державного регулювання процесів, пов'язаних з науково-технічним опрацюванням і забезпеченням збереженості архівних документів, наданням архівних довідок. Вказаною діяльністю займаються державні архіви, архівні відділи міських рад, трудові архіви, приватні архіви та інші суб'єкти господарювання. Забезпечити зберігання архівних документів, їх належне науково-технічне опрацювання, проконтролювати якість надання послуг неможливо.

Внесення змін до Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” дозволить встановити і здійснювати державний контроль не тільки за наданням права юридичним і фізичним особам утворювати архіви та надавати відповідні послуги, а й за якістю цих послуг.

Попри важливість цієї проблеми, за рішенням Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва підготовку Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” призупинено.

Здійснювалися процедури щодо погодження проекту Закону України “Про внесення змін до ст. 43 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, яким передбачається врегулювати питання створення трудових архівів.

З метою врегулювання питання надання платних послуг архівними відділами райдержадміністрацій підготовлено проект постанови Кабінету Міністрів України “Про внесення змін до типових положень про місцеві державні архівні установи”.

Разом з тим, законопроектна та правова робота потребує ретельного вдосконалення.

З метою врегулювання питань, пов'язаних із нагромадженням, обліком, зберіганням архівних документів та використанням їх відомостей, необхідно розробити проект Закону України “Про архівну справу”, оскільки чинний Закон України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” регулює тільки частину відносин, пов'язаних із формуванням, обліком, зберіганням і використанням Національного архівного фонду.

Потребує доопрацювання і внесення змін Закон України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”.

Залишаються неврегульованими питання створення, діяльності трудових і приватних архівів.

Потребує удосконалення нормативна база з питань вилучення документів з Національного архівного фонду на підставі судових рішень щодо задоволення позовів власників або спадкоємців документів НАФ, розширення повноважень Держкомархіву тощо.

Фінансування архівної галузі

Чи не найважливішим досягненням у сфері фінансування державних архівних установ стало прийняття Кабінетом Міністрів України Постанови від 15 квітня 2009 р. № 364, згідно з якою за Держкомархівом було закріплено контроль за виконанням бюджетної програми “Забезпечення охорони приміщень державних архівів”. Фінансування вказаної програми почалося здійснюватися з червня 2009 року відповідно до Порядку використання у 2009 році коштів Стабілізаційного фонду для проведення заходів з охорони приміщень державних архівів. На виконання цієї постанови на охорону приміщень державних архівів було виділено 5 млн. 128, 1 тис. грн. За ці кошти 26 архівних установ провели заходи щодо посилення охоронного режиму держархівів.

Загалом використання бюджетних асигнувань головним розпорядником у 2009 році становить 96,5 %, місцевими державними архівними установами – 98,7 % від затверджених кошторисами показників, що на 10,2 % більше, ніж у 2008 році.

Найефективніше використали бюджетні кошти державні архіви Донецької (100 %), Івано-Франківської (100 %), Кіровоградської (100 %), Сумської (100 %), Тернопільської (100 %), Харківської (100 %), Черкаської (100 %), міста Севастополя (100 %), Житомирської (99,89 %), Чернігівської (99,83 %), Херсонської (99,7 %), Львівської (99,55 %) областей.

Однак у 2009 році обсяги бюджетних асигнувань загального фонду Державного бюджету на фінансування видатків Держкомархіву та центральних державних архівних установ у порівнянні з 2008 роком зменшилися на 6 млн. грн. У 1,3 рази зменшилися бюджетні асигнування на розробку прикладних програм у сфері архівної справи та реалізацію програми “Архівна справа”.

Додатковим і вкрай необхідним у сучасних економічних умовах джерелом фінансування архівів залишалися кошти, отримані від надання платних послуг. У порівнянні з минулим роком вони зменшилися на 6,2 % і становлять 4 млн. 606 тис. грн. Найактивніше у цьому напрямі працювали ЦДІАЛ, ЦДАГО, ЦДКФФА, ЦДАВО, держархіви Рівнен-

ської, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької, Одеської, Дніпропетровської, Херсонської областей, міста Києва. Втім, неприпустимо те, що затверджені видатки з державного бюджету на оплату комунальних послуг примушують архівні установи сплачувати за рахунок надання платних послуг. Тоді як кошти, отримані на спецрахунки установ, варто було б спрямовувати на модернізацію матеріально-технічної бази архівів, впровадження інноваційних технологій тощо.

Кадровий склад архівних установ

За станом на 1 січня 2010 року штатна чисельність працівників центральних державних архівів, держархіву в АР Крим, держархівів областей, міст Києва та Севастополя, архівних відділів райдержадміністрацій і міських рад без врахування трудових архівів становить 3 тис. 337 осіб. Фактично працює 3 тис. 264 особи, серед яких 28 % – фахівці віком до 35 років, 34 % – вікова група від 36 до 49 років та 38 % – у віці від 50 років. Непокоїть стабільний процес старіння кадрів. Кількість архівістів у групі від 50 років і старші (пенсійного віку) становить 16 %.

Державні службовці становлять 59 % від загальної кількості працівників. Повну вищу освіту мають 68 % від загальної чисельності працівників. З них вищу історико-архівну освіту стабільно мають 4 %, історичну – 13 %, вищу іншу – 51 %, серед яких, зокрема, є документознавці (2 %), юристи, правознавці (2%), філологи (2,3 %), бібліотекарі, бібліографи (3 %), економісти (12 %). Недостатній рівень матеріального забезпечення впливає на відток значної частини висококваліфікаційних кадрів та стійкий дисбаланс гендерної розстановки в архівній галузі, адже 85 % всіх працюючих – жінки. У минулому році відсоток плинності кадрів, залишався відносно стабільним та зупинився на рівні 11 %.

Однак питання некомплектованості і плинності кадрів залишаються гострими. Не проводиться планомірне забезпечення архівних установ випускниками вузів, не приділяється достатньої уваги зміцненню трудової дисципліни, своєчасному заміщенню вакантних посад.

На виконання вимог законів України “Про державну службу”, “Про боротьбу з корупцією” та інших нормативних актів, пов’язаних з несенням державної служби, у 2009 році Держкомархівом проводилися перевіряння ЦДАВО, ЦДІАК, ЦДАГО. Послідовно проводився план заходів щодо реалізації Концепції подолання корупції в Україні “На шляху до доброчесності”. У зв’язку з введенням у квітні 2010 року нового антикорупційного законодавства для держслужбовців Держкомархіву, центральних і місцевих державних архівів проведено низку навчальних заходів, організованих Головдержслужбою та відділом антикорупційної політики Мінюсту.

Для забезпечення добору висококваліфікованих фахівців на державну службу було сформовано кадровий резерв на 228 посад керівників та працівників Держкомархіву, керівників центральних державних архівних установ, Держархіву в Автономній Республіці Крим, держархівів областей, міст Києва та Севастополя. Позитивною тенденцією є відносне омолодження кадрового резерву за рахунок поповнення осіб у віці до 30 років.

Протягом 2009 року за спеціальними програмами підвищили свою кваліфікацію 563 працівники архівної галузі. Нині зі стажем роботи в архівній галузі до року працює 11 % осіб, від 1 до 5 років – 43 %, від 6 до 10 років – 17 %, від 11 до 15 років – 10 %, від 16 до 29 років – 14 %, понад 30 років – 5 %. Почесні звання “Заслужений діяч науки та техніки” та “Заслужений працівник культури України” мають 34 працівники, 54 особи мають наукові ступені докторів та кандидатів наук.

Шляхетна, творча і водночас жертвна праця архівістів не залишається поза увагою уряду. Працівникам державних архівних установ було присвоєно почесні звання “Заслужений працівник культури України”, вручено державні нагороди, відзнаки Кабінету Міністрів України та відомчі відзнаки Держкомархіву, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування.

Висока оцінка діяльності архівістів України, архівних установ – це, насамперед, оцінка наших спільних зусиль щодо піднесення ролі архівів на державному рівні. Щороку ми долаємо не штучні, а об'єктивні труднощі, пов'язані з реаліями сьогодення та новими проявами економічної і політичної нестабільності. Водночас, навіть в умовах сталої фінансової кризи, ми зобов'язані зберігати віковичну пам'ять – Національний архівний фонд.

Науково-дослідна і методична робота державних архівних установ

У 2009 році відповідно до плану науково-дослідної і методичної роботи архівні установи працювали над 8 науково-дослідними темами та 80 методичними розробками. З них УНДІАСД було розроблено – 11 % від загальної кількості методичних робіт, центральними держархівами – 20 %, держархівами областей – 69 %.

Найбільшу кількість розробок було присвячено проблемі створення і підтримки умов надійного довговічного зберігання документів НАФ. Зокрема, УНДІАСД підготував інструкцію з планування дій на випадок надзвичайних ситуацій в архіві, ЦДКФФА – інструкцію з профілактичного перемотування фотодокументів на магнітній стрічці, ЦДНТА – інструкцію з удосконалення та перероблення описів науково-технічної документації. Держархіви областей підготували 20 методичних розро-

бок з обліку, перевіряння наявності та стану документів НАФ (з них 6 – поза планом).

Певні кроки зроблено у забезпеченні впровадження технологій архівного зберігання електронних документів. ЦДЕА підготовлено методичні рекомендації щодо роботи з веб-ресурсами в архіві, типове положення про архівний підрозділ (архів) електронних документів органу державної влади, органу місцевого самоврядування, державного і комунального підприємства, установи, організації. ЦДКФФА підготовлено Методичні рекомендації “Найменування файлів оцифрованих аудіовізуальних документів архіву та нових надходжень в електронному вигляді”, Держархівом Хмельницької області підготовлено методичний посібник “Аудіовізуальні та електронні документи”.

У рамках реалізації програми щодо поповнення Національного архівного фонду документами спадщини України, української нації, що перебувають за кордоном, УНДІАСД підготовлено аналітичний огляд “Архівна україніка в Білорусі”, завершено підготовку довідника “Архівна україніка в Канаді”, які сприятимуть оптимізації підготовки взаємопов’язаної системи довідників.

Окремо слід згадати щорічний конкурс науково-методичних і науково-інформаційних робіт з архівознавства, документознавства, археографії. З 31 роботи, що надійшли від 20 державних архівних установ першу премію з врученням диплому I ступеня було присуджено Держархіву м. Севастополя за телепередачу “Севастопольская соборная мечеть в память Александра III” із циклу передач “Архівні історії”. Другу - членам редакційної колегії наукового щорічника “Сіверянський архів” Державного архіву Чернігівської області. Третє місце розділили архівний відділ Білопільської райдержадміністрації Сумської області за “Методичні рекомендації з організації роботи комунальної установи Білопільської районної ради “Білопільський районний трудовий архів” та Держархів Волинської області за “Методичні рекомендації по проведенню робіт з поліпшення фізичного стану справ у трудових архівах”.

У конкурсі на здобуття щорічної премії імені В. Веретеннікова взяли участь лише три архівні установи: ЦДНТА, держархіви Закарпатської та Чернігівської областей. Премію імені В. Веретеннікова у номінації “Археографія, архівна евристика” присуджено Держархіву Чернігівської області за підготовку бібліографічного довідника “Черниговские губернаторы и вице-губернаторы: личности и государственно-общественные деятели”.

Водночас спостерігаються уповільнені темпи вивчення механізмів формування потреб суспільства у ретроспективній інформації, недостатньо відпрацьовані процедури та методи запобігання біоураженням документів тощо. Інформаційне забезпечення науково-методичних досліджень, які здійснюють архіви, не завжди відповідає вимогам сьогодення.

Якість підготовки нормативно-методичних документів, поданих на розгляд Нормативно-методичної комісії Держкомархіву у першому читанні знизилася. Близько 50 % документів розглядаються кілька разів.

Спостерігається тенденція щодо порушення держархівами термінів виконання робіт. В цілому по галузі, у минулому році було перенесено строки виконання 10 % науково-методичних робіт. Кілька років поспіль переноситься Держархівом Львівської області розроблення примірної номенклатури справ районних санстанцій. Неприпустимим є й той факт, що ЦДАГО, ЦДАЛ, Держархів в Автономній Республіці Крим та держархіви Івано-Франківської області і м. Севастополя науково-методичну роботу на 2009 р. навіть не планували

Насамкінець хочу виділити **найважливіші проблеми**, які потребують невідкладного вирішення. За результатами консультацій з керівниками архівних установ до таких проблем слід віднести відсутність або нестачу архівних приміщень, їх непристосованість для зберігання архівних документів відповідно до чинних вимог, недостатнє фінансування, потребу у зміцненні матеріально-технічної бази та збільшення штатної чисельності архівів.

Свідченням того стало припинення будівництва центрального корпусу державних архівів, аварійний стан будівель держархівів Одеської та Харківської областей. Під загрозою виселення з приміщення перебувають ЦДНГА України та Державний архів м. Севастополя. Безпрецедентною є ситуація з Державним архівом Чернігівської області, фонди якого розпорошено у шести приміщеннях, що перебувають у двох містах.

Нагальною потребою стало зміцнення матеріально-технічної бази архівних установ. Так, лише Державному центру збереження документів НАФ у поточному році необхідно 100 тис. грн для придбання витратних матеріалів. Регулярне технічне обслуговування та поточний ремонт обладнання і устаткування ДЦЗД коштуватиме ще 100 тис. грн.

Першопричиною усіх проблем архівної галузі слід вважати відсутність належного та стабільного фінансування потреб державних архівних установ, недофінансування їх з боку місцевих бюджетів. Так, 33,3 % архівів поінформували про негаразди з оплатою послуг охорони. 50 % архівів звернули увагу на невідповідність чисельності архівних установ обсягу завдань, які потребують виконання, отже гостро стоїть питання збільшення штатної чисельності працівників архівної галузі.

Але я закликаю всіх не втрачати життєвого оптимізму, а об'єднати зусилля і спрямувати наш спільний професійний потенціал на подолання труднощів з тим, щоб належним чином зберігати національну архівну спадщину.

Н. О. ТОПШКО,

*директор Центрального державного
кінофотофоноархіву ім. Г. С. Пшеничного*

Шановні колеги!

У звітному періоді діяльність архіву було спрямовано на виконання завдань, визначених Планом розвитку архівної справи на 2009 рік. У рамках реалізації Державної програми розвитку архівної справи на 2006–2009 роки пріоритетним було питання забезпечення збереженості документів та їх облік.

Архів поступово виходить на новий рівень обліку архівних документів завдяки переведенню всіх облікових документів у цифровий формат та впровадженню в дію Програми здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ на 2009–2019 рр., розробленої Держкомархівом України. Практика довела, що Програму розроблено на належному рівні і це той випадок, коли вона допомагає охопити весь комплекс обліку документів, а не є лише просто додатком.

Впродовж року проводився комплекс заходів, спрямованих на забезпечення формування НАФ аудіовізуальними документами.

У 2009 р. архів спільно із УНДІАСД розпочав наукове дослідження розкриття основних теоретико – методичних аспектів проблеми оптимального формування НАФ аудіовізуальними документами (тема: “Відбір на постійне зберігання аудіовізуальних документів”).

Видано кінолітопис “Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів (1896–1939 рр.)” та підготовлено до видання кінолітопис за 1966–1975 рр.

Не вдалося видати за бюджетний кошт підготовлений у 2009 р. фотоальбом під назвою “XX століття. Портрет епохи”. Це питання буде розглянуто у 2010 р.

Нині наш архів стурбований ситуацією щодо забезпечення збереженості своїх документів. Особливу тривогу викликає страховий фонд на кінодокументи (4 тис. 083 од. зб.), що зберігається у підземному архівосховищі (бокс № 9), де відсутні стабільні оптимальні умови зберігання. Існуюча система припливно-витяжної вентиляції малоефективна, а система кондиціонування відсутня. Зафіксовані у журналах реєстрації температурно-вологісного режиму дані свідчать про різкі коливання показників температури та вологості повітря залежно від зовнішніх погодних умов. Особливо це характерно для осінньо-весняного періоду, коли із-за дії ґрунтових вод при відсутності гідроізоляції у боксі встановлюється мікроклімат з максимально підвищеною вологістю (*більше ніж 90 %*). Стіни по периметру частково вражено грибком. Все це згубно позначається на стабільності основи копій страхового фонду і може привести до їх втрати.

Директор Центрального державного кінофотофоноархіву
ім. Г. С. Пшеничного Н. О. Топішко виступає під час обговорення
доповіді Голови Держкомархіву О. П. Гінзбург

Така ситуація вимагає негайного вирішення питання, а саме:

- переміщення страхового фонду на кінодокументи з підвального приміщення;
- реалізація проекту кондиціонування та вентиляції повітря у сховищах архіву, розробленого у 2007 р. компанією “Піріт”.

Упродовж останніх 10 років від часу прийняття Закону України “Про обов’язковий примірник документів” ЦДКФФА на всіх рівнях порушував питання про його невиконання та про внесення змін до Закону України “Про кінематографію”. Проведена робота уже має свої результати. Зокрема, 18 лютого 2010 р. Верховна Рада України ухвалила закон “Про внесення змін до закону України “Про кінематографію”, до статті 17 якого ввійшла пропозиція ЦДКФФА, підтримана Держкомархівом, про передавання кінодокументів хронікально-документального характеру до кінофотофоноархіву (а не до Національного центру Олександра Довженка, як це було зафіксовано у попередньому варіанті закону).

Однак, перемога, до якої ми так довго йшли, обернулася для нас великою проблемою. На цей час деякі джерела формування НАФ (Національний центр Олександра Довженка, Національна кінематека України, студія “ВІАТЕЛ”) пропонують передати на зберігання до архіву свої кіновідеодокументи, а наявні сховища архіву не в змозі їх прийняти через відсутність вільних площ. Отже, ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного потрібні додаткові архівосховища, що передбачалися планами реконструкції архіву та введенням в дію нового триповерхового архівосховища для зберігання кінодокументів архіву та страхового фонду на документи НАФ всіх центральних архівних установ.

Щодо централізованого відокремленого зберігання страхового фонду на документи НАФ. Всі архівні установи мають страховий фонд на

такому носієві, як плівка. Тому дотримання вимог до забезпечення їх збереженості повинно контролюватися централізовано та згідно з вимогами Держстандартів.

У діяльності архівів питання використання і збереженості документів завжди було і є конфліктним, хоча обидва напрямки – основа діяльності архіву. І лише сучасні технології можуть допомогти навести мости між збереженістю та використанням.

Нині архів має нагальну потребу в оцифруванні кінодокументів. Перш за все, це стосується ранніх кінодокументів (від 1896 року – до періоду завершення Другої світової війни), що становить 806 одиниць обліку (близько 170 годин екранного часу). Окрему групу представляють близько 2 тис. одиниць обліку кінодокументів Республіканської студії телебачення, що записані на 16-міліметровій плівці, яку архів не може надавати користувачам із-за відсутності відповідного обладнання для їх перезапису.

Для вирішення цієї проблеми потрібно придбати телекінодатчик для перезапису кінодокументів на відео- і цифрові носії.

Наступна проблема, що вимагає термінового вирішення, пов'язана із забезпеченням збереженості інформації, записаної на відеокасетах. У ЦДКФФА зберігається 700 одиниць обліку відеодокументів, що за архівними вимірами мають досить короткий термін зберігання. Наприклад, інформація, записана на касетах формату betacam-sp вже через 6–7 років втрачає рівень відеосигналу майже вдвічі, погіршуються технічні і візуальні характеристики носія. Крім того, за інформацією провідних українських телеканалів з березня місяця 2010 року вони переходять лише на цифровий формат запису, тому що сервісні центри припиняють обслуговування техніки формату betacam-sp, а виробники – їх випуск.

Тому наш архів повинен перейти на професійний цифровий формат запису betacam-digital, що вимагає придбання відповідного технологічного обладнання.

Нарешті – питання надання платних послуг. Необхідно порушити питання про звільнення архівів від сплати ПДВ за надання платних послуг. До речі, Законом “Про кінематографію” в останній редакції від 18.02.2010 р. кінематографістів звільнено від сплати ПДВ.

Г. П. БІЛОУС,

директор Державного архіву Полтавської області

Шановні учасники засідання!

Упродовж 2009 року Держархів Полтавської області, архівні відділи райдержадміністрацій, міських рад та трудові архіви, попри складні економічні умови, виконали основні завдання у сфері архівної справи

© Г. П. Білоус, 2010

та діловодства. Особливо хочу подякувати Держкомархіву за вирішення непростого питання – фінансування послуг охорони архівних приміщень.

Найважливішим завданням у нашій роботі було поліпшення умов зберігання документів в архівних установах області. Завдяки участі депутатів місцевих рад, формуванню громадської думки нам вдалося добитися виділення нових приміщень для архівних відділів Гребінківської та Кременчуцької райдержадміністрацій. За кошти місцевих бюджетів зміцнити матеріально-технічну базу міських архівів: придбати оргтехніку та комп'ютери, встановити охоронно-пожежну сигналізацію, системи вентиляції та кондиціонування повітря у сховищах, придбати архівні коробки. За участі органів місцевого самоврядування ми змогли вирішити ті питання, які не змогли вирішити місцеві органи виконавчої влади.

Для піднесення іміджу архівної справи щорічно проводимо огляд стану діловодства та збереженості документів. У 2009 році за згодою Полтавської обласної ради профспілок України такий захід проведено в обласних організаціях професійних спілок України. В ньому взяли участь 20 обласних організацій, були визначені переможці. Такі огляди спонукають до наведення порядку в архівній справі та діловодстві, необхідності упорядкування архівних документів та утриманню їх у належному стані. Результати таких оглядів ми оприлюднюємо у ЗМІ і відчуваємо зацікавленість у наших послугах підприємств, організацій, установ.

Хочу також поділитися досвідом виконання запитів соціально-правового характеру майнового спрямування, які надходили до архівних установ у зв'язку з приватизацією земельних ділянок відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 05.08. 2009 № 844 “Про деякі питання реалізації права власності на землю громадянами України у 2009 році”. У порівнянні з 2008 роком їх загальний показник збільшився на 56 %. Оскільки кадрове забезпечення архівних відділів райдержадміністрацій залишається незмінним і складається з одного працівника, а фінансування було вкрай незадовільним, нами було рекомендовано передати документи на тимчасове зберігання сільським та селищним радам на термін до 3-х місяців для видачі відповідних довідок або їх ксерокопіювання за рахунок селищних та сільських рад. Прогнозовано за такими довідками в області можуть звернутися до 600 тис. чоловік. Видано ж таких довідок за зверненнями лише 11 тис., що становить 2%. Ця робота триває, ми її виконуємо безкоштовно, хоча з таким кадровим забезпеченням виконати такі великі обсяги робіт дуже складно. На всі такі запити були вчасно видані відповідні довідки, жодної скарги з цього приводу в області не було.

У минулому році, незважаючи на скрутний економічний стан, ми змогли заробити 309 тис. грн. Це результат великої роз'яснювальної роботи, яку ми проводимо в установах, організаціях, на підприємствах

щодо науково-технічного опрацювання документів. Практика свідчить, що сьогодні мало хто звертається для надання таких послуг до приватних підприємців, оскільки наші працівники виконують їх і професійно, і відповідально, і за помірні ціни. Але хотілося, щоб питання ліцензування цієї діяльності було вирішено якнайшвидше.

На превеликий жаль, у цьому році податкова інспекція нас зареєструвала як платників податку на додану вартість. Думаю, що цю проблему ми незабаром вирішимо, бо законодавство на нашому боці.

Кілька слів про те, що заважає нам працювати. По-перше, залишається не вирішеним питання щодо забезпечення держархіву області додатковим приміщенням. Нині в держархіві завантаженість архівосховищ становить 134 %, більше 350 тис. одиниць зберігання знаходяться в установах, підприємствах, організаціях – джерелах комплектування держархіву та архівних відділів райдержадміністрацій понад встановлені терміни.

По-друге, тривожною є тенденція щодо погіршення співпраці архівних установ з юридичними особами приватної форми власності, які внесені до списку №1 джерел формування НАФ. Незважаючи на роз'яснення та пропагування архівного законодавства, деякі представники невірно тлумачать його норми. Тому ми дуже просимо вирішити питання реєстрації Основних правил роботи архівних установ в Мін'юсті; в розділі “Формування НАФ” встановити порядок затвердження списків джерел формування НАФ розпорядчим актом облдержадміністрації.

Великою проблемою залишається відсутність юридичного супроводу роботи архівів області (починаючи від підготовки нормативно-правових актів і закінчуючи конфліктними ситуаціями, що виникають у процесі реалізації повноважень).

Значною мірою вирішити ці проблеми могла б вертикаль управління архівною галуззю, про яку ми вже неодноразово говорили. Практика останніх років показує, що територіальні управління мають краще фінансове та кадрове забезпечення, оперативно реагують на ризики сьогодення. До слова, хочу зазначити, що в останні роки ряд структурних підрозділів облдержадміністрації менших за чисельністю та вузько спрямованим функціональним призначенням стали головними управліннями, що дало змогу поліпшити кадрове забезпечення та матеріальний стан. Тому просимо пришвидчити питання переходу державних архівних установ у статус територіальних підрозділів Держкомархіву.

Особливе прохання архівістів пов'язане із внесенням змін до законів України про вибори у частині порядку зберігання тимчасової виборчої документації, оскільки є необхідність ліквідувати суперечності щодо місць зберігання документів НАФ та документів тимчасового зберігання (державні архівні установи згідно з архівним законодавством повинні зберігати лише документи НАФ).

І. М. КІСІЛЬ,

директор Центрального державного історичного архіву України, м. Київ

Шановні колеги!

У 2009 році колектив Центрального державного історичного архіву України працював над вирішенням питань, спрямованих на забезпечення зберігання та використання інформації документів, створення науково-довідкового апарату, облік, виявлення унікальних документів тощо.

Спочатку про роботу ЦДІАК України і, перш за все, хочу зупинитися на усуненні недоліків, виявлених у ході комплексної перевірки, проведеної Держкомархівом.

Розроблено та введено в дію ряд організаційно-розпорядчих документів: Регламент ЦДІАК, Положення про колегію ЦДІАК, Науково-методичну раду, ЕПК, затверджено їх персональний склад та плани роботи, переглянуто посадові інструкції працівників. Вжито заходів щодо поліпшення обліку документів. Розроблено та погоджено з ЕПК ЦДАВО України Інструкцію з діловодства ЦДІАК України та номенклатуру справ.

Усунуто фінансові недоліки: надлишок виплачених коштів повернуто до Державного бюджету, проведено індексацію, вся звітність оформлюється згідно з вимогами нормативних документів.

Однак, нерозв'язаним залишається питання біоушкоджених документів, у тому числі і частини страхового фонду. Архівом підготовлено проект Плану заходів з виявлення обсягів біоушкоджених документів та поетапної ліквідації (враховуючи страховий фонд). Але вирішення цього питання залежить від багатьох складових:

- як показали проведені перевірки, життєву активність мікроорганізмів можуть активізувати лише несприятливі умови температурно-вологісного режиму. Система вентиляції та кондиціонування застаріла і практично не функціонує (38 років експлуатації, зважаючи на конструктивні недоліки системи, допущені ще при спорудженні архівного комплексу), що призводить до порушення температурно-вологісного режиму, постійних перепадів температури, недостатнього очищення та обміну повітря, що негативно відбивається на фізичному стані документів;
- архів не має можливості створити умови для зберігання страхового фонду через відсутність спеціального приміщення, яке б відповідало всім вимогам для забезпечення збереженості страхового фонду, підтримання температурно-вологісного режиму. Страховий фонд повинен зберігатися у сховищі, в якому підтримуються такі параметри температурно-вологісного режиму: $t^{\circ}\text{C}$ не більш 12° , відносна вологість $50\pm 5\%$.

- для проведення працівниками архіву комплексу робіт із знепилювання, дезинфекції та дезинсекції уражених документів необхідно виділити окреме приміщення;
- обсяги робіт, що виконуються Державним центром збереження документів НАФ (реставрація, ремонт, підшивка справ) не задовольняють нагальні потреби ЦДАК.

Реставрація, ремонт та оправлення	Назва архівної установи					
	ЦДАК		ЦДАЛ		ЦДАВО	
	План	Звіт	План	Звіт		
2009 рік	51 300	100 527	142 000	156 216	75 100	86 132
2008 рік	50 600	74 942	142 000	148 678	76 100	112 414
2007 рік	114 850	107 892	142 000	175 196	111 300	114 163
2006 рік	119 700	132 603	142 000	146 560	115 000	126 281
2000 рік		191 508				
Середній показник в тис.		104,0		156,6		109,7

Не проводиться дереставрація документів, очищення документів від біоушкоджень, ДДТ.

Рік у рік зростає кількість робіт, які виконуються безпосередньо працівниками архіву. Це особливо стосується оправлення та підшивки документів, до цього проблеми слід додати ще й різке зростання кількості відвідувачів у читальному залі архіву.

У 2007 році в читальному залі архіву зареєстровано 942 дослідники, середній показник відвідування – 35,4 на день. У 2008 році в читальному залі архіву зареєстровано 1 тис. 20 дослідників, середній показник – 40,6 на день.

У 2009 році в читальному залі архіву зареєстровано 1 тис. 251 дослідник, середній показник – 49,4 на день.

Проте умови для їхньої роботи не відповідають вимогам: через недостатні розміри читального залу не витримуються нормативи робочої площі на одного дослідника, не вистачає шаф для тимчасового зберігання документів, тощо.

Разом зі збільшенням кількості відвідувачів зросла і кількість виданих справ. Якщо в 2007 р. було видано до читального залу 8 тис. 312 справ, то в 2009 році – 15 тис. 552 справ.

Причому, близько 50% відвідувачів – особи, які працюють за генеалогічною тематикою. Вони не підготовлені до роботи з документами та не знайомі з методикою проведення генеалогічних досліджень. Відповідно зростає кількість виданих справ, що містять генеалогічну інформацію, в першу чергу це метричні книги та сповідні розписи.

На реставрацію та ремонт видаються лише документи, які замовляють дослідники.

Таким чином, проведення за таких умов планових робіт з поетапної ліквідації біоушкоджень стає неможливим через відсутність розв'язання зазначених вище проблем.

Актуальним і нерозв'язаним питанням залишається виконання запитів, які надходять з інших країн. В першу чергу, це – генеалогічні запити. Недосконалість нормативно-правової бази змушує дослідників свідомо надсилати листи з проханням знайти інформацію про той чи інший акт цивільного стану, окремі обставини з життя їхніх предків. А ми не можемо за це брати плату.

О. С. ТЕДЄВ,

директор Державного архіву Запорізької області

Шановні колеги!

Однією із проблем у діяльності державних архівних установ Запорізької області у 2009 році було забезпечення виконання постанови Кабінету Міністрів України від 05.08.2009 № 844 “Деякі питання реалізації права власності на землю громадянами України у 2009 році”. Ця назва постанови у редакції від 05.08.2009, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2009 № 1112 назву змінено на “Деякі питання реалізації права власності на землю громадянами України”.

Нагадаю, що у пункті 1 вказаної постанови було затверджено “Порядок безоплатних оформлення та видачі громадянам України у 2009 році державних актів на право власності на земельні ділянки”, який набрав чинності з 01.09.2009. Постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2009 № 1112 назву змінено на “Порядок безоплатних оформлення та видачі громадянам України державних актів на право власності на земельні ділянки”.

Згідно з пунктом 2 Порядку (у редакції від 05.08.2009) для одержання державного акта на право власності на земельну ділянку громадянин або уповноважена ним особа звертається з заявою про видачу такого акта до представника територіального органу Держкомзему, разом з заявою надає копію рішення органу місцевого самоврядування або районної державної адміністрації щодо передачі земельної ділянки у власність.

Рішення органів місцевого самоврядування до 01 січня 2002 року – відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 № 15-92 “Про приватизацію земельних ділянок” та рішення органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади (районних дер-

Директор Держархіву Запорізької області О. С. Тедєєв

жавних адміністрацій) з 01 січня 2002 року – відповідно до статті 118 Земельного Кодексу України.

Все це зрозуміло та правильно з точки зору громадян та органів Держкомзему. Але ж рішення до 01.01.2002 та й частина з них після 01.01.2002 органами місцевого самоврядування та районними державними адміністраціями вже передано на державне зберігання.

В постанові № 844 про це мова не йде. Тому на місцевому рівні кожен з нас самостійно приймав рішення та розробляв механізм надання копій рішень органів місцевого самоврядування та районних державних адміністрацій для одержання громадянами своїх прав власності на землю.

З метою вирішення проблемних питань щодо матеріально-технічного та кадрового забезпечення у виконанні Постанови № 844 13.08.2009 я брав участь у засіданні колегії Головного управління Держкомзему у Запорізькій області, де розглядалося це питання. На колегії було скоординовано дії Державного архіву Запорізької області, Головного управління Держкомзему та його територіальних підрозділів, архівних відділів райдержадміністрацій та міських рад щодо надання копій рішень щодо передачі земельних ділянок у власність. Через територіальні органи Держкомзему (землевпорядників) до цієї роботи було залучено сільські та селищні голови рад.

Вже з 1 вересня 2009 року до Держархіву області та архівних відділів райдержадміністрацій та міськрад почали надходити запити від органів місцевого самоврядування та громадян особисто щодо надання копій відповідних рішень.

До Держархіву з моменту дії постанови у 2009 році надійшло 323 запити від громадян щодо надання копій документів про відведення (приватизацію) земельних ділянок, за весь 2009 рік – 756. У 2008 році з таких питань зверталось 420 громадян.

У читальному залі архіву протягом вересня-грудня 2009 року самостійно працювали з документами з приватизації земельних ділянок у Запорізькій області в 1992–1995 роках представники 76 сільських та селищних рад з 17 районів, яким було надано завірені ксерокопії документів. У 2008 році зверталися 4 сільські ради з чотирьох районів області.

Всього заявникам було надано близько 4 тис. аркушів копій документів. З метою зняття навантаження на копіювальну техніку архіву та економії паперу, окремі представники територій для виготовлення копій надавали власну оргтехніку та папір, за такий рахунок було підготовлено близько 20 % відповідей.

У ході виконання Постанови № 844 загострилася проблема кадрового забезпечення архівних відділів райдержадміністрацій, у штаті яких тепер передбачено всього одну штатну одиницю.

Так, за 2009 рік архівними відділами райдержадміністрацій виконано 2 тис. 815 запитів соціально-правового характеру про виділення, приватизацію земельних ділянок, в т.ч. за 9 місяців – 1 тис. 026, за жовтень–листопад 1 тис. 789 запитів (станом на 1 грудня 2009).

На одного працівника архівного відділу лягли проблеми з підготовки відповідей на запити органів місцевого самоврядування та громадян, виготовлення копій за умови недостатнього матеріально-технічного забезпечення. Тільки завдяки професіоналізму, особистим якостям, вмінню працювати у складних умовах, на жодній з територій не відбулося зривів з боку архівних установ.

Крім того, з самого початку не було врегульовано механізм надання завірених копій рішень органів місцевого самоврядування або районних державних адміністрацій щодо передачі земельних ділянок у власність, що зберігаються в державних архівних установах. З метою економії часу та матеріально-технічних ресурсів, на території області місцеві державні архівні установи надавали органам місцевого самоврядування одну завірену копію рішення зі списком громадян, а органи місцевого самоврядування надавали витяги для кожного громадянина, які завіряли своєю печаткою. Якщо ж безпосередньо звертався громадянин, то надавалася відповідь у встановленому законодавством порядку.

Є ще один аспект проблеми, який ми виявили під час роботи з виконання Постанови № 844. Під час суцільного (поаркушного) перегляду документів місцевих рад за 1991-1997 роки, які знаходяться на державному зберіганні, працівниками держархіву області та представниками місцевих рад виявлено порушення у формуванні та оформленні справ. Це питання 22.10.2009 було розглянуто на засідання ЕПК держархіву і

прийнято рішення рекомендувати начальникам архівних відділів активізувати роботу на місцях щодо упорядкування документів (формування та оформлення справ).

І, як підсумок, вношу пропозиції:

1. У разі продовження роботи щодо безоплатного оформлення та видачі громадянам України державних актів на право власності на земельні ділянки, або іншої роботи державного масштабу, яка потребуватиме надання копій документів, які знаходяться на державному зберіганні, враховувати роль державних архівних установ у реалізації таких проектів.

2. Згідно з Постановою № 844 суттєво збільшено чисельність працівників Держкомзему та підпорядкованих йому територіальних органів. Тобто, проблему в кадрах для органів земельних ресурсів було почуто на рівні Кабінету Міністрів України.

На цей час гостро потрібне цільове збільшення штатної чисельності архівних відділів райдержадміністрацій та упорядкування структури державних архівів областей, приведення у відповідність до нормативів штатної чисельності працівників.

Ще одна проблема – зарахування до стажу державної служби окремих періодів роботи на посадах керівних працівників та спеціалістів (зокрема, на посадах завідувача відділу забезпечення фізичної схоронності документів, на посадах архівістів, архівістів I та II категорії).

Державним архівом Запорізької області 13.07.2009 від Ленінського районного суду м. Запоріжжя було одержано позовну заяву про визнання стажу державного службовця у справі № 2-3244/2009, де позивачем є Острогляд К.Г. (заступник директора до 08.05.2009), відповідачем – Державний архів Запорізької області, третіми особами – управління державної служби Голодержслужби України в Запорізькій області та управління Пенсійного фонду України Ленінського району м. Запоріжжя. Наступне засідання у справі призначено на 24.03.2010. Крім того, окремі працівники держархіву області – державні службовці, які у різні роки працювали на вищезгаданих посадах, звернулися з вимогою зарахувати цей стаж до стажу державного службовця.

Проблема визначення стажу державної служби для працівників місцевих державних архівних установ потребує законодавчого урегулювання на рівні Кабінету Міністрів України.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.12.1996 № 826-р “Про посади працівників державних архівів областей, міст Києва та Севастополя” віднесено посади працівників державних архівів областей, міст Києва та Севастополя до категорій державних службовців:

4 категорія – посада директора;

5 категорія – посади заступників директорів та завідуючих відділами;

6 категорія – посади спеціалістів.

Учасники розширеного засідання колегії Держкомархіву

Отже, виникає питання, які ж саме “завідувачі відділів” та “спеціалісти” є державними службовцями.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.2004 № 1018 “Деякі питання оплати праці працівників державних і комунальних архівних установ” визначено перелік керівних працівників, фахівців державних і комунальних архівних установ, які виконують науково-методичні та виробничі функції, тобто не є “державними службовцями”.

А перелік посад працівників державних архівів областей, міст Києва та Севастополя, віднесених до категорій посад державних службовців на рівні Кабінету Міністрів України не визначено, хоча для працівників центральних державних архівів його визначено Постановою КМУ від 25.10.2002 № 1620.

Для розв’язання цих проблем, зокрема, у Державному архіві Запорізької області, ліквідації правових колізій, на мій погляд, потрібно готувати проект акту Кабміну, ініціаторами якого, у першу чергу, може бути Державний комітет архівів України разом із зацікавленими центральними органами виконавчої влади – Головдержслужбою, Міністерствами фінансів та юстиції.

З. В. КУШНІР,

*заступник директора – головний зберігач фондів
Державного архіву в Автономній Республіці Крим*

Шановні учасники колегії!

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 07. 05. 1998 р. № 639 “Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надавати архівні установи, що утримуються за рахунок бю-

© З. В. Кушнір, 2010

джетних коштів” Державний архів в Автономній Республіці Крим проводить підготовку і видачу довідок (фактографічних, генеалогічних, біографічних, історичних, тематичних та майнових) на платній основі.

Наказом Державного архіву в Автономній Республіці Крим від 07. 04. 2009 р. № 28, зареєстрованим у Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим 27. 04. 2009 № 6/571 – встановлено плату за надання послуг з виконання запитів з видачею архівних довідок про встановлення (підтвердження) прав.

Архів видавав довідки про підтвердження майнових прав громадян у 2009 році на платній основі, всього 733 довідки на суму близько 30 тис. грн.

У зв’язку з прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2009 року № 844 “Деякі питання реалізації права власності на землю громадянами України у 2009 році” Держкомархів України надіслав роз’яснення про порядок безкоштовної видачі громадянам “копій рішень органів місцевого самоврядування або районної державної адміністрації щодо передачі земельної ділянки у власність”.

Разом з тим, зазначена в листі норма регулює зовсім інші правовідносини, як за змістом, так і за суб’єктивним складом – а саме: порядок звернення громадян і порядок прийняття сільським, селищним, міським головою або уповноваженою ним особою заяви громадян про видачу державного акту про право власності на земельну ділянку.

Норма не містить положення про безкоштовну видачу копій відповідних рішень архівними установами.

Дія цих правових актів не поширюється на архівні установи, оскільки вони не виконують функції з “оформлення і видачі державних актів про право власності на земельні ділянки”.

Крім того, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2009 р. № 844 процедура одержання громадянами державного акту про право власності на земельну ділянку забезпечується комплексом заходів:

- 1) п. 5 цієї постанови передбачає збільшення чисельності працівників Держкомзему;
- 2) п. 3 цієї постанови передбачає виділення коштів на безповоротній основі із Стабілізаційного фонду;
- 3) одержувачем відповідних засобів є “Центр державного земельного кадастру” і установи, віднесені до сфери управління Держкомзему та Міністерства охорони навколишнього природного середовища (п. 2 Порядку використання у 2009 році коштів Стабілізаційного фонду для виконання заходів з безкоштовного оформлення й видачі громадянам України державних актів права власності на земельні ділянки).

Заходи щодо цільового виділення коштів не торкнулися архівних установ.

Державному архіву в Автономній Республіці Крим на 2009 рік затверджено кошторис з надання платних послуг у сумі 18,7 тис. грн. Архівом виконано на суму 113,7 тис. грн.

1. За рахунок оренди приміщень – 37,7 тис. грн. (оплата тепловодоелектропостачання, частково послуги охорони корпусу № 2).

2. Обробка документів організацій на 19,6 тис. грн.

3. Фотокопіювання документів за договором з Товариством російських німців – 12,9 тис. грн.

У зв'язку з недостатнім фінансуванням з Держбюджету України основних заходів, на які було спрямовано кошти спеціального фонду у 2009 році були:

- послуги охорони приміщень – 19,1 тис. грн.;

- теплопостачання – 8,4 тис. грн.;

- електроенергія – 8,3 тис. грн.;

- матеріально-технічне постачання – 31,4 тис. грн. (придбання архівних коробок, обкладинок, картону, паперу, бланків, запасних частин до ксерокса, деталей до комп'ютерів і тощо);

- послуги зв'язку – 2,8 тис. грн.;

- оплата послуг з оформлення свідоцтв про право власності – 3,7 тис. грн.;

- технічна перевірка заземлених пристроїв – 2,8 тис. грн. тощо.

Припускаючи тимчасові труднощі з організації охорони будинків Держархівом в АРК наприкінці 2009 року було зарезервовано 23,1 тис. грн., з них за охорону сплачено у січні 2010 року 20,7 тис. грн., а решту, що залишилася, на оплату послуг зв'язку.

Архівні установи Автономної Республіки Крим також надавали послуги з виконання запитів майнового стану. Після одержання роз'яснення послуги на ці запити стали безкоштовними. Недоотримано за IV квартал 2009 року майже 32 тис. грн.

Державний архів в Автономній Республіці Крим звернувся за роз'ясненням до Головного юридичного управління Ради міністрів АРК 15. 12. 2009 р. № 01-28/880. Але відповідь дотепер не отримано. У січні (21. 01. 2010 р. № 01-28/47) архів звернувся за роз'ясненням до Головного управління юстиції Міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим і одержав відповідь про те, що “запити громадян про видачу копій рішень органів місцевого самоврядування, державних адміністрацій про видачу громадянам земельних ділянок належать до категорії майнових, а не соціальних і що архів має право надавати такі послуги на платній основі.

У Державному архіві в Автономній Республіці Крим перебувають на контролі такі питання: ремонт даху корпусу № 1, (у 2009 році мали місце протікання в архівосховище), придбання архівних коробок, лінолеуму в архівосховище корпусу № 1 і корпусу № 2, встановлення ого-

рожі корпусу № 1 та установки нових вікон у робочих кабінетах, а ще багато заходів на які кошти з Держбюджету України не виділяються, втім основне питання – це цілодобова охорона приміщень.

Н. Д. БУЦЕНКО,

директор Державного архіву Донецької області

Шановні колеги!

Як відомо, сучасні інформаційні технології, які впроваджуються в архівній галузі, надають можливість створювати електронні копії документів шляхом їх сканування. Це стало базою для створення фонду користування та страхового фонду в нашому архіві.

У 2004 році архівом придбано книжковий сканер Minolta MS7000 з програмою для сканування документів в градації сірого кольору. На цей час архів має локальну мережу з доменною структурою, 4 комп'ютери з додатковими жорсткими дисками об'ємом 150–300 гігабайт (ця цифра не відображає загальну кількість комп'ютерів в архіві на той період). З 2005 року розпочато роботу зі створення фонду користування – переводу документів в електронний вигляд. За період роботи з 2005 року по серпень 2006 року було відскановано 52,5 тис. документів. Скануванням документів займалися працівники відділу інформаційно-пошукових систем. Справи сканували цілком, а після завершення сканування на обкладинці справи та на листі-засвідчувачі робили примітку про наявність електронної копії документа. Таку примітку роблять і в описі справ. На цьому етапі ми зберігали електронні копії документів на зовнішніх жорстких дисках в форматі jpg (джей-пег) з якістю зображення до 90 %, що на відміну від розповсюдженого формату tif (тіф) дало можливість зменшити об'єм збережених цифрових копій в десятки разів з невеличкою втратою якості.

При необхідності під час сканування документів проводилася реставрація текстових документів в електронному вигляді з використанням комп'ютерних технологій, що дозволяло усунути різноманітні дефекти (нечіткість тексту, слабкий контраст, плями тощо) та забезпечувало збереження оригіналу документа.

Для обліку документів, переведених в електронний вигляд, було створено обліково-довідкову базу даних “Сканування”. Вона містить інформацію про архівні шифри сканованого документа (№№ фонду, опису, справи, аркушів), кількість файлів, дату створення електронної копії документа, прізвище оператора, дату перепису інформації на сервер, № вінчестера, примітки.

Проведена робота дала можливість архіву припинити видачу документів дореволюційних фондів до читального залу, посилити збереженість архівних документів, а користувачі вивчали документи за до-

помогою комп'ютера. Таким чином, 2005 рік став відправною точкою роботи архіву в новому форматі.

3 серпня 2006 року на базі нашого архіву було проведено експеримент з видачі користувачам читального залу лише цифрових копій документів. Організацію роботи в цьому напрямку було покладено на заступника директора з інформатизації. Всього в проведенні експерименту було задіяно 3 відділи: відділ ІПС, відділ зберігання документів та відділ використання документів.

Було розроблено “Порядок користування документами НАФ України у читальному залі державного архіву Донецької області під час проведення експерименту”. Замовлення користувача на перегляд архівних справ в електронному вигляді надходило до відділу зберігання документів. Працівники відділу поаркушно переглядали замовлені справи та передавали їх відділу ІПС на сканування. Справи сканували, облікові дані заносили до БД “Сканування”. Потім справи повертали до відділу зберігання. Працівник відділу ІПС забезпечував підготовку замовлених копій відсканованих файлів, які переписувалися на жорсткий диск комп'ютера працівника читального залу. Користувачі переглядали замовлені документи на комп'ютері за допомогою локальної мережі, встановленої у читальному залі. Після завершення роботи користувача з документами в електронному вигляді працівник відділу ІПС по локальній мережі знищував видану інформацію на комп'ютері в читальному залі і записував інформацію для наступного користувача. Для попередження несанкціонованого копіювання інформації дисководи на комп'ютерах, за якими працюють користувачі, було відключено. Консультації по роботі з електронними документами користувачам надавав працівник читального залу. Спочатку сканування проходило тільки на замовлення користувача. Тобто, якщо він замовляв декілька аркушів із справи, ми сканували тільки їх. Це був вимушений крок, щоб встигнути відсканувати замовлений матеріал в строк. Але при такому режимі роботи виникали труднощі. Накопичувався частково відсканований матеріал із справи, який зберігався на сервері. Потім треба було повертатися до справи та сканувати решту аркушів. Пізніше, якщо справи були невеличкі за об'ємом, їх починали сканувати цілком.

На початку експерименту у читальному залі архіву було встановлено 3 комп'ютери: 1 – для працівника читального залу, 2 – для користувачів. У 2009 р. було встановлено ще один комп'ютер для користувачів. Крім відсканованих документів користувачі мають можливість працювати з електронними версіями путівника архіву, анотованим реєстром описів дореволюційних фондів, описами справ, каталогами тощо. Для управління електронними каталогами на сервері читального залу і, взагалі в локальній мережі архіву, інтенсивно ведеться розробка програми “Читальний зал”.

Початок проведення експерименту привів до спротиву користувачів, які не бажали працювати з документами на комп'ютері. Тепер, навпаки, вони просять відсканувати необхідні їм матеріали не тільки дорадянського періоду. Крім того, збільшилася кількість дослідників, які працюють з документами за допомогою комп'ютера. Але через відсутність достатньої кількості сканерів та працівників, архів не завжди встигає сканувати документи на замовлення.

У 2008 році ми встановили серверну шафу, на спеціальних полицях якої змонтовано сервер Dell PowerEdge 2950 (делл пауер ейдж) та ДБЖ (джерело безперебійного живлення - батарея). Сервер має 4 гігабайти оперативної пам'яті, два 4 ядерні процесори, 2 жорсткі системні диски, об'єднані в рейд масив RAID-1 (рейд один) (дзеркало), та 4 жорсткі диски, об'єднані в рейд масив RAID-5 (рейд п'ять). Це дає можливість організувати віртуальний жорсткий диск ємністю 2 терабайти, який має високий рівень захисту від втрати даних. На сервері встановлено оперативну систему FreeBSD 7.0 (фрі-бі-ес-ді). Завдяки серверу велася розробка системного розміщення даних, тепер страхова копія файла створюється в автоматичному режимі.

На 01.01.2010 р. відскановано 371,5 тис. документів.

Ми відпрацювали в такому режимі 5 років і тепер можна підбити підсумки. Головні наші здобутки архівістів це:

- припинення видачі з архівосховищ до читального залу документів дореволюційного періоду, що дає позитивний результат в забезпеченні збереження оригіналів документів;
- можливість надання електронних копій документів користувачу через 10–15 хвилин з моменту отримання замовлення при наявності вільного комп'ютера в читальному залі та відсканованих справ;
- фонд користування можна перевести в страховий фонд на плівку (при наявності необхідного обладнання).
- Разом з тим є багато проблем, які потребують вирішення:
- відсутність єдиної методики роботи з документами в електронному форматі;
- відсутність ліцензійних програм або фінансування на їх створення (в архіві програмуванням займається заступник директора архіву з інформаційних послуг);
- відсутність технічних можливостей архіву для задоволення потреб користувачів у перегляді документів в електронному форматі (потрібні додаткові сканери, комп'ютери для оснащення читальних залів архіву, фінансування для придбання жорстких дисків, додаткових полиць до серверної шафи);
- залишається невизначеним порядок доступу до інформації в електронному вигляді з урахуванням категорій: користувачі, пра-

цівники архіву, керівники архіву, адміністратори системи. Для кожної з цих груп повинні бути встановлені повноваження. Для захисту інформації в електронному вигляді необхідно розробити заходи щодо недопущення випадкового або навмисного внесення змін в інформацію та програмні засоби її обробки. Збереження носіїв з резервними копіями БД повинні вилучити можливість доступу до них сторонніх осіб;

- відсутність фінансування на проведення робіт з оцифрування документів та забезпечення їх зберігання;
- необхідність надання постійної допомоги користувачам під час роботи на комп'ютері,
- збільшення кількості розшитих справ, які проходять процедуру сканування,
- призупинення інших видів робіт (набір інформації до бази даних) працівниками відділу ПС в зв'язку зі збільшенням об'єму робіт по скануванню,
- відсутність достатньої кількості кваліфікованих кадрів: програмістів, системних адміністраторів, спеціалістів для роботи на сканері, палітурників, реставраторів документів.

Таким чином, перехід архіву на нові умови роботи з документами в електронному вигляді є безумовно позитивним кроком, але ця робота повинна проходити поетапно. Доступність інформації в електронному вигляді для користувачів повинна забезпечуватися технічною надійністю функціонування системи, регулярною підтримкою її точності та повноти, а також використанням ліцензійних антивірусних програм та їх постійним оновленням. Але всі ці роботи неможливо проводити без фінансування. Нині ми наблизилися тієї критичної межі, перехід за яку означає дестабілізацію роботи архіву. Фінансування на ці цілі повинно бути вагомим та стабільним. Тоді буде можливість займатися розробкою програми введення інформації, закупівлею ліцензійного обладнання, а також підтримувати його в робочому стані (супроводження, обслуговування комп'ютерного та мережевого обладнання) та інше. Крім того, виконання роботи з переводу документів в електронний формат потребує модернізації існуючої електромережі архіву, а також підключення її до більш потужного живлення електрострумом двох корпусів архіву. Ідеальним рішенням було б зв'язати швидкісним оптоволоконним інтернет-зв'язком дві будівлі держархіву з метою подальшого покращення обміну інформацією і організації більш потужної системи створення електронного страхового фонду.

Р І Ш Е Н Н Я
КОЛЕГІЇ ДЕРЖАВНОГО КОМІТЕТУ
АРХІВІВ УКРАЇНИ

м. Київ, 25 лютого 2010 р.

**Про підсумки роботи державних архівних установ
у 2009 році та пріоритети на 2010 рік**

Розглянувши підсумки виконання архівними установами планових завдань у 2009 році та завдання на 2010 рік, колегія Держкомархіву відзначає, що архівні установи виконали, а за значною кількістю важливих показників перевиконали заплановані на 2009 рік показники роботи.

Загальний обсяг фінансування Держкомархіву, центральних державних архівних установ, Держархіву в Автономній Республіці Крим, держархівів областей та міст Києва і Севастополя в 2009 році складав 85 785,7 тис. грн., з них видатки на оплату праці становили 51 584,70 тис. грн.

Додатковим джерелом фінансування архівів залишалися кошти, отримані від надання платних послуг. У 2009 році вони склали 4 606,0 тис. грн.

Середньомісячна заробітна плата працівників галузі становила 2 149 тис. грн.

Для здійснення заходів з охорони приміщень державних архівів із Стабілізаційного фонду було виділено 5 128, 1 тис. грн., за рахунок яких 26 архівних установ оплатили послуги фізичної охорони.

Поліпшено умови зберігання документів: 11 архівних відділів райдержадміністрацій та 15 архівних відділів міських рад отримали додаткові приміщення площею 1205,5 кв. м; у 92 архівних установах відремонтовано 5 400 кв. м. площ; у держархівах Львівської, Хмельницької областей, 23 архівних відділах встановлено пожежну сигналізацію.

Держархіви Донецької, Київської, Кіровоградської, Рівненської, Сумської, Херсонської областей встановили охоронну сигналізацію, Держархів Миколаївської області підключив охоронну сигналізацію до центрального пульта спостереження. 11 держархівів здійснили обслуговування та ремонт засобів охоронної сигналізації.

Держархів Київської області встановив електронну систему контролю доступу до приміщень архіву.

Держархіви Київської, Львівської, Рівненської та Чернігівської областей встановили системи відеоспостереження, Держархів Вінницької області – додаткові камери спостереження.

З метою поліпшення фізичного стану документів здійснено ремонт 1,2 млн. аркушів, реставрацію 295 тис. аркушів документів, консерваційно-профілактичне оброблення 791 од. зб. страхового фон-

ду, 7 313 од. зб. кінодокументів, 2 930 од. зб. фотодокументів, 2 775 од. зб. фонодокументів, 1 078 од. зб. відеодокументів, опрацьовано і підшито понад 95 000,0 од. зб., закартоновано 467 845 од. зб.

Пріоритетним напрямком роботи державних архівів в минулому році було перевіряння наявності документів НАФ. Цей показник перевиконано на 25%.

Тривала робота з виявлення унікальних документів.

ЦЕПК погоджено ановані переліки ЦДАВО, ЦДАГО, ЦДІАЛ, ЦДКФФА, ЦДАМЛМ, держархівів Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Київської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей та м. Києва на 237 документів. Унікальні документи внесено до електронної версії розділу „Унікальні документи Національного архівного фонду” Державного реєстру національного культурного надбання.

Здійснено грошову оцінку 1 327 документів НАФ. ЦДІАЛ та Держархів Черкаської області провели страхування унікальних документів.

Протягом року на постійне зберігання надійшло 396 001 од. зб., з них 380 243 од. зб. управлінської документації, 3 627 од. зб. документів особового походження, 4 187 од. зб. науково-технічної документації, 7 944 од. зб. кіно-, фото-, фоно-, відео документів, 116 955 од. зб. з особового складу.

ЕПК держархівів на 99 % перевищили показники зі схвалення описів управлінської документації, на 100 % – з погодження описів з особового складу. Плановий показник із погодження номенклатур установ – джерел формування НАФ і установ, у діяльності яких не утворюються документи НАФ, перевиконано на 52 %.

У 2009 р. на 14 % збільшилася кількість взятих на облік приватних архівних зібрань. Виявлено 168 власників приватних архівних зібрань, у яких зберігається 8 673 од. зб.

У серії “Архівні зібрання України” вийшли друком міжархівні довідники “Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України. – Т. 1” та “Реєстр розсекречених архівних фондів України” (Т. 1, Кн. 1 та Т. 2, Кн. 1–3), “Каталог метричних книг Державного архіву Волинської області (1600–1933)”, “Анований реєстр описів Державного архіву Житомирської області. – Т. 1: Дореволюційні фонди”.

Видано путівники по фондах ЦДНТА та Держархіву Хмельницької області.

Органам державної влади, місцевого самоврядування та іншим зацікавленим установам та організаціям держархіву направили 1 236 інформаційних документів. Найбільшу активність в ініціативному ін-

формуванні виявили ЦДАМЛМ, ЦДНТА, держархіви Вінницької, Закарпатської, Харківської, Херсонської, Черкаської областей, архівні відділи райдержадміністрацій Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Херсонської, Хмельницької та архівні відділи міськрад Дніпропетровської, Донецької, Одеської, Хмельницької областей.

Держархівами виконано 81 836 тематичних запитів, з яких 72 982 – з позитивним результатом. Найбільше таких запитів виконали ЦДАВО, ЦДІАК, ЦДІАЛ, Держархів в Автономній Республіці Крим, держархіви Донецької, Запорізької, Львівської, Тернопільської, Харківської областей, м. Севастополя, архівні відділи райдержадміністрацій Автономної Республіки Крим, Донецької, Київської, Херсонської, Черкаської областей та архівні відділи міськрад Автономної Республіки Крим, Донецької, Київської, Одеської, Полтавської, Черкаської областей.

Виконано 22 192 запити цивільного стану. Найбільшу кількість таких запитів виконали ЦДІАК, держархіви Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Одеської, Сумської, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей.

Розглянуто 525 405 запитів соціально-правового характеру, що на 315 тис. перевищує плановані показники. З них на 470 111 запитів надано позитивні відповіді. Найбільше навантаження припало на ЦДАВО, ЦДАГО, ЦДІАЛ, Держархів в Автономній Республіці Крим, держархіви Волинської, Донецької, Львівської, Миколаївської, Харківської, Чернівецької областей, м. Києва.

У 2009 році на адресу державних архівних установ надійшло 1 369 генеалогічних замовлень.

Протягом року архіви підготували 1 436 виставок. Найбільшу активність в їх організації та проведенні виявили ЦДАВО, ЦДАМЛМ, ЦДКФФА та держархіви Волинської, Закарпатської, Одеської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької областей.

Держархіви підготували і провели 530 радіопередач, 540 телепередач, на сторінках періодичної преси опубліковано 1 542 документальні публікації.

Найбільш плідно співпрацювали із засобами масової інформації ЦДАВО, ЦДАГО, ЦДКФФА, ЦДАМЛМ, держархіви Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Кіровоградської, Одеської, Тернопільської, Хмельницької, Чернігівської областей, мм. Києва та Севастополя.

Завершено розробку 5 науково-дослідних тем та 71 методичного посібника. Переважну більшість наукових розробок здійснив УНДІАСД.

У 2009 році значно активізувалася робота щодо перегляду грифів секретності матеріальних носіїв інформації колишнього СРСР та приведення їх у відповідність до вимог законодавства. Загальна кількість секретних справ, що перебувають на державному зберіганні в архівних

установах України, складає 130 890. Відсоткове співвідношення секретних справ до загальної кількості справ у 2009 році становить 0,31 % (у 2008 році – 0,45 %).

Делегації українських архівістів взяли участь у роботі Міжнародної конференції Круглого столу архівів (CITRA) “Архівіст XXI століття: нові стратегії освіти та навчання” (Мальта) та 10-ї Загальної конференції Євро-Азійського регіонального відділення МРА (Вірменія).

Підписано двосторонні міжнародні міжвідомчі договори про співробітництво Держкомархіву з Агентством “Узархів” при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан, Міністерством культури та інформації Киргизької Республіки, Державним архівом Чорногорії.

Попри значний обсяг виконаних у минулому році завдань, залишається ще ряд проблемних питань, які потребують вирішення.

Через відсутність фінансування у 2009 році припинилися роботи з будівництва комплексу споруд ЦДАУ.

Не завершено будівництво держархівів Київської, Тернопільської областей та м. Севастополя. Залишається невирішеним питання щодо добудови до корпусу № 2 Держархіву Чернігівської області. Протягом звітнього року не виділялися кошти на облаштування будівлі “Закарпаткнига”, переданого в оперативне управління Держархіву Закарпатської області.

Не розв’язано проблему щодо переміщення фондів Держархіву Одеської області з аварійної будівлі – синагоги Бродського.

Повністю вичерпано можливості для приймання документів на зберігання у десяти держархівах: ЦДІАК, ЦДІАЛ, держархівах Закарпатської, Київської, Полтавської, Тернопільської, Харківської, Чернівецької областей, міст Києва і Севастополя. Сховища ще у дев’яти держархів заповнено на 90–99 %.

Охоронний і протипожежний режими низки архівних установ викликають занепокоєння. Так, 33 % будівель державних архівів областей, 87 % архівних відділів райдержадміністрацій, 80 % архівних відділів міських рад не оснащено позавідомчою охороною.

У 19 % будівель держархівів областей, 48 % архівних відділів райдержадміністрацій, 33 % архівних відділів міських рад відсутня охоронна сигналізація.

Протипожежна сигналізація відсутня у 6 % будівель держархівів областей, у 50 % будівель архівних відділів райдержадміністрацій, у 33 % архівних відділів міських рад.

Системами вентиляції і кондиціонування повітря обладнано лише 40 % сховищ центральних держархівів та держархівів областей.

Страховий фонд створено лише на 2,7 % від загальної кількості документів НАФ.

Не планували приймання документів особового походження держархівів Луганської, Сумської областей; не виконали планові показники держархівів Закарпатської області, м. Севастополя.

Не планували і не забезпечили приймання аудіовізуальних документів держархівів Закарпатської, Івано-Франківської, Луганської, Львівської областей.

Нагальною проблемою залишається передавання на постійне зберігання документів НАФ, що зберігаються в архівних підрозділах підприємств, установ та організацій понад встановлені роки (1 млн. 724 тис. од. зб.). Найгірші показники в Харківській (335 946 справ), Київській областях (178 117 справ), місті Києві (176 023 справи), Полтавській (125 056 справ), Одеській областях (79 336 справ).

Досі не організували виявлення та облік власників приватних архівних зібрань центральні держархіви, Держархів в Автономній Республіці Крим, 14 держархівів областей.

Не завершено створення мережі трудових архівів.

Низька активність співпраці зі ЗМІ спостерігалася в ЦДАЗУ, держархівах Івано-Франківської та Луганської областей.

Відсутні локальні мережі в ДНАБ, ЦДАМЛМ, держархівах Дніпропетровської, Одеської, Полтавської, Харківської областей та м. Києва.

47 % архівних установ не мають серверів, які є ключовим елементом впровадження сучасних технологій обробки інформації та автоматизації архівних процесів. Не мають власних веб-сайтів УНДІАСД, 8 центральних держархівів та 15 держархівів областей.

Враховуючи зазначене, з метою подолання проблем архівної справи та забезпечення подальшого її розвитку

колегія вирішила:

1. Звіт про виконання Плану розвитку архівної справи в Україні на 2009 рік взяти до відома.

2. Схвалити проекти Плану розвитку архівної справи в Україні на 2010 рік, Плану науково-дослідної та методичної роботи державних архівних установ України на 2010 рік, Плану науково-видавничої роботи державних архівних установ України на 2010 рік та завдань, визначених пріоритетними для архівної галузі у 2010 році (додаються).

3. Керівництву Держкомархіву, керівникам його структурних підрозділів:

- забезпечити виконання завдань, визначених пріоритетними для архівної галузі у 2010 році та реалізацію заходів, спрямованих на виконання Плану розвитку архівної справи в Україні на 2010 рік;
- поліпшити організаційно-методичне керівництво архівними установами та надання їм допомоги; більш глибоко аналізувати стан справ на місцях, оперативного вживати заходів щодо усунення виявлених недоліків в роботі архівних установ;

- запровадити систему управління якістю в Держкомархіві;
- забезпечити проведення 11-ї Загальної конференції Євро-Азійського регіонального відділення Міжнародної ради архівів (ЄВ-РАЗІКА) в м. Одесі;
- розробити єдину для державних архівів інформаційно-пошукову систему обліку звернень громадян і контролю за вирішенням порушених у них питань;
- впровадити систему надання державних (адміністративних) послуг через мережу Інтернет;
- активізувати роботу зі ЗМІ з метою ширшого ознайомлення суспільства з діяльністю архівних установ.

4. Керівникам державних архівних установ усунути зазначені недоліки в роботі державних архівних установ, насамперед звернути увагу на:

- забезпечення надійної експлуатації архівних будівель і приміщень, систем їх життєзабезпечення, посилення охоронної і пожежної безпеки архівосховищ, оснащення читальних залів надійними системами відеоспостереження;
- забезпечення обладнання архівосховищ системами вентиляції і кондиціонування повітря, дотримання температурно-вологісного, світлового та санітарно-гігієнічного режимів у архівосховищах;
- посилення контролю за наявністю, станом і рухом документів, виконання завдань Програми здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ на 2009–2019 роки у 2010 році;
- активізацію створення страхового фонду та фонду користування на документи Національного архівного фонду;
- забезпечення приймання та описування документів з виборів Президента України, з виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів;
- посилення контролю за обліком місцезнаходження та упорядкуванням документів ліквідованих і реорганізованих підприємств, установ і організацій, документи з особового складу яких перебувають на зберіганні у правонаступників, органів вищого рівня та інших установах;
- забезпечення контролю за станом архівної справи та діловодства в установах – джерелах формування НАФ та організацією роботи архівних установ, створених фізичними та/або юридичними особами приватного права;
- посилення контролю за станом упорядкування документів підприємств, установ та організацій;
- приймання документів від установ-джерел формування НАФ, які зберігають документи понад встановлені строки;

- активізацію проведення нарад (семінарів) з підвищення кваліфікації працівників служб діловодства та архівних підрозділів підприємств, установ, організацій;
- реалізацію архівно-пошукового інформаційного проекту “Український мартиролог ХХ століття”;
- завершення підготовки путівників у рамках галузевої програми “Архівні зібрання України”;
- виявлення та описування архівної україніки;
- забезпечення дотримання законодавства у сфері зовнішніх зносин;
- завершення наповнення бази даних “Архівні фонди України”.

5. Керівникам ЦДІАЛ, держархівів Кіровоградської, Одеської, Черкаської областей побудувати постійні виділені канали доступу до Інтернет.

6. Керівникам ЦДАМЛМ, держархівів Дніпропетровської, Одеської, Полтавської, Харківської областей та м. Києва побудувати локальні мережі, впровадити сервери безпеки й забезпечити доступ з робочих місць співробітників до мережі Інтернет.

УДК 930.25

І. Б. МАТЯШ*

ПОНЯТТЯ ПРО АРХІВОЗНАВСТВО ЯК НАУКУ: ГЕНЕЗА ЗМІСТУ

У статті здійснено порівняльний аналіз змісту дефініції поняття “архівознавство” в історичному розвитку, висвітлено його розвиток у різних країнах світу.

Ключові слова: архівознавство; архівознавча думка; зарубіжна та українська архівна наука.

Для розуміння сутності архівознавства як науки, конституювання якої на теренах Європи традиційно пов’язують із кінцем ХІХ – початком ХХ ст., а в Північній Америці – з другим десятиліттям ХХ ст., важливе значення має порівняльний аналіз змісту його дефініції в історичному розвитку. Видається доцільним задля цього звернутися до праць найяскравіших представників світової архівознавчої думки, що репрезентують своєрідну класику зарубіжної та української архівної науки.

В історіографії архівознавства переважає думка про те, що термін “архівна наука” з’явився на початку ХІХ ст. Вважають, що його запровадив до наукового обігу архіваріус Домського собору баварського міста Вюрцбургу Йозеф Антон Егг (1762–1817) у праці 1804 року “Теоретичні ідеї архівознавства” (“Ideen einer Theorie der Archivwissenschaft”)¹. Як справедливо зазначив відомий російський учений Є. В. Старостін, на той час “було підготовлено ґрунт для об’єднання розрізнених відомостей про архівну працю в одну наукову галузь знань”². Це засвідчували практичні посібники з питань організації архівів та класифікації архівних документів, видання про архіви та реєстратури, бібліографічні переліки праць про архівні проблеми Якоба фон Раммінгена, Балтазара Боніфація, Якоба Бернара Мультца фон Обершонфельда, Якоба Венкера, Георга Ебтліна, П’єра Каміля Лемуана, Філіпа Ернста Шпісса, Карла

* *Матяш Ірина Борисівна* – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, перший заступник Голови Державного комітету архівів України.

Фридриха Бернарда Цінкернагеля³, учених бенедиктинців конгрегації Св. Мауруса⁴ та ін., що побачили світ упродовж XVII–XVIII ст. у європейських країнах. Слід зауважити, що до того фахівці вже послуговувалися терміном “registraturwissenschaft” (тобто, “наука про реєстратури”), який увійшов до професійної лексики завдяки, зокрема, виданим у Франкфурті й Лейпцігу працям “Anleitung zur Registraturwissenschaft und von den Registratoribus” (1764) та “Registraturwissenschaft” (1765) Філіпа Вільгельма Людвіга Фледта, підручнику “Lerhbüchle von der Archiv und Registraturwissenschaft” (1797) професора Гьоннера та заснованому в баварському м. Бамберзі журналу “архівної та реєстратурної науки” (“Zeitschrift für Archives und Registraturwissenschaft”)⁵, редагованому архівістом Паулем Естреррайхером та співробітником реєстратури (оберреєстратором) Георгом Фердинандом Деллінгером. Як відомо, поняття “реєстратура” склалося в Німеччині та Скандинавських країнах у XV–XVI ст. і означало сховище регестів, тобто, упорядкованих за абеткою книг офіційних або приватних записів, переважно вихідних документів, що трансформувалося в структурну частину установи, яка зберігала вхідні і вихідні документи, а надалі – в архів діючої установи. Відтак, термін “наука про реєстратури” чи “реєстратурна наука” походив від слова “реєстратура”, що засвідчують сучасні науково-довідкові публікації: “Сукупність правил, що відносяться до сутності реєстратур, називається наукою про реєстратури” (“Die Gesamtheit der auf das Registrantenwesen bezüglichen Regeln heißt Registraturwissenschaft”)⁶. Тісний зв’язок реєстратури з архівом закладав підґрунтя для зародження в німецькому архівознавстві реєстратурпринципу. Словотвір термінів “наука про реєстратури” та “наука про архіви”, що становлять собою двокореневі іменники з другим коренем “-наук-” (“Wissenschaft”) та відповідно першими коренями: “реєстратур-” (“Registratur-”) та “архів-” (“Archiv-”), доволі прозорий і традиційний – безсполучникове об’єднання двох коренів. Є підстави вважати, що Й. А. Егг лише “легалізував” термін і дав йому тлумачення, оскільки він уже існував із 1760-х років (порівняймо: “Lerhbüchle von der Archiv und Registraturwissenschaft”, “Zeitschrift für Archives und Registraturwissenschaft”). Отже, можна вважати, що термін “архівна наука” виник у другій половині XVIII ст. у Німеччині за аналогією до терміну “наука про реєстратури” або одночасно з ним.

Й. А. Егг пов’язував виникнення архівної теорії з науковими успіхами дипломатики і констатував виокремлення із неї нової дисципліни, “яка б могла називатися архівною наукою” (“...derfelben der Name der Archivwissenschaft beygelegt werden konne”)⁷. Загальну теорію архівознавства він розумів як учення про те, “як зберігати та упорядковувати документальні зібрання” (“Die ganze Theorie der Archivwissenschaft, in so ferne folge als Lehre – eine Sammlung von Urkunden zu bewahren und

in Ordnung zu erhalten”)⁸. У зв’язку з тлумаченням змісту архівної науки він розглядав – як ключові – поняття про архів, його облаштування та завдання. Окремим її підрозділом (“теорія практики”) автор вважав “архівну техніку” (“Archivtechnik”)⁹, покликану вивчати і удосконалювати методи архівної роботи. Незабаром у німецькому архівознавстві цей підрозділ отримав назву “Archivkunde” зі збереженням практично того самого значення. З огляду на основне, на думку Й. А. Егга, теоретичне завдання науки про архіви та призначення посібника для “практичного керівництва під час створення та опрацювання архівів і реєстратур” (“zur Zeitung der Praxis bey der Einrichtung und Bearbeitung der Archive und Registraturen”), про що йшлося в підзаголовку, велику частину видання було присвячено класифікації грамот за хронологічною, іменною, географічною та ін. ознаками (згодом запропоновану схему широко застосовували на практиці). Обґрунтування наукових засад архівної науки в праці Й. А. Егга дало право його рецензенту стверджувати, що нарешті з’явилася архівна теорія (“... erhalten wir endlich eine Theorie der Archivwissenschaft”)¹⁰.

Незадовго після праці німецького архівіста термін “архівна наука” з’явився на теренах тодішньої Російської імперії. У квітні 1820 р. без тлумачення змісту його використав автор однієї з перших російських концепцій архівної реформи, правознавець і архівіст, дійсний статський радник, старший член ради Комісії зі складання законів барон Густав Андрійович Розенкампф (1764–1831)¹¹. У поданому ним рапорті щодо “Плана о приведении в лучшее устройство архивов вообще” управителю Комісії зі складання законів В. П. Лопухіну йшлося про необхідність “определить сведущих людей, кои бы могли усовершенствовать себя в так называемой архивной науке”¹² для організації архівної справи відповідно до європейських стандартів, створення архівних реєстрів різного типу тощо. Посилання в рапорті на “квітуче”, “відповідне з їхньою метою становище” архівів у Франції, Англії, Німеччині свідчило про належну ознайомленість барона Розенкампфа з розвитком архівної справи в Європі, а також із працями німецьких науковців у цій царині. Відтак, очевидно, за аналогією до німецького терміну він використав словосполучення “архівна наука” (в російському перекладі) для визначення кола знань, необхідних архівістові задля “кращого облаштування архівів”. Навряд чи мав на меті автор проекту з’ясувати зміст і завдання цієї “архівної науки” та давати їй визначення. Йшлося швидше про специфіку фахових знань та особливості професії архівіста. Однак, не можна не погодитися із зауваженням відомої російської дослідниці Т. І. Хорхордіної, що в цьому документі поняття “архівна наука” в Росії було згадано вперше¹³.

Про активне запровадження до наукового обігу поняття “архівна наука” в Німеччині свідчила хоча б праця Ф. Й. Бранда “Архівна наука

або керівництво до прочитання старих латинських і німецьких рукописів і документів: з 30 літографічними відтисками старих шрифтів і печаток на 12 дошках” (1854)¹⁴. Попри очевидний прикладний аспект, це був наступний крок у розвитку змісту поняття.

Незабаром воно з’явилося у працях відомого російського історика, юриста, археографа, управителя Московського архіву Міністерства юстиції, фундатора Петербурзького археологічного інституту сенатора Миколи Васильовича Калачова (1819–1885). У російській історичній науці саме з його виступом на тему “Архіви” на Першому археологічному з’їзді в Москві (1869) переважно пов’язують виникнення архівознавства в Росії. Предмет “Засади науки про архіви” (“Основы науки об архивах”), що входив до навчального плану, створеного на взірць паризької Школи хартії Петербурзького археологічного інституту, ознайомлював слухачів із комплексом “допоміжних” історичних дисциплін (у тому числі – з архівною наукою). Спершу його викладав Микола Васильович Калачов, а після смерті фундатора – юрист-правознавець та історик-архівіст, проф. Іван Юхимович Андрєєвський (1831–1891), який також очолив інститут і кафедру архівознавства. Перу останнього належить перша російська праця з архівознавства – “Наука об архивах” (СПб, 1887), видана як текст читаного ним упродовж 1885–1887 рр. курсу лекцій у ПАІ. Його ж статтю про архівознавство (“Архивоведение или Наука об архивах”) було опубліковано у другому томі Енциклопедичного словника Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона (1890), загальну редакцію якого вчений очолював упродовж двох останніх років свого життя (1890–1891). Стверджуючи, що часом конституювання науки про архіви можна вважати XVIII століття, І. Ю. Андрєєвський вважав рушійним чинником цього процесу практичну потребу в упорядкуванні збережених у численних архівах Європи середньовічних актів й відповідному розробленні засад дипломатики, палеографії, класифікації та описування архівних документів. Термін “архівознавство” він розглядав як синонім терміну “наука про архіви” і визначав її основний зміст через триєдине завдання: “1) доставить всем категориям архивов путем научного разъяснения их существа и значения, единство и цельность; 2) привести их к положению учреждений международных или всемирных, посредством разъяснения методов пользования ими и установления сношений между центральными управлениями исторических архивов различных государств. Та часть науки об архивах, которая разъясняет эти две задачи, в немецкой литературе носит название архивной науки в тесном смысле (Archivwissenschaft); 3) изложить главнейшие основы правильного, удобного устройства того или другого архива и наилучших методов хранения актов, составления инвентаря, описей и т.п. Эта часть архивной науки, в отличие от первой, в немецкой литературе называется “Archivkunde”. Но как все три задачи

находяться в теснейшей внутренней связи, то и обе части этой науки составляют одно нераздельное целое – Науку об архивах”¹⁵. При цьому для німецьких термінів він не пропонував російських аналогів. Відтак, в оперуванні автором російськими і німецькими термінами простежувалася певна непослідовність. Вона полягала насамперед у тому, що назвавши свою статтю “Архивоведение (тобто, нім. Archivwissenschaft – *I. M.*) или наука об архивах” проф. Андреевський виокремив у науці про архіви дві частини: “теоретико-методичну” – “Archivwissenschaft”, “практичну” – “Archivkunde”, причому, термін, що визначав ціле, співпадав із терміном, яким визначалася частина цілого. До завдань науки про архіви І. Ю. Андреевський відносив “сообщение единства” чотирьом окресленим ним видам архівів (юридичних документів; урядових і суспільних документів, що мають державне значення; історичних документів; приватних або змішаних) задля “единения архивов целого мира”, задля забезпечення “всеобщих научных работ”. Таким чином, автор у цьому моменті на багато десятиліть випередив ідею світової архівної спадщини і наголосив на винятковому джерельному значенні архівних документів.

Відповідні російські аналоги німецькомовних складових терміну “наука про архіви” запропонував Олександр Петрович Воронов у підручнику “Архивоведение” (1901)¹⁶ – праці компілятивного характеру, виданій як курс лекцій у ПАІ. Термін “Archivwissenschaft” (фр. – “Science des archives”) він співвідносив із терміном “архивовѣдѣние” й визначав два основних завдання цієї науки: “1) выработать основы наилучшего наипростейшего устройства и ведения архивов, обеспечивающего не только сохранность архивных матерьялов, но и удобство пользования ими в интересах научных и деловых; 2) сделать содержание архивов известным и ввести его в научный оборот не только своего народа, но и международный”¹⁷. Шлях вирішення окреслених завдань О. П. Воронов убачав через дослідження російської і всесвітньої історії архівів, тим самим включаючи вивчення історії архівів до завдань архівної науки. “Та часть “архивовѣдѣния”, которая говорит об основах наилучшего устройства и ведения архивов, называется архивоведением (“Archivkunde” – нім., “Service des archives” – фр.), – констатував автор¹⁸. Таким чином, йшлося про окремий “практичний, методичний” напрям усередині архівної науки з назвою “архивоведение”, аналогічно до того, як свого часу Й. А. Егг виокремлював “архівну техніку”. Очевидно, що оригінальне тлумачення поняття “архівознавство” становило для російського професора певні труднощі з огляду на зародковий стан науки та задекларовані європейськими (зокрема, німецькими) авторами позиції. Відтак, О. П. Воронов підкреслив “практичний” аспект архівознавства: розроблення засад організації архівної справи (облаштування і організацію діяльності архівів), за якої буде гарантовано збереженість

архівних документів та доступ до них, а також організації використання архівної інформації, запровадження її до наукового обігу в міжнародному масштабі, тим самим приєднуючись до висловленої в праці І. Ю. Андреевського думки.

Через рік після підручника О. П. Воронова побачив світ двотомник “Архивное дело в России” видатного російського діяча архівної справи, археолога, історика, теоретика держави і права, управителя Московського архіву Міністерства юстиції, автора нового проекту архівної реформи, уродженця Чернігівщини Д. Я. Самоквасова (1843–1911), який, до речі, негативно оцінював праці своїх попередників та діяльність ПАІ. У першій книзі¹⁹ окремо розглядався зміст науки архівознавства, що її мали вивчати майбутні архівісти²⁰. Пропонуючи альтернативну Петербурзькому археологічному інституту систему підготовки кадрів²¹, Д. Я. Самоквасов умістив у додатку до першого тому своєї праці програму розробленого ним курсу лекцій з архівознавства, обов’язкову для засвоєння претендентами на посади архівістів. Визначення поняття архівної науки він подавав, проте, близько до своїх попередників з урахуванням німецького підходу: “Понятіе об архивовѣдѣнїи как наукѣ, имѣющей своею спеціальною задачею изученіе исторїи архивов, архивнаго законодѣльства и исторїи и дѣятельности учрежденїи, оставивших акты и документы своего дѣлопроизводства, составляющіе содержаніе нынѣ существующих и общественных архивов.

Понятіе об архивоведенїи, как наукѣ, дающей практическіе свѣдѣнїя, необходимыя для раціональной постановки архивной службы по храненїю в порядке и цѣлости, классификаціи, описанїю и изданїю подлинных архивных документов и уничтоженїю ненужных архивных бумаг”²². До змісту архівознавства Д. Я. Самоквасов включав розуміння значення і видів архівів (приватні, церковні, монастирські, міські, земські, палацові, державні), а також порядок канцелярського діловодства, реєстратури, історію централізації архівних документів, історію архівного законодавства, особливості архівної служби, порядок розбирання, описування, зберігання та знищення архівних документів, доступ, видання і наукове опрацювання архівних документів. Відтак, до змісту науки про архіви додавалося архівне законодавство та видання архівних документів (тобто, археографія як складова архівознавства), а також історія державних установ і не виокремлювалося вивчення проблем діловодства. Тобто, Д. Я. Самоквасов висунув думку про архівознавство як мета-науку або комплексну наукову дисципліну, що включає такі окремі історичні дисципліни як археографія, історія державних установ та ін.

Остаточне визнання у ХІХ ст. існування нової самостійної історичної дисципліни (ще молодої і недосконалої, але такої, що мала певні успіхи) – архівознавства (архівістики, науки про архіви) – в європей-

ській історіографії пов'язано з ім'ям відомого французького історика-архівіста, палеографа, видатного представника позитивізму, випускника Школи хартій і професора Сорбонни Шарля-Віктора Ланглуа (1863–1929). У своїй праці 1895 року “Наука про архіви” (“La science des archives”)²³ він розглянув історію розвитку архівознавчої думки, результатом якої стало оформлення нової історичної галузі знань. У творенні науки про архіви вчений віддавав пальму першості архівістам, які розробляли методики класифікації, описування та забезпечення збереженості архівних документів, створювали довідковий апарат, вивчали історію архівів. Для визначення цієї галузі знань він запропонував термін “архівістика” (фр. – “archivistique”) і розумів її як науку, що вивчає економічні та теоретичні питання організації архівів, їхню історію, дає їм порівняльний аналіз та веде списки сховищ, знайомить з довідковим апаратом. Ш.-В. Ланглуа наголошував, що задля розвитку науки слід створити новий підручник з “міжнародної архівекономії”, оскільки “Підручник для архівіста префектур, мерій і лікарень” (1860) Еме Луї Шамполіона-Фіжака (1813–1894)²⁴ застарів, а Габріель Рішу (1852–1915)²⁵ в “Історичному і практичному трактаті про державні архіви” (1883) не розглядав цього питання. Таким чином, окрім визначення архівної науки, він фактично виокремлював її субдисципліну – архівекономію. Теоретична архівекономія та міжнародне архівне законодавство як навчальний предмет уже викладалися у Школі хартій у Парижі, Марбурзькій архівній школі, в архівних школах у Палермо, Флоренції, Мадриді, Відні²⁶, але обґрунтування архівекономії як наукової дисципліни ще не було. Не менш важливим завданням, покликаним забезпечити поступ архівної науки, він вважав, поспіль із продовженням підготовки різних каталогів, заснування спеціального наукового періодичного видання. Важливу місію архівної науки Ш.-В. Ланглуа вбачав у розширенні доступу до архівної інформації через створення, по можливості, досконалого пошукового інструментарію, розроблення стандартів (говорячи сучасною мовою) описування; позитивного значення надавав ідеї централізації архівів. З огляду на нерозробленість багатьох окреслених проблем він констатував перебування архівної науки в “стадії дитинства”. Незадовго в своїй новій праці “Вступ до вивчення історії” (1898), написаній спільно з іншим професором Сорбонни, відомим французьким істориком Шарлем Сеньобосом (1854–1942), Ш.-В. Ланглуа заявив про необхідність ширшого застосування у праці історика методів науки, яка в Німеччині на той час уже отримала назву “евристика”, для пошуку документів у архівах, а тим самим – інтеграції евристики та архівознавства²⁷.

Поспіль зі справедливим наголошенням Ш.-В. Ланглуа на “дитячій” стадії розвитку архівної науки в Європі наприкінці XIX ст., про “зародковий стан” (“archival science still in its infancy”)²⁸ архівної науки

в США, майже через два десятиліття (1912 року) висловив думку знаний американський історик та архівіст, співробітник Інституту Карнегі й Бібліотеки Конгресу Вальдо Гиффорд Леланд (1854–1942)²⁹. Очевидно, він був добре ознайомлений з розвитком архівної науки у Франції, оскільки збирав матеріали до американської історії в паризьких архівах та бібліотеках і працював (1907–1914) представником Інституту Карнегі в Парижі³⁰, відтак мав можливість порівняти його зі станом архівної науки у США. Американський науковець і архівіст констатував факт початку відокремлювання в його країні архівної науки від бібліотекознавства, які на той час мислилися як синкретична наука (“archival science was long dependent on library science”)³¹. Тим самим визначався інший, порівняно з європейським, – американський шлях формування архівної науки, про самостійність якої в США ще не йшлося.

Найактивніші пошуки визначення змісту поняття про архівну науку та її завдань припали на міжвоєнний період. Наприкінці другого десятиліття ХХ століття поняття “архівістика” (“archiwistyka”) в сенсі наукової дисципліни зафіксовано у польській енциклопедії допоміжних наук історії та літератури (“Encyklopedia nauk pomocniczych historii i literatury polskiej”), укладеній відомим істориком, архівістом, джерелознавцем і філологом, одним із організаторів Люблінського університету, директором Державного архіву в Любліні Станіславом Пташицьким (1853–1933). Два випуски енциклопедії побачили світ у Любліні 1919 та 1922 рр. Попри загальну концепцію видання, укладач вважав архівістику самостійною наукою, яка займається історією й організацією архівів, їх фондами, а також питаннями зберігання й опрацювання архівних документів³². Таким чином, у окремих країнах за поняттям про архівну науку закріплювався другий термін – “архівістика”, чим закладалися різночитання і неузгодженість щодо змісту поняття.

В архівній справі США перша половина 1920-х років позначилася закладанням засад такої субдисципліни архівної науки як бізнес-архівознавство, спрямованої на розроблення принципів і методів організації архівів приватних компаній та забезпечення збереженості архівної інформації, що відображає розвиток економіки. Започаткуванню досліджень та практичних кроків у цьому напрямку прислужилася американська школа істориків бізнесу, зокрема, створене 1924 року при Гарвардському університеті Товариство істориків бізнесу³³.

Натомість у російському Владивостоці стаття В. Попова “Архивоведение, или наука об архивах” (1923) відтворювала думки І. Ю. Андреевського і О. П. Воронова понад 20-річної давності: “Архивоведение, или наука об архивах, сложившаяся уже в XVIII столетии и получившая в новейшее время, вследствие преподавания ее в археологических школах, точную обработку, имеет задачей: 1) доставить всем категориям архивов путем научного разъяснения их существа и

значения единство и цельность, 2) привести их к положению учреждений международных или всемирных посредством разъяснения методов пользования ими и установления сношений между центральными управлениями исторических архивов различных государств. Та часть науки, которая разъясняет эти две задачи, в немецкой литературе носит название архивной науки в тесном смысле слова (Archivwissenschaft), 3) изложить главнейшие основы правильного, удобного устройства того или другого архива и наилучших методов хранения актов, составления инвентаря, описей и т.п. Эта часть науки, в отличие от первой, в немецкой литературе называется “Archivkunde”. Но так как все три задачи находятся в теснейшей внутренней связи, то и обе части этой науки составляют одно нераздельное целое – науку об архивах”³⁴. Очевидна застаріла позиція не свідчила про спробу автора знайти новизну в розумінні науки про архіви. Він не наводив запропонованих О. П. Вороновим російських аналогів, оскільки на той час реформа російської орфографії (1918) вже автоматично позбавила російську архівну науку терміна “архивовѣдѣніе” через виключення букви “ять” (ѣ). А наукові методи та принципи, що почали розвиватися у межах визначеного терміном поняття, поступово витіснялися ідеологічними постулатами “радянського архівознавства”.

Новий, запропонований Ш.-В. Ланглуа, термін щодо дефініції архівної науки застосував у своєму підручнику директор Римського державного архіву Еудженіо Казанова (1867–1951)³⁵. Автор італійського підручника “Архівістика” (“Archivistika”) (1928) отримав профільну освіту в Німеччині, працював у архівах Флоренції, Сієни, Турину, Риму і Неаполя, брав участь у складанні архівних правил (1911), заснував архівний журнал “Gli Archivi italiani”. Подібно до французького теоретика, італійський архівознавець виокремлював у архівній науці “технічну” частину (“archivonomia”), яка вивчає питання будівництва, устаткування, безпеки, засобів зберігання, реставрації тощо та теоретичну (“archivistika”), що вивчає принципи архівної науки і встановлення різноманітних типів архівів. До завдань архівістики він відносив історію архівної справи та архівної науки, а також архівне законодавство. Важливим для поступу архівної справи Казанова вважав “широку загальну і наукову освіту архівістів, набуття технічних навичок у процесі практичної роботи”³⁶.

Відображенням пошуків змісту поняття про архівну науку на українському ґрунті стали позиції двох видатних істориків-архівознавців В. В. Веретенникова та В. О. Романовського. Достатньо широко розумів зміст архівознавства відомий український історик, архівіст, джерелознавець Володимир Олександрович Романовський (1890–1971), вважаючи науку про архіви самостійною, а не “допоміжною для історії”, “системою знань про архіви та архівне влаштування, яка, з’єднуючи матеріал

в загальну категорію історичних джерел, дає можливість раціонального обліку, класифікації, збереження і видавання друком цього матеріалу, з метою найліпшого його використання як для практичних, так і для наукових потреб³⁷. До змісту науки він відносив “історію архівів і архівних фондів, історію розвитку архівної науки, архівного законодавства”, розроблення “керуючих вказівок для раціональної класифікації архівного матеріалу, форм і засобів охорони, обліку та вивчення”, встановлення “відношення до архівознавства близьких до нього наук”³⁸. У розумінні ученим архівознавства як системи знань, спрямованої на вироблення оптимальних форм і методів обліку, класифікації, зберігання документів та забезпечення суспільства ретроспективною інформацією, мала місце нова смілива думка про комплексність і самостійність архівної науки. Важливим було також наголошення (що перегукувалося з ідеями Е. Казанови) на невіддільності від вивчення історії архівів історії архівознавства та архівного права. Багато років по тому до свого визначення архівознавства цю думку включив Ш. К. Чхетія, без сумніву, обізнаний свого часу з працями В. О. Романовського як учасник Першого Всеукраїнського з’їзду архівних робітників (1926).

Натомість авторитетний український архівознавець і музеєзнавець професор Василь Іванович Веретенников (1880–1942) не включав до обсягу поняття “архівознавство” історичний аспект, розглядаючи архівну науку як “таку наукову дисципліну, що має своїм завданням встановити, як треба відповідним способом науково опрацювати архівний матеріал, щоб цілком застосувати його використання з метою наукового дослідження, по-перше, і з метою практичного використання, по-друге”³⁹. Зміст науки “архівознавство” складають, на його думку, знання, потрібні для реалізації цих завдань. Відповідно до основних понять архівознавства він відносив поняття про архівний матеріал та його структуру, що включає архівний фонд, діловодний фонд, підфонд, діловодну одиницю, окремий документ, а також поняття про архів. Порівняно з визначенням В. О. Романовського, тлумачення змісту науки про архіви В. І. Веретенниковим було значно вужчим та “технологічним”.

У цей час польський історик, архівіст та архівознавець, директор Архіву давніх актів у Варшаві (1921–1939) Казимеж Богдан Конарський (1886–1972) до завдань архівістики як науки про архіви включав дослідження архівів, архівних фондів, розроблення засад оцінювання архівних документів та забезпечення їх збереженості, науково-довідкового апарату архівів, а також питання організації діловодства, зокрема, формування документальних комплексів в установах⁴⁰. В архівістиці він розрізняв дві складові: теоретичну (аналіз основних архівних понять, розроблення методологічних принципів архівної справи) та практичну (питання ревідикації⁴¹, комплектування, відбору, використання архівних документів, підготовки архівістів та ін.)⁴². Цих поглядів автор не

змінив і надалі, визначивши на початку 1960-х років архівістику як науку про документи, їх систематизацію, способи зберігання і збереження, використання⁴³, й виокремивши два підрозділи архівістики: архівну методичку та архівознавство (історію та організацію архівів). Таким чином, архівознавство він мислив як складову архівістики й обмежував його зміст вивченням історії та організації архівних установ.

А в Росії в кінці 1920-х років з'явилася праця, автора якої вважають "батьком" терміну "теорія і практика архівної справи", що на тривалий час закріпився на теренах тодішнього Радянського Союзу. Йдеться про Миколу Федоровича Бельчикова (1890–1979) та його працю "Теорія археографії" (1929)⁴⁴, в якій він заперечив існування архівної науки як такої, вважаючи її лише складовою архівної справи, поряд із археографією. Розуміння самодостатності архівної науки він відносив до ідей буржуазного архівознавства, нещадно критикуючи, зокрема, Д. Я. Самоквасова як прихильника таких поглядів. Попри неприйняття архівістами ідей М. Ф. Бельчикова, висловлених у праці, терміном "теорія і практика архівної справи" активно послуговувалися в науковій та навчальній літературі.

1931 рік позначився в архівній справі СРСР як рік тотальної ідеологізації. До наукового та суспільного обігу запроваджувалося поняття "радянське архівознавство" як альтернатива "буржуазному архівознавству" та архівній науці, що розвивалася у "ворожих" капіталістичних країнах. "Радянське архівознавство є дисципліна, що має завданням розробляти засади, як науково підготовляти та в певних формах використовувати матеріяли для активного і всебічного обслуговування потреб соціалістичного будівництва", – констатувалося у виданому під грифом ЦАУ УСРР "елементарному підручнику" "Архівознавство" (1932)⁴⁵. Автором нової дефініції був В. І. Веретенников, якому належав "теоретичний" розділ підручника "Основні принципи архівознавства". Можна лише здогадуватися про мотиви, які змусили вченого кардинально змінити своє визначення науки про архіви, наголосивши на ідеологічній складовій науки, позбавляючи її тим самим права на об'єктивність⁴⁶. Вихід підручника засвідчував проникнення ідеологізації архівної справи в науку, що ставало відчутним гальмом для її розвитку. Поспіл із цим стагнацію теоретичних архівознавчих досліджень практично в усіх країнах Європи спричинила Друга світова війна.

"Переосмислення" теоретичних засад архівознавства за радянської доби повоєнного періоду було пов'язане з розвитком науки "теорія і практика архівної справи". Перший підручник навчальної дисципліни з такою назвою ("Теория и практика архивного дела") за авторством К. Г. Міт'яєва побачив світ у Москві 1946 року⁴⁷. Визначивши в якості ключового завдання розвиток або створення дисциплін, які складають "радянське архівознавство", автор серед них назвав історію та органі-

зацію архівного будівництва, цикл допоміжних історичних дисциплін, археографію, а з іншого боку – архівознавство. Спеціальні знання, необхідні історичному-архівісту для роботи з документами Державного архівного фонду СРСР, на думку К. Г. Мітяєва, складають особливу дисципліну – “Теорія і практика архівної справи”, завдання якої полягають у розробленні теорії та науковому обґрунтуванні практики в галузі організації, зберігання та використання документів ДАФ СРСР.

До ключових проблем цієї дисципліни він відносив: “общее документоведение – изучение истории документальных материалов и относящихся к ним норм: вопросы классификации, систематизации документальных материалов и их экспертизы; теорию и практику создания научно-справочного аппарата архивов (описи, обзоры, путеводители, каталоги, указатели и т. п.); основы централизованного учета Государственного архивного фонда и проверки наличия и состояния документальных материалов; организацию и правила пользования документальными материалами (читальный зал, выдача справок, копии и т. п.); технологию хранения документальных материалов; реставрацию и консервацию документов – теорию и практику восстановления и консервирования документов для длительного хранения”⁴⁸. Поспіл із нечітким тлумаченням змісту архівознавства у підручнику йшлося про історичний метод організації документів із урахуванням інтересів соціалістичного будівництва та марксистсько-ленінську періодизацію історичної науки як підставу для класифікації і систематизації архівних документів, що надалі будуть тривалий час визначальними в радянському архівознавстві. Цікаво, що підручник із аналогічною назвою середини 1960-х років подавав розуміння архівознавства як комплексної наукової дисципліни, що вивчає і розробляє “теоретические, методические и практические основы архивного дела”⁴⁹. Основною з дисциплін, що входять у поняття “архівознавство”, називалася теорія і практика архівної справи, яка “разрабатывает принципы отбора и организации материалов, подлежащих архивному хранению, способы хранения, обеспечивающие полную сохранность материалов, систему научно-справочного аппарата, формы и методы всестороннего использования документов”⁵⁰. Подібне тлумачення містило й друге видання підручника (1980). Тобто, чіткого усвідомлення співвідношення архівознавства та “новотвору” – теорія і практика архівної справи – так і не було вироблено.

Уніфікувати поняття, що функціонували в архівній справі в різних країнах, була покликана розпочата із заснуванням Міжнародної ради архівів (1948) робота над створенням міжнародного словника архівної термінології (керівник проекту – секретар редакції журналу “Archivum”, відомий французький архівіст Роберт-Анрі Ботье). Архівознавство (“archivistique”) тлумачилося у випуску словника 1953 р.

як “дисципліна, що займається всім, що торкається архівної доктрини, методів і практики”⁵¹. Це визначення (найлаконічніше з досі відомих), як видно, не містило конкретної вказівки, яка саме це дисципліна, не включало історії архівів та архівної науки, однак у ньому не обмежувалося коло проблем, які вона має вивчати.

Показовими в сенсі пошуків наукової сутності архівістики, єдиних підходів до якої у повоєнний час ще не було вироблено, є праці польських авторів. Більшість науковців, насамперед, професори вищих навчальних закладів, вважали її допоміжною дисципліною історичної науки. Натомість як самостійну науку з власними цілями, завданнями й методами архівістику розглядали Александр Гейштор⁵², Збігнев Пежоновський⁵³, Бенон Міськевич⁵⁴. Зокрема, Александр Гейштор слідом за Казимежем Конарським називав архівістику наукою про архіви, включивши до її завдань дослідження проблем створення, походження, функціонування актів у діловодстві. Відтак, він виокремлював три підрозділи архівістики: 1) властива архівістика (вивчення форми, походження та порядку поводження з документами); 2) організація архівів (питання забезпечення збереженості документів); 3) архівознавство (історія й огляд архівів).

Автори першого польського словника архівної термінології (1952) дали архівістиці таке визначення: “наука про архіви й архівні документи, яка вивчає архівотворчі процеси, методи оцінювання й впорядкування архівних документів, організаційно-правове й технічне забезпечення їх збирання, зберігання й використання”⁵⁵. Вивчення документів перед їх потраплянням до архівів та пов’язаних з ними діловодних процесів було замінено вивченням “архівотворчих процесів” – від створення документів до їх упорядкування в архівах. Як складова частина архівістики розглядалося архівознавство, що займалася вивченням історії архівів та їхніх документальних збірок⁵⁶.

У контексті “радянського” підходу до завдань архівної науки розумів її зміст грузинський архівознавець, автор праці “Основы советского архивоведения” (1958), професор Тбіліського державного педагогічного інституту ім. О. С. Пушкіна, доктор історичних наук Шалва Караманович Чхетія (1899–1978)⁵⁷. Вживаючи як синонім до термінів “архівна наука”, “архівознавство” – термін “архівна теорія” (паралельно з терміном “архівна практика”), він пропонував таке визначення архівознавства: “наука, представляючая собою систему знаній об архівах и о принципах их организации на таких началах, которые обеспечивают планомерное собирание, рациональное хранение и правильную обработку (систематизацию, описание и публикацию) архивных материалов для использования их как в научно-политических, так и в практических целях”⁵⁸. До змісту архівознавства Ш. К. Чхетія включав історію архівів та архівної справи, покликану вивчати розвиток архівної справи в

різних країнах і в різних архівах у минулому й сучасному; методику і техніку архівної справи, що має на меті науково-теоретичне обґрунтування і встановлення раціональних технічних прийомів і способів збирання, зберігання і опрацювання архівних документів; археографію, що розробляє наукові принципи публікації архівних документів; історію архівознавства, що вивчає виникнення і розвиток архівної теорії, виробляє на підставі порівняльного аналізу розвитку архівознавчої думки в різних країнах нові принципи організації архівів. Автор не відокремлював архівну теорію (архівознавство) від архівної практики, наголошуючи на їх тісному взаємозв'язку. Покликання архівознавства він убачав у вивченні архівної справи в її минулому й сучасному станах, з'ясуванні закономірності її розвитку, у контексті розвитку того суспільного життя, яке породило архіви і архівні документи.

Важливим і новим у розумінні Ш. К. Чхетією змісту архівної науки був наголос на невіддільності архівів від суспільного життя. При цьому його погляди щодо “системи знань”, включення до змісту науки історії архівознавства задля узагальнення досягнень науки і вироблення на цій підставі нових ідей перегукувалися з думками В. О. Романовського, висловленими в “Нарисах з архівознавства” (1927).

Новий погляд на завдання архівістики як окремої науки запропонував на П'ятій архівній методичній конференції (Варшава, 1961) Казимеж Арламовський (1900–1982)⁵⁹. Спираючись на подане в словнику польської архівної термінології (1952) визначення, він виокремив такі підрозділи архівістики: архівна теорія, архівна практика, архівне право, архівна техніка. До завдань архівної теорії К. Арламовський відносив вивчення архівної термінології, методів архівних досліджень, відношення архівів до інших установ пам'яті (бібліотеки, музеї), принципів оцінювання документів, історію архівної теорії й практики. Водночас історія архівістики як окремої наукової дисципліни, на думку вченого, мала складати предмет вивчення історії науки. Архівна практика, за К. Арламовським, мала своїм завданням дослідження методичних проблем, пов'язаних зі збиранням, зберіганням, упорядкуванням і використанням архівних документів. Архівне право охоплювало архівне законодавство, правовий захист архівів та їхніх фондів, право власності на архівні документи, їх використання й розповсюдження, правовий статус архівів і їх повноваження. Архівна техніка зосереджувалася на вивченні проблем будівництва, утримання й оснащення архівних будівель, функціонування лабораторій в архівах, реставрації й консервації архівних документів. Висловлені К. Арламовським думки широко обговорювалися на конференції. Так, Адам Камінський трактував архівістику як окрему самостійну науку, проблематика якої охоплює все, що стосується архіву в найширшому розумінні цього слова⁶⁰. Генрик Лесінський вважав її допоміжною наукою історії, покликаною забез-

печувати користувачам, насамперед, історикам, швидкий і ефективний доступ до архівних документів⁶¹. Мар'ян Фрідберг об'єктом архівістики вважав архівні документи⁶². У редактора часопису "Архейон" Пьотра Баньковського натомість були зауваження термінологічного характеру. Так, замість прийнятого терміну "архівістика", вчений пропонував вживати термін "наука про архіви", яка, за його визначенням, поділялася на архівістику (архівну теорію) та архівознавство (організація й історія архівів та їхніх фондів)⁶³. Тим самим, знову поставало питання про синонімічність чи несинонімічність понять "архівна наука", "архівістика", "архівознавство".

Майже десять років по тому К. Арламовський знову звернувся до проблеми визначення архівістики як науки, дещо змінивши свої погляди⁶⁴. Об'єктом архівістики він визначив архів у всіх його аспектах, чим фактично повторив тезу А. Камінського. При цьому він подавав чотири аспекти розуміння архіву: а) форма управління державним архівним фондом; б) установа, що виконує функції зберігання й наукового опрацювання документів державного архівного фонду; в) сукупність архівних документів; г) архівна інформація. Комплексне вивчення усіх чотирьох аспектів, на думку К. Арламовського, мало складати теоретичну сторону архівних досліджень (архівна теорія). Другою складовою архівістики він вважав архівну практику. Натомість, замість архівознавства як окремої частини архівістики, орієнтованої на вивчення історії архівів та описування архівних збірок, К. Арламовський пропонував відокремити історію архівів та архівних зібрань від власне архівознавства, яке, на його думку, мало займатися описом й оглядом архівів та їх фондів.

1966 року в середовищі французьких архівістів з'явилося два нові поняття, пов'язані з тлумаченням змісту науки про архіви. У виданому за загальною редакцією директора архівів департаменту Сени та міста Парижа Іва Перотена (1922–1981) "Підручнику з тропічного архівознавства" ("A manual of tropical archivology")⁶⁵ (1966) пропонувалося запровадити для означення архівної науки замість уже усталеного терміну "архівістика" ("Archivistique") англійський аналог "архівологія" ("archivology"). При цьому розглядалися й терміни "архівономія" ("archivonomie") та "архівекономія" ("archiveconomie") та були відкинуті як такі, що не відповідають означенню широкої проблеми режиму та організації діяльності архівів. Оскільки співавторами І. Перотена були відомі автори (Р.-А. Ботьє, Ф. Флідер, П.-П. Грессе, Л. К. Гвам, Я. П. Катпалія, Т. Шелленберг, А. Шерер), можна припустити, що Перотен висловлював не лише свою приватну думку. Поняття "тропічне архівознавство" поширювалося на вивчення архівів, розташованих у зоні впливу особливого клімату (спека, вологість) на збереженість документів безвідносно до того, чи цей вплив буває річним чи сезонним. Терміни, запроваджені І. Перотеном, згодом знайшли застосування в

спеціальній літературі, однак, термін “архівологія” не закріпився за наукою про архіви. Нове його тлумачення згодом запропонували російські архівознавці.

“Радянська енциклопедія історії України” (1969) зафіксувала таке розуміння поняття “архівознавство”: “наукова дисципліна, що вивчає і розробляє теоретичні, методологічні, організаційні питання архівної справи та її історію. Архівознавство займається питаннями обліку, зберігання, наукової систематизації та класифікації документальних матеріалів, розробляє види і форми науково-довідкового апарату, методи та прийоми всебічного використання документів”⁶⁶. Автором статті про архівознавство був відомий український історик, археограф, джерелознавець, краєзнавець і завідувач профільної кафедри в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка – В’ячеслав Ілліч Стрельський (1910–1983). Подане ученим визначення мало узагальнюючий характер і не претендувало на наукову новизну.

Натомість оновлена версія визначення в польському словнику архівної термінології спиралася на узагальнення, зроблені на початку 1970-х років Богданом Ришевським. Він поділив архівістику як наукову дисципліну на три підрозділи: а) архівна теорія – узагальнююча частина архівістики, що вивчає проблеми збирання, зберігання, описування й використання архівних документів; б) архівна методика – практичні аспекти діяльності архівів; в) архівознавство, що займається вивченням історії архівів та їхньої сучасної організації. Два останні підрозділи, на думку вченого, прийняту в офіційній історіографії, становлять описову частину архівістики і складають підстави для узагальнень, які здійснює перший підрозділ – архівна теорія⁶⁷.

Історичний характер архівознавства як наукової дисципліни, що вивчає теорію і методику роботи з архівними документами та організаційні питання архівної справи, а також її історію⁶⁸, підкреслив видатний російський учений Володимир Миколайович Автократов (1922–1992) у докторській дисертації “Теоретические проблемы советского архивоведения (1960–1970-е гг.)” (1982). При цьому він зауважив, що під “історичністю” архівознавства розуміється не тлумачення її змісту в сенсі допоміжної історичної дисципліни, а його природа як “относительно самостоятельная область исторического знания и познания” з “развитым понятийным аппаратом и сложной теоретической структурой”⁶⁹. Вчений наголошував, що замість відсутності вказівки на те, до якого класу наук належить архівознавство в його традиційному означенні як комплексної дисципліни, слід зазначати належність її до історичних наук, що відповідає природі архівознавства. В. М. Автократов розрізняв “власне архівознавство” та “архівознавство науково-технічної документації” і “архівознавство кінофотофонодокументів” як субдисципліни. Ці субдисципліни вчений пропонував виокремлювати

на підставі специфіки кодування інформації та способів класифікації, розглядаючи об'єкт архівознавства з позицій семіотики і враховуючи значні напрацювання в галузі дослідження таких документів⁷⁰ та думку свого вчителя О. О. Зиміна про необхідність розвивати нову спеціальну дисципліну, яка б вивчала кінофотофонодокументи як історичні джерела. Чітке окреслення класу наук, до якого належить архівознавство, та виокремлення загальної теорії та субдисциплін визначали дефініцію В. М. Автократова.

Прагнення вивести архівну науку з-під “даху” історичної науки засвідчували праці європейських теоретиків. “Архівна наука має стати незалежною від історичних наук, але не для того, щоб знову стати залежною”, – стверджував італійський архівознавець Еліо Лодоліні (нар. 1922)⁷¹, наголошуючи на самостійності архівознавства як наукової дисципліни. Однак подібні твердження не заперечували думку В. М. Автократова. Вкотре йшлося про зміну статусу архівної науки в нових умовах: не допоміжної історичної дисципліни, а самодостатньої.

“Міжнародний словник архівної термінології” (“Dictionary of Archival Terminology”) (1984)⁷², що містив терміни французькою та англійською мовами з їх еквівалентами голландською, німецькою, італійською, російською та іспанською мовами, не фіксував належність архівознавства до певного класу наук і тлумачив архівістику подвійно: а) як дисципліну, що займається теоретичними і практичними аспектами функціонування архівів (“discipline traitant des aspects theoriques et pratiques de la fonction ‘archives’”)⁷³; б) як управління архівною справою. Крім того, іспанський еквівалент містив синоніми: архівологія (“archivologia”) (“archivonomia”), які свідчили про побутування цих термінів.

Узагальнене визначення архівної науки в середині 1990-х років подавала відповідна стаття в “Енциклопедії бібліотечних та інформаційних наук” (“Encyclopedia of Library and Information Science”) за авторством професора Університету Британської Колумбії, відомого теоретика архівознавства Люціани Дуранті: “це система знань про сутність та основні характеристики архівів та архівної роботи, систематизовані в теорію, методологію і практику” (“the body of knowledge about the nature and characteristics of archives and archival work systematically organized into theory, methodology, and practice”)⁷⁴. В тлумаченні поняття проф. Дуранті наголошує, що, на відміну від дипломатики, яка вивчає сутність і ознаки окремих документів, архівна наука досліджує групи документів і фонди. Водночас, вона вважає архівну науку “необхідним посередником між теорією дипломатики і безпосередніми проявами її у конкретних випадках” (“constitutes the necessary mediation between diplomatic theory and its application to concrete, real cases...”)⁷⁵. Погляди вченої її колега – Террі Кук оцінив як позитивістські й звужені й характеризував як вияв премодернізму, протиставивши їх розумінню

архівної науки Оддо Буччі. Італійський вчений, професор Університету в Мачерата, означив архівну науку як “зрозумілу і систематичну конструкцію архівних знань”, однак він розрізняв поняття “архівні знання” та “архівна наука” (“archival knowledge” and “archival science” are not the same thing)⁷⁶. Архівні знання вчений розумів як різноманітні прояви щоденної діяльності архіву щодо зберігання та використання документальних цінностей у просторі і часі.

На межі ХХ і ХХІ ст., в умовах формування інформаційного суспільства, з’явилися нові тенденції в розумінні архівознавства. Зокрема, корективи в завдання архівознавства вніс розвиток електронних технологій, поставивши на порядок денний адаптацію засобів обліку та доступу до електронних документів. Активну участь у переосмисленні завдань архівної науки в інформаційному суспільстві бере Американська асоціація архівістів (SAA). На початок ХХІ ст. в американському архівознавстві “архівна наука” тлумачилася як “теорія та вивчення надійного зберігання, каталогізації і пошуку документів”⁷⁷. Її завдання охоплюють розроблення методів збереження документів у відповідних кліматичних умовах у минулому та розвиток нових процесів і способів збереження, у тому числі, традиційних та електронних методів каталогізації, цифрового збереження, а також всі типи програм довгострокового збереження.

У процесі переосмислення змісту поняття в цей час робилися спроби (зокрема, російськими науковцями) обґрунтування нових субдисциплін архівознавства: “архівології” (В. В. Кабанов, Є. В. Старостін), “архівософії” (К. Б. Гельман-Виноградов, Т. І. Хорхордіна), “бізнес-архівознавства” (І. В. Карапетянц) та ін.

Поняття про архівологію як наукову галузь знань, що формується на стику джерелознавства та архівознавства й займається виявленням і розробленням найважливіших комплексів джерел з історії архівної справи та архівів: описів, каталогів, путівників, справ, фондів, колекцій, архівів, проектів архівних законів тощо, детально обґрунтовував Є. В. Старостін⁷⁸. На думку вченого, у ширшому сенсі “архівологія” має вивчати проблеми “архівного джерелознавства”, зокрема всю систему “джерелостворювальних” чинників, досліджувати всі аспекти документування людського досвіду, відповідаючи на питання, як ішов процес документування, з’ясовуючи роль у ньому державного і приватного сектора, чому і як збереглося те чи інше джерело, комплекс документів, архів, бібліотека, музей та ін., які історичні пам’ятки мали бути, але не збереглися через відомі причини, як впливає розвиток інформаційних технологій на збереженість документальної пам’яті суспільства, до якого типу письмової (архівної) цивілізації варто віднести те чи інше суспільство. Відтак, архівологія мислилася як дисципліна, що має виняткове значення для правильного прочитання джерела.

Проф. Старостін не абсолютизував свою роль у розробленні наукових засад нової дисципліни (синонімом до назви якої він називав “архівне джерелознавство”), вказуючи на внесок учених, праці яких прислужилися її започаткуванню: проф. В. В. Кабанова, який окреслив предмет “архівного джерелознавства” на підставі способу виробництва документа (“письмовий” – антитеза “друкованому”), професора паризької Школи хартій Жана-Марі Жозефа Артура Жирі (1848–1899), що мріяв про майбутню теоретичну дисципліну, об’єктом якої стануть письмові документи всіх країн і часів, а також діяльність Міжнародного інституту бібліографії, співробітники якого в перше десятиліття існування установи (1895–1905) активно займалися проблемами документування в різних галузях людських знань, розуміючи “документування” як організацію використання всього комплексу письмових чи графічних джерел, представлених різними документами, але переважно – друкованими текстами. Є. В. Старостін наголошував, що документи формують у цілому “графічну пам’ять” людства, своєрідну матеріальну основу наших знань. Близький до цього розуміння був В. М. Автократов, у цьому напрямку працював Б. С. Ілізаров, стверджуючи в архівній науці концепцію “архівів – соціальної пам’яті суспільства”.

Завдання фахівця в галузі “архівології” вчений вбачав у тому, щоб виділити як загальні ознаки, властиві усім без винятку людським суспільствам, так і особливості, притаманні окремим країнам, конкретним типам цивілізацій. Проте, сам термін видавався обраним не зовсім вдало з огляду на те, що саме його пропонував для означення архівної науки в 1960-х роках Ів Перотен. Ймовірно, ця неузгодженість дала підстави російським колегам професора Старостіна у своєму визначенні архівознавства зазначити, що це наукова дисципліна, “изучающая и разрабатывающая теоретические, правовые и методические вопросы архивного дела, а также историю архивного дела и архивоведения как совокупности теоретических идей и положений”⁷⁹, і вказати еквівалентні поняття: “архівістика” та “архівологія”.

Новаторством позначена спроба виокремлення Тетяною Іннокентіївною Хорхордіною на підставі міждисциплінарного підходу наукової архівознавчої дисципліни на стику методології та теорії наукознавства і філософії – “архівософії” (очевидно, за аналогією до поняття “історіософія”) в значенні комплексної дисципліни, що вивчає архіви як інформаційну мегасистему загальнопланетарного характеру⁸⁰. У своєму визначенні вона апелює до праць відомого російського архівознавця і спеціаліста в галузі інформатики К. Б. Гельмана-Виноградова⁸¹, позначених переосмисленням усталених категорій і термінів архівознавства (“архів”, “документ”, “цінність” документа і критерії відповідної експертизи, “інформаційна ємність фонду” тощо) й пропонує запровадити поняття: “співвідношення соціального і духовного в архівах”,

“сукупний архів людини” та розуміння архіву як середовища людської діяльності в загальнопланетному масштабі тощо. Базовою тезою в обґрунтуванні позиції Т. І. Хорхордіної є виокремлення такої властивості архівів як “всесвітність”, “загальнолюдськість” в якості одного з феноменів культури. Вчена наголошує, що архіви повинні складати єдиний відкритий архівно-інформаційний простір і функціонувати на загальнообов’язковій для всіх категорій і видів архівів правовій основі, інакше вони ніколи не стануть надійним засобом радикального підвищення поінформованості суспільства і людини про них самих, найважливішим джерелом самопізнання людини взагалі. У цьому контексті вона розуміє архів як сукупну інформаційну відкриту багаторівневу систему, що є за своєю суттю історико-соціокультурним феноменом загальнолюдського масштабу⁸². Цей підхід покладено в основу визначення архівної науки, яке дала Т. І. Хорхордіна кількома роками пізніше: “архивоведение предстает всеобъемлющей наукой о формировании основ социальной памяти”⁸³. Таке тлумачення видається достатньо обґрунтованим з точки зору філософського розуміння науки як особливого виду соціальної пам’яті людства, оскільки без інформації про суспільний розвиток (у найширшому розумінні), що містить накопичені людиною і людством у процесі своєї життєдіяльності численні документальні масиви, історичні дослідження не можуть бути результативними і об’єктивними.

Дослідниця американських та європейських бізнес-архівів Ірина Володимирівна Карапетянц запропонувала визначення бізнес-архівознавства: “совокупность научных подходов и принципов, методов и средств, применяемых при организации и ведении архивов частных компаний, сохранении, изучении и использовании источников по развитию микроуровневой экономики”⁸⁴, розуміючи його як самостійний напрям архівної науки, об’єктом вивчення якого є теорія і методика роботи з історичною документацією ділового світу⁸⁵.

Серед московських науковців обговорювалося також і поняття “технотронне джерелознавство” (В. М. Магідов), тісно пов’язане з проблемами архівної науки.

* * *

Таким чином, порівняльний аналіз змісту дефініції поняття “архівознавство” (“архівна наука”, “наука про архіви”) у історичному розвитку засвідчує, що за наявності сталих елементів (теорія та методика класифікації, описування та забезпечення збереженості архівних документів, організація архівів) загальне розуміння його змісту та завдань у різні часи в різних країнах мало відмінності. До дискусивних, зокрема, належали включення до змісту архівної науки історії архівів, археографії, архівного законодавства.

Батьківщиною терміну “Archivwissenschaft” (“архівна наука”) є Німеччина кінця XVIII ст., а перше визначення поняття і констатація

факту існування нової науки належить Й. А. Еггу (1804). “Дитячий вік” архівної науки зафіксували Ш.-В. Ланглуа в кінці XIX ст. у Франції та Вальдо Г. Леланд на початку першого десятиліття XX ст. у США. Європейська історіографія засвідчує виокремлення архівної науки з дипломатики, північноамериканська – з бібліотекознавства. Перше тлумачення поняття “архівна наука” на теренах Російської імперії пов’язане з іменами М. В. Калачова, І. А. Андреевського, Д. Я. Самоквасова, в Україні – В. О. Романовського, В. І. Веретенникова.

Для визначення архівної науки застосовувалися різні терміни: архівознавство (нім. “Archivwissenschaft”, “Archivverwaltungslehre”, англ. “Archival science”, польськ. “archiwoznawstwo”, рос. “архивоведение” та ін), архівістика (фр. “Archivistique”, польськ. “Archiwistyka”, порт. “Archiivistiek”, італ. “Archiwistica applicata”, іспанськ. – archivística та ін.), а також “архівологія” (archivology), “архівномія” (“archivonomie”), “теорія и практика архівного дела”. При цьому термін “архівістика” мав у різних країнах дещо відмінний зміст: а) аналог терміну “архівознавство”; б) одна з дисциплін науки про архіви; в) галузь діяльності, об’єктом якої є архіви та архівні документи; г) узагальнююче поняття щодо термінів “архівознавство” та “архівна справа” в їх єдності. Термін “архівознавство” так само мав різні тлумачення: а) самостійна наука; б) дисципліна, що вивчає історію та організацію архівів у складі архівістики; в) дисципліна, що включає документознавство, археографію, історію державних установ тощо.

Поєднання в змісті поняття історико-теоретичного і методично-практичного (“технологічного”) аспектів науки про архіви зумовлювали існування двох “складових” архівної науки, зафіксоване в російських термінах “архивовѣдѣніе” та “архивоведение”, німецьких – “Archivwissenschaft” і “Archivkunde”, французьких – “Science des archives” і “Service des archives” та ін. Із розвитком науки такий штучний поділ на “наукову” і “технічну” складові поступово нівелювався.

Починаючи від другої половини XIX ст., обґрунтовувалося зародження нових субдисциплін архівної науки: “тропічне архівознавство” (Ів Перотен), “архівознавство науково-технічних документів” (В. М. Автократов, О. О. Зимін), “архівознавство кінофотофонодокументів” (В. М. Автократов), “архівософія” (К. Б. Гельман-Виноградов, Т. І. Хорхордіна), “архівологія” (В. В. Кабанов, Є. В. Старостін), “бізнес-архівознавство” (І. В. Карапетянц).

У процесі розвитку науки про архіви неодноразово ставилося питання про її самостійність та належність до певного класу наук. Зміст дефініції “архівознавство” еволюціонував від допоміжної історичної дисципліни, спеціальної галузі історичної науки до самостійної системи знань, комплексної науки про архівну справу.

Узагальнення історичного досвіду формулювання визначення поняття архівної науки дозволяє вважати архівознавство системою знань

про документальну пам'ять людства, історичною за своєю природою та універсальною за характером комплексною наукою про архіви та архівні документи, що розробляє теоретичні, правові та методичні питання архівної справи, досліджує типологічний склад та інформаційний потенціал архівної спадщини і питання доступу до архівної інформації, вивчає історію архівів та архівознавства.

¹ Ideen einer Theorie der Archivwissenschaft: zur Zeitung der Praxis bey der Einrichtung und Bearbeitung der Archive und Registraturen | von J[osef] An[ton] Oegg – Gohta: Ettinger, 1804. – XVIII u.+134 s.

² Старостин Е. В. Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории, методологии. – М.: Русский мир, 1997. – С. 22.

³ Rammingen von Jacob. Von der Registratur und ihren Gebawen und Regimenten. Heidelberg, 1571; Balthassar Bonifacii. De Archivis Liber Singularis et Ciuilium Institutionum Epitome. – Venetiis: Apud Io. Petrum Pinellum Typographum Ducalem, MDCXXXII. – 46 p.; Multz von Oberschonfeld Jacob Bernhard. De jure cancellariae et archivi. – Ottingen, 1692; Collectanea iuris publici quibus res Germanicae per aliquot secula illustrantur: deprompta ex actis et documentis publicis archivi Argentoratensis variarumque bibliothecar manuscriptis / authore Jacobo Wenckero. – Argentorati: Dulssecker, 1702. – Getr. Zählung; Apparatus et instructus archivorum ex usu nostri temporis vulgo Von Registratur und Renovatur. – Argentorati: Dulsseckeri, 1713; Collecta archivi et cancellariae jura: quibus accedunt de archicancellariis, vicecancellariis, cancellariis ac secretariis virorum clarissimorum commentationes / accurante Jacobo Wenckero. – Argentorati: Dulssecker, 1715. – 821 s.; Aebbtlin Georg. Anführung Zu der Registratur-Kunst / Vorderist denen Hoch=Loblichen Herrschafften und Obrigkeiten zu underthänigen Bericht und Erinnerung: Wie auch deroselben Registratorm, [sic] Secretariis, Cancellisten / Verwaltern / Amptleuthen und Schreibern zu Dienst, Ulm, Christian Balthasar Kühnen, 1669 [2nd ed., 1726] – [9] 43 s.; Le Moine Pierre Camille. Diplomatique pratique ou Traite de l'arrangement des archives e ttresors des chartes / chez Joseph Antoine (A. Metz), 1765; Spiess Philipp Ernst. Von Archiven. Halle: bei Johan Jacob Gebauer, 1777. – 92 s.; Handbuch für angehende Archivare und Registratoren / von Karl Friedrich Bernhard Zinkernagel. – Nördlingen: Beck, 1800. – XVIII, 561 s.: III. та ін.

⁴ Йдеться про працю з питань дипломатики “Nouveau Ttaite de diplomatique theorique” першої половини XVIII ст. Дет. див. Архивоведение или Наука об архивах // Энциклопедический словарь под ред. И. Е. Андреевского. – СПб, 1890. – Т. II: Араго–Аутка; Изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – С. 253.

⁵ Zeitschrift für Archivs- und Registraturwissenschaft / Archivar Paul Österreich und Oberregistrator Georg F. Dollinger. 4 Heft. 1804 (всього вийшло чотири числа часопису).

⁶ Register // Meyers Großes Konversations-Lexikon [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : <http://www.zeno.org/Meyers-1905/A/Register>. – Назва з екрану.

⁷ Ideen einer Theorie der Archivwissenschaft. – S. V.

⁸ Ideen einer Theorie der Archivwissenschaft. – S. XVII.

- ⁹ Ideen einer Theorie der Archivwissenschaft. – S. XVII, 25.
- ¹⁰ Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung. – 1805. – № 34. – S. 270.
- ¹¹ Див.: *Макаров А. Н.* Проект архивной реформы барона Г. А. Розенкампа (1820) // Ист. архив. – Пг., 1919. – Кн. 1. – С. 101–142; *Хорходина Т. И.* Российская наука об архивах. История. Теория. Люди. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2003. – С. 46.
- ¹² Труды Комиссии составления законов. – 2-е изд. – Пг., 1922. – Т. 1. – С. 203.
- ¹³ *Хорходина Т. И.* Российская наука об архивах... – С. 46.
- ¹⁴ *Brand F. J.* Archiv-Wissenschaft oder Anleitung zum Lesen alter lateinischer und deutscher Handschriften und Urkunden: nebst einem Woerterbuche der deutschen Urkundensprache: mit 30 lithographischen Nachbildungen alter Schriften und Siegel auf 12 Tafeln. – Paderborn: Junfermann, 1854. – 99 s.
- ¹⁵ *Андреевский И. Е.* Архивоведение или Наука об архивах // Энциклопедический словарь / под ред. И. Е. Андреевского. – СПб, 1890. – Т. 2: Араго-Аутка. – С. 253.
- ¹⁶ *Воронов А. П.* Архивоведение: конспект лекций, читанных в С.-Петербургском археологическом институте. – СПб, 1901. – С. 2.
- ¹⁷ *Воронов А. П.* Архивоведение. – С. 2.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ *Самоковасов Д. Я.* Современное русское архивное нестроение (1852–1902, 7 июля). – М.: Товарищество типографии А. П. Мамонтова, 1902. – 131, 37 с.
- ²⁰ Див.: додаток № IX: Содержание науки архивовѣдѣнія // Самоковасов Д. Я. Современное русское архивное нестроение (1852–1902, 7 июля). – М.: Товарищество типографии А. П. Мамонтова, 1902. – С. 34–37.
- ²¹ Д. Я. Самоковасов вважає, що архівну освіту слід організувати за прикладом підготовки вчених архівістів у західноєвропейських країнах і пропонував створити кафедри архівознавства принаймні в двох університетах – Московському та Київському як у таких, де є відповідний професорський склад, та “державні архівні інститути архівознавства” при Московському і Київському державних архівах. Див.: Самоковасов Д. Я. Архивное дело в России. Кн. 1: Современное русское архивное нестроение (1852–1902, 7 июля). – М.: Товарищество типографии А. П. Мамонтова, 1902. – С. 14.
- ²² Див.: додаток № IX. Содержание науки архивовѣдѣнія. – С. 34.
- ²³ Langlois Ch.-V La science des archives // Revue international des archives, des bibliothèques et des musées. – Paris, 1895. – № 1. – P. 7–25.
- ²⁴ Champolion-Figeac Aimé Louis. Manuel de l’archiviste des prefectures, des mairies et des hospices. – Paris: Paul Dupont – J.-H. Dumoulin, 1860. – 400 p.
- ²⁵ Richou Gabriel. Traite historique et pratique des archives publiques. – Paris: Paul Dupont, 1883. – 328 p.
- ²⁶ Див.: *Кальсина Е. А.* Французское архивоведение: история, теория, методология. Дисс. на соиск. уч. степ. докт. истор. наук. – М.: РГГУ, 2004. – С. 99.
- ²⁷ Langlois Ch. et Seignobos Ch. Introduction aux études historiques. – Paris, 1898. – XVIII, 308 p.; Див. також: Ланглуа Ш., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории / пер. с фр. А. Серебряков. – 2-е изд. – М.: Гос. публ. ист. библиотека, 2004. – 305 с.
- ²⁸ Див.: Lodolini Elio. The War of Independence of Archivists // Archivaria. – 1989. – Т. 28. – P. 40.

- ²⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Waldo_Gifford_Leland
- ³⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Waldo_Gifford_Leland. – Carnegie Institution and American Historical Association.
- ³¹ *Lodolini Elio*. The War of Independence. – P. 40.
- ³² *Ptaszycki S.* Encyklopedia nauk pomocniczych historii i literatury polskiej. – Lwów, 1921. – S. 10.
- ³³ Див.: *Каранетяню И. В.* Бизнес-архивоведение как одно из направлений архивоведения // Вестн. архивиста. – 2010. – № 1 (61). – С. 212–213.
- ³⁴ Див.: *Попов В.* Архивоведение, или Наука об архивах // Известия Приморского губернского архивного бюро. – Владивосток, 1923. – Т. 1, вып. 1. – С. 31–36.
- ³⁵ *Casanova Eugenio*. Archivistika. – Sienea Stab. arti grafiche Lazzeeri, 1928. – 533 p.
- ³⁶ *Любименко І.* Нариси архівної бібліографії на Заході за останні 15 років // Архівна справа. – 1929. – Кн. 11. – С. 89.
- ³⁷ *Романовський В. О.* Вступні uwagi // Романовський В. О. Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – С. 5–10.
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ *Веретенников В.* Архівознавство: Лекція 1. – Х.: Рад. школа, 1931. – С. 2.
- ⁴⁰ *Konarski K.* Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania. – Warszawa, 1929. – 160 s.
- ⁴¹ Тобто, повернення архівних зібрань, що опинилися за межами Польщі.
- ⁴² *Konarski K.* Z zagadnień nowożytnej archiwistyki polskiej // Archejon. – 1927. – Т. 1. – S. 107, 121.
- ⁴³ *Konarski K.* Podstawowe zasady archiwistyki // Archejon. – 1962. – Т. 19/20. – S. 19–104.
- ⁴⁴ *Бельчиков Н. Ф.* Теория археографии. – М.; Л., 1929. – 73, [7] с.
- ⁴⁵ Архівознавство: елементарний підручник / ЦАУ УСРР. – Х.: Рад. школа, 1932. – Ч. 1. – С. 64.
- ⁴⁶ Між виходом підручника в світ та підготовкою його тексту до друку минуло три роки. Текст підручника було завершено 1929 р., а під час Другого всеукраїнського з'їзду архівних робітників (Харків, 1931), який остаточно ідеологізував архівну справу, працю В. І. Веретенникова засудили, його визнали ідеологом техніцизму та об'єктивного документалізму. Подібні звинувачення було висунуто й до В. О. Романовського, якого було незабаром звільнено з роботи у КЦАДА та ВУАН. Ймовірно, до тексту підручника вносилися зміни з метою посилити “радянське” розуміння науки. В серпні 1933 р. В. І. Веретенникова було звільнено з роботи.
- ⁴⁷ *Митяев К. Г.* Теория и практика архивного дела: учеб. пособие. – М., 1946. – 245 с.
- ⁴⁸ Там само.
- ⁴⁹ Теория и практика архивного дела в СССР / под. ред. проф. Л. А. Никифорова и доц. Г. А. Белова. – М.: Высшая школа, 1966. – С. 7.
- ⁵⁰ Там само.
- ⁵¹ Cent premieres notions pour la preparation d'un vocabulaire technique international d'archivistique. Travaux du stage technique international d'archives. – Paris, 1951–1952; 1952–1953. – P. 1: dactyl.

- ⁵² *Gieysztor A.* Zarys nauk pomocniczych historii. – Warszawa, 1948. – S. 195.
- ⁵³ *Pańków S., Perzanowski Z.* Nauki pomocnicze historii. – Kraków, 1958. – S. 78.
- ⁵⁴ *Miśkiewicz B.* Wstęp do badań historycznych. – Warszawa, 1968. – S. 114.
- ⁵⁵ *Polski Słownik Archiwalny / pod red. A. Bachulskiego, K. Konarskiego, A. Wolff.* – Warszawa, 1952. – S. 5.
- ⁵⁶ Там само.
- ⁵⁷ *Чхетия Ш. К.* Архивоведение, его предмет и задачи // Науч.-информ. бюл. – Тбилиси, 1958. – № 2. – С. 15–28.
- ⁵⁸ Там само. – С. 23.
- ⁵⁹ *Arlamowski K.* Postulaty badawcze w zakresie archiwistyki współczesnej i organizacja badań // Archejon. – 1962. – Т. 37. – S. 27–47.
- ⁶⁰ *Kamiński A.* Potrzeby badawcze naszej archiwistyki // Archejon. – 1962. – Т. 37. – S. 56.
- ⁶¹ *Lesiński H.* Problem naukowego rozpoznania archiwów // Archejon. – 1962. – Т. 37. – S. 61.
- ⁶² *Friedberg M.* Najważniejsze zadania badawcze archiwisty // Archejon. – 1962. – Т. 37. – S. 66.
- ⁶³ *Bańkowski P.* Postulaty badawcze polskiej nauki o archiwach // Archejon. – 1962. – Т. 37. – S. 49–50.
- ⁶⁴ *Arlamowski K.* Archiwistyka, jej natura i definicja // Archejon. – 1970. – Т. 53. – S. 7–26.
- ⁶⁵ A manual of tropical archivalology / edited by Yves Perotin with the collaboration of Robert-Henri Bautier [and others]. – Paris: Mouton, 1966. – 149 p., ill.
- ⁶⁶ *Стрельський В. І.* Архівознавство // Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969. – С. 88.
- ⁶⁷ *Ryszewski B.* Archiwistyka. Przedmiot, zakres, podział. – Warszawa; Poznań, 1972. – S. 96. Див. також: Grygier T. Zagadnienia podziału wewnętrznego archiwistyki // Archejon. – 1979. – Т. 68. – S. 149–188.
- ⁶⁸ *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – М.: РГГУ, 2001. – С. 295.
- ⁶⁹ Там само. – С. 296.
- ⁷⁰ Зокрема, йшлося про праці О. А. Кузика, Н. Г. Філіпова, В. М. Жигунова, В. М. Магідова. Детальніше див. Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения... – С. 73–75.
- ⁷¹ *Lodolini Elio.* La guerra di indipendenza degli archivisti // Archives et Bibliothèques de Belgique. – 1987. – В. 57, № 1, 2. – P. 269–293; Див. також: Menne-Haritz, Angelika. Archival education: preparing the profession to meet the needs of society in the twenty-first century // Archivum. – 1994. – Vol. 39: Proceedings of the 12th International Congress on Archives (Montreal, 6–11 September 1992). – P. 261–284.
- ⁷² Dictionary of Archival Terminology. English and French with Equivalents in Dutch, German, Italian, Russian and Spanish / ed. by Peter Walne; compiled by Frank B. Evans, Francois-J. Himly and Peter Walne. – Munchen: K-G-Saur; New York; London; Paris, 1984. – 220 p.
- ⁷³ Dictionary of Archival Terminology. – P. 29.
- ⁷⁴ *Duranti Luciana.* Archival Science // Encyclopedia of Library and Information Science. – 1996. – Vol. 59. – P. 1, 5, 12.
- ⁷⁵ Там само.
- ⁷⁶ Див.: Cook Terry. Archival Science and Postmodernism: New Formulations for Old Concepts // Archival Science. – 2001. – Vol. 1, № 1. – P. 3–24.

⁷⁷ Archival science [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Archival_science. – Назва з екрану.

⁷⁸ Старостин Е. В., Чудиновских В. А. Архивы и архивное дело в зарубежных странах. – Свердловск, 1991. – С. 8–10; Старостин Е. В. На каком языке мы говорим? // Отеч. архивы. – 1999. – № 3. – С. 123; Старостин Е. В. Как рождался термин “архивное источниковедение” // Документ. Архив. История. Современность. – Екатеринбург, 2000. – Ч. II. – С. 17–20; Старостин Е. В. Архивы России: Методологические аспекты архивоведческого знания: учеб.-метод. пособие. – М., 2001. – С. 15–23.

⁷⁹ Банасюкевич В. Д., Елпатьевский А. В., Ларин М. В. Российское и советское архивоведение: попытка сравнительного анализа // Архивоведение и источниковедение отечественной истории: проблемы взаимодействия на современном этапе: докл. и тез. выступлений, 25–26 февр. 1999 г. – М., 1999. – С. 8.

⁸⁰ Хорхордина Т. И. От архивоведения к архивософии? К постановке вопроса // Тр. Москов. ист.-архив. ин-та. – М., 1996. – Т. 33. – С. 177–191.

⁸¹ Гельман-Виноградов К. Б. Перспективное направление развития архивоведения // Вестн. архивиста. – 1991. – № 5. – С. 58–65; Он же. Пространственная одиссея документов как глобальное явление // Отеч. архивы. – 1992. – № 6. – С. 24–30; Он же. Документальная память ноосферы как новый объект познания (к постановке проблемы) // Междунар. форум по информации и документации. Науч. журн. междунар. федерации по информации и документации. – 1992. – Т. 17, № 1. – С. 8–10.

⁸² Хорхордина Т. И. Российская наука об архивах. – С. 43.

⁸³ Философский энциклопедический словарь. – М., 1983. – С. 405.

⁸⁴ Карапетянц И. В. Бизнес-архивоведение... – С. 212; *Вона ж*: Экономические архивы Западной Европы и США в постиндустриальном мире. Общность и своеобразие. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 1999. – 310 с.

⁸⁵ Карапетянц И. В. Бизнес-архивоведение... – С. 214.

В статье проанализировано содержание дефиниции понятия “архивоведение” в историческом развитии, освещено его развитие в разных странах мира.

Ключевые слова: архивоведение; архивоведческая мысль; зарубежная и украинская архивная наука.

The article made a comparative analysis of the content of the concept of “Archives Studies” definition in the historical evolution, describes its development in different countries of the World.

Keywords: archival; archive thought; foreign and Ukrainian Archival Science.

УДК 93(477)“1918”

Р. Я. ПИРІГ*

**ГЕТЬМАНАТ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО:
ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОТВОРЕННЯ***(квітень–грудень 1918 р.)*

У статті досліджуються характерні особливості законотворчої практики в Українській Державі, зумовлені деформацією політичної системи та відсутністю представницької гілки влади. Висвітлюється законодавча діяльність Ради Міністрів та підготовка виборів до Українського Сейму.

Ключові слова: закони; Рада Міністрів; гетьман; Державна канцелярія; Сейм.

Серед державних моделей доби Української революції 1917–1921 рр. (УНР, ЗУНР, УСРР) лише гетьманат Павла Скоропадського не був республіканським. Постання цієї форми правління детерміновано ситуативним збігом політично-економічних інтересів Німеччини та правоконсервативних власницьких кіл України. Саме велелюдний хліборобський з'їзд підтримав державний переворот і став подобою легітимациї новітнього гетьманату, підстави якого виводилися з традицій козащини XVII–XVIII століть.

Проголошений гетьманом генерал П. Скоропадський, вже 29 квітня 1918 р. видав два основоположні документи – “Грамота до всього українського народу” і “Закони про тимчасовий державний устрій України”¹. Грамотою він оголосив себе гетьманом і пояснив головні спонукальні мотиви таких дій – загроза нової катастрофи і категоричні домагання трудових мас збудувати таку державу, яка б забезпечила населенню “спокій, закон і можливість творчої праці”. Центральну Раду і земельні комітети було розпущено, міністрів УНР та їх заступників звільнено. Управління державою гетьман мав здійснювати через призначувану ним Раду Міністрів.

Другий документ – “Закони про тимчасовий державний устрій України” був зводом з семи актів: “Про гетьманську владу”, “Про Раду Міністрів і Міністрів”, “Про віру”, “Про права і обов’язки Українських Козаків і Громадян”, “Про закони”, “Про генеральний суд”, “Про фінансову Раду”. Цей комплект законів, терміново складених напередодні перевороту правником О. Палтовим, протягом усього періоду існування Української Держави слугував її фактичною конституцією.

* *Пиріг Руслан Якович* – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, завідувач відділу історії української революції (1917–1921 рр.) Інституту історії України НАН України.

У своїй сукупності закони були спрямовані на забезпечення максимальної концентрації влади в руках гетьмана. Він отримував виняткові повноваження: затверджував усі закони, призначав і звільняв Раду Міністрів, інших вищих урядовців, генеральних суддів, був верховним командувачем армії і флоту, здійснював керівництво зовнішньою політикою, йому належало право оголошення надзвичайного стану, амністії, надання громадянства тощо. Це відповідало його намірам домогтися “створення сильної влади в особі диктатора – гетьмана”². Коли відразу після перевороту лідери українських соціалістичних партій запропонували надати йому повноваження президента, то він їх рішуче відкинув.

Гетьманат П. Скоропадського – авторитарно-бюрократичний режим з близькими до диктаторських повноваженнями глави держави, відсутністю представницького органу влади, поєднанням в уряді виконавчих і законодавчих функцій, вузькою соціальною базою і тимчасовим характером правління. Однак утвердження української державності, реалізація повноважень гетьмана і уряду, суспільні процеси суттєво обмежувалися фактором присутності в країні чужої мілітарної сили, що робило Українську Державу сателітом Четверного союзу.

Гетьманський устрій держави декларувався як тимчасовий – “до обрання Сейму і відкриття його діяльності”. У своїй інавгураційній Грамоті П. Скоропадський обіцяв найближчим часом видати закон “установляючий порядок виборів до Українського Сейму”³. Декларації щодо близьких перспектив обрання представницького органу влади – Сейму, були спрямовані на попередження негативної реакції громадськості у зв’язку з силовим поваленням парламентської УНР. Цим же цілям служило й спеціальне урядове повідомлення від 10 травня, у якому вміщено досить красномовне твердження: “Гетьман не бажає стати самодержавним. Гетьманство – це здійснення ідеї незалежної і вільної України в історичній, національно-українській формі”. Рада Міністрів вбачала своє завдання у зміцненні порядку і спокою, щоб “довести державу до хвилі скликання народного представництва”, яке й виявить правдиву волю українського народу в справі майбутнього державного устрою України⁴.

При цьому не тільки громадськість, але й уряд не було інформовано про одну надзвичайно важливу обставину щодо перспективи виборів до Сейму. Серед низки зобов’язань, взятих П. Скоропадським перед німецьким командуванням в обмін за підтримку його кандидатури, як глави держави, вміщено умову не скликати Сейм без згоди німецької сторони⁵. Водночас проблема представницького органу влади стала однією з нагальних вимог українських політичних партій. У середині червня очолювана С. Петлюрою делегація Всеукраїнського земського союзу на прийомі у гетьмана серед інших питань домогалася конкретної дати виборів до Сейму. Згадуючи цей епізод, П. Скоропадський

писав: “Вказати термін скликання парламенту в той час для мене було абсолютно неможливо, це означало – повернути країну в стан революції. Не маючи налагодженого урядового апарату, не давши опрапоритися жодній здоровій політичній партії, парламент у той час являв би щось безглузде”⁶. Гетьман чітко усвідомлював, що на виборах перемогу отримали б українські соціалістичні партії, а відтак й втратився б сенс здійсненого державного перевороту.

Не сприйняв П. Скоропадський і пропозицію Д. Донцова про скликання тимчасового представницького органу на зразок “Передпарламенту” із земських, думських, громадських діячів. У такий спосіб Рада Міністрів звільнялася від законотворчої функції і зосередилася б на адміністративній роботі. До того ж, опозиційні елементи “мали б трибуну, де говорити”. Така позиція глави держави базувалася на усвідомленні того, що Всеукраїнський земський союз тоді очолював доволі нелюбий гетьманові С. Петлюра.

Законами про тимчасовий державний устрій України на Раду Міністрів поклалися функції не тільки вищого виконавчого, але й законодавчого органу. Не випадково розділ “Про Раду Міністрів і про міністрів” охоплював лише чотири, а розділ “Про закони” – одинадцять статей. Кожному міністерству надавалося право розробки профільних проектів законів. Вони мали обговорюватися й ухвалюватися на засіданнях уряду.

Нові умови законотворчої роботи вимагали уніфікації технології підготовки, проходження та затвердження законопроектів. Вже на початку червня уряд прийняв спеціальний закон з досить громіздкою назвою “Про складання законопроектів, внесення їх до Ради Міністрів, розгляд і затвердження у Раді та про форми і порядок оголошення законів”. Відповідно до цього акту розробка законопроектів покладалася на міністерства. Проекти законів вносилися до Ради Міністрів, як правило, через Державну канцелярію. Проте у виняткових випадках міністр міг подати документ безпосередньо на засідання уряду. Проекти надходили до Державної канцелярії у 20 примірниках. Кожний з міністрів повинен був отримати його не пізніше, ніж за добу. Закони ухвалювалися звичайною більшістю голосів. Правники Державної канцелярії готували кінцеву редакцію закону. За підписами голови уряду, галузевого міністра і державного секретаря документ подавали на затвердження гетьманові. Цей день і вважався датою випуску закону, який потім публікували в “Державному вістнику”. Було відпрацьовано і процедуру подання супровідних документів до законопроектів – пояснювальних записок, статичних матеріалів тощо. Їх підписували заступники міністрів, директори департаментів, а копії завіряли діловоди⁷.

Як бачимо, в законотворчому процесі важливу координуючу роль відігравала Державна канцелярія. Спочатку її задумано як управління

справами Ради Міністрів, а згодом вона набула статусу самодостатнього урядового органу, оскільки отримала право законодавчої ініціативи і виконувала функції правової експертизи документів. У підрозділах Державної канцелярії було зосереджено потужний загін фахівців з різних галузей права. Зокрема, до компетенції Юридичної ради, члени якої затверджувалися гетьманом, входило опрацювання найбільш складних законопроектів, ініційованих Державною канцелярією, а також надання юридичних висновків на запити Ради Міністрів. Департамент законодавчих справ займався розробкою проектів законів та інших актів, а також розглядав усі законопроекти, які надходили до Державної канцелярії. Тут же після ухвали урядом редагувалися остаточні тексти законів, які подавали на підпис голові Ради Міністрів, а потім й на затвердження гетьманові. Окремий відділ займався кодифікацією законів та складанням збірника зведених законів Української Держави⁸. Очолювали Державну канцелярію відомі правники, сенатори І. Кістяковський та С. Завадський.

Поєднання законодавчих і виконавчих функцій відразу призвело до перевантаження порядку денного роботи Ради Міністрів, оскільки на її розгляд подавалися як законопроекти загальнодержавної ваги, так і безліч другорядних актів. У зв'язку з цим було вирішено утворити Малу Раду Міністрів, статут якої уряд затвердив вже 18 травня⁹. До її складу кожне міністерство делегувало свого представника у ранзі заступника міністра чи директора профільного департаменту. Порядок денний засідань Малої Ради міністрів формувався з доручень уряду, а також питань, внесених головою Малої Ради чи відповідними заступниками міністрів. На цей урядовий орган покладалася обов'язок попереднього обговорення тих законодавчих і адміністративних питань, які за своїм нескладним змістом не вимагали взаємної письмової згоди міністерств і відомств. Зокрема, це обговорення проектів штатів і кошторисів, подання міністерств про надпланові асигнування тощо. При розгляді висновку Малої Ради Міністрів в уряді мав бути присутнім її голова. Технічне обслуговування цього органу покладалося на Державну канцелярію. Головою Малої Ради Міністрів був спочатку заступник державного секретаря С. Завадський, а потім заступник міністра продовольчих справ М. Гаврилов.

У процесі законотворення Мала Рада Міністрів відіграла суттєву роль. Задекларований намір передавати до неї лише нескладні справи незабаром знівельювався. Членам “малого уряду” довелося розглядати широкий спектр законопроектів: боротьбу з безробіттям, утворення Державної варти, проекти штатів, класів та оклади службовців центральних установ, а також будівництво каналу Північний Донець – Дніпро. Левову ж частку порядку денного становили питання виділення коштів на різні потреби життєдіяльності держави.

Протоколи засідань Малої Ради Міністрів свідчать про принциповість обговорення її членами актуальних проблем, намагання забезпечити державний інтерес, вгамувати необгрунтовані галузеві фінансові апетити. Примітно, що у серпні 1918 р. при розгляді штатів власного конвою Гетьмана всієї України було запропоновано суттєві скорочення кількості та окладів чинів, коней, авто, бричок та іншого забезпечення цієї служби¹⁰. Журнали засідань Малої Ради передають напружену атмосферу обговорення законопроектів, яке нерідко займало кілька днів. Вони містять чимало “Осібних гадок” членів ради В. Мазуренка (Мінфін), М. Гаврилова (Мінпрод), О. Вишневського (МВС) та інших¹¹.

Слід відзначити, що опрацьовані у Малій Раді Міністрів законопроекти здебільшого підтримувалися урядом і набували чинності. Хоча в протоколах засідань зустрічаються і чимало прикладів суттєвої корекції поданих документів. У ланцюгу підготовки законопроектів Мала Рада виконувала функції сутнісної оцінки питання, міжвідомчої координації та фінансового обмежувача видатків державного бюджету. У поєднанні з правничою експертизою Державної канцелярії все це значно полегшувало працю уряду з ухвали законів.

Упродовж п’яти місяців функціонування Ради Міністрів з 20 травня по 20 жовтня 1918 р., за підрахунками Д. Дорошенка, було обговорено і ухвалено близько 300 законів¹². Павло Скоропадський 29 жовтня називав більшу цифру – 400¹³. Зрозуміло, що, поєднуючи у собі законодавчі та виконавчі функції, уряд змушений був приймати велику кількість розпорядчих актів у формі законів, левову частину яких склали тривіальні ухвали про виділення коштів. І лише кілька десятків були класичними законодавчими актами, створеними для регулювання правовідносин у найважливіших сферах життєдіяльності Української Держави.

Провідне місце серед соціально-економічних реформ П. Скоропадського посідала земельна. Принципові засади аграрної політики було викладено вже в Грамоті гетьмана до всього українського народу: право приватної власності, як фундаменту культури і цивілізації, відновлювалося у повній мірі. Тут вміщено і концептуальне положення майбутньої земельної реформи “відчуження земель по дійсній їх вартості від великих земельних власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів”. Гетьман цілком усвідомлював, що аграрна реформа мусила не тільки розв’язати земельну проблему, а й створити потужну соціально-політичну базу гетьманського режиму, забезпечити лад і спокій у країні, а також виконати продовольчо-сировинні зобов’язання перед союзниками.

Спеціальна комісія під головуванням міністра земельних справ В. Колокольцева зосередилася на виробленні законодавчої бази реформи. Закон від 14 червня “Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями” визначив винятково важливу позицію – норму землево-

лодіння і обмежив її 25 десятинами¹⁴. Наступними були закони “Про утворення земельних комісій” (9 липня), “Про утворення тимчасових земельно-ліквідаційних комісій” (15 липня), “Про затвердження статуту Державного Земельного банку” (23 серпня) та інші.

Однак реформа наштовхнулася на суттєвий спротив поміщиків, які вдалися до силового повернення своїх земель та відшкодування за рахунок селян завданих збитків. Плановану купівлю-продаж землі провести не вдалося. У швидкому просуванні земельної реформи не було зацікавлене й німецьке командування, побоюючись дезорганізації поставок продовольства з України. Утворений восени 1918 р. Державний земельний банк так і не став діяльним інструментом реалізації реформи.

В умовах відсутності представницького органу влади важливим атрибутом громадянського суспільства мали виступити органи місцевого самоврядування. Обрані за законом Тимчасового уряду від 17 травня 1917 р. вони уособлювали демократичні здобутки Центральної Ради. Водночас для гетьмана, який планував ліберальну земельну та інші реформи, базовані на праві приватної власності, важливо було очистити місцеві зібрання та управи від соціалістичних елементів.

МВС намагалося під наступ на органи місцевого самоврядування підвести певну нормативну базу. Розроблений ним статут тимчасових комісій з перевірки земств і міських дум ухвалила Рада Міністрів. 29 червня уряд спеціальним законом дозволив губернським старостам розпускати земські зібрання та управи¹⁵. Нерідко замість них відновлювалася робота старих цензових органів.

У травні було створено комісію з перегляду закону про земське самоврядування на чолі з князем О. Голіциним – великим землевласником, головою Союзу промисловості, торгівлі та фінансів (Протофіс). Підготовлений комісією закон про земські вибори вводив суттєві цензові обмеження: вікові – 25 р., осілості – 1 р., соціально-фахові – не допускалися до участі у виборах військовослужбовці, студенти, ченці, працівники суду, прокуратури та інші. Одночасно працювала комісія з розробки закону про вибори міських дум на чолі з колишнім київським головою І. Дьяковим. Не беручи до уваги протести Всеукраїнського земського союзу, обидва закони було підписано гетьманом¹⁶. Рада Міністрів затвердила графік виборчої компанії, згідно якого вибори мали відбутися 24 листопада і 8 грудня. Але внутрішньополітична ситуація не дозволила їх провести. Підготовка скликання Сейму зупинилася на розробці проекту закону про його вибори.

Особливі надії в пошуках соціальної бази гетьманату П. Скоропадський покладав на відродження козацтва, “яке одвічно було в нас. Оскільки ці всі козаки – хлібороби-власники, то природно, що ідеї більшовизму не прилипли б до них. Я являвся їх безпосереднім главою; спільність інтересів примусила б їх бути відданими мені. Це дуже зміц-

нило б мою владу, і без сумніву, що тоді можна було б проводити і аграрну і інші корінні реформи”¹⁷.

Гетьман особисто приділяв велику увагу проведенню козацької реформи і намагався надати їй законодавчого оформлення. Однак ідея відродження козащини зустріла суттєвий опір Ради Міністрів, яка двічі відправляла законопроект на доопрацювання. Закон “Про відновлення українського козацтва” було затверджено лише у жовтні¹⁸. Українське козацтво очолював особисто гетьман. Пріоритетне право отримання цього статусу мали нащадки українських козаків, лише православні. Відродження козацтва мало насамперед вилитися у формування козацьких військових частин. Проте, незважаючи на енергійні зусилля П. Скоропадського, цей процес йшов повільно. А стрімка зміна зовнішньої і внутрішньої політичної ситуації зовсім його згорнула. Спроба законодавчим шляхом створити замкнену привілейовану національно-соціальну верству і надати їй форму військової організації, відданої особисто гетьманові, не вдалася.

Найефективнішою була законодавча діяльність уряду Української Держави у сферах фінансово-фіскальній та освітньо-культурній. Насамперед, це закони щодо введення та зміцнення національної валюти, функціонування Державної скарбниці, відновлення державної горілчаної монополії, заснування Українського Державного банку, наладження митної та податкової служби тощо. Завдяки впровадженню заходів законодавчого характеру державні прибутки становили близько 3,2 млрд. крб.¹⁹.

Це дозволило спрямувати значні кошти на розвиток національної освіти та культури. Складний процес українізації отримав досить розлогу нормативно-правову базу. Зокрема, це закони: про обов’язкове вивчення української мови, літератури, історії та географії України в усіх середніх школах; про оголошення колишніх російських вищих шкіл українськими державними; про право захисту дисертацій українською мовою; про заснування Київського та Кам’янець–Подільського українських державних університетів; про створення кафедр українознавства в Харківському та Новоросійському університетах, Ніжинському історико-філологічному інституті; про заснування Української академії наук та інші. Асигнування для освітньо-культурної сфери становили понад 227 млн. крб.²⁰.

Серед численних законів, ухвалених Радою Міністрів, виділяється “Тимчасовий закон про Верховне Управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України”. Відповідно до цього акту, у перелічених у титулі випадках утворювалася Колегія Верховних Правителів у складі трьох осіб: 1. визначеної гетьманом; 2. обраної Державним Сенатом; 3. виділеної Радою Міністрів. В обумовлених ви-

падках цей тріумвірат набував усіх прав і обов'язків гетьмана, окрім внесення змін до конституційного зводу законів від 29 квітня 1918 р.²¹. Цей закон було введено у дію лише один раз під час офіційного візиту П. Скоропадського до Німеччини у вересні 1918 р. Колегію Верховних Правителів склали: голова уряду Ф. Лизогуб, міністр військових справ О. Рогоза і сенатор Д. Носенко²².

Всього за сім з половиною місяців функціонування гетьманату було видано близько 500 актів, які мали силу закону²³. Особливістю їх була відсутність чіткої різниці між законами і постановами уряду. Всі вони затверджувалися гетьманом. Багато з них містили імператив звrotnої дії. Як правило, це набуття чинності заднім числом. Частина законів вводили в дію по телеграфу, ще до офіційного оприлюднення. Окремі з них мали у назві визначення “тимчасовий”. Надання простим розпорядчим актам статусу законів призводило до зниження їх регуляторної ролі.

Через відсутність парламенту симбіотичне поєднання законодавчих і виконавчих функцій надавало у сфері творення законів явні преференції урядові, який не мав суттєвих противаг і стримувань. Державна канцелярія була урядовою структурою, гетьманська адміністрація не мала повноважень щодо контролю законодавчого процесу.

Не маючи достатніх власних законодавчих напрацювань, відчуваючи значний дефіцит фахових правників, Українська Держава широко використовувала правові акти дореволюційної Росії. Саме на базі “Основного закона Российской империи” (квітень 1906 р.) було складено “Законы про тимчасовий державний устрій України”. Найвищий судовий орган – Державний сенат у своїй діяльності керувався “Учреждением Российского Правительствующего Сената”, “Учреждением Судебных установлений”, “Уставами Уголовного и Гражданского судопроизводства”. Було відновлено чинність “Свода военных постановлений 1869 года” з усіма доповненнями, ухваленими до 27 жовтня 1917 р., “Уложения о наказаниях”, закону від 2 грудня 1905 р. про покарання за участь у страйках та інші²⁴.

Пряме чи адаптоване використання дореволюційної законодавчої бази пропонувалося владою як тимчасове. Проте, широке його впровадження, поглиблене надзвичайністю іноземної окупації, діяльністю німецьких та австрійських військово-польових судів об'єктивно підірвали засади формування гетьманату не тільки як правової, але й національної держави.

П. Скоропадському не вдалося реалізувати декларацію про близькі вибори представницького органу влади – Сейму. Тільки у листопаді розпочала роботу комісія з розробки проекту закону про вибори до Українського державного Сейму. На засіданнях точилася гостра полеміка щодо його структури. Голова Державного Сенату М. Василенко

відстоював однопалатний, а авторитетний правник Б. Кістяковський – двопалатний варіант. Робота комісії залишилася незавершеною²⁵.

Отже, особливості законотворчого процесу в Українській гетьманській державі полягали в тому, що по-перше, в умовах відсутності представницької гілки влади законодавчими функціями було наділено виконавчий орган – Раду Міністрів. А по-друге, примітною рисою законодавства гетьманату була офіційно задекларована тимчасовість. По-третє, форма прийнятих законів була досить розмитою: від класичних до розпорядчих актів. По-четверте, поряд з новітніми напрацюваннями широко використовувалася законодавча база Російської імперії, залишалися чинними також окремі закони Тимчасового уряду та Центральної Ради. Загалом тогочасна законодавча практика була тотожною характерові, сутності і формі останнього українського гетьманату.

¹ Державний вістник. – 1918. – 16 травня.

² Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ – Філадельфія, 1995. – С. 140, 160.

³ Державний вістник. – 1918. – 16 травня.

⁴ Там само.

⁵ *Дмитришин В.* Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року: нові дані з німецьких архівів // Політологічні читання. – 1994. – № 1. – С. 108.

⁶ Скоропадський П. Спогади. – С. 205.

⁷ Державний вістник. – 1918. – 9 червня.

⁸ Там само. – 22 червня.

⁹ Там само. – 2 червня.

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО), ф. 1064, оп. 1, спр. 10, арк. 156–157.

¹¹ Там само, арк. 30, 36 зв., 50.

¹² *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – 2002. – С. 48.

¹³ Державний вістник. – 1918. – 2 листопада.

¹⁴ Там само. – 16 червня.

¹⁵ Там само. – 11 липня.

¹⁶ Там само. – 21 вересня; 18 жовтня.

¹⁷ Скоропадський П. Спогади. – Київ – Філадельфія. – С. 268.

¹⁸ Державний вістник. – 1918. – 16 жовтня.

¹⁹ *Дорошенко Д.* Вказ. праця. – С. 193.

²⁰ Там само. – С. 194.

²¹ Державний вістник. – 1918. – 4 серпня.

²² Там само. – 6 вересня.

²³ Українське державотворення. Словник-довідник. – К., 1997. – С. 196.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 12, арк. 55, 65; спр. 13, арк. 83–84, 87–87 зв.

²⁵ Там само, ф. 1216, оп. 1, спр. 10, арк. 1–4 зв.

В статье исследуются характерные особенности законотворческой практики в Украинском Государстве, обусловленные деформацией политической ветви власти. Освещается законодательная деятельность Совета Министров и подготовка выборов в Украинский Сейм.

Ключевые слова: законы; Совет Министров; гетман; Государственная канцелярия; Сейм.

This article investigates the characteristic features of legislative practice in the Ukrainian state, due to deformation of the political system and lack of representative branches of government. Clarifying the legislative activities of the Council of Ministers and the preparation of elections to the Ukrainian Sejm.

Keywords: laws; the Council of Ministers; the hetman; the State Chancellery; Sejm.

УДК [930.25:327](477.87)“2009”

М. В. ДЕЛЕГАН*

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ВЕКТОРИ РЕГІОНАЛЬНОГО МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В 2009 РОЦІ

Висвітлено результати регіонального міжнародного співробітництва Держкомархіву Закарпатської області в 2009 році.

Ключові слова: регіональне міжнародне співробітництво; домовленості; документи; архівісти.

У 2009 році Державний архів Закарпатської області системно та ефективно здійснював розвиток одного з пріоритетних напрямів своєї діяльності – регіонального міжнародного співробітництва.

У міру можливостей виконувалися зобов'язання за чинними міжнародними договорами про співробітництво з Генеалогічним товариством Юта (США), Будапештським міським архівом (Угорщина), Інститутом суспільних наук Словацької академії наук (Кошіце), Сатумарським повітовим музеєм (Румунія) та іншими установами.

Угоду про співробітництво з Генеалогічним товариством Юта підписано у квітні 2009 р. в новій, оптимізованій редакції. На її виконання партнери з США надали архіву нове цифрове обладнання. У 2010 р. планується збільшити обсяги виконання договірних зобов'язань.

За результатами співпраці з колегами Будапештського міського архіву (Угорщина) підготовлено до спільного видання Анотований перелік фондів Держархіву області, що стосуються історії Угорщини. Одночасно завершується підготовка до публікації Анотованого переліку документів з історії України (вони зберігаються в архівах сусідньої держави). Обидва Анотовані переліки планується видати у 2010 р.

Зі зміною керівництва Саболч-Сатмар-Березького комітатського архіву Угорщини передбачено, як засвідчила перша зустріч у 2009 р. двох керівників, активізувати співпрацю з цим архівом.

Досить результативно здійснювалося виконання договірних зобов'язань з Сатумарським повітовим музеєм (Румунія). Спільно проводилася науково-дослідницька робота та підготовка до видання збірників документів. Упродовж 2009 р. реалізовувалися два проекти. В результаті завершено підготовку до виходу у світ двох збірників документів на основі виявлених першоджерел у Держархіві області та архівах і музеях Румунії:

* *Делеган Михайло Васильович* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Закарпатської області.

Перший – “Українці комітату Сатмар: релігійне життя XVIII ст.” Термін виходу у світ – 2010 р. (видання перенесено з 2009 р. через відсутність коштів).

Другий – Мукачівська греко-католицька єпархія. Документи. Т. 2. Через фінансові проблеми термін видання перенесено на 2010 р.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 2 липня 2009 р. № 594 “Про затвердження Державної цільової програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 роки”, наказу Держкомархівів України від 30 липня 2008 р. № 164 щодо виконання заходів зазначеної Державної цільової програми, Держархівом області 07.11.2008 р. видано наказ № 58. Відповідно до наказу, продовжувалося співробітництво з архівними службами сусідніх країн, зокрема з метою інформування громадськості з питань європейської інтеграції України.

На виконання зазначених наказів архів щороку бере участь у заходах, які проводяться в області (Дні Європи, Дні культури європейських країн, Дні Добросусідства). Експонуються документальні виставки, у тому числі і в місцях проведення масових заходів, що готуються архівом на основі документів Національного архівного фонду України.

Незважаючи на кризові явища, співпраця архіву з Інститутом суспільних наук залишалася досить ефективною і перспективною. Зокрема, 11–14 листопада 2009 р. у Конгресовому центрі Словацької академії наук, у Старій Лесні, проведено наукову конференцію “Українська Повстанська Армія в повоєнний період у Карпатському регіоні II: Бандерівці – ідеї, аспекти, особливості”. Організаторами конференції виступили Інститут суспільних наук, факультет гуманітарних дисциплін університету ім. Матея Бели в Банській Бистриці (Словаччина), Словацько-українська комісія істориків при Словацькій академії наук та Державний архів Закарпатської області. Це вже друга конференція з вказаної тематики.

Співробітництво архіву з науковцями і архівістами Словацької Республіки у 2009 р. набуло нових рис і значного розвитку. Здійснювалися спільні дослідження. Виявлено численні документи з історії України в архівах Словаччини. У цьому році за результатами проведеної роботи передбачається проведення чергової, третьої міжнародної конференції, видання збірника архівних документів, тематичної виставки тощо.

Згідно з домовленостями, у березні 2009 р. Держархівом спільно з Генеральним консульством України у Пряшеві, у приміщенні Пряшівського університету, відкрито виставку архівних документів з нагоди 70-річчя Карпатської України. У серпні 2009 р. архів надав практичну допомогу Генеральному консульству України в Пряшеві в організації тематичної документальної виставки у Словаччині з нагоди Дня Незалежності України.

Важливо зазначити, що на виставці з нагоди 70-річчя Карпатської України, влаштованій архівом у Хусті було використано також документи, отримані від колег-архівістів з Румунії та Угорщини.

У листопаді 2009 р. у м. Ніредьгазі Угорської Республіки другий рік поспіль за участю архіву експонувалася виставка архівних документів і тематичних видань з нагоди річниці пам'яті Голодомору в Україні 1932–1933 рр.

Виставки проводилися в рамках виконання “Плану першочергових заходів щодо розвитку зв'язків з українцями, які проживають за межами України, зі збереження, захисту та популяризації культурних надбань українства у світовому цивілізаційному просторі на 2008–2009 роки”, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2008 р. № 668-р та заходів Державної цільової програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 роки, схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2008 р. № 594.

Виконанню вимог вказаних урядових документів служать стабільні ділові контакти керівництва архіву та участь в основних заходах, що проводяться Генеральними консульствами Словаччини, Угорщини і Чехії, насамперед, відповідно в містах Ужгороді, Берегові та Львові.

У 2009 р. директор архіву брав участь в українсько-словацькому та угорсько-українському Днях Добросусідства.

На прохання голови Закарпатської обласної ради М. М. Кічковського у травні 2009 р. архівом було передано для вручення в дарунок чеській офіційній делегації краю Височина близько десятка видань, що вийшли у світ за участю архіву.

27 жовтня 2009 р. на запрошення новопризначеного Генерального консула Чеської Республіки у Львові Давіда Павліта директор архіву взяв участь в офіційному прийомі з нагоди державного свята Чеської Республіки – Дня заснування незалежної держави Чехословаччини, а 17 листопада 2009 р. взяв участь і виступив на відкритті виставки “1989 – очима фотографів”. Виставку було відкрито за участю представника дипломатичної місії Угорщини в м. Ужгороді та Генерального консульства Чехії у м. Львові в с. Колочава Міжгірського району. Вона була присвячена Дню Свободи Чеської Республіки і пов'язана з подіями Оксамитової революції у Чехословаччині та падінням Берлінської стіни.

6 листопада 2009 р. відбулася зустріч директора архіву з Генеральним консулом Словацької Республіки в м. Ужгороді п. М. Сладечеком, який висловився за активізацію контактів і участь у культурно-наукових заходах, які проводить архів, зокрема, за підтримки народного депутата України С. М. Аржевітіна.

Керівництво архіву брало посильну участь у підготовці до встановлення погруддя Т. Шевченка у м. Сату Маре (Румунія), яке відбулося

влітку 2009 р., у підготовці перепоховання праху співця Карпатської України В. Гренджі-Донського з Братислави (Словаччина) на Україні (Закарпатті).

Держархів області у 2009 р. здійснював також ініціативне інформування Закарпатської обласної державної адміністрації з питань міжнародного регіонального співробітництва. Зокрема, у зв'язку з підготовкою до зустрічі Президентів України і Угорщини, двічі надавалася інформація щодо співробітництва архіву з архівними установами Угорської республіки. З метою подальшого розвитку українсько-угорського співробітництва в галузі архівної справи, науки і культури на регіональному рівні керівництвом архіву пропонувалося на міждержавному рівні провести таку роботу.

Відкрити доступ архівістам, науковцям, дослідникам України до документів з історії України, які зберігаються в архівах Угорщини, зокрема, Мараморошських процесів, історії релігії, матеріалів перепису населення Закарпаття 1941 р. та інших. Доступ до вказаних документів залишається закритим до теперішнього часу, ігноруючи неодноразові звернення української сторони; вивчити і сприяти поверненню в Україну культурних цінностей, вивезених угорськими окупаційними властями із Закарпаття в роки Другої світової війни; встановити меморіальні дошки на спорудах у м. Будапешті, на іщі якої був навчальний заклад, де навчався Президент Карпатської України, Герой України А. І. Волошин, де утримувалися, а потім були страчені угорсько-фашистськими військами захисники Карпатської України у с. Ворюлопйош, що поблизу м. Ніредьгаза Угорської Республіки.

Держархів області також вносив пропозицію провести Другу українсько-угорську міжнародну наукову конференцію архівістів. Перша відбулася у 2005 р. на базі архіву у м. Ужгороді. Вона отримала високу оцінку фахівців і широке висвітлення у засобах масової інформації.

Серед вказаних пропозицій у 2009 р. реалізовано тільки одну: в результаті багаторічних наших вимог у с. Ворюлопйош відкрито меморіальну дошку на честь захисників Карпатської України.

Під час роботи V з'їзду Співки архівістів України у 2009 р. з Л. Сьогі погоджено проведення Другої українсько-угорської міжнародної наукової конференції архівістів у 2010 р. в Угорщині. Отже, маємо перспективу реалізувати ще одну важливу пропозицію архіву.

Архівісти області брали участь у виконанні рекомендацій, висловлених у Плані заходів з реалізації положень Змішаної українсько-угорської комісії та Плану аналогічної українсько-словацької комісії.

Здійснювався обмін виданнями архіву із зарубіжними колегами. Зокрема, вперше на нашу адресу надійшов журнал архівістів Румунії – "Archives Review". Продовжувалося картонування справ у архіві

з використанням коробок, отриманих від колег-архівістів з Будапештського міського архіву.

Завдяки міжнародним контактам архів надав колегам практичну допомогу, зокрема, Ужгородській митниці в уточненні дати її створення.

У 2009 р. встановлено контакти з музеєм Голокосту у Єрусалимі (Ізраїль), з яким планується укладення угоди про співробітництво.

На підставі аналізу роботи у серпні 2009 р. архів вніс пропозиції до Державного комітету архівів України щодо необхідності змін до Генеральної угоди про співробітництво Державного комітету архівів України з Генеалогічним товариством Юта (США).

Щоправда, через відсутність коштів окремі питання міжнародного регіонального співробітництва залишилися відкритими, зокрема, не реалізовано домовленість з угорськими колегами щодо обміну групами архівістів для вивчення досвіду роботи.

У 2010 р. ми запланували важливі і змістовні заходи в рамках міжнародного регіонального співробітництва: у квітні на базі архіву передбачається проведення міжнародної краєзнавчо-мистецької акції “Карпатська Корона–2010”, у червні – спільної наукової конференції з Інститутом суспільних наук Словацької академії наук тощо.

Освещены результаты регионального международного сотрудничества Госархива Закарпатской области в 2009 году.

Ключевые слова: региональное международное сотрудничество; договоренности; документы; архивисты.

There is highlights the results of regional and international cooperation of State Archive of Zakarpattia region in 2009.

Keywords: regional international cooperation; agreement; documents; archivists.

УДК 930.251:930

Л. Ф. ПРИХОДЬКО*

**ФОНДУВАННЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ:
ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ**

У статті на основі широкого кола історіографічних джерел розглянуто історію становлення і особливості розвитку дослідження проблем фондування архівних документів.

Ключові слова: фондування; архівний документ; архівний фонд; класифікація архівних документів; систематизація архівних документів; Національний архівний фонд.

XXI ст., яке утверджується, активізує інтелектуальні пошуки людства, спонукає його до переосмислення історії, колишніх злетів і падінь, сучасних реалій з метою формування теоретичного образу майбутнього. В Україні цей процес набув багатопланового характеру в контексті розбудови державності, культуротворення, істотних зрушень в національній свідомості українських громадян. У широкому розумінні мова йде про окреслення наявних і можливих способів усвідомлення власного минулого, вітчизняного і світового досвіду на засадах міждисциплінарності, відходу від лінійної історії, впровадження багатовимірних моделей суспільного розвитку, котрі б розумно поєднували етнонаціональні та універсалістські чинники аналізу. Людський поступ завжди був і залишається поєднанням культурних капіталів як окремих народів, так і всього людства в цілому. Відтак, завдання полягає у тому, щоб загальнолюдські здобутки перенести на національний ґрунт, а досягнення свого народу, своєї країни нерозривно пов'язати з течіями загальнолюдського життя¹.

Минуле значною мірою актуалізується завдяки зверненню до історичних джерел – фундаментального елементу наукового знання. Їх значення незмірно зростає, набуває глибинного, відповідального змісту, чим більш значні зміни відбуваються у бутті народу, чим нагальнішою стає перебудова складу його історичної пам'яті – підґрунтя національної свідомості та сприйняття власної історії. Не викликає сумніву, що українська гуманітаристика не вийде на світовий рівень без використання потужного наукового потенціалу документальних масивів вітчизняних архівосховищ.

* *Приходько Людмила Федорівна* – кандидат історичних наук, завідувач відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

У цьому сенсі надзвичайно важлива роль належить Національному архівному фонду (далі – НАФ) – одному з найбільших багатств українського народу, істотної складової вітчизняної й світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства. Документи НАФ становлять основу формування цілісної, об’єктивної картини вітчизняної історії, від найдавніших часів до сьогодення, виявлення істотних прикмет української культури у сфері легітимних інституцій та правових уявлень, у ділянці релігійного життя, у колі інтелектуальних, мистецьких пріоритетів. Однак, самі по собі архівні документи – це тільки “будівельні блоки”, що формують фундамент для відтворення й аналізу минулого. Саме факт наукового опрацювання дослідником архівного документа, яке може здійснюватися за різними напрямками, публічне інформування через канали соціальної комунікації про його результати, і, таким чином, включення цього документа до сукупності, що утворює так зване джерельне поле проблеми (теми), є одним із найсуттєвіших чинників, що фіксує стан досліджуваного документа як історичного джерела². Слід також підкреслити, що надзвичайно важливого значення для повноцінного запровадження архівних документів до наукового і суспільного обігу набуває не лише забезпечення для користувача безпосередньо фізичного доступу до необхідних для нього джерел (отримання ним первинного документа або його копії у читальному залі архіву), але й створення умов інтелектуального доступу до інформації про даний архівний документ та його зміст через документальні архівні інформаційні системи, що охоплюють документи вторинного рівня (довідковий апарат, публікація документів у спеціальних збірках текстів, довідкові видання) як у традиційному друкованому вигляді, так і у формі баз даних загальнонаціонального рівня. З цього починається обіг інформації в суспільстві, а від її повноти, вичерпності, оперативності, як відомо, залежить подальша коректність даних, що сконцентровані в архівних документах і закладають фундамент гуманітарного знання, вивчення суспільно-політичних та історико-культурних процесів. Отже, створення найсприятливіших умов для використання документів НАФ та їх інтелектуального супроводу, поряд із забезпеченням якісного формування НАФ і його збереженості, є головними, взаєпов’язаними між собою завданнями архівних установ України³. Їх вирішення значною мірою залежить від фондування документів НАФ. Під поняттям “фондування архівних документів” розуміють визначення або уточнення фондової належності документів, утворення архівних фондів, надання їм назв та встановлення їхніх хронологічних меж. Це здійснюється на основі застосування певних архівних технологій щодо вивчення складу, змісту та діловодного оформлення документів.

Актуальність тематики статті визначається низкою чинників. Фондування є важливою, невід’ємною складовою організації документів

НАФ на внутріархівному рівні, виконує структуроутворюючу функцію з метою розмежування двох основних видів ретроспективних документальних комплексів – архівних фондів офіційного походження і особового походження. Фондування архівних документів тісно пов'язане з комплектуванням, особливо з експертизою цінності архівних документів і обліком, а також зі створенням довідкового апарату. Разом із іншими архівними процесами, фондування забезпечує цілісність та підтримку високого інформаційного потенціалу архівних фондів, надійність пошуку необхідних користувачу релевантних і репрезентативних документів, якість використання ретроспективної інформації, зокрема, рівень її джерелознавчого аналізу. Адже документи, що становлять суспільний та науковий інтерес, не тільки значно легше знайти у тому оточенні, в якому вони виникли, але й з більшими повнотою і ступенем доказовості їх досліджувати та інтерпретувати. Значення фондування зростає у зв'язку з необхідністю забезпечення інтелектуального доступу до інформації про конкретний архівний документ через архівні інформаційні системи, орієнтовані на знання точних найменувань, характеру і хронології діяльності фондоутворювача.

Для пояснення суті проблеми необхідно розглянути історію становлення та розвитку фундаментального поняття архівознавства – “архівний фонд”.

Що воно означає, звідки походить, як змінювалося його розуміння протягом тривалого часу? Відповіді на ці питання неможливо звільнити по-перше від епохи, по-друге – від конкретного науково-практичного досвіду, які разом його формували, і по-третє – від традиції, з якої воно виростало. Ці три окремі чинники – епоха, досвід і традиція визначали внутрішній змінний зміст та історичну конфігурацію цього поняття, породжуючи й санкціонуючи певні теоретичні та практичні підходи в архівній справі.

Перші вагомі пропозиції щодо наукових форм осмислення сутності поняття “архівний фонд”, визначення критеріїв його найбільш раціональної організації з'явилися в Західній Європі у першій половині XIX ст. на тлі бурхливих політичних подій, утвердження і поширення у сфері економіки капіталістичних відносин, становлення потужних держав нового типу, з власною системою органів влади та управління. Загалом архівна практика в означений період зазнала відчутних змін, що виявилися своєрідною формою “увічнення” певних потреб і уподобань епохи, яка їх породила. Поштовхом до іновацій в архівній справі на європейському континенті став зрослий попит у нових політичних і соціально-економічних умовах на архівні джерела, суттєве підвищення їх статусу. Найважливіші документальні пам'ятки концентрували в собі цінні свідчення про минуле народу, забезпечували правові, майнові та інші інтереси країни або індивідуума. До них посилювалася увага з боку

владних структур, вони стали об'єктом державної політики, яка впродовж XIX ст. не раз змінювалася, удосконалювалася і ускладнювалася відповідно до розуміння владою і суспільством значущості архівної інформації. Законодавчі та нормативні акти, що від кінця XVIII ст. поступово нагромаджувалися у правових системах західноєвропейських країн, торкнулися практично всіх аспектів розбудови архівної справи, зокрема, встановлення загальних правил і методів роботи архівів, концентрації архівного матеріалу, розбирання та впорядкування архівних фондів, знищення старих архівних справ, зберігання архівних документів, створення довідкового апарату до них, публікації спеціальних довідкових посібників (описів, путівників, оглядів), вирішення питань будівництва і технічного облаштування архівосховищ, започаткування архівної освіти⁴.

Становлення поняття архівного фонду було тісно пов'язане з централізацією архівної справи, створенням державних архівів та інших установ архівного типу з правом постійного зберігання архівних документів, визначенням їх статусу та підпорядкованості, формуванням складу і структури. Поява в Європі державних архівів у перспективі мала позитивні наслідки для формування національних архівних систем. Адже їх діяльність сприяла впорядкуванню зростаючого, внаслідок здійснення урядових реформ і перебудови структури органів державної влади та управління, обсягу документів, подоланню хаосу в царині національної історико-культурної документальної спадщини, деструктивних процесів у роботі архівосховищ, спричинених революційними подіями або іншими соціальними катаклізмами, удосконаленню їх діяльності.

У правовій системі та суспільній думці виразно відбився подвійний характер статусу державних архівів, з одного боку – як “арсеналів влади”, невід’ємної складової державного апарату, цілковито підпорядкованої його завданням і змісту роботи, з іншого – як публічної наукової інституції – “лабораторії історії”. Цей бік діяльності державних архівів мав багатогранний характер і був репрезентований, не тільки безпосередньо, обслуговуванням дослідників, але й такими важливими і перспективними напрямками, як розроблення науково-теоретичних й практичних основ архівної науки, плідною співпрацею з науковими установами та товариствами, підготовкою археографічних студій. Часом архіви відігравали роль наукових центрів з координуючими функціями. Слід додати, що у роботі державних архівів брали участь і залишили яскравий слід визначні представники європейської інтелектуальної еліти, істотно впливаючи своїми науковими пошуками на поступ архівознавчої думки у XIX ст. Найхарактернішою прикметою у цьому контексті необхідно відзначити вплив на діяльність архівів історичної науки,

яка переживала на початку XIX ст. період піднесення, інституалізації, збагачувалася глибоким науково-теоретичним змістом.

Велика Французька революція, національне пробудження поставили на порядок денний проблеми суспільного устрою, влади, власності у державі, ролі особистості, активізувавши увагу інтелектуалів до минулого, зумовлену їх прагненнями знайти причини драматичних суспільних конфліктів кінця XVIII ст. Громадський і моральний клімат, що оточував інтелектуальне життя Європи на початку XIX ст., стратегічне партнерство філософії та історичної науки в осмисленні минулого й тогочасних подій народили такий своєрідний інтелектуально-культурний феномен як Романтизм, який охопив сфери мислення і творчості, позначився на розвитку науки, культури, освіти, а також архівної справи. Акценти, що їх розставляв у суспільному житті й культурі Романтизм, визначили нове тлумачення “сенсу історії” та покликання “народу-нації”, закладали підвалини нових підходів в історіописанні. Стрижень змін в історіописанні базувався на великій зацікавленості істориків архівними джерелами, їх пієтету перед офіційним свідченням – документом. Зокрема, до середини XIX ст. тотальну перевагу дослідники надавали паперам королівських канцелярій та урядових архівів, тобто, актам нормативно-правового та дипломатичного змісту. Пізніше, в останній третині XIX ст., їхня увага була сконцентрована на актах приватних угод, заповітах, протоколах різноманітних судових інституцій та фіскальних переписах. Це було цілком закономірною ознакою. Адже XIX ст. поширило під впливом раціоналізму, сцієнтизму і позитивізму новий ідеал науковості, який мав відповідати постулатам об’єктивності, універсальності, критеріям ясності та логічній послідовності опису з усталеними правилами опрацювання джерел, побудові узагальнень і висновків на основі збирання і зіставлення незаперечних фактів. Історична наука, насамперед, мала спиратися на “об’єктивне джерело”, а таку роль найліпше виконували архівні документи, зокрема, акти публічно-правового характеру, які можна було укласти в певні ряди різноаспектних повідомлень про життя суспільства⁵.

Одну з перших схем організації архівних документів було запропоновано французькими архівістами А. Г. Камю і П. Дону наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст. З точки зору практичної постановки питання їх автори обстоювали необхідність розподілу архівних документів за принципом пертиненції (приналежності, від латинського *pertineo* – належати, мати відношення, сприяти) і заздалегідь розробленими схемами класифікації. Суть такого підходу полягала у впорядкуванні документів за тематичними групами та підгрупами, з порушенням цілісності фондів та історично сформованих між документами зв’язків. Потім ці групи та підгрупи формувалися у вигляді секцій, далі кожна секція розбивалася на дрібніші серії. Часом серій виникало так багато,

що для їх позначення навіть бракувало алфавіту, і тому архівісти змушені були застосовувати дві або три літери⁶. Ця класифікація виникла під впливом провідних на той час схем систематизації наукового знання і була застосована для частини документів Національного архіву Франції (за 1789 р.), а також в архівах з невеликими документальними масивами.

Значне зростання обсягів документів унаслідок реформування державного апарату і його системи діловодства, потреби історичної науки в істотному розширенні джерельної бази вимагали пошуку нових, ефективніших шляхів організації документальних комплексів архівів. Вагомий внесок у вирішення цих питань зробив Ф. Гізо, плідний історик, автор “Дослідів з історії Франції”, “Історії цивілізації в Європі”, тритомної історії англійської революції та ін., активний політичний і державний діяч другої чверті – середини XIX ст.. У своїх працях він проявив себе вмільним системістом, якому властиве ґрунтовне опрацювання і узагальнення значного за обсягом фактичного матеріалу. Високо оцінюючи роль історичних джерел, учений розробив масштабний проєкт, націлений на збирання та публікацію документів з історії Франції і прагнув до його реалізації максимально задіяти державні, відомчі та особисті архіви⁷. Під егідою Ф. Гізо у 1834 р. при Міністерстві народної освіти Франції, яким він на той час керував, було засновано Історичний комітет*. Ця установа виступила ініціатором і промотором широкого спектру нормативно-методичних документів щодо впорядкування документальних комплексів державних архівів, а також здійснила значні видавничі програми, зокрема, публікацію документів парламенту, грамот середньовіччя і офіційного листування XV–XVII ст. з питань зовнішньої політики і внутрішнього управління країною, збірок документів окремих державних діячів, започаткувала видання документів Міністерства закордонних справ Франції. В інструкціях, які розсилав Комітет своїм кореспондентам у департаментах, постійно зверталася увага на пошук цінних архівних джерел, насамперед, з політичної та соціально-економічної історії Франції. Також вони містили конкретні вказівки стосовно ознак, що дозволяли виокремлювати архівні документи від матеріалів бібліотек. Ф. Гізо уважно стежив за розвитком архівної справи держави. Особливо він опікувався становищем архівів департаментів, які містили цінні джерела з історії Великої Французької революції, про діяльність місцевих установ у XVIII ст. – на початку XIX ст. і регулярно, на відміну від Національного архіву Франції, поповнювалися новими надходженнями. Однак рівень організації їх до-

* Упродовж своєї діяльності ця установа неодноразово змінювала назву, в її структурі утворювалися різні самостійні комітети. З 1881 р. установа мала назву “Комітет історичних і наукових робіт”.

кументальних масивів вимагав суттєвого реформування. Історику вдалося знайти розуміння і підтримку щодо вирішення цих питань з боку тодішнього міністра внутрішніх справ Франції Дюшателя⁸.

Важливим і перспективним документом не тільки на користь архівів департаментів, але й загалом для розвитку архівної справи Західної Європи стала “Інструкція про впорядкування і класифікацію документів архівів”, затверджена 24 квітня 1841 р. особливим циркуляром Міністерства внутрішніх справ Франції. У ній вперше встановлювалися нова класифікаційна одиниця – “фонд” та істотно новий базовий підхід в його організації – принцип “поваги до фонду” (“respect de fonds”). В інструкції фондом визнавалася сукупність документів, що відклались у результаті діяльності установи, корпорації, окремої особи або родини, фонд заборонялося розділяти, змішувати з документами іншого походження. Ці концептуальні засади були розроблені французьким істориком-архівістом Н. де Вайї та обґрунтовано ним у доповіді на засіданні Археографічної секції на початку 1841 р. На його глибоке переконання, класифікація за фондами не тільки окреслювала зв’язки між архівними документами на підставі їх походження, але й сприяла встановленню єдиного та раціонального порядку організації документальних масивів. Адже за умови будь-якої іншої організації фондів існував великий ризик не знати, де знаходиться даний документ⁹. Задекларована в інструкції сума ідей, заклала підвалини новітніх наукових і практичних підходів до фондової організації архівних документів. І все ж низка важливих питань, зокрема, врахування історично сформованих між документами інформаційних зв’язків, збереження внутрішньої структури фондів залишилися поза її межами. Прихильники “respect de fonds” наголошували на необхідності збереження цілісності архівних фондів, їх неподільності, однак вирішення спектру питань щодо організації документів на внутріархівному рівні залишали за архівістом, який мусив сам, на власний розсуд, знайти для цього найбільш прийнятну систему. На практиці в архівах продовжували об’єднувати фонди в тематичні серії, а відтак, їх цілісність свідомо руйнувалася. Це часто стосувалося політичних документів різних установ, з яких утворювали колекції, але архівістами вони визнавалися, як фонди. Варто відзначити, що французький досвід не здійснив розмежування між поняттями “фонд” і “колекція”, між поняттями приналежності документів і походження документів. Тому зміст поняття “архівний фонд”, особливо у контексті його походження, продовжував залишатися в центрі уваги архівістів Західної Європи упродовж другої половини XIX ст.

Принцип “поваги до фонду” був істотно переосмислений у Німеччині, де архівісти на його основі створили свій напрямок в організації архівних документів. Він базувався на принципі провенієнції (похо-

дження, від латинського *proventio* – народжуватися, виникати, походити) і передбачав обов’язкове врахування генетичних зв’язків документів з установою, у процесі діяльності якої вони виникали та відкладалися. Термін “фонд”, котрий вважався здобутком французької архівістики, німецькими архівістами не був сприйнятий. Замість нього вони запровадили термін “Bestand” (від німецького – усталеність)¹⁰. Функцію його тлумачення виконував принцип походження, що відображав генетичний зв’язок фонду, як цілісної сукупності документів з його фондоутворювачем і слугував науковою підставою для їх класифікації. На практичному рівні це означало, що архівний фонд за своїм змістом має відповідати своєму фондоутворювачу, бути чітко відмежованим від будь-якого іншого фонду, а його класифікацію необхідно здійснювати з обов’язковим урахуванням порядку групування документів, котрий історично склався у діловодстві відповідної установи. Обґрунтування і запровадження цього принципу в практику діяльності архівів пов’язано з іменем Г. Зібеля, історика, директора державного архіву Пруссії¹¹. Він вийшов із наукової школи Л. Ранке – професора Берлінського університету, офіційного історіографа Пруссії, “батька німецької класичної історії”, наставника більшості визначних німецьких істориків ХІХ ст. і успадкував від свого вчителя велику повагу до історичних джерел та культ держави, у розумінні її як прояву вищого досягнення людської спільноти й підсумку цивілізаційного прогресу. Глибоке усвідомлення Г. Зібелем визначальної ролі принципу походження базувалося на його джерелознавчих зацікавленнях, ґрунтовних знаннях особливостей функціонування державного апарату, розумінні цінності діловодних паперів. У своїй праці “Про закони історичного розвитку” (1866) він наголошував, що кожний такий документ є певною частиною реального історичного процесу, а в сукупності вони розкривають його становлення і зв’язки¹². Слід також враховувати, що історик у своїх наукових пошуках спирався на добре організовані реєстратури (канцелярії, архіви) установ Пруссії, в яких система фондоутворення, знаходилася, так би мовити, на поверхні. Вперше науково продуктивні ідеї стосовно змісту провенієнцпринципу та механізму його запровадження в архівну практику вчений виклав у розробленому ним 1884 року проекті “Правил упорядкування документів таємного державного архіву”, якому згодом було надано нормативне значення. У документі заборонялося порушувати історично сформовану внутрішню структуру документів установи, її цілісність.

Принцип походження відкривав широкі можливості для розроблення загальних підходів до вирішення багатьох завдань архівознавства і архівної справи. Однак розроблена у Німеччині його форма мала обмежений характер, оскільки переважно набула рис реєстратурпринципу, що передбачав обов’язкове збереження структури фонду у тому вигляді

ді, в якому вона сформувалася в реєстратурі установи, незважаючи на всі можливі її недоліки.

Поняття “фонд” і науково-практичні підходи щодо його організації отримали подальший перегляд й опрацювання в Голландії, де 1898 року був опублікований “Підручник до класифікування та опису архівів”. Це видання було схвально прийнято у колі архівістів країн Західної Європи і впродовж наступного десятиріччя його переклали німецькою, італійською та французькою мовами. Автори підручника, відомі голландські архівісти Й. А. Фейт, С. Мюллер, і Р. Фруін, уважно вивчивши “організм” архівного фонду на перетині ідей французьких і німецьких архівістів, чітко сформулювали своє розуміння його сутності, а також основоположних принципів фондової і внутріфондової організації архівних документів, їх класифікації, озвучили кваліфіковані поради стосовно складання довідкового апарату та інтерпретації архівознавчих термінів¹³. Головна увага авторів була сконцентрована на документах офіційного походження. Підручник мав 100 тез, до кожної з них подано стисле, ретельно розроблене положення або правило, що супроводжувалося, переважно, вичерпними коментарями чи посиланням на походження цього правила. Серед них у контексті теми статті на увагу заслуговують наступні.

Перша теза. Архівний фонд є сукупністю документів, писаних малюваних та друкованих, що одержано або складено офіційно установою або кимсь з її службовців, оскільки ці документи мають залишитися у цій установі або у цього службовця.

Друга теза. Архівний фонд є органічне ціле.

Третя теза. Приватні установи та службовці теж можуть складати архівні фонди.

Четверта теза. Треба добре розрізняти архівний фонд та зібрання архівних матеріалів в архівосховищі¹⁴.

На переконання авторів підручника, архівний фонд за своїм складом завжди відображає функції та структуру певної установи, діяльність її службовців і являє собою не штучно створене зібрання історичних документів, а “живий організм”, з властивими йому індивідуальними рисами. Відтак архівіст не має можливостей заздалегідь чітко визначити структуру архівного фонду, а лише у процесі ґрунтовного вивчення всього комплексу питань, пов’язаних з його історією, він її визначає, або у разі потреби, відновлює. Якщо від установи залишився лише один документ, він підлягає в обов’язковому порядку класифікації й описуванню, наголошували голландські архівісти¹⁵. Вони вважали, що схема класифікації документів повинна відповідати первісній організації фонду, яка сформувалася в діловодстві установи. Архівіст, на їх думку, повинен суворо дотримуватися вимог принципу походження і під час упорядкування архівного фонду враховувати інтереси історичних

пошуків лише у другу чергу, тобто не допускати найменших поступок штучним класифікаціям документів, навіть у разі, якщо їх використання забезпечує більш сприятливі умови для дослідників. На відміну від німецьких колег, голландські архівісти допускали запровадження змін у первісний порядок організації фонду з метою виправлення тих відхилень, що виникли через помилки архівістів, або внаслідок змін у системі зберігання архівних документів¹⁶. У цілому можна констатувати, що підручник був задуманий авторами як практичне керівництво, але викладені у ньому основні положення стосовно фондової організації архівних документів, засвідчили прагнення голландських архівістів на теоретичному рівні обґрунтувати принцип походження.

Таким чином, середина XIX ст. стала тим рубежем, що завершив практичний і розпочав науковий етап у фондуванні архівних документів¹⁷. Розроблений західноєвропейськими архівістами принцип походження свідчив про визнання ними закономірностей документотворення у діяльності державних установ і усвідомлення значення діловодної документації як важливого джерела історичних досліджень. Виникнення й впровадження цього принципу в практику організації ретроспективних документальних комплексів спричинило утвердження і подальший розвиток фундаментального поняття архівознавства і архівної справи – “архівний фонд”, як сукупності історично пов’язаних між собою документів, що утворилися в діяльності установи або особи, як основної класифікаційної одиниці, а також сприяло його виокремленню від поняття “колекція”, сформованого бібліотечною практикою на засадах принципу приналежності. Логічним продовженням принципу походження стало запровадження в архівній практиці принципу неподільності фонду, який забороняв роз’єднувати фонди, створювати з документів штучні утворення колекційного типу. Ще одним наслідком утвердження принципу походження стало визнання західноєвропейськими архівістами прямого зв’язку внутріфондової систематизації документів з історично сформованою структурою фондоутворювача.

На міжнародному конгресі архівістів і бібліотекарів, що відбувся 1910 року у Брюсселі, принцип походження було визнано найкращою системою класифікації архівних документів для забезпечення їх раціональної організації, а також корисною для наукових досліджень у галузі історичної науки¹⁸.

Завершуючи цей огляд варто відзначити, що його головна мета полягала насамперед у тому щоб окреслити контекст епохи, домінанти тогочасного європейського культурного простору, які визначали магістральну спрямованість розбудови архівної справи, і на цьому тлі відзначити провідні принципи організації архівних документальних комплексів, що закладали фундамент архівної науки, усієї архівної ді-

яльності на практичному рівні, і безперечно, у кожній західноєвропейській країні набували своїх особливостей.

Розроблення науково-теоретичних і практичних засад поняття “архівний фонд” і фондової організації архівних документів мають свою історію в Росії та Україні.

У Російській імперії перші ідеї щодо організації архівних документів за фондовою ознакою було задекларовано російськими архівістами наприкінці XIX – на початку XX ст. у контексті реформування архівної справи держави, однак вони залишилися нереалізованими. Суперечливий характер архівного законодавства Росії, його взаємовиключні положення вносили плутанину в організацію архівної справи та ставили процес збереження документальної спадщини в залежність від рішень чиновників. З метою ширшого використання архівної інформації уряд здійснив ряд заходів щодо концентрації архівних документів, як відомо, шляхом створення історичних архівів. Через низький фаховий рівень урядової політики у галузі архівістики, відсутність належного кадрового забезпечення діяльності архівних установ, єдиних методичних підходів стан архівної справи залишався кризовим¹⁹. Варто відзначити, що в архівному законодавстві Російської імперії не було жодного загального законодавчого акту про порядок групування архівних документів установ і відомств у цілому. В окремих актах уряду про організацію ретроспективних документальних комплексів поряд із запровадженням принципу походження пропонувалося використання формально-логічних класифікацій, при цьому поняття “архівний фонд” не використовувалося. Істотно впливала на вирішення цих питань позиція провідних російських учених-архівістів. Це, зокрема, стосується постаті М. Калачова, чію плідну, багатогранну організаційну та наукову діяльність у галузі архівістики важко переоцінити. У найголовніших рисах своїх науково-теоретичних поглядів і практичних підходів у справі організації архівних документів він був прихильником традиційних формально-логічних класифікацій, що базувалися на принципі пертиненції. Упорядкувати документи архіву, на переконання вченого, означало розподілити їх по відділам або підрозділам на підставі відмінностей у змісті, а предметні рубрики сформувати з урахуванням розробленої ним “некоторой суммы общих юридических понятий”, які він вважав найбільш прийнятними і незмінними для всіх періодів російської історії²⁰.

Частина російських архівістів, яка відчула на собі недоречності формально-логічних класифікацій і була ознайомена з досягненнями західноєвропейської архівної науки, надавала великої уваги принципу походження, активно підтримуючи збереження первісного порядку документів, що історично склався у діловодстві відповідної установи і мав стати основою для їх подальшої організації на рівні архіву. Зо-

крема, Д. Самоквасов різко критикував діяльність губернських учених архівних комісій за те, що їх співробітники доволно, на свій розсуд, здійснювали класифікацію документів. Він наголошував: “Разрушая по описям исторически слагавшиеся архивные фонды правительственных учреждений и составляя из них “свой” архив, комиссия дает своим архивным материалом произвольную, ненаучную классификацию”²¹ У цьому контексті на увагу також заслуговують дві публікації російського архівіста О. Воронова – “Архивоведение. Конспект лекций, читанных в Санкт-Петербургском Археологическом институте” (1904) і його “Статьи по архивоведению. Пособие для слушателей Императорского С.-Петербургского Археологического института” (1909). У першій публікації автор розглянув історію архівної справи Західної Європи та Росії через пояснення причин виникнення архівів, їх еволюції на тлі розвитку архівної науки. Істотну частину конспекту лекцій він присвятив викладу методів архівного описування, аналізу діючих на той час у провідних країнах Європи та у Росії правил користування архівною інформацією, особливостей організації роботи державних і відомчих архівів та системи управління ними, подав ґрунтовну бібліографію до розділів конспекту²². Стосовно принципів класифікації архівних документів О. Воронов звертався до думки, “что истинный принцип архивного порядка есть историческое распределение архивного материала... Все, что жило самостоятельно в прошлом, должно жить самостоятельно и в архиве”²³. У статті “К вопросу о положении архивного дела во Франции”, що увійшла до складу другої публікації, Воронов подав глибокий аналіз розвитку архівної справи Франції та відзначив, що принцип “поваги до фонду” відображав істотні риси французької архівної школи, її здобутки, мав важливе перспективне значення. Однак у справі його практичного втілення французькі архівісти були непослідовними, оскільки під час упорядкування фондів здійснювали розподіл документів за серіями, тобто за принципом пертиненції²⁴.

У радянській практиці поняття “архівний фонд” та принципи його організації розроблялися впродовж 20-х років ХХ ст., а їх практичне втілення розпочалося наприкінці 30-х років, після затвердження низки законодавчих, інструктивно-нормативних і методичних документів, також з прийняттям Конституції СРСР 1936 року і завершенням формування Державного архівного фонду СРСР (далі – ДАФ СРСР). Істотне значення для науково-теоретичного обґрунтування цих питань і активізації архівознавчих студій мала “термінологічна дискусія” середини 20-х років, яка проходила у середовищі істориків, архівознавців, архівістів-практиків. Зокрема, велика увага питанням обґрунтування змісту поняття “архівний фонд” була приділена на I з’їзді архівних діячів РСФСР у 1925 р., де обговорювалися дві доповіді з архівної термінології, підготовлені членами московської та лєнінградської тер-

мінологічних комісій. Московська комісія (Б. Анфілов, І. Голубцов, А. Сергеев) запропонувала визначення архівного фонду наступним чином: “Архивным фондом учреждения или лица называется вся совокупность архивного материала, органически отложившаяся в процессе деятельности этого учреждения или лица”²⁵. Б. Анфілов пояснював, що основу дефініції цього формулювання становить “производственный принцип – процес деятельности, который с одной стороны образует определенные материалы, а с другой стороны – притягивает к ним другие материалы”²⁶. На його переконання, матеріали фонду органічно пов’язані саме з процесом діяльності.

Представниками ленінградської термінологічної комісії (А. Андреев, Г. Князев) було визначено архівний фонд як “совокупность единиц хранения архивного материала, объединенных в архиве в одно обособленное целое, под общим названием и обычно имеющих самостоятельную для данного собрания архивную нумерацию”²⁷. Вони вважали, що архівний фонд формується із 3-х груп архівного матеріалу: 1) матеріали, що відклалися у процесі діяльності фондоутворювача – установи чи особи; 2) матеріали, зібрані у результаті діяльності інших фондоутворювачів – установ чи осіб; 3) з історично утворених або спеціально організованих груп архівного матеріалу у самому архіві²⁸. Відмінність у підходах московської та ленінградської термінологічних комісій полягала, насамперед, у тому, що перші були прихильниками історичного принципу фондоутворення, а позиція їх колег з Ленінграду базувалася на багаторічних спостереженнях за наявними в архівах ретроспективними документальними комплексами та відображала їхні прагнення врахувати багатоманітність причин утворення і відкладання архівних документів, але при цьому чітко не виділялися істотні ознаки, властиві організації архівного фонду і колекції. У результаті на з’їзді було прийнято формулювання, запропоноване московською термінологічною комісією, що відображало сутність процесу фондоутворення і суттєво вплинуло, як показав час, на розвиток архівної науки, розроблення її понятійно-категоріального апарату, а також на практичну діяльність архівних установ. Таким чином, офіційна дефініція поняття архівного фонду була встановлена у 1925 р. У цей період російськими архівістами також активно вивчався зміст принципу неподільності архівних фондів²⁹.

Наприкінці 1920-х років спробу теоретичного осмислення поняття архівного фонду було здійснено М. Бельчиковим, російським архівістом, згодом відомим літературознавцем у його праці “Теория археографии” (1929)³⁰. Відзначимо, що осмислення фонду як історичного явища стало вихідним пунктом міркувань автора. За словами М. Бельчикова, архівний фонд – це “сгусток социальной жизни прошлого”³¹. Ще один непроминальний момент в його роботі, заслуговує на увагу – це окрес-

лення змісту поняття фондоутворювача. М. Бельчиков дотримувався думки, що “Работа учреждения порождает делопроизводственные отложения (архивы), отражающие совокупностью своих формальных и внутренних особенностей типичные черты учреждения, его деятельность и структуру...”. Відтак, соціальна генеза фонду установи, на його переконання, може бути пізнана саме шляхом ґрунтового вивчення соціально-історичних умов її організації та функцій³². Варто підкреслити, що наприкінці 1920-х років доволі впевнене на теоретичному рівні обґрунтування поняття фондоутворювача було сміливим кроком з боку архівіста, оскільки I з’їзд архівних діячів РСФСР це питання, ініційоване представниками ленінградської термінологічної комісії, не розглянув. М. Бельчиков цікавився також проблематикою організації фондів особового походження. Цій темі він присвятив студію “Приемы изучения частных фондов” (1928), де виділив три типи діячів, причетних до історії родинних фондів: фондоутворювачі – автори документів, які вони зберігали у своїх архівах, фондозбирачі – колекціонери; фондозберігачі – професіонали-архівісти³³.

На ґрунті вітчизняної архівістики одну з перших спроб обґрунтування фондової організації архівних документів за принципом походження здійснив О. Грушевський, учений-історик, причетний до розроблення концепції архівної реформи в Україні. У вересні 1917 р. під час визвольних змагань він очолив перший державний орган управління архівною галуззю – Бібліотечно-архівний відділ Генерального секретарства справ освітніх Української Центральної Ради (з 9 січня 1918 р. при Народному міністерстві освіти УНР). Під його керівництвом співробітники цього відділу розпочали виконання національно орієнтованої, науково обґрунтованої й перспективної програми розбудови архівної справи України з чітко визначеними напрямками виявлення, збереження й охорони архівних документів; повернення українських архівів з-за кордону; створення зведеного реєстру архівної спадщини; заснування Українського національного архіву; формування раціональної мережі архівних установ; видання археографічного часопису; започаткування системи підготовки фахівців архівної галузі. У процесі практичного здійснення програми вирішувався широкий спектр питань, пов’язаних з організацією документів на внутріархівному рівні, їх фондуванням, систематизацією, обліком, створенням довідкового апарату. Принципи походження і неподільності фондів були враховані вченим, як базові у розроблених ним рекомендаціях щодо заснування у Києві Військово-історичного відділу, а також простежуються в його проекті “Статуту Українського Національного Архіву”. Велику увагу приділив О. Грушевський питанням повернення в Україну цінних архівних документів, які зберігалися в наукових інституціях Росії. Згідно з розпорядженням Міністерства народної освіти, у травні 1918 р. учений очолив архів-

ну секцію, створену при Міжвідомчій комісії з питань врегулювання в українсько-російському мирному договорі проблеми повернення в Україну культурних цінностей. Відстоювання невід’ємного права України на повернення примусово вивезених до Росії за наказом царського уряду архівних документів українського походження співробітники секції оголосили головним принципом своєї діяльності. У підготовлених ними матеріалах було чітко визначено перелік унікальних і найбільш цінних документів, які підлягали поверненню в Україну: 1) з архіву Міністерства юстиції – архівів земських повітових судів, магістратів, окружних судів, палат громадянського й кримінального суду, казенних палат, вивезених до Москви після судової реформи 1864 р., Литовської Метрики і Коронної Метрики, а також усіх книг “Генеральних слідств о мастностях”; 2) з Академії Наук – всіх матеріалів Румянцевського Генерального опису Малоросії; 3) з архіву св. Синоду – архіву уніатських митрополитів; 4) з Археографічної комісії у Петрограді – матеріалів, які було вивезено у 1830-х рр. з Архіву Генеральної Військової Канцелярії, а також архівів Київських монастирів, переданих Київською Духовною Академією; 5) з Архіву Головного управління у справах друку – усіх затриманих цензурою рукописів українських письменників³⁴.

Зосередженість на пошуках оптимальних шляхів фондової організації архівних документів – прикметна риса науково-дослідної рефлексії в українській архівістиці 20-х років. Бурхливе поживлення цієї проблематики було тісно пов’язано із реформування архівної галузі, необхідністю вирішення широкого кола питань архівного будівництва. Мозаїку наукових розробок склали студії українських учених-істориків і архівістів, В. Барвінського, В. Веретенникова, О. Водолажченко, В. Домбровського, М. Лятошинського, В. Міяковського, В. Романовського, М. Яновського, в яких виразно відбилася спрямованість до осмислення та узагальнення здобутків західноєвропейської і російської архівознавчої думки, окреслення нових дослідницьких завдань і практичних підходів. Це, зокрема, ілюструє публікація у 1925 р. тексту підручника з архівознавства голландських архівістів С. Мюллера, Й. А. Фейта і Р. Фруїна у перекладі та з коментарем О. Водолажченко³⁵. Також заслуговує розгляду стаття В. Міяковського “Про реконструкцію архівних фондів”³⁶, у якій автор подав тлумачення поняття “реконструкція”, пов’язуючи її конкретно з процесом відновлення первісної структури фонду, що історично сформувалася у діловодстві відповідної установи, але через помилки архівістів, або зміни у системі зберігання архівних документів була порушена. В. Міяковський підкреслив, що реконструкцію архівних фондів “можна допустити з додержанням великої обережності, у випадках цілком ясних і потрібних ... лише у випадках помилкових або тимчасових з’єднань і розривів фондів...”, а всі її форми та випадки необхідно обов’язково зафіксувати у відповідних

документах, “щоб зберегти не тільки відомості про час, метод і напрямки реконструкції, але й відомості про тимчасові перебування справ і частин фонду в інших, чужих для нього фондах і колекціях”³⁷.

Серед публікацій привертає увагу студія М. Яновського “Поняття архівного матеріалу” (1929)³⁸, в якій автор, на підставі опрацювання значного масиву історіографічних і бібліографічних джерел, вказав на істотні ознаки, що дозволяють виокремити від бібліотечного матеріалу архівний матеріал і подав його тлумачення. Він підкреслив, що специфіка архівного матеріалу зобов’язує застосовувати до нього суто архівні принципи класифікації, а також встановити його чіткі межі, “щоб знати “куди, який матеріал треба направляти і в яких межах адміністративні архівні органи повинні стежити за матеріалами, що до них ще не надійшли і приналежність яких до архівних матеріалів викликає сумнів”³⁹.

Важливою подією в архівному світі України стала публікація підручника “Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах” (1927) В. Романовського⁴⁰, де історія архівної справи України репрезентована вченим у тісному зв’язку з її розвитком у Західній Європі, Литві, Польщі, Росії. Також підручник містить чимало відомостей про установи, в яких відклалися цінні архівні документи з історії України, зокрема, у зарубіжних архівах. Друга частина видання присвячена викладові теоретичних і методичних питань, пов’язаних з організацією архівних документів, їх класифікацією і систематизацією, а також збереженням. Принцип “поваги до фонду” В. Романовський назвав одним “з непохитних каменів у фундаменті архівознавства, камінь здобутий гірким та тяжким досвідом працівників над архівним матеріалом”⁴¹. Він стверджував, що архівний фонд – “органічне ціле – його сформувало й утворило життя тої чи іншої установи, тому розбивати його штучно, значить втрачати можливість дізнатися про життя цієї установи в цілому”⁴².

На початку 1930-х років гостру полеміку викликала стаття М. Лятошинського “Про можливість запровадження бібліотечної децимальної системи в архівній справі”(1930)⁴³. Її головним опонентом виступив В. Домбровський, який ґрунтовно розглянувши зміст бібліотечної децимальної системи у підготовленій ним студії “Децимальна система в архівній справі”(1931)⁴⁴, вважав неприйнятним її застосування через наявність в українських архівах великих масивів неопрацьованих документів. У таких умовах, враховуючи, що децимальна система є формально-логічною класифікацією, на його думку, архівіст не може нею скористатися, оскільки “йому треба...з найбільшою точністю відновити розташування архівних матеріалів у складі даного архівного фонду за принципом походження, а не за змістом”⁴⁵. Автор закликав враховувати можливості децимальної системи на практичному рівні та застосовувати її лише у тому випадку, коли не можна використати принцип походження.

У багатогранній історіографічній палітрі слід виділити низку праць В. Веретенникова, зокрема, “Уваги з досвіду по архівному будівництву” (1925)⁴⁶, “К вопросу о построении истории учреждений. (Из опыта изучения учреждений России XV–XIX веков” (1927)⁴⁷, “Про поняття “архівний фонд” (1927)⁴⁸, “До принципових питань з розборки і класифікації архівних матеріалів” (1930)⁴⁹. Наскрізним для названих студій є комплексний аналіз сутності понять “діловодний фонд, “архівний фонд”, “архівний матеріал”, широкого спектру проблем, пов’язаних з визначенням фондової належності архівних документів, їх класифікацією та систематизацією. Вони становлять найповнішу артикуляцію теоретичних поглядів і практичних підходів історика з означеної тематики, які він екстраполює у предметне і проблемне поле української архівістики 20-х років, спираючись на опрацювання широкого кола історіографічних джерел. Варто відзначити, що В. Веретенников постає в них не тільки, як прихильник і послідовник ідей голландських архівістів, але і як цікавий їх інтерпретатор. Грунтовні знання вченого усталених в європейській та російській традиціях систем описування історичних джерел, його спостереження у великих хронологічних відтинках над діахронічним (історико-генетичним) зв’язком документів з установою, у процесі діяльності котрої вони виникали та відкладалися, дали змогу сформуванню цілісного підґрунтя для узагальнень і висновків щодо фондової організації документів та їх класифікації. На переконання вченого найдоцільнішим принципом класифікації архівних джерел є принцип походження, а тому він послідовно обстоював думку про необхідність збереження первісної структури документальних комплексів, що сформувалися в діловодстві установи. Спираючись на ідеї голландських архівістів, В. Веретенников запровадив у науковий обіг поняття “діловодний фонд”, який мав стати, на його думку, основою класифікації архівних документів. Архівний фонд розглядався ним, як комплексний, на кшталт архівного депо⁵⁰, в якому могли зберігатися декілька діловодних фондів і підфондів. За пропозицією В. Веретенникова, підтриманою Є. Івановим, В. Барвінським поняттю “діловодний фонд” було надано розширене трактування, не лише як документального фонду певної установи, а й особового⁵¹.

Отже, як бачимо, упродовж 1920-х рр. у вітчизняній архівістиці сформувався спектр різноманітних підходів до розв’язання нагальних проблем фондової організації архівних документів. З точки зору ідейного навантаження, теоретичних і аксіологічних настанов публікації засвідчують прагнення їхніх авторів не тільки врятувати архівні скарби українського народу від знищення або розпорошення, але й забезпечити на державному рівні їх раціональну організацію, збереження, створення з урахуванням потреб розвитку національної культури, науки та освіти відповідних умов інтелектуального доступу до архівної інфор-

мації. Слід також відзначити співзвучність спрямування теоретичних напрацювань українських архівістів із загальними тенденціями західноєвропейської архівознавчої думки, зокрема, акцентацію їх уваги на принципі походження в інтерпретації голландських архівістів.

Централізація архівної справи впродовж 1930-х років змістила акценти наукових досліджень на пошук системних рішень щодо фондування архівних документів та їх внутріфондової організації. Адже принцип класифікації архівних документів за походженням або формування фонду за принципом діяльності фондоутворювача органічно пов'язаний з внутрішнім упорядкуванням архівних фондів, з групуванням їх документів відповідно до обраної схеми систематизації та структурних і хронологічних ознак. У цьому контексті заслуговує на увагу праця російського архівіста Г. Князева “Теория и техника архивного дела” (1935)⁵², в якій автор описав зміст і технологію виконання основних архівних робіт. Серед них найскладнішими він вважав систематизацію та описування документів, а тому приділив їм набагато більше уваги, ніж обліку, довідковому апарату чи користуванню архівними документами. Торкаючись питань систематизації архівних документів, Г. Князев виділив її два основних методи: 1) “это восстановление прежней системы, если таковая была”; 2) “тематическая разборка архивного материала внутри фонда”⁵³. Інакше кажучи, він запропонував вирізняти два методи групування архівного матеріалу – за принципом походження і за формально-логічним принципом, при цьому перевагу віддавав першому. На увагу заслуговують його рекомендації стосовно систематизації документів особового походження з урахуванням їх родо-видового складу, а також архівних колекцій. Автор був схильний вбачати головні завдання систематизації у збереженні історично сформованої внутріфондової структури документів, а також у разі потреби, в її відновленні. У своїй студії Г. Князев виклав також визначення базових понять архівної науки (за результатами “термінологічної” дискусії 1925 р.), зокрема, “архів”, “архівний документ”, “справа” “архівний фонд”, “єдиний державний архівний фонд” тощо, прагнучи відобразити в них найбільш необхідні і достатні ознаки для ідентифікації предметів, явищ, процесів архівної галузі та розкриття їх сутності.

У радянському архівознавстві з середини 1930-х років намітилося розширене трактування змісту поняття фондоутворювача – юридичної особи, посилилася увага до питань про визначення хронологічних меж його діяльності. Зокрема, поняття самостійного фондоутворювача було застосовано В. Алексєєвим до судових комісій Москви XVIII ст. і XIX ст. у його статті “Определение фондообразователя”(1937)⁵⁴. Автор проаналізував структуру обраних для дослідження установ, історію їх утворення, специфіку діяльності, систему діловодства і на цій основі

подав рекомендації щодо визначення конкретного фондоутворювача-установи у тих випадках, коли наявні архівні документи не мали точних зовнішніх ознак своєї приналежності до нього. З позиції В. Алексєєва, визначення фондоутворювача і виділення ознак його самостійності суттєво залежить від стану архівного матеріалу і повинно супроводжуватися ретельним вивченням складу, змісту, діловодного оформлення цього матеріалу. Він висловив думку про те, що архівісти у такому відповідальному напрямку своєї роботи повинні використовувати не лише усталені в їхній галузі методики і технології, але й послуговуватися даними з історико-юридичних дисциплін, зокрема, з історії установ⁵⁵. Важливі підходи до визначення істотних ознак фондоутворювача – юридичної особи і хронологічних меж його діяльності розроблено Б. Анфіловим і Л. Полянською. Зокрема, Б. Анфілов вказав на головний чинник – організаційну виокремленість фондоутворювача та приділив йому увагу в розробленому ним проекті “Правил определения архивных фондов и деления архивных материалов по эпохам” (1939). Використовуючи опис типових ситуацій, як наприклад, ліквідація установи і передавання всіх або частини її функцій іншій установі чи групі установ, ліквідація установи з наступним відновленням її діяльності і збереженням її колишніх функцій, він виділив суттєві ознаки, що дозволяють встановити хронологічні межі діяльності фондоутворювача. Л. Полянській, яка була у числі розробників “Правил определения архивного фонда” (1939) вдалося оптимізувати вирішення цього питання завдяки виділенню допоміжних ознак, а саме: правового акту, що визначає компетенцію та порядок діяльності установи, штатного розпису і окремого бюджету. У своїй статті “Правила определения архивного фонда и применение их в центральных государственных архивах” (1940)⁵⁶ вона віднесла до позитивних сторін означеного документа визнання “в качестве фондообразователей не только учреждения, предприятия, организации и т.п. в целом, но также таких их частей, которые вследствие своей организационной и оперативной обособленности отлагают документы, представляющие для историка самостоятельный интерес”⁵⁷. Визначення змісту поняття фондоутворювача-юридичної особи, його суттєвих ознак і хронологічних меж діяльності В. Автократов охарактеризував, як найвагоміший здобуток радянської архівознавчої думки 30-х років. Однак слід підкреслити, що розроблення теоретичних засад і практичних підходів до фондової організації архівних документів знаходилося у безпосередній залежності від суспільно-політичних реалій 1930-х – початку 1940-х років – утворення державної тоталітарної системи, посилення партійного контролю над архівною галуззю, жорстких репресій та кадрових чисток. Логічним завершенням курсу радянської влади на тотальну політизацію і одержавлення архівів стало підпорядкування

у 1938 р. архівної системи могутньому карально-репресивному органі – НКВС СРСР. Задекларовані владою принципи централізації та розподілу на фонди загальносоюзного і республіканського рівня відкрили широкі можливості для свідомого порушення, з політичних або ідеологічних міркувань, природних зв'язків єдиних за походженням документальних масивів шляхом переміщення стратегічних архівних фондів або окремих їхніх частин до московських центральних архівів і спеціально створених наукових центрів⁵⁸. З позицій “єдино правильного розуміння історії”, за яким кожний феномен минулого мав свою “класову сутність”, наприкінці 1930-х років було піддано критиці та згодом табуйовано непересічні здобутки західноєвропейської архівної науки. Критика “буржуазного” провенієнцпринципу в радянській теорії архівознавства була пов'язана з іменами І. Назіна та З. Добрової, які засуджували його, а також архівістів Західної Європи за відмову від визначення “політичних завдань” фондоутворювача⁵⁹. Більш зваженою була позиція М. Фоміна⁶⁰.

Подальший розвиток науково-теоретичного і методичного забезпечення фондування архівних документів набув активного характеру наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років. Значною мірою він був детермінований наступним етапом розвитку радянської держави, післявоєнними змінами в її адміністративно-територіальному устрої, а також у політичного кліматі суспільства і складі керівництва СРСР, спричинених хрущовською “відлигою”. В усіх галузях гуманітаристики виразно окреслилося прагнення подолати ідеологічний догматизм, вийти на більш вільний та широкий методологічний простір, однак, залишаючись при цьому, в межах марксистської парадигми. Серед публікацій означеного періоду слід зупинитися на статті Л. Солодовнікової та В. Цапліна “Недробимость архивного фонда и некоторые вопросы фондирования”⁶¹. Головна увага авторів була приділена актуальним і дискусійним проблемам фондування архівних документів з урахуванням основних положень двох нормативно-методичних документів – “Основных правил фондирования документальных материалов” (М., 1958) і “Основных правил постановки документальной части делопроизводства и работы архивов, учреждений, организаций и предприятий СССР” (М., 1963). На їх переконання, ці документи суттєво розвинули методичні засади фондування. Адже перший документ задекларував архівний фонд як основну класифікаційну ДАФ СРСР, конкретизував зміст принципів походження і неподільності фондів, виразно посилив інтеграційний зміст поняття “архівний фонд”, що охоплює не лише фонди офіційного або особового походження, але й об'єднані архівні фонди та колекції, уточнив архівознавчий зміст цих понять. Л. Солодовнікова і В. Цаплін підкреслили перспективне значення для архівної галузі “Основных правил работы государственных архивов” (М., 1962)

і “Основных правил постановки документальной части делопроизводства и работы архивов, учреждений, организаций и предприятий СССР”, в яких визначено сутність двох основних фондів: документального, що виникає і відкладається в усіх установах, і архівного, як найбільш цінної частини документального фонду, яка зберігається у державному архіві. На їх думку, запроваджена термінологія не змінила змісту категорії архівного фонду, як цілісної сукупності генетично пов’язаних між собою документів, що утворилися в діяльності певного фондоутворювача. Водночас вони прагнули встановити підстави, принципову можливість внесення змін у порядок фондування. Л. Солодовнікова та В. Цаплін вважали, що, оскільки “фондирование подчинено задачам использования, то вполне естественно, что фонд какого-либо учреждения (организации, предприятия) должен сохраняться в его неизменном виде не вечно, а до тех пор, пока данная организация материалов обеспечивает их всестороннее использование. Если в силу каких-либо причин принятая форма организации материалов перестает соответствовать этому требованию... может быть принято решение как об изменении порядка фондирования лишь вновь поступающих материалов от данного учреждения, так и о рассредоточении всех материалов, входивших ранее в его архивный фонд, по соответствующим коллекциям или объединенным фондам...”⁶². У такому формулюванні категорія архівного фонду вже не відображала об’єктивний та закономірний характер фондоутворення. Проте позиція авторів ґрунтувалася на тогочасних реаліях. Адже архівістам доводилося часто працювати з розпорошеними фондами: одна їх частина вже надійшла на постійне зберігання, інша ще знаходилася в архіві установи, а третя – не вийшла із стадії діловодства⁶³. Ця ситуація давала підстави для висновку – архівний фонд можна роз’єднати. Стаття викликала широку полеміку, а її тематика обговорювалася на конференціях і семінарах⁶⁴ з питань фондування і обліку.

У 1959 р. побачила світ праця М. Петровської “Систематизация документальных материалов в советских архивах”⁶⁵, в якій автор проаналізувала погляди західноєвропейських, російських і радянських архівістів на групування архівних документів і докладно зупинилася на змісті поняття “систематизація”, основних принципах систематизації ДАФ СРСР та їх тлумаченні, типах схем систематизації документів у межах архівного фонду, висвітлила особливості систематизації документів особового походження. Під систематизацією вона розуміла “научную группировку документальных материалов и их последовательное расположение”⁶⁶. В окремих випадках автор використовувала термін “класифікація”, але не розкрила його змісту. Термін “систематизація” М. Петровська застосовувала під час викладу характеристики групування архівних документів у межах фонду, групи фондів та у межах ДАФ СРСР.

Значний внесок у розроблення теорії архівного фонду і фондування архівних документів зробив видатний радянський вчений-архівіст В. Автократов⁶⁷. Його теоретична модель базувалася на системно-структурному аналізі фондоутворення як такого, що має риси природно-історичного процесу і базується на трьох основоположних принципах: походження (провенієнцпринцип), неподільності архівних фондів, “фондової чистоти” (відсутність чужорідних включень). У 1970-ті роки завдяки працям В. Автократова у радянському архівознавстві відбулася реабілітація провенієнцпринципу і вдалося позбутися хибних метаморфоз стосовно його оцінки. На переконання вченого, головні завдання архівістів полягали насамперед у системному осмисленні закономірностей формування архівного фонду, використанні ефекту інформаційної взаємодії його складових та забезпечення цілісності, удосконаленні довідкового апарату.

Отже, в радянській практиці розроблення і розвиток поняття “архівний фонд”, як основної класифікаційної та облікової одиниці в його сукупному значенні та як окремого документального комплексу, розпочалися на початку 1920-х років і завершилися наприкінці 1930-х років. Базисним принципом організації архівного фонду був визначений принцип походження, який за своїм змістом співпадав із провенієнцпринципом, запровадженим у діяльність архівних установ Західної Європи з кінця XIX ст. Однак на відміну від своїх західних колег, радянські архівісти у випадках незадовільного стану діловодства або надто запутаної організаційної структури установи допускали можливим при систематизації архівного фонду реконструювати його склад. Слід відзначити високий науково-теоретичний і практичний рівень розробок щодо фондової організації архівних документів, їх класифікації, систематизації, описування, експертизи цінності, здійснених українськими провідними вченими-архівістами та генерацією молодих науковців. Своєю багатогранною науковою діяльністю вони формували “золотий фонд” української архівістики.

Остаточне уточнення змісту поняття “архівний фонд” в його інтеграційному значенні, окреслення специфіки та основних правил організації архівних фондів офіційного й особового походження, об’єднаних фондів і колекцій, їх систематизації відбулося наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років. Завершальним етапом науково-теоретичного, методичного і практичного утвердження фондової організації архівних документів за принципом походження слід вважати середину 1960-х років. У 1965 р. ці питання було проаналізовано на всесоюзній науковій конференції. Архівний фонд було послідовно визнано основною класифікаційною одиницею в “Основных правилах работы государственных архивов” (М., 1962), пізніше – у монографії К. Рудельсон “Современные документные классификации” (М., 1973), підручнику “Теория и прак-

тика архівного дела в ССРСР” (1984)⁶⁸ і остаточно закріплено у “Правилах работы государственных архивов” (М., 1984).

Із здобуттям Україною незалежності розпочався якісно новий етап у розвитку її архівної галузі, позначений переосмисленням пройденого шляху, виявленням істотно нових перспектив поступу на засадах нового світобачення, методології та культури, вирішенням широкого спектру законодавчих, організаційних, наукових і методичних проблем функціонування НАФ і, зокрема, його базового поняття – архівного фонду. Свідчення тому – розлога мозаїка публікацій: наукових статей, розвідок, збірників, ґрунтовних монографій, прикметними рисами яких є орієнтація на визначення сучасних ідеалів науковості, удосконалення понятійно-категоріального апарату, пошук модерних технологій дослідження з використанням здобутків різних сфер гуманітарного знання. Але це вже тема іншої статті.

¹ *Зашикільняк Л. О.* Методологія історії: проблеми розвитку // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи: Матеріали Всеукраїнської наук. конф. – Харків, 1995. – С. 40.

² *Кулешов С.* Ще раз про “доджерело” // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2002. – Т. 8. – С. 135–139.

³ *Новохатський К.* Гуманітарна місія архівів та реформування архівної справи в Україні // Архіви України. – 2007. – № 1–3. – С. 79.

⁴ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах (История и современная организация): Учебное пособие. – М., 1971. – С.49–50.

⁵ *Яковенко Н.* Вступ до історії. Критика. – К., 2007. – С. 144–145, 231.

⁶ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах... С. 61.

⁷ *Charmes X.* Le Comite des travaux historiques et scientifiques. Т. 2. Paris, 1886. – Р. 4.

⁸ *Тарле Е. В.* Сочинения в 12-ти томах. – М., 1958. – Т. IV. – С. 614.

⁹ *Duchein M.* Le respect des fonds en archivistique // La Gazette des archives. – Paris, 1977. – № 97. – Р. 73.

¹⁰ *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – М., 2001. – С. 304.

¹¹ Там само. – С. 303.

¹² *Зибель Г.* О законах исторического развития. – СПб, 1866. – С. 10.

¹³ *Müller S., Feith J. A., Fruin R.* Handleidung voor het ordenen en beschrijven van archieven. – Groningen, 1898.

¹⁴ Цитується за частковою публікацією тексту в перекладі та з коментарем *Водолажченко О.* “Підручник до класифікування та опису архівів” Мюллер’а, Фейт’а та Фруен’а // Архівна справа. – 1925. – Кн. 1. – С. 24.

¹⁵ *Голубцов И.* Архивисты Голландии о приведении в порядок и описании архивов // Архивное дело. – 1925. – Вып. II. – С. 17–26.

¹⁶ *Водолажченко О.* “Підручник до класифікування та опису архівів” Мюллер’а, Фейт’а та Фруен’а ... С. 25.

¹⁷ *Боряк Г.* Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка”. Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995. – С. 180.

- ¹⁸ *Русинов Н. В.* Регистратура и архив // Архивное дело. – 1926. – Вып. VII. – С. 17.
- ¹⁹ Нариси з історії архівної справи в Україні / За загальною ред. І. Матяш і К. Климової. – К., 2002. – С. 291.
- ²⁰ *Калачов Н. В.* Архивы // Труды I Археологического съезда в Москве, 1869 г. – М., 1871. – С. 211, 216.
- ²¹ *Самоквасов Д. Я.* Архивное дело в России. – М., 1902. – Кн. 1. – С. 61.
- ²² *Воронов А. П.* Архивоведение: Конспект лекций, читанных в Санкт-Петербургском Археологическом институте. – Санкт-Петербург, 1904. – 51 с.
- ²³ Там само. – С. 16.
- ²⁴ *Воронов А. П.* Статьи по архивоведению. Пособие для слушателей Императорского Санкт-Петербургского Археологического института. – Санкт-Петербург, 1909. – 19 с.
- ²⁵ Протоколы I съезда архивных деятелей РСФСР, 14. – 19 марта 1925 г. // М. – Л., 1926. – С. 253.
- ²⁶ Там само. – С. 253.
- ²⁷ Там само. – С. 254.
- ²⁸ Там само. – С. 306.
- ²⁹ *Жданович Я., Любавский М.* К вопросу о недроблении архивных фондов // Архивное дело. – 1926. – Вып. 5–6. – С. 57–67.
- ³⁰ *Бельчиков Н.* Теория археографии. – М.– Л., 1929. – 74 с.
- ³¹ Там само. – С. 59–60.
- ³² Там само. – С. 57, 59–60.
- ³³ *Бельчиков Н.* Приемы изучения частных фондов // Архивное дело. – 1928 – № 1. – С. 30–33.
- ³⁴ *Матяш І. Б.* Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси. – К., 2001. – С. 14–29.
- ³⁵ *Водолажченко О.* “Підручник до класифікування та опису архівів” Мюллер’а, Фейт’а та Фруен’а // Архівна справа. – 1925. – Кн. 1. – С. 24–332.
- ³⁶ *Міяковський В.* Про реконструкцію архівних фондів // Архівна справа. – 1927. – Кн. 4. – С. 22–27.
- ³⁷ Там само. – С. 27.
- ³⁸ *Яновський М.* Поняття архівного матеріялу // Архівна справа. – 1929. – Кн. 9–10. – С. 49–63.
- ³⁹ Там само. – С. 63.
- ⁴⁰ *Романовський В.* Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – 170 с.
- ⁴¹ Там само. – С. 126.
- ⁴² Там само. – С. 129.
- ⁴³ *Лятошинський М. В.* Про можливість запровадження бібліотечної десятичної системи в архівній справі // Архівна справа. – 1930. – Кн. 1. – С. 60–62.
- ⁴⁴ *Домбровський В.* Децимальна система а в архівній справі // Радянський архів. – 1931. – Кн. 3. – С. 83–93.
- ⁴⁵ Там само. – С. 87.
- ⁴⁶ *Веретенников В.* Уваги з досвіду по архівному будівництву // Архівна справа. – 1925. – Кн. 1. – С. 1–17.
- ⁴⁷ *Веретенников В.* К вопросу о построении истории учреждений. (Из опыта изучения учреждений России XV–XIX веков // Научные записки научно-исследовательской кафедры истории украинской культуры. – К., 1927. – № 6. – С. 14–25.

- ⁴⁸ *Веретенников В.* Про поняття “архівний фонд” // Архівна справа. – 1927. – Кн. 4. – С. 28–35.
- ⁴⁹ *Веретенников В.* До принципів питань з розборки і класифікації архівних матеріалів // Архівна справа. – 1930. – Кн. 1. – С. 30–40.
- ⁵⁰ *Веретенников В.* Про поняття “архівний фонд”...С. 30.
- ⁵¹ *Боряк Г.* Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка”. Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи...С. 185.
- ⁵² *Князев Г. А.* Теория и техника архивного дела. Л.: Лоция, 1935. – 122 с.
- ⁵³ Там само. – С. 31–32.
- ⁵⁴ *Алексеев В.* Определение фондообразователя // Архивное дело. – 1937. – № 3. – С. 24–38.
- ⁵⁵ Там само. – С. 38.
- ⁵⁶ *Полянская Л.* Правила определения архивного фонда и применение их в центральных государственных архивах” // Архивное дело. – 1940. – № 4. – С. 23–28.
- ⁵⁷ Там само. – С. 25–26.
- ⁵⁸ *Боряк Г.* Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка”. Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи...С. 196.
- ⁵⁹ *Назин И., Доброва З.* “Провениенцпринцип” в построении архивного фонда // Архивное дело. – 1937. – № 1. – С. 61.
- ⁶⁰ *Фомин Н.* Систематизация архивных материалов // Архивное дело. – 1937. – № 2. – С. 83.
- ⁶¹ *Солодовникова Л., Цаплин В.* Недробимость архивного фонда и некоторые вопросы фондирования // Вопросы архивоведения: науч.-информац. бюллетень. – 1964. – № 4. – С. 73–80.
- ⁶² Там само. – С. 78–79.
- ⁶³ Обзор состояния фондирования и учета документальных материалов в архивных учреждениях СССР. – М., 1964. – 28 с.
- ⁶⁴ *Петровская М. Ф.* Определение понятия архивного фонда и его границ в советском архивоведении и образование объединенных архивных фондов // Труды научной конференции по вопросам архивного дела в СССР. – М., 1965. – Т. 1. – С. 310–317.
- ⁶⁵ *Петровская М. Ф.* Систематизация документальных материалов в советских архивах. – М., 1959. – 80 с.
- ⁶⁶ Там само. – С. 3.
- ⁶⁷ *Автократов В. Н.* О разработке типологии фондов, коллекций и других документальных комплексов, хранящихся в государственных архивах // Труды ВНИИДАД. – М., 1974. – Т. 5. – Ч. 2. – С. 2–28; *Він же.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения [Текст] / Владимир Автократов. – М.: РГГУ, 2001. – 396 с.; *Він же.* Понятие происхождения в архивоведении // Археографический ежегодник за 1978 г. – М., 1979. – С. 142–154.
- ⁶⁸ *Боряк Г.* Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка”. Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи...С. 185–187, 190.

В статье на основе широкого спектра историографических источников рассмотрено становление и особенности развития исследования проблем фондирования архивных документов.

Ключевые слова: фондирование, архивный документ, архивный фонд, классификация архивных документов, систематизация архивных документов, Национальный архивный фонд.

In the article, based on a broad range of historiographic sources is considered history of formation and development of research of funding problems of archival documents.

Keywords: funding; archival documents; archival fund; classification of archival records; archival documents ordering; National Archive Fund.

УДК [061.22:351.853]:930.25(477)

Л. Д. ФЕДОРОВА*

**ВНЕСОК КИЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК СТАРОВИНИ
І МИСТЕЦТВА У РОЗВИТОК АРХІВНОЇ СПРАВИ
В УКРАЇНІ (1910-і рр.)**

Розглянуто архівну діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, спрямованої на формування централізованої системи архівних установ, розробку теоретичних засад архівознавства України, збереження документальних пам'яток.

Ключові слова: Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва; Київська вчена архівна комісія; архівна справа; документальні пам'ятки.

У ХІХ – на початку ХХ ст. документальні джерела в Україні були розпорошені по численних відомчих архівах, які не могли впоратися з масою накопичених справ і тому знищували писемні пам'ятки, вважаючи їх непотрібними для поточного діловодства. Відомі, наприклад, такі факти, що 1852 р. Катеринославське губернське правління знищило 66 886 справ періоду 1772–1779 рр., в Одесі впродовж 1850–1869 рр. така сама участь спіткала 103 017 справ.¹ Заснована 1834 р. у Санкт-Петербурзі Комісія для видання історичних пам'яток (пізніше – Археографічна) з самого початку своєї діяльності вимагала від провінційних архівів передавати стародавні та найцінніші матеріали. Тоді Київ і Україна втратили цілий корпус безцінних джерел. Разом з тим, постановка архівної справи в Україні була настільки недосконалою, що багатьом архівам не вдалося передати цінні матеріали до Санкт-Петербургу, тому що їх спочатку треба було розібрати та систематизувати. Не існувало централізованої мережі архівів, бракувало фахівців-архівістів, належну матеріальну базу архівних установ не було створено. Документальні пам'ятки досить часто зберігалися у непристосованих приміщеннях, що призводило до їх псування й загибелі.

Створена в 1843 р. київська Тимчасова комісія для розгляду давніх актів при генерал-губернаторі мала завдання проаналізувати архіви присутствених місць і монастирів Київської, Подільської та Волинської губерній (1921 р. увійшла до складу Археографічної комісії ВУАН). Впродовж свого існування вона скомплектувала величезні колекції цін-

* Федорова Лариса Данилівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

ного актового і документального матеріалу, головним чином з історії Правобережної України, які зберігалися в Київському центральному архіві давніх актів, заснованому у 1852–1854 рр. У кінці XIX ст. тут було зосереджено близько 6 тис. актових книг Наддніпрянської України і 500 тис. окремих документів з історії країни.²

Значну роль у справі впорядкування місцевих архівів та зберігання цінних документів відігравали на початку XX ст. губернські вчені архівні комісії. В Україні їх було створено на той час п'ять: Таврійську у Сімферополі (1887 р.), Чернігівську (1896 р.), Херсонську (1898 р.; 1915 р.), Катеринославську і Полтавську (обидві – 1903 р.).³

Проблеми збереження пам'яток архівного значення непокоїли багатьох учених і громадських діячів, постановка архівної справи в державі викликала критику з боку історико-краєзнавчих товариств, які займалися архівною діяльністю. Вагому роль у розробці теоретичних засад історичного архівознавства та централізації архівної справи в Україні відіграло Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва, статут якого зареєстровано 11 березня 1910 р. Метою нової громадської структури було визначено “розшукування та охорона всілякого роду пам'яток старовини і мистецтва”, територією діяльності – Бессарабська, Волинська, Гродненська, Катеринославська, Київська, Люблінська, Мінська, Подільська, Полтавська, Чернігівська та Херсонська губернії.⁴

З ініціативи члена Ради товариства О. Мердера (з 1912 р. – голова Розпорядчого комітету) питання незадовільної постановки архівної справи у так званому Південно-Західному краї розглядалося Радою 7 грудня 1911 р. Він повідомив про огляд діловодства Подільського губернського правління і поліцейських управлінь губернії і, як з'ясувалося, описи архівних справ відсилалися на розгляд ученої архівної комісії іншої губернії, яка не входила до складу Південно-Західного краю. Наслідком стало знищення справ. Як приклад, він навів випадок зі справами Будівельного комітету Подільської губернії XVIII ст., що містили величезну кількість цікавих матеріалів (про будівництво доріг, мостів, будинків у поверненому від Польщі краї), дозвіл на знищення яких дала Вчена архівна комісія Бессарабської губернії. О. Мердер вважав, що у містах, де є університети, не повинно бути таких комісій. Наприклад, у київському Університеті св. Володимира діяла Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. Отже, бажано, щоб архіви всіх установ Південно-Західного краю розглядалися аналогічними вченими установами. Рада ухвалила рішення про те, щоб звернути увагу губернаторів на стан архівів і затримати їх висилання до учених архівних комісій інших губерній. Товаришу голови товариства В. Іконникову, члену Ради М. Довнар-Запольському та члену товариства, директору Київського центрального архіву давніх актів І. Каманіну доручили вивчити проблему передачі архівів до місцевої вченої установи.⁵

27 грудня 1911 р. Рада заслухала доповідь І. Каманіна про організацію вчених архівних комісій. На початку ХХ ст. у Києві діяло вже кілька вчених товариств, які розшукували матеріал для наукової роботи. Об'єднання наукових сил і концентрація історичного архівного матеріалу, на думку І. Каманіна, найкраще могли б досягнуті шляхом заснування в Києві Вченої архівної комісії. Ті комісії, що вже діяли в державі, на думку вченого, не мали ні досвіду керівництва, ні підсобників, ні науково розроблених програм, тому їх робота була малопродуктивною. Їх члени жили далеко від наукових центрів і на короткий час об'єднувалися лише на період археологічних з'їздів, де в метушні не встигали багато зробити. Київ мав у цьому відношенні переваги: тут діяли вищі навчальні заклади, вчені товариства, архіви, музеї, бібліотеки тощо. Внаслідок заснування Вченої архівної комісії, вважав І. Каманін, з'явилася б можливість поставити розгляд і розробку архівного матеріалу на належну висоту та уникнути недоліків праці архівних комісій в далеких містах.

І. Каманін навів класифікацію писемних пам'яток, які, на його погляд, поділяються на дві нерівні групи. 1. Пам'ятки юридичні, що зберігаються в адміністративних та судових установах Південно-Західного краю. Вони висвітлюють усі сторони суспільного і народного життя, тому всі архіви цих установ однаково важливі для науки, – від архівів волосних правлінь до архівів губернських установ. Для розгляду їхніх справ потрібні знання права: державного, фінансового, поліцейського, карного, цивільного, церковного тощо. 2. Менша група – це пам'ятки наукової та красної літератури, для розгляду та вивчення яких потрібні знання мистецькі, історико-літературні, філологічні, філософські та інші.⁶

Відповідно, Вчена архівна комісія повинна мати у своєму складі представників обох спеціальностей, а сам архів складатися з двох відділень: історико-юридичного та історико-літературного. До участі в її роботі мали намір запросити професорів юридичного та історико-філологічного факультетів Університету св. Володимира, членів Київського юридичного товариства, професорів Київської духовної академії, членів Тимчасової комісії для розгляду давніх актів і чиновників Центрального архіву давніх актів, членів Історичного товариства Несторалітописця, Воєнно-історичного і Церковно-археологічного товариств, викладачів середніх навчальних закладів; начальників установ, що мають архіви, що підлягають розгляду; нотаріусів при Окружних судах, архіваріусів і чиновників урядових установ, які цікавляться розглядом та дослідженням старовинних справ; приватних осіб, які переймаються завданнями Вченої архівної комісії. І. Каманін зауважив, що йому можуть дорікнути, начебто пропонованих осіб забагато, “але лише з багатьох запрошених, може, знайдеться хоч кілька обраних”.⁷

Він визначив завдання діяльності комісії: 1. Друкування збережених або нових описів старовинних справ архіву кожної урядової установи. Причини: а) якщо архів ніколи не знищував своїх справ, то друковані описи полегшать розгляд справ одночасно кількома фахівцями; б) після знищення непотрібних справ описи покажуть те, що було, а іноді й замінять собою знищене, а це може бути важливо за вказівкою на факт та на ім'я діючої особи; в) описи набудуть статистичного значення для того чи іншого явища суспільного життя, наприклад, справу про яку-небудь незначну крадіжку знищено, але дуже важливо навіть число таких справ. Описи можуть надрукувати власне установи, кожна для свого архіву, частину – Вчена архівна комісія, як виняток, їх можна опублікувати у неофіційній частині губернських відомостей. Таким чином, надруковані описи згодом самі набудуть значення історичного матеріалу, особливо якщо це описи давно зниклих за певними обставинами архівів.

2. Розробка наукових програм, згідно яких одні справи буде призначено до тимчасового або довічного зберігання, інші – знищуватися.

3. Розробка програми наукового розподілу архівного матеріалу, в тому ж архіві Вченої архівної комісії, який з часом служитиме місцем для занять місцевих учених і практичних робіт учнівської молоді.

4. Організація вищезгаданого наукового архіву, який безпідставно називають історичним, бо саме в понятті “архів” полягає його історичність.

Архіви пропонувалося поділяти на дві групи: 1) довідкові архіви, необхідні для діловодства в урядових установах; 2) наукові архіви, в яких зберігатимуться лише справи наукового значення. Створити саме такий архів вважалося обов'язком Вченої архівної комісії.

5. Найважче завдання – це розбирання старих архівів, які зберігаються в хаотичному стані без описів, або їхні описи не відповідають дійсному розміщенню справ. Слід спочатку розробити систему їх огляду, а потім програму з відбору справ.

6. До всіх справ слід було скласти два описи: а) хронологічний, згідно переліку установ, з яких надійшли справи. Його треба писати в зошитах, в порядку розміщення справ на полицях та в ящиках і супроводжуватися в кінці іменним і географічним покажчиками; б) систематичний опис слід здійснювати на картках, згідно наукових тем, до яких можна віднести справи. Визначення таких тем – дуже важливе завдання Вченої архівної комісії.

Одним з джерел надходження коштів комісії є видача витягів зі справ. І. Каманін також вважав, що комісія повинна видавати журнал або інше періодичне видання.

Вчену архівну комісію мали намір організувати за зразком учених товариств: почесні та дійсні члени, кореспонденти і змагателі; далі перебувати під опікуванням генерал-губернатора та головуванням губер-

натора і його заступника, двох товаришів голови, які завідують відділами і мають при собі секретарів.

На своїх періодичних засіданнях комісія повинна заслуховувати такі доповіді: 1) з розгляду архівів, складання описів і систематизації карток; 2) з опрацювання самого матеріалу (тобто доповіді наукового характеру).

Вчена архівна комісія могла створювати зі своїх членів тимчасові підкомісії з певними специфічними функціями. І. Каманін вважав вельми необхідним створення при комісії Археологічного інституту для теоретичної підготовки осіб, які бажають присвятити себе архівній справі⁸.

Думка про інститут висловлювалася і раніше деякими членами Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, які брали за зразок подібний інститут у Санкт-Петербурзі. Зазначимо, що Археологічний інститут, вищий навчальний і дослідний заклад, через кілька років з'явився у Києві. Його було засновано у серпні 1917 р. з дозволу Тимчасового уряду, офіційно відкрито 3 листопада 1918 р. Він ставив за мету “вивчення місцевого краю в художньому й археологічному відношенні – з одного боку та підготовку учених археологів, архівознавців та бібліотекознавців – з другого”⁹. У ньому викладало чимало членів Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, зокрема М. Довнар-Запольський, Ф. Ернст, І. Каманін, О. Левицький, А. Лобода, Г. Павлуцький, Д. Щербаківський¹⁰.

Київська вчена архівна комісія, на думку І. Каманіна, могла стати обласною для губерній Південно-Західного краю, або для губерній Київського навчального округу. Аналогічною була пропозиція покійного директора Московського архіву Міністерства юстиції Д. Самоквасова у праці “Про реформу архівної справи в Росії”, причому малося на увазі не тільки керівництво архівною справою з боку обласних Учених архівних комісій, але й концентрація матеріалу: стародавній слід передавати до обласних архівів, а новіший залишати в губерніях до закінчення певного терміну, наприклад, 50–100 років¹¹.

Одночасно з роботою з організації губернської Вченої архівної комісії у лютому 1912 р. Розпорядчий комітет створив архівну комісію Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва на чолі з І. Каманіним. Було вирішено шляхом розсилання опитувальних листів у Київській, Волинській та Подільській губерніях, з'ясувати, де і які є архіви, у якому вони стані, де їх розміщено (в мурованому чи дерев'яному будинку, теплому чи холодному), якого змісту документи зберігають. Секретар Ради Б. Стеллецький запропонував для з'ясування питання відрядити на місця уповноважених членів архівної комісії¹². Збереглося одне з повідомлень 1913 р. Старший радник П. Тимошок написав товариству про справи будівельного відділення Уманських

військових поселень, що зберігалися на стайні пожежної команди та про архів Уманського собору. Керівництво товариства звернулося до голови Уманського відділення з тим, щоб впевнитися в збереженості справ і впорядкувати їх¹³.

19 березня 1912 р. Рада заслухала доповідь І. Каманіна “Про організацію комісії з охорони писемних пам’яток” при товаристві. Під її відання підлягали архіви урядових і громадських установ, а також приватних осіб тих губерній, на які поширювалася діяльність товариства. Вчений пропонував назвати її “археографічною” або “архівною”¹⁴. Її завдання він визначив таким чином: збирання, зберігання, опис, видання та дослідження писемних пам’яток.

Обов’язки комісії: а) реєстрація архівів урядових і громадських установ, приватних осіб; збирання про них та їхній зміст найдокладніших відомостей; б) зносити через Розпорядчий комітет з цими установами і особами відносно розбору їхніх архівів; в) відрядження членів комісії для розгляду архівів на місцях; г) опрацювання описів справ, призначених на знищення; відбір тих, які мають наукове значення і підлягають зберіганню, згідно з виробленими програмами розгляду архівів; д) розробка програм для опрацювання архівів з метою виділення з них тих справ, які мають наукове значення і підлягають зберіганню, визначення наукової цінності юридичних документів або рукописів історико-літературного змісту, які будуть пропонуватися товариству для придбання приватними особами; е) вжиття заходів з доставки і зосередження відібраних старовинних справ, що мають наукове значення, для зберігання їх в архівах історико-юридичного і історико-літературного відділень комісії та розробка інструкцій для діяльності архівів; ж) визначення системи розміщення справ, отриманих для зберігання в архівах комісії; з) визначення системи складання описів цих справ у хронологічному і систематичному розрізах з покажчиками до них; і) нагляд за друкуванням описів старих та нових справ архівів різних установ і осіб, також власне друкування, якщо окремі описи не можна надрукувати коштом самих установ і осіб; к) піклування науковим опрацюванням архівного матеріалу; л) участь у клопотаннях товариства щодо видання відповідного часопису або періодичного органу; м) нагляд і керування впорядкуванням архівів установ і приватних осіб, коли б такі зажадали вказівок комісії; н) підготовка відомостей про діяльність комісії для підготовки загального річного звіту товариства; о) ведення господарства архівів разом з Розпорядчим комітетом; п) організація засідань комісії для розгляду питань (щотижня)¹⁵.

Київська комісія з охорони писемних пам’яток набувала статусу обласної і була зобов’язана визначити свої відносини з губернськими вченими архівними комісіями того району, на який поширювалася діяльність Київського товариства охорони пам’яток старовини і мистецтва.

Значне подрібнення історичного матеріалу при зберіганні його в місцевих архівних комісіях дуже перешкоджало вивченню історії краю в широких межах; тому пропонувалося його зосередити в загальному для всіх культурному і науковому центрі, в його обласному архіві. Крім того, невелика кількість наукових сил у губернських комісіях не мала можливості використовувати весь зібраний у губерніях матеріал.

Київський обласний архів, розробляючи та виконуючи сувору наукову постановку архівної справи, мав підтримував і давав поради губернським комісіям для однакового і доцільного ведення останніми архівної справи. Члени губернських комісій могли бути членами обласної і навпаки. Вони б обмінювалися протоколами і міркуваннями щодо постановки архівної справи. Обласна комісія могла надислати до губерній архівні справи на певний термін.

Губернська архівна комісія у своїй губернії мала здійснювати розгляд архівів і збирання архівів за програмами, розробленими обласною комісією. Зібраний матеріал пропонувалося систематизувати за двома групами: 1) старовинні справи центральних губернських установ, які обов'язково надсилаються для зберігання до обласного архіву; 2) старовинні справи повітових урядових і приватних установ та справи волосних правлінь, які зосереджено в губернських комісіях для зберігання в їхніх архівах, тому що в історичній науці відчувалася велика потреба в опрацюванні місцевої історії дрібних адміністративних одиниць. Діячі архівної справи могли організувати архівні з'їзди¹⁶.

Наприкінці доповідач зробив висновок: "Встановлюючи вказані відносини Київської обласної архівної комісії до губерній, Рада Товариства далека від думки підпорядкування їх собі і має на увазі лише наукові інтереси російської області та губернської історії, з яких потім має скластися загальна історія Російської Держави, – має на увазі об'єднати наукові провінційні сили і спрямувати їх на розробку таких сторін і фактів життя краю, які вислизають від уваги губернських наукових сил, але відгукуються, як биття пульсу, в центрі обласного життя; взаємно і губернські комісії мають висунути такі питання місцевого життя, про важливість яких центр і не підозрює"¹⁷.

Під час обговорення доповіді І. Каманіна Б. Стеллецький звернув увагу на військові архіви, тому що до 1867 р. існувало розпорядження про те, щоб військові частини при пересуваннях здавали свої архіви на зберігання до поліцейських управлінь та інших урядових установ за місцем квартирування. Рада вирішила додати до відання архівної комісії реєстрацію, приведення до ладу і розгляд військових архівів, що осіли у зазначених установах.

16 березня 1913 р. Розпорядчий комітет Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва ухвалив організувати тимчасову Вчену архівну комісію у Києві для розгляду старих справ, що підля-

гають знищенню з архівів Києва і губерній Південно-Західного краю. До складу комісії входили: а) особи, присутність яких обов'язкова за існуючим законоположенням; члени Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва та інших учених товариств, зокрема: Нестора-літописця, Церковно-археологічного, Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, Київського центрального архіву. Було рішення також звернутися до вчених архівних комісій Чернігова і Кишинева з проханням надіслати їхні видання. Члена Ради О. Левицького просили розробити організаційні засади та програму діяльності Київської (тимчасової) вченої архівної комісії. Міністру внутрішніх справ Російської імперії і директору Імператорського археологічного інституту у Санкт-Петербурзі надіслали проект законоположення про створення у Києві під наглядом генерал-губернатора Вченої архівної комісії для губерній Південно-Західного краю. Відповіді про згоду на заснування комісії одержали: від інституту – 3 грудня 1913 р., від міністерства – 2 січня 1914 р. Розпорядчий комітет товариства охорони пам'яток на засіданні від 20 січня 1914 р. вирішив намітити склад комісії, програму діяльності та найближчі її задачі, а також повідомити установам і організаціям краю про її відкриття¹⁸. Установчі збори комісії відбулися 20 лютого 1914 р. Розробку проекту діяльності доручили спеціальній підкомісії у складі: голова – М. Довнар-Запольський, секретар – О. Мердер, члени: В. Данилевич, І. Каманін, Д. Меньшов, Є. Сташевський, А. Стороженко і Ф. Титов. На загальних зборах 28 березня було затверджено проект і обрано керівництво комісії.

Її попечителем став Київський, Подільський та Волинський генерал-губернатор Ф. Трепов – почесний голова Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, головою – В. Іконников, заступниками: В. Завитневич, М. Довнар-Запольський, Ф. Титов і М. Ясинський. Члени Ради комісії – І. Каманін та О. Левицький, скарбник – О. Мердер. Членами-засновниками вважалися 55 членів. Серед них відомі вчені та діячі культури, зокрема: М. Біляшівський, К. Болсуновський, М. Владимирський-Буданов, О. Гіляров, С. Голубєв, В. Данилевич, Л. Добровольський, Д. Дорошенко, О. Ертель, Г. Павлуцький, М. Петров, Б. Стеллецький, В. Хвойка, Д. Щербаківський. Щорічні звіти про свою діяльність комісія подавала Імператорському археологічному інституту.

Відразу було проведено організаційні заходи: розіслано пропозиції посадовим особам про вступ до комісії. До начальників Подільської та Волинської губерній написано звернення з пропозицією відкрити відділи Київської вченої архівної комісії у підпорядкованих їм губерніях. У відповідь Волинський губернатор повідомив про розпочату роботу з організації відділу.

Комісія розпочала роботу зі збору, розгляду, впорядкування архівних справ та документів з місцевих архівів Київської, Подільської та

Волинської губерній, призначених до знищення. Згідно з програмою її діяльності, для зосередження та довічного зберігання різноманітних архівних справ і документів, непотрібних для поточного діловодства, з дня завершення яких минуло десять років і які мають історичне, наукове, побутове, літературне або інше значення, при Київській вченій архівній комісії було засновано історичний архів для зазначених губерній, незалежний від Київського центрального архіву давніх актів при Університеті св. Володимира. Тимчасово йому відвели приміщення при Центральному архіві. Планувалося також збирати фольклорні матеріали (місцеві прислів'я, легенди, казки, пісні тощо) і видавати власні "Праці". У травні 1914 р. комісія розглядала питання про створення своїх відділів у Кам'янці-Подільському (Подільський) і Житомирі (Волинський), надалі планували створити їх і в інших містах.

Відразу активно почалася робота в місцевих архівах і покладено початок власному архіву. І. Каманін працював з 1914 р. в архіві Київської казенної палати, звідки до архіву вченої комісії передали десять в'язок справ кінця XVII ст., серед яких були дві книги так званого Рум'янцевського опису Малоросії Київського і Переяславського полків та 326 справ за 1810–1848 рр. 1137 справ І. Каманін вважав за можливе знищити. Було розпочато складання систематичного карткового каталогу опису справ казенної палати за XVIII ст. О. Мердер розглядав архів Київської міської поліцейської управи за 1876–1900 рр. і відібрав для зберігання 1409 справ із 3269 розібраних. Там він знайшов жалувані грамоти Києву від короля Владислава IV (1645 р.) та від російського царя Олексія Михайловича (1654 р.), грамоти київським війтам XVII–XVIII ст., які потім передав до архіву вченої комісії, хоча вони збереглися не в повному вигляді, – у деяких було вирізано підписи, відірвано печатки¹⁹. Вченій архівній комісії надіслали описи нарядів і книг приставів різних повітів Подільської та Волинської губерній за 1890–1900 рр., їх розглядали: Л. Добровольський, О. Левицький, П. Смирнов і Ф. Титов. Після їхньої доповіді Рада ухвалила рішення про повернення описів начальникам губерній з проханням передати їх на розгляд відділів Київської вченої архівної комісії, які створювалися в губерніях.

В період з 18 листопада 1914 р. до 12 травня 1915 р. канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернаторства передала Київській вченій архівній комісії 19 історичних документів, зокрема, Універсали гетьманів І. Мазепи від 1 серпня 1707 р. та І. Скоропадського 1716 р.; грамоти царя Олексія Михайловича, короля Владислава IV 1642 р., імператриць Анни Іоаннівни 1733 р. (дві одиниці) та Єлизавети Петрівни 1742 р. і 1755 р., указ Київського намісницького правління 1785 р. і прохання до нього про прийняття на службу 1785 р. та ін.²⁰

Фінансові труднощі та Перша світова війна стали на заваді діяльності комісії. Їй не вдалося налагодити видавничу діяльність, розгорну-

ти широкомасштабну роботу зі збору архівних документів. З початком війни припинила роботу і архівна комісія Київського воєнно-історичного товариства, з яким тісно співпрацювало товариство охорони пам'яток. Але розроблені їх членами засади архівної справи, створення крайового та воєнно-історичного архівів не були марними. Вони знайшли продовження в діяльності відповідних органів влади в період Української революції 1917–1920 рр., яку досить ґрунтовно проаналізувала архівознавець І. Матяш¹.

З формуванням радянської системи державних пам'ятоохоронних органів попередні громадські структури припинили своє існування. У 1920 р. музейні та бібліотечні колекції Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва було передано Українському науковому товариству у Києві, а архівні – націоналізовано.

Таким чином, на початку ХХ ст. постановка архівної справи викликала занепокоєння науковців, які ставили на порядок денний питання про зберігання та опрацювання документальних джерел. Працею членів київських громадських структур (зокрема, товариства охорони пам'яток) у 1910-х рр. було закладено основи розвитку архівної справи в Україні. Основними напрямками цієї діяльності були такі: виявлення і наукова оцінка архівних документів державних установ, призначених до знищення, відбір, опис і зберігання виявлених серед них цінних матеріалів; виявлення, реєстрація і опис цінних приватних архівів; розробка наукових засад архівної справи, а саме: визначення критеріїв поцінування документальних матеріалів, принципів систематизації, каталогізації, опису, умов зберігання архівних джерел; формування централізованої системи архівних установ – від заснування центральної архівної інституції в краї до створення розгалуженої мережі архівних установ; дослідження і публікація архівних джерел; підготовка фахівців-архівознавців; залучення до зберігання та вивчення документальних пам'яток широкого громадського активу.

Підкреслимо, що Київське товариство охорони пам'яток не створило власний архів історичних документів, але виступило засновником Київської вченої архівної комісії і відіграло значну роль у розробленні теоретичних засад вітчизняного архівознавства (насамперед, працями І. Каманіна), організаційної структури архівної галузі, формуванні ставлення суспільства і державних органів влади до архівних документів, як до цінних історичних пам'яток, що потребують охорони, вивчення та введення до широкого суспільного й наукового обігу.

¹ Митюков О. Г. З історії архівів України (від найдавніших часів до початку ХХ ст. // Архіви України. – 1991. – № 2. – С. 37.

² Докладніше про діяльність комісії див.: Журба О. І. Київська археографічна комісія. 1843–1921: Нарис історії діяльності. – К.: Наук. думка, 1993. – 186 с.

³ *Войцехівська І., Семергей О.* Губернські вчені архівні комісії в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) // Київська старовина. – 1995. – № 6. – С. 105–112; *Симоненко І. М.* Губернські вчені архівні комісії в Україні: Історіографічний огляд і бібліографічний покажчик / Український НДІ архівної справи та документознавства, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К., 2003. – 132 с.

⁴ Устав Киевского общества охраны памятников старины и искусства. – К., 1910. – С. 3.

⁵ Центральний державний історичний архів України в Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 725, оп. 1, спр. 3, арк. 24, 126.

⁶ *Каманин І.* Записка об учреждении в Киеве Ученой архивной комиссии // Военно-исторический вестник. – 1912. – № 1. – С. 131–133.

⁷ Там само. – С. 135.

⁸ Там само. – С. 135–136.

⁹ *Матяш І.* Перший український осередок підготовки архівістів (до 80-ліття Київського археологічного інституту) // Київська старовина. – 1998. – № 6. – С. 53.

¹⁰ Там само. – С. 53–73.

¹¹ *Каманин І.* Записка... – С. 136–137.

¹² ЦДАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 43, арк. 47, 58–59.

¹³ Там само, спр. 3, арк. 118.

¹⁴ Там само, арк. 76.

¹⁵ Там само, арк. 76–77.

¹⁶ Там само, арк. 77–78.

¹⁷ Там само, арк. 78.

¹⁸ Там само, спр. 43, арк. 119, 120, 125, 177, 179.

¹⁹ *Симоненко І.* Київська вчена архівна комісія // Київська старовина. – 2000. – № 4. – С. 140–150.

²⁰ ЦДАК України, ф. 1073, оп. 1, спр. 27, арк. 1.

²¹ *Матяш І.* Архівна справа в Україні 1917–1921 рр.: особи, події, здобутки // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К., 1998. – С. 4–10.

Рассмотрена архивная деятельность Киевского общества охраны памятников старины и искусства, нацеленная на формирование централизованной системы архивных учреждений, разработку теоретических начал архивоведения Украины, сохранение документальных памятников.

Ключевые слова: Киевское общество охраны памятников старины и искусства; Киевская ученая архивная комиссия; архивное дело; документальные памятники.

Here is considered the archival work of the Kiev Society for the Protection of monuments of antiquity and art, aimed at forming a centralized system of archival institutions, the development of theoretical principles of archive work in Ukraine, preservation of documentary attractions.

Keywords: Kyiv Society for the Protection of monuments of antiquity and art; Kiev Scientific Archive Commission; archive work, documentary attractions.

Іван ДЗЮБА,

академік Національної академії наук України, доктор філологічних наук,
лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка,
Герой України

– Звичайно, архів – це велика частина кожної національної і світової культури. Тут є два аспекти: вузько спеціальний, що стосується людей, які досліджують певні явища, певний історичний період, певних осіб, шукають і знаходять маловідомі, неопубліковані раніше матеріали чи матеріали не публічного характеру. Це – одна частина. Інший бік справи, не менш важливий, це – вплив на загальнокультурну свідомість. Тому, що в архівах, крім речей, які мають певне спеціальне чи локальне значення, є речі, які промовляють взагалі про час, про

історію, про долю народу і крім цієї частини і своїм змістом вони дуже важливі для культурної свідомості, для історичної пам'яті і суспільства взагалі.

Якщо говорити конкретніше про значення архівів сьогодні, то воно особливе. Бо, як ми знаємо, тривалий час архіви мали такий специфічний статус, що вони були малодоступними. Останнім часом вони відкрилися усім, хто зацікавлений у пошуку достовірних джерел. Тому їхній вплив на суспільну культурну свідомість нині зростає порівняно з минулим часом. Потім... Ми тепер маємо можливість довідатися про те, що було раніше заборонено. Не просто маловідомим. Спеціально, цілеспрямовано заборонялося. Наприклад, ми знаємо про багато публікацій з архівів КДБ, НКВС, але це те, що найбільш очевидне із забороненого. Але є менш очевидне, що перебувало в тіні. Воно теж має значення. Крім того, є документи, які потрібно продовжувати збирати й досліджувати. На жаль, треба визнати, що дуже багато документів втрачено, знищено, загублено. Я знаю, наприклад, про перекази істориків, археологів, наших, українських, київських, архіви яких не збереглися тому, що свого часу не було кому про це подбати. Потім і нащадки не були поінформовані і зацікавлені – все викидалося і зникало. І таких

випадків доволі багато. Але те, що є сьогодні, потрібно зберегти. На жаль, ця проблема ще не стала предметом належної опіки. Я вже не кажу про пожежі в деяких архівах і про те, як знищувалися, як затоплювалися безцінні документи. Скажімо, як це було під час пожежі у Видубицькому монастирі. Таких фактів багато. Втрати величезні, рани страшні. Тому вкрай важливо зберегти те, що залишилося. Це – свята справа кожної інтелігентної людини. І не тільки. Має значення просто слухати людей, у яких цікава доля. Записувати почуте. Зрештою, кожна людина, якби розповіла про себе – це надзвичайної цінності свідчення, які б давали уявлення загалом про людство.

Олександр ЗЛОТНИК,

народний артист України, ректор Київського інституту музики
ім. Р. М. Глієра, професор

– Кожна людина, а тим паче, творча, має власний архів. Дуже важливо, щоб він зберігався. Скоріше – це вже важливо не стільки для цієї людини, скільки для тих, хто потім зможе скласти уявлення про творчий шлях, про розвиток тієї чи іншої людини. Якщо говорити про себе, про свої “залежі”, то іноді хочеться частину якусь викинути, але я підсвідомо розумію, що там лежать, мабуть, десятки майбутніх дисертацій. Там кілограмів 400 цього добра. Величезні три валізи. Ноти, яким уже і 20, і 30, і 40 років. Іноді перебираю їх і бачу, як я змінювався, як змінювалися

мої можливості, до чого йшов і чого досяг. По цих архівах можна судити про музичний розвиток країни. Я не перебільшую. Бо так чи інакше, але я намагався, щоб моя справа була корисною державі і людям. Архіви це такі документи, про які можна сказати російською приказкою “...что написано пером – не вырубишь топором”. Про людину можуть ходити різні чутки, навіть плітки, але є документи, є факти, котрі ставлять все на свої місця. Спираючись на них, ми можемо відкрити для себе багато нового. Дуже часто так буває, що завдяки архівним документам ми знаходимо нові твори, невідомі досі. Так було із сонатою Березовського в Парижі. Архіви – минуле, з якого перекидаємо місток у майбутнє. А без минулого, як відомо, не буває майбутнього. Завдяки архівам ми можемо побачити витoki тієї чи іншої події, дізнатися, хто

мав відношення до них. Слава Богові, що сьогодні поволі розсекречуються документи, які багато років приховували від нас. Звичайно, у кожного своя правда, а ось істина одна. Вона – в нашого Господа Бога. Втім архіви доводять, що істину можна знайти і в них... Народ робить свої висновки, витворює свої образи. Але насправді буває зовсім інше обличчя в тієї чи іншої людини. Хтось каже, що народ не помиляється, але ж у житті може статися так, що він все-таки може помилитися. Інколи я шкодую, що не зафіксував на фото людей, які відіграли велике значення в моєму становленні, як митця. Прикро, що у мене було лише декілька фото Роберта Рождественського. Я їх комусь віддав і ось тепер шкодую. Або згадую свої зустрічі з Леонідом Утьосовим, фото якого також у мене немає, зустрічі з Микитою Богословським. Майже немає світлин Володимира Івасюка. От якби їх робили, коли ми разом мешкали в гуртожитку десятирічки імені Лисенка тут, у Києві! Це був незабутній період. Це вже потім я про це написав у спогадах про великого Майстра, а тоді чомусь ці факти замовчувалися. Мабуть, були причини... Сьогодні практично зник епістолярний жанр. Спілкуємося SMS-ами, електронною поштою, а були ж часи, коли люди писали листи. Це ж як цікаво! Коли я купую книги про відомих людей і знаходжу там листування, я зачитуюся... Ми багато втратили, забувши про звичайне листування. Ми втратили великі архіви. Знаєте, я думаю, що можна бити себе в руду і доводити свій патріотизм, але цього, напевно, не треба робити – варто підняти архіви, роботи митця і все стає зрозуміло. Мені за свої архіви не соромно. У мене є своя життєва і творча позиція. Тому я не ховаю свої роботи. У 1937 році помер мій дід. Він не був старим і хворим. Вже потім я довідався, що в нього було інше прізвище. Коли я запитав, де він похований, мені сказали, що його могили немає. Ось так мені подавали цю версію. Потім я дізнався про інше. Але мені дуже цікаво знати правду про нього. Я до цього часу її не знаю. Знаю, що старша сестра моєї мами, моя тітка, товаришували з Тухачевським. І коли його заарештували, вони все одно продовжували підтримувати з ним зв'язки. Я можу логічно продовжити цю історію і стверджувати, що дід не просто так помер. Очевидно, вони боялися говорити, як було насправді. Потім, коли вони повернулися в Київ після війни до свого помешкання на Шота Руставелі, напроти синагоги Бродського, там мешкав уже полковник НКВД, який сказав, що він нічого не знає про колишніх мешканців квартири, що квартира належить йому. Уявіть собі: чотири сестри, моя мама і ніякого даху. Довелося роз'їхатися по всьому СРСР. Мама з сестрою Євгенією поїхала в Таращу, там познайомилася з батьком. Знаю, що дід служив у Таращанському полку. Знав 6 іноземних мов. Знав про діда стільки, скільки дозволяла знати тодішня система. А як важливо знати всю правду, як важливо черпати інформацію з архівів!

У моїх архівах понад дві тисячі пісень. Мені не соромно за свою роботу. Маю багато шлягерів, але сьогодні я пишу патріотичні пісні, бо у нас молода держава, молода армія і нашим хлопцям потрібні саме такі пісні. Одна із них так і називається “Нам є що захищати”. Я давно усвідомив таку річ: якщо не буде нашого, то цей вакуум буде кимось заповнений. Так воно і є. Ми програємо в інформаційному просторі. Я з повагою ставлюся до російських композиторів і артистів. Але чомусь вони майже нічого не знають чи не хочуть знати про нас. А ми про них тільки й чуємо. Пам’ятаєте часи, коли ми були добре обізнані з естрадою Польщі, Болгарії, Угорщини, Чехословаччини. А сьогодні? Про кого ми щось знаємо? Так само і вони нічого про нас не чують. Треба визнати, що Росія виграла інформаційний простір, а ми, на жаль, пасемо задніх. Схоже, це не дуже й турбує державу. Можливо, потім в архівних документах будемо з’ясовувати, хто ж винен і чому так сталося. Дай Боже, щоб ці документи надійно збереглися, бо те, про що я сказав, є засадами самостійності і незалежності держави. Тут дрібниць не може бути.

Юрій КОЧУБЕЙ,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України,
Почесний доктор дипломатичної академії України,
Надзвичайний і Повноважний Посол України

– З найдавніших часів люди намагалися в якийсь спосіб зафіксувати те, що відбувалося в їхньому житті. Такі примітивні записи залишали навіть на каменях. Напевно, це бажання – закріпити важливі події у пам’яті – є природним для людей. Нам відомо, наприклад, про перші архіви у стародавньому Єгипті, у Месопотамії, де збереглися глиняні таблички з написами на стінах. Пізніше такі способи передавання інформації перейшли на папірус. До речі, ми продовжуємо жити в епоху паперової цивілізації, хоча електронні технології невпинно поглинають довколишній простір. Втім ще невідомо, який спосіб збереження інформації надійніший. Історія засвідчує, що попри найнесприятливіші умови щось таки залишається, якщо ці відомості закарбовані на папері чи на камені, тобто на якійсь поверхні. Я впевнений, що так воно буде і в майбутньому. Архів супро-

воджував і має супроводжувати життя людини, особливо в наш надзвичайно динамічний час. Подій так багато, що в пам'яті одного акина неможливо зберегти все, що сталося, якщо ми говоримо, наприклад, про казахський народ. Африканці казали: “У нас помер старий”. Це – те саме, що згорів архів. Тому й постала необхідність упорядковувати архіви і зберігати їх. А вони, на мою думку, найкраще зберігалися в монастирях, хоча про це більше знають історики. Про необхідність самих архівів годі й говорити, бо без них ми не знатимемо правди. Дехто надто самовпевнено заявляє, що архіви не горять. А ми ж знаємо, як у різні часи від нас приховували те, що відбувалося. І про колективізацію, і про голодомор. Добре, що збереглися документи, які відкривають можливість об'єктивно оцінити масштаби правди і брехні. Архіви дають змогу “докопатися” до правди. Думаю, цей вислів походить від копання в архівах. Я часто думаю ось над чим. Людська пам'ять має один дефект – вона інколи зраджує нам. Навіть будучи учасником подій, людина може щось забути. Тому найголовніша місія архівів – вберегти людство від забуття. Виявляється, далеко не так все було, як нам розповідали. В цьому я особисто переконався, коли читав мемуари керівників великих держав, які були надруковані в Радянському Союзі до початку Другої світової війни. Тоді вийшла така серія “Мемуари видатних діячів (Великобританія, Франція, Японія, Італія і Німеччина)”. Цікаво було читати, як кожен з них інтерпретував ті чи інші події. Скажімо, те, хто насправді винен у розв'язанні Першої світової війни, які були глибинні причини, що призвели до цього конфлікту. Отож, щоб отримати об'єктивну картину, потрібно насамперед звернутися до архівних документів. Свого часу я був Надзвичайним і Повноважним Послом України у Франції і можу стверджувати, що там архівна справа на високому рівні. Можливо, це тому, що Франція не зазнала великих потрясінь і її архіви так збереглися, хоча були випадки, коли, страчуючи короля, спалювали й архіви. І все ж величезна кількість документів там збереглася. Національний архів Франції існує сотні років, у ньому легко знаходити ті чи інші документи. А є ще сховища у замках, які належним чином не досліджені. Та й в Україні, мабуть, ніколи не будуть без діла історики і архівісти. Їм є над чим працювати, щоб зберегти історичну пам'ять.

Ярослав ЯЦКІВ,

академік НАН України, доктор фізико-математичних наук,
директор Головної астрономічної обсерваторії
НАН України, президент Української астрономічної асоціації

– Важко знайти сферу діяльності людини, зокрема наукової, де збереження і використання архівів не мало б такого важливого, пріоритетного значення. Щоб не робили, що б не досліджували, треба мати певну ретроспективу. Це повною мірою стосується астрономії і астрофізики – сфери моїх наукових інтересів. Чому в повній мірі і, я б сказав, навіть з перебільшенням? Тому що, чим більша епоха спостережень, тим краще можна простежити динаміку. Наведу такий приклад. Є, так звані, власні рухи зірок. Для того, щоб дослідити цей рух, потрібно мати спостереження першої і сучасних епох, навіть якщо сучасні за своєю точністю на порядок вищі, ніж це було 200–300 років тому. Все одно ми повинні використати ці спостереження. Тоді різниця розташування зірок між першою і другою епохами, поділена на різницю цих епох, дасть високу точність. Адже одна справа – дані спостережень, які проводяться протягом року і зовсім інша – дослідження за 300 років. Ось чому в астрономії архіви даних мають неабияке значення. В усіх обсерваторіях світу зберігаються архівні документи – журнали візуальних спостережень, фотографічні платівки, на яких сфотографовано все небо. Був такий проєкт “Карта неба”. У багатьох обсерваторіях світу, у тому числі і в Україні зберігаються матеріали зйомок усього неба. У нашій обсерваторії в середині минулого століття започатковано програму “Фотографічний огляд неба”. Це – наш архів. Маємо його оцифрувати і ввести в усі бази даних. Говорю про це, щоб в котрий раз підтвердити думку про надзвичайне значення архівів у науковій діяльності. Є й інше питання. Астрономію досліджують люди і нам конче потрібно якомога більше дізнатися про них. Наприклад, у Харкові є архів Струве. Є дуже цікаві факти про те, як ця родина розпочинала астрономічні дослідження в Харківському університеті, як правнук Отто Струве – директор Пулковської обсерваторії – згодом став найвідомішим астрономом США. Ми запропонували навіть проєкт, яким передбачено детальне дослідження архіву Струве. Знаємо також про гоніння на астрономів у 30-х роках. Відповідна справа була ініційована органами влади СРСР. Декого з астрономів засудили. Архіви цих родин, їхні спо-

гади є також питанням подальшого вивчення. Або взяти Олександра Яковича Орлова. Унікальна була людина. Цього року будемо відзначати 130 річницю від дня його народження. Нині цікавимося подробицями життя цієї неординарної особистості. Я можу продовжити список таких постатей. При цьому хочу наголосити, що вивчення документів про видатних учених-астрономів дає змогу не лише дослідити їхні світоглядні позиції, а й зрозуміти, чому саме ті чи інші пріоритети були тоді домінуючими, який розвиток вони отримали вже пізніше, в наші часи. Україна – одна із найвідоміших у світі астрономічних держав. Ми посідаємо чільне місце за кількістю астрономічних шкіл, а тому все більше уваги приділяємо дослідженням історії астрономії, вивченню архівів.

УНІКАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ

УДК [930.253:82-1](477)

В. М. ШЕПЕЛЮК*

ВІРШ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА “СОН” (“НА ПАНЩИНІ ПШЕНИЦЮ ЖАЛА”)

Подано історію написання вірша, його варіанти, редакції, характеристику унікальності документа.

Ключові слова: Тарас Шевченко; “Сон”; вірш; зміст; документ; автограф.

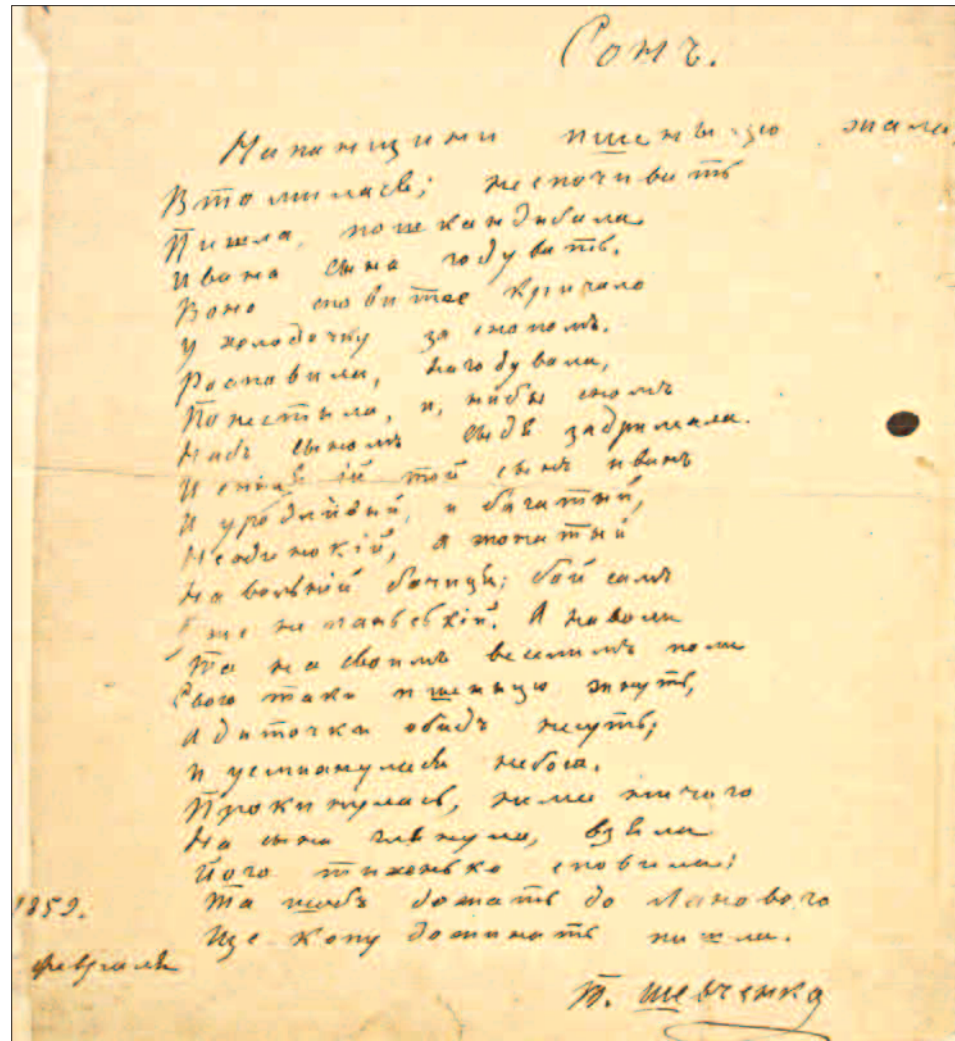
Серед документів, що визначені ЦДАМЛМ України як унікальні відповідно до Методики віднесення документів НАФ до унікальних, затвердженої наказом Держкомархіву України від 25.11.2008 р. № 237, найціннішим є вірш Тараса Шевченка “Сон” (“На панщині пшеницю жала”).

Вірш написано 13 липня 1858 р. у Петербурзі після повернення поета із заслання. Шевченкознавцям відомо п’ять автографів вірша: в “Щоденнику”, на звороті офорта “Свята родина”, подарованого військовому інженеру-архітектору Ф. Черненку, в “Більшій книжці”, в листі до М. Максимович від 22 листопада 1858 р. та окремий автограф з датою 8 лютого 1859 року.

Про все це можна дізнатися з літературних джерел, зокрема праць Є. Ненадкевича “Творчість Т. Г. Шевченка після заслання (1857–1858)” К., 1956; Є. Кирилюка “Тарас Шевченко. Життя і творчість”. К., 1964; Ю. Івакіна “Коментар до “Кобзаря” Шевченка. Поезії 1847–1861 рр.” К., 1968.

Ймовірно, що вірш “Сон” (“На панщині пшеницю жала”), який зберігається в ЦДАМЛМ України (ф. 506, оп. 1, спр. 11, арк. 1), належить до автографа з датою 8 лютого 1859 року; на пожовклому аркуші паперу з автографом, ліворуч, видно напис “1859”, а нижче – “8 февраль”.

* *Шепелюк Василь Миколайович* – начальник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

Тарас Шевченко "Сон" ("На панцині пшеницю жала"), 1859 р. Автограф.
 З фондів ЦДАМЛМ України (Ф. 506, оп. 1, спр. 11, арк. 1)

Як відомо з літературознавчих досліджень, поети інколи пишуть улюблену поезію декілька разів, даруючи її друзям, знайомим. Вперше вірш надруковано у журналі “Русская беседа” (1859, № 3) з присвятою Марку Вовчку.

Цей, невеликий за змістом, шедевр поезії великого Шевченка хвилює до цього часу глибокою любов'ю поета до жінки-матері і тонким ліризмом.

Співставляючи різні редакції вірша, починаючи з автографа 1859 року і закінчуючи виданням віршів Т. Шевченка у серії Книжкова колекція “Комсомольской правды” в Україні, К., 2007 – т. 5, бачимо деякі відмінності. Як от, 2-й рядок – слово “втомилася...” замінили на “стомилася...”; 3-й рядок – автограф “пішла, пошкандибала...”, у наступних виданнях – “пішла в снопи, пошкандибала...”; 6-й рядок – автограф “не одинокий, а жонатий...”, у наступних виданнях – “уже засватаний, жонатий...”; 15-й рядок – автограф “та на своїм веселім полі...”, у виданнях – “і на своїм...”; 16-й рядок – автограф “Свою таки пшеницю жнуть...”, у виданнях – “удвох собі пшеницю жнуть...”; 19-й рядок – автограф “прокинулась...”, у деяких виданнях – “проснулася...”; 20-й рядок – автограф “на сина глянула...”, у виданнях – “на Йвася глянула...”.

Вірш Тараса Шевченка “Сон” (“На панщині пшеницю жала”) віднесено до унікальних документів архівного фонду ЦДАМЛМ України за кількома критеріями, а саме: історія написання, походження, п'ятий – пізніший варіант поезії, який зберігся в архівній установі; зміст (антикріпосницьке спрямування вірша через показ тяжкої праці жінки-матері).

Крім того, співставлення різних редакцій вірша зі збереженим автографом дає широкий простір для вивчення поезії Шевченка текстологами.

Вірш написано на пожовклому папері рукою самого Тараса Шевченка зі збереженням орфографії та пунктуації української мови того часу, коли вона фактично була заборонена царським урядом в сфері художньої літератури, освіти, науки.

Приводится история написания стихотворения, его варианты, редакции, характеристика уникальности документа.

Ключевые слова: Тарас Шевченко; “Сон”; стихотворение; содержание; документ; автограф.

A history of the poem, poem's variants and editor variants, characteristic of this unique document are presented.

Keywords: Taras Shevchenko; “Dream”; poem; document; contents; autograph.

УДК [930.253:93](477)“16”

В. В. СТРАШКО*

ЛИСТ ПАПСЬКОГО НУНЦІЯ ПРО ПОРЯТУНОК ЗБАРАЗЬКИХ ОБЛОЖЕНЦІВ

Подано дійсні обставини подвигу героя, який врятував від загибелі обложени Богданом Хмельницьким у м. Збаражі війська польських і полонізованих магнатів України. Польську легенду про цю подію викладено у романі Генріка Сенкевича “Вогнем і мечем” та в однойменному фільмі Єжи Гофмана.

Ключові слова: Генріх Сенкевич; Єжи Гофман; Збараж.

Перлиною класичного твору польської літератури – роману Генріха Сенкевича “Вогнем і мечем” – є опис героїчного подвигу безстрашного поляка, який не раз дивлячись в очі смерті прорвався з обложеного Збаража і приніс королю, що неквапливо збирався виручати обложених, звістку про їх скрутне становище. Талановитий Єжи Гофман блискуче відобразив все це в однойменному фільмі.

А як було насправді? Про це у черговому (від 14 серпня 1649 р.) листі до Ватикану розповів папський нунцій при польському дворі Іоанн Торрес, архієпископ Адріанопольський.

У 1880 р. В. Антонович, працюючи у Ватиканському архіві, скопіював листи Торреса за початок 1648 – початок 1650 рр., у тому числі і про згадані вище події. Після досить тривалої підготовки документів до друку їх було опубліковано у 1916 р.

Публікація досить давня, але історія порятунку, а це справді був порятунок збаразьких обложених, відома лише за красивою легендою. Оскільки в 2009 р. ми відзначили ювілей – 360-ту річницю створення Української козацької держави, Збаразько-Зборівської операції Богдана Хмельницького та Зборівської угоди Війська Запорізького з Річчю Посполитою¹, варто ще раз повернутися до призабутої правди.

Моментом істини в листі нунція є констатація факту, що герой порятунку Збаража є русин і схизматик (тобто православний). Він служив не своїй землі, не своїй вірі, а служив він чужому королю і послужив добре. У обложених закінчувалися боеприспаси і за кілька днів черговий козацький штурм став би кінцем кресової магнатерії на чолі з кн. Яремою Вишневецьким, але цього не сталося. За ці кілька днів відбулася Зборівська битва, було укладено Зборівську угоду і найбільш принципіві, а тому найлютіші вороги України вислизнули зі смертельної пастки, до якої їх загнав Богдан Хмельницький.

“Самі себе звоювали” – ще раз гірко сказав би про цей подвиг Іван Мазепа.

* *Страшко Віктор Васильович* – провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву, м. Київ.

Документ публікується за: Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской комиссией для разбора древних актов. – Вып. II. – Киев, 1916, р. II, ч. II, – С. 53–54, 157–159).

Da Toporuf de 7 del corr[en]te s'hanno l[ette]re, che fosse ivi giunta S. M. con 15 m. huomini stipendiarij, e che di continuo comparivano altre genti de vicini Palatinati p[er] ubbidire alle com[m]issioni della gia intirnata spedit[i]one universale. Di avvisi di considerat[i]one ci portano la salute di S. M, che negl' aggi, e com[m]odita di questa stanza non l'hebbe mai migliore; chè di continuo cavalca p[er] l'essercito, osserva i posti, et ordina con somma scienza, e fatica le po-sate, e le marchie. Tutti i villani fatti prigionii da nostri erano stati rimandati alle trinciere dell' inimico, p[er] che i medesimi fossero queglii, che vi portassero l'avviso non meno della presenza del Rè, che del perdono, che concedeva à tutti, eccetto, che al Chimilinski, purchè voluntariam[en]te tornassero alia pristina dovuta ubbidienza. In quell' istesso giorno era giunto al campo di S. M. il Sr Skrzetunoski[,] Ruteno scismatico[,] che s'era trovato nelle strettezze dell' assedio frà gl'altri nostri, e passo tra nemici con giudiciosa stratagemma. S'intese col capo del n[ost]ro essercito, ch'egli si sarebbe finto di fuggir' da loro, con gran' segretezza lo com[m]unicò poi alli suoi ser[vito]ri i quali erano ancor' essi scismatici, e di portarsi al Chimilinski come di più vantaggio, e di più sicurezza p[er] tutti loro. Promisero i ser[vito]ri di seguirlo, e giunto con tal fintione al nemico, vi si trattenne p[er] trè giorni continovi, ne quali hebbe tempo d'osservar' le forze di lui, e qual fosse il luogo più debole, e vestitosi doppo da villano se ne['] scappo senz' alcun' ser[vito]re, e per strade oblique, e lagune, e molte volte à nuoto giunse avanti di S. M, dalla quale fù accolto come si conveniva humaniss[i-mamen]te; e gli fù promesso incontinente il primo starostato, ò governo, che vacherà, et il Sig^r Gran Canc[ellie]re del Regno lo rivesti subito de' proprij habiti. Questo portò l[ette]re à S. M. sottoscritte dalla mag[gi]or parte di quei officiali assediati, i quali sapevano già la mossa in Persona del Rè, che havevano ancor' viveri p[er] sei giorni almeno, ma di monitioni non erano molto ben' provisti. Che alii cavalli p[er] mancam[ento] d'herbe davano le carni de bovi arrostite[,] fatte in pezzetti, e mescolati [sic – mescolate] con farina. S. M. il giorno delli otto havrebbe montata anche la fantaria, e caminato giorno, e notte p[er] portarsi all' improvviso à soccorrere gl'assediati, et attaccar' l'inimico in trè luoghi, onde com' à quest' hora può esser' seguito, cosi faccia Iddio, che sia ciò riuscito felicem[en]te, e con ogni mag[gi]or vantaggio, e prosperità della giusta causa, e della Religione Catt[oli]ca. Del num[ero] de nemici sono varie le relat[i]oni; v'è stato chi ha detto essere 500 m., alcuni 300 m., altri molto meno; ne [- nè] che tampoco vi si trovi quel numero de Tartari, che si credea con il loro gran Cham.

Варшава, 14 августа 1649.

Из Топорова² получены письма от 7-го числа текущего месяца, (в коих сообщается), что туда прибыл Е. В. с 15-ю тысячами человек наемных солдат и, что постоянно, повинуюсь приказу об объявленной уже всеобщей экспедиции, приходят другие войска из соседних воеводств. Достоверные известия доходят к нам о здоровье Его В-ва, которое, благодаря изобилию и удобствам здешнего лагеря, никогда не было лучшим; что он постоянно разъезжает верхом среди войска, наблюдает за местностями, и с большим знанием и трудом отдает приказы относительно остановок и переходов. Все крестьяне, захваченные нашими в плен, были посланы к траншеям неприятеле-

ля, дабы они сами (крестьяне) принесли известие, как о присутствии короля, так и о прощении, которое он дарует всем, за исключением Хмельницкого, лишь бы они добровольно возвратились к прежнему должному повиновению. В тот-же самый день прибыл в лагерь Е. В-ва Г. Скрзетуновский (Skrzetunoski), русин схизматик, который вместе с другими нашими находился в осаде и прошел через (ряды) неприятелей с помощью ловкой (judiciosa) хитрости. Условился с вождем нашего войска, что он притворно бежит от них, потом под большим секретом сообщил это своим слугам, которые также схизматики, и (убеждал их) перейти к Хмельницкому, что было бы более выгодным и более верным (делом) для всех их. Слуги обещали последовать за ним, и он, явившись с помощью такого вымысла к неприятелю, оставался там целых три дня, в течении которых имел время заметить его силы и какое место более слабо (укреплено), и потом, переодевшись крестьянином, бежал от них, не взяв ни одного из своих слуг, и (пробираясь) окольными путями и болотами, много раз вплавь, явился к Е. В-ву, которым был принят, как и подобало, высокомилоливо (humanissime); ему сейчас же было обещано первое, какое освободится, староство или воеводство (governo), и Великий канцлер тотчас его одел в собственные одежды. Он принес Е. В-ву письма, подписанные большинством осажденных офицеров, которые уже знали о самоличном движении короля; (в письмах сообщается), что (осажденные) имеют еще съестных припасов по крайней мере на шесть дней, но что количество снарядов (munitioni) у них не весьма достаточное; что лошадям, вследствие недостатка травы, они дают жареное мясо быков, изрубленное в кусочки и смешанное с мукой. Е. В. восьмого числа посадил (на коней) также пехоту, и шел день и ночь, чтобы прийти внезапно на помощь осажденным и атаковать врага в трех местах; поэтому, так как в данное время это уже могло произойти, то дай Бог, чтобы все окончилось счастливо и с наибольшей выгодой и благополучием для справедливого дела и для католической религии. Относительно числа неприятелей доносят разное; говорят, что 500 тысяч; некоторые, что 300 тысяч, другие (насчитывают) гораздо меньше; и что вовсе нет того числа татар, которое, как полагали, находилось там с их великим ханом.

¹ Укази Президента України від 01. 02. 2008 № 78/2008 “Про відзначення у 2008 році 360-ї річниці подій, пов’язаних з початком Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття” та від 21. 01. 2009 № 31 “Про відзначення у 2009 році 360-ї річниці подій, пов’язаних зі створенням Української козацької держави”.

² Польське містечко Торогоў. Нині село Топорів, Бузького району Львівської області.

Поданы действительные обстоятельства подвига героя, который спас от гибели осажденные Богданом Хмельницким в г. Збараж войска польских и полонизированных магнатов Украины. Польская легенда об этом событии изложена в романе Генрика Сенкевича “Огнем и мечом” и в одноименном фильме Ежи Гофмана.

Ключевые слова: Генрих Сенкевич; Ежи Гофман; Збараж.

There are given the real circumstances of heroism of the hero who saved from destruction precipitated by Bohdan Khmelnytsky in Zbarazh troops of Polish and polonized magnates of Ukraine. Polish legend of the event is described in the novel by Henryk Sienkiewicz's “With Fire and Sword” and in the eponymous film by Jerzy Hoffman.

Keywords: Henryk Sienkiewicz; Jerzy Hoffman; Zbarazh.

УДК 930.25(73)

Л. Л. ЛЕВЧЕНКО*

**ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВУ
СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ**

(Закінчення. Початок у № 6, 2009 р.)

У статті, присвяченій 75-й річниці Національного архіву і Адміністрації документації Сполучених Штатів Америки (NARA), висвітлено основні етапи розвитку NARA, проаналізовано структуру, систему і мережу архівних установ, що йому підпорядковані.

Ключові слова: Національний архів Сполучених Штатів Америки; Національний архів і Адміністрація документації США; структура Національного архіву і Адміністрації документації США; президентські бібліотеки у Сполучених Штатах Америки; федеральні центри документації у США; управління архівною справою на території США.

Нині Національний архів США (далі – NARA) – одна з найважливіших урядових агенцій виконавчої гілки влади у цій країні та один із найбільших архівів світу. До його системи входять, крім *Національного архіву* у Вашингтоні, *федеральні центри*, які виконують функцію регіональних архівів у системі Національного архіву, *президентські бібліотеки* та *архіви*, які NARA приєднав до себе як дочірні на підставі підписаних письмових угод, укладених між Національним архівом та конкретною архівною установою. Отже, мережа федеральних архівних установ США складається з таких установ.

Національний архів (будинки за адресами¹: 700 Pennsylvania Avenue, NW Washington, DC 20408-0001; 8601 Adelphi Road College Park, MD 20740-6001) поєднує у собі функції органу виконавчої влади, здійснює управління федеральними архівами на усій території США, комплектується та зберігає документи центральних федеральних органів влади. Загальна штатна чисельність співробітників понад 3 тис. одиниць. Його очолює Архівіст США (Archivist of the United States), який керує Національним архівом та Адміністрацією документації на підставі закону 1984 року².

* *Левченко Лариса Леонідівна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Миколаївської області.

Архівіст має заступника (Deputy Archivist of the United States), який виконує його обов'язки у разі відсутності, очолює штаб архіву, наглядає за дотриманням закону "Про свободу інформації"³, розглядає скарги персоналу щодо дискримінації у сфері зайнятості, здійснює аудит тощо.

Національний архів структурно поділяється на такі управління:

1. *Управління політики і планування (Policy and Planning Staff)* керує офісом Архівіста, розробляє і впроваджує стратегічні плани розвитку⁴ на підставі закону від 3 серпня 1993 року⁵, здійснює щорічне планування, готує звіти, розробляє стандарти, забезпечує доступ фізичних та юридичних осіб до документів архіву, координує візити до NARA фахівців з інших архівів США та закордонних архівів, підтримує контакти з національними і міжнародними архівними організаціями, координує виконання заходів, передбачених законом від 18 жовтня 1998 року⁶, спрямовує, керує і координує діяльність Національного архіву в Інтернеті та веде внутрішній веб-сайт архіву.

2. *Управління зв'язків із Конгресом (Congressional Affairs Staff)* підтримує зв'язки між архівом і Конгресом, його членами і комісіями, бере участь у слуханнях, подає на розгляд пропозиції щодо прийняття законодавчих актів у галузі архівної справи; планує, керує, координує діяльність архіву в Інтернеті (згідно з напрямом діяльності); координує законодавчі програми NARA; планує, спрямовує, адмініструє і координує діяльність NARA в Інтернеті, у тому числі на широковідомих веб-сайтах і внутрішньому веб-сайті (згідно з напрямом діяльності управління).

3. *Управління міжнародних і громадських зв'язків (Public Affairs and Communications Staff)* координує професійні зв'язки з іноземними та національними професійними науковими і науково-технічними організаціями; висвітлює інформацію про новини та події у структурі NARA; підтримує зв'язок архіву з мас-медіа та громадськістю через оприлюднення прес-релізів, громадських оголошень та інших інформаційних матеріалів; готує відкриття виставок, публічні програми, висвітлює колекції унікальних документів та документів, що мають особливий інтерес для мас-медіа та широких кіл громадськості; підтримує зв'язок з радіо та телевізійними каналами і журналістами щодо оприлюднення інтерв'ю архівістів, підготовки телевізійних фільмів і програм про архіви; знаходить партнерів для просування NARA програм; готує періодичні видання архіву.

4. *Управління справедливої зайнятості і професійних програм (Equal Employment Opportunity and Diversity Programs)* несе відповідальність за забезпечення рівноправного і справедливого ставлення до всіх співробітників і заявників, ліквідацію дискримінаційної практики, сприяє культурній різноманітності кадрового складу; проводить службові

розслідування, аналізує факти та приймає остаточні рішення у скаргах на дискримінацію за расовою належністю, кольором шкіри, статтю (у тому числі й сексуальні домагання), релігійними поглядами, сексуальною орієнтацією, віком, інвалідністю. Розробляє плани і реалізує заходи професійної підготовки і перепідготовки. Займається працевлаштуванням представників національних меншин, жінок, осіб з обмеженими можливостями, інвалідів, ветеранів. Наглядає за дотриманням законодавства у цих сферах⁷.

5. *Генеральний юрисконсульт Національного архіву* (General Counsel) надає юридичні консультації, проводить правові дослідження і аналізи, захищає в адміністративних і Федеральному судах позиції Національного архіву; надає юридичну допомогу Фонду Національного архіву та президентським бібліотекам; консультує Білий Дім з питань архівної справи, розглядає правові аспекти доступу до президентських документів, адмініструє програми з етики архівістів, направляє на альтернативний перегляд рішення зі спірних питань. Контролює дотримання законодавства у галузі свободи інформації і архівної справи⁸.

6. *Управління контролю за інформаційною безпекою* (Information Security Oversight Office) несе відповідальність перед Президентом за здійснення контролю у галузях інформаційної та промислової безпеки. Управління виконує вказівки Ради національної безпеки і є структурним підрозділом NARA. Понад 60 агентств виконавчої гілки влади створюють секретні документи. Управління працює, керуючись Адміністративним порядком 12958 “Класифікація національної секретної інформації” (Executive Order 12958, Classified National Security Information) та Адміністративним порядком 12829 “Національна програма промислової безпеки” (Executive Order 12829, National Industrial Security Program). Здійснює контроль за приналежністю документації до категорії таємної, вирішує питання щодо доступу до таємних документів, розглядає скарги тих структур та осіб, яким відмовлено у розсекречуванні, готує і подає урядові щорічні звіти про стан справ в обох напрямках.

7. *Національна комісія з історичних публікацій і документації* (the National Historical Publications and Records Commission, NHPRS).

8. *Управління державних інформаційних служб* (Office of Government Information Services) створено 2007 року для моніторингу дотримання Закону про свободу інформації (the Freedom of Information Act).

9. *Управління Генерального інспектора* (Office of the Inspector General) відповідає за стан економіки Національного архіву, виявлення і попередження розтрат, шахрайств, зловживань і безгосподарності; веде слідство у карних справах, пов'язаних із незаконними діями у системі Національного архіву; інформує Конгрес з питань порушення господарського законодавства; надає рекомендації щодо попередження зловживань.

10. *Управління Федерального реєстру* (Office of the Federal Register) видає офіційні тексти федеральних законів, президентські документи, адміністративні правила і повідомлення, оприлюднює інформацію про стан федеральних організацій, програм і заходів; інформує населення про їхні права і обов'язки; забезпечує форум громадськості у демократичних процесах. Реєстр видань Управління включає: Federal Register (щоденно), Code of Federal Regulations (Кодекс федеральних правил), US Statutes at Large (Реєстр доручень уряду), Weekly Compilation of Presidential Documents (щотижневі анотовані переліки документів, підписані президентом), Public Papers of the President (публічні промови президентів), US Government Manual (посібник уряду Сполучених Штатів).

11. *Управління президентських бібліотек* (Office of Presidential Libraries) керує мережею президентських бібліотек (налічується 13 бібліотек, починаючи з 31-го президента Герберта Гувера). Це – не традиційні бібліотеки. Це архіви, що зберігають і забезпечують доступ до документів президентів США. Коли черговий президент залишає свій пост, NARA розробляє проект створення чергової бібліотеки, у тому числі умови придбання, зберігання, використання історичних документів. Управління забезпечує контроль за бюджетним фінансуванням бібліотек, підтримує зв'язки з колишніми президентами та посадовими особами їх адміністрацій з питань організації, зберігання, створення довідкового апарату до президентських документів.

12. *Управління служб документації* (Office of Records Services) відповідає за обробку документів, комплектування, зберігання тощо. У складі Управління існує *Центр з вивчення законодавчих архівів*, створений 1988 року, який співпрацює з *Консультативним комітетом з документів Конгресу*, створений у 1990 році⁹. Останній, під керівництвом Генерального секретаря Сенату та одного з чиновників Білого Дому, розробив політику і стратегію Центру, забезпечуючи прямий зв'язок між Капітолієм і Національним архівом. У NARA зберігається понад 380 млн. аркушів законодавчих документів. Коли кожні два роки Білий Дім закриває сесії Конгресу, архівісти упорядковують документи чергової сесії і залишають їх для зберігання на місці ще на чотири роки, а потім документи надходять до Національного архіву. Обсяг законодавчих актів в NARA постійно поповнюється. Директор Центру Річард Хант нещодавно зазначив, що з 1980 року до 2008 року їх загальний обсяг збільшувався вдвічі кожні 10 років, а 2009 року на зберігання надійшло понад 13 млн. аркушів законодавчих матеріалів. Центр здійснює архівне описування і каталогізацію законодавчих актів, виявляє історичні документи, актуальні для розв'язання проблем сьогодення. Наприклад, нещодавно центр вивчав причини та перебіг подій Великої Депресії, опрацьовував звіти Банківського і Валютного комітетів

за 1913–1946 та 1947–1968 роки. Також до складу Управління входить *Архівний бібліотечно-інформаційний центр*.

13. *Управління федеральними центрами документації* (Office of Regional Records Services) керує регіональними філіями Національного архіву, консультує їх з питань комплектування, зберігання, описування документів для ARC-каталогу, перевіряє роботи, забезпечує бюджетне фінансування тощо.

14. *Управління інформаційних технологій* (Office of Information Services) керує усіма процесами, що стосуються розвитку інформаційних технологій, програм, проектів та інфраструктури NARA. До складу Управління входить декілька відділів, у тому числі відділ по роботі з електронними документами (зберігання і обробка електронних документів), відділ інформаційної безпеки (розробляє і реалізує програми інформаційної безпеки, виявляє, реєструє та реагує на інциденти), відділ адміністрування та політики в галузі інформаційних технологій (планує, розробляє, переглядає політику NARA в галузі інформаційних технологій, адмініструє БД) тощо.

15. *Офіс Адміністрації* (Office of Administration) включає декілька відділів, у тому числі фінансовий, службу людських ресурсів, службу архівних засобів і майна, відділ охорони тощо.

NARA комплектується лише тими документами, що пройшли експертизу і справді мають історичну цінність. Вони складають лише від 2 до 5 % всього масиву документів, що утворюється в результаті діяльності урядових установ протягом року. У Національному архіві зберігається понад 9 млрд. аркушів документів на паперовій основі, 20 млн. фотографій, 15 млн. мап, схем і діаграм, аерофотознімків, архітектурних креслень, патентів і планів, 365 тис. роликів документів на плівкових носіях, 110 тис. відеокасет, мільярди машинозчитувальних документів. У будинку NARA на Пенсільванія авеню зберігаються федеральні документи органів виконавчої та судової гілок влади за період до 1900 року. Серед них – документи Бюро управління земельними ресурсами, Бюро перепису населення, Бюро у справах індіанців, митної служби, берегової охорони, ветеранської адміністрації, судових установ тощо. У підрозділі NARA на Коледж парк зберігаються федеральні документи органів виконавчої влади, утворені після 1900 року. Це документи департаментів сільського господарства, торгівлі, освіти, енергетики, охорони здоров'я, соціальних служб, внутрішніх справ, юстиції, праці, фінансів, транспорту, будівництва житла і розвитку міст та інших установ. Також в архіві на Коледж парк документи різних департаментів Міністерства оборони, його попередників та військових відомств.

Федеральну систему архівів було створено 1968 року, щоб зберегти найбільш цінні регіональні історичні документи, зробити їх доступними для місцевих дослідників¹⁰. *Федеральні агенції представлені 19 архівами у 9 регіонах країни (Тихоокеанський регіон – 5 архівів, регіон Великих американських озер – 2, Центральний рівнинний регіон – 3, Середньо-Атлантичний регіон – 2, Південно-Західний регіон – 1, Північно-Східний регіон – 3, Південно-Східний регіон – 2, гірський регіон – 1, центр документації з особового складу у Сент-Луїсі – 2)*. У цілому вони зберігають 27 млн. кубічних футів архівних документів, що становить майже 80 млрд. аркушів на паперовій основі. Федеральні центри виконують щорічно понад 13 млн. запитів (6 тис. запитів щогодини), їх комплектують документацією 400 найменувань федеральних агенцій, загальна штатна чисельність становить 1100 працівників¹¹. Останнім часом дослідники, які працюють у віддалених від регіональних архівів місцях, можуть отримати необхідні їм документи практично у день надходження запиту до архіву завдяки комп'ютерній системі SmartScan, впровадженій у жовтні 2007 року, що дає змогу сканувати необхідні документи і направляти їх користувачу електронною поштою. Сховища деяких федеральних центрів розташовано на глибині 80 футів під землею у природних лакунах вапняку (Ліз Самміт (штат Міссурі) та Лінікса (штат Канзас), що дозволяє використовувати функцію природного клімат-контролю. Це є ідеальним і надзвичайно рентабельним варіантом зберігання електронних та аудіовізуальних документів. Саме у цих сховищах NARA зберігає колекції фотографій, зроблених першим супутником розвідувальної системи США CORONA у 1960–1972 роках та кіноматеріали, що охоплюють більшість воєнних конфліктів, у яких Сполучені Штати брали участь протягом ХХ століття. Одним із завдань федеральних центрів документації завжди була експертиза цінності документів на паперовій основі, відбір на постійне зберігання цінних для історії документів та вилучення для знищення документів, що не мають історичної цінності. З впровадженням електронного документообігу ця функція автоматично перейшла на електронні документи.

Територіально федеральні агенції розподілені таким чином¹².

Тихоокеанський регіон

Архів в Анкореджі, штат Аляска (654 West Third Avenue, Anchorage, Alaska 99501-2145) приймає документи більш ніж 60 федеральних відомств та Федерального суду Аляски. Зберігає понад 19 тис. кубічних футів документів на паперовій основі та понад 90 тис. роликів мікрофільмів; архів у Лагуна Нігуел, штат Каліфорнія (24000 Avila Road, 1st Floor, Laguna Niguel, CA 92677-3497), зберігає документи федеральних відомств і судів штатів Аріizona, Каліфорнія, Невада та округу Кларк; архів у Ріверсайді, штат Каліфорнія (23123 Cajalco Road, Perris, CA

92572-7298) зберігає документи федеральних судів міст Феніксу, Таксони, Юми (штату Арізона), міст Лос-Анджелес, Сан-Бернардіно, Сан-Дієго, Санта-Ана і Санта-Барбара (штату Каліфорнія), міста Лас-Вегас (штату Невада) та округу Кларк. Це справи про банкрутство, цивільні, карні справи та документи апеляційних судів; цей архів не має документів, що містять генеалогічну інформацію; архів у Сан-Франциско, штат Каліфорнія (1000 Commodore Drive, San Bruno, CA 94066-2350) сформований з документів федеральних відомств північної і центральної Каліфорнії, Невади (за винятком округу Кларк), Гавайських островів, американських Самоа та іншої підпорядкованої території навколишніх Тихоокеанських островів. Ці документи є основними ресурсами для вивчення азійсько-тихоокеанської міграції, історії американських індіанців, морської історії та інших аспектів; архів у Сіетлі, штат Вашингтон (6125 Sand Point Way, NE, Seattle, WA 98115-7999) комплектується документами близько 100 федеральних відомств Тихоокеанського регіону та федеральних судів штатів Айдахо, Орегон, Вашингтон, зберігає понад 36 тис. кубічних футів документів за період 1850–1990 років, а також документи федеральних переписів населення за 1790–1930 роки.

Регіон Великих американських озер

Архів у Чикаго, штат Іллінойс (7358 Pulaski Road, Chicago, IL 60629-5898) комплектується документами близько 100 федеральних відомств штатів Іллінойс, Міннесота, та Вісконсін, а також документами федеральних судів штатів Індіана, Мічиган, Огайо, Іллінойс, Міннесота, Вісконсін. Загальна кількість документів становить 78 тис. кубічних футів за період 1800–1990 років. До архіву у Дейтоні, штат Огайо (3150 Springboro Road, Dayton, OH 45439-1883; 8801 Kingsridge Drive, Dayton, OH 45458), надходять документи федеральних відомств штатів Огайо, Індіана і Мічиган. Архів має два окремі підрозділи у Дейтоні та у Кінгсрайдж.

Центральний рівнинний регіон

Архів у Лінксі, штат Канзас (17501 West 98th Street, Ste. 31–50, Lenexa, KS 66219–1735) приймає на зберігання документи федеральних відомств штатів Айова, Канзас, Міссурі, Небраска, а також Департаменту у справах ветеранів і Внутрішньої податкової служби; архів у Канзас-сіті (400 West Pershing Road, Kansas City, MO 64108-4306) зберігає понад 35 тис. кубічних футів архівних документів за період 1821–1980 роки. Ці документи надійшли від 70 федеральних установ штатів Айова, Канзас, Міннесота, Міссурі, Небраска, Північна та Південна Дакота, федеральних судів штатів Айова, Канзас, Міссурі, Небраска. Крім документів місцевого значення, що висвітлюють розвиток регіону та історію американських індіанців, архів зберігає великі ко-

лекції мікрофільмів (нещодавно для архіву побудовано нове приміщення); більшість документів архіву у Ліз Самміт, штат Міссурі (200 Space Centre Drive, Lee's Summit, MO 64064-1182) надійшло від федеральних відомств та судових установ Нью-Джерсі, Пуерто-Ріко, Віргінських островів та судів Нью-Йорка. Архів має підземне архівосховище площею 500 тис. квадратних метрів.

Середньо-Атлантичний регіон

Представлено двома архівами, розташованими у Філадельфії, штат Пенсільванія. Один з них, що знаходиться у центрі міста (900 Market Street, Philadelphia, PA 19107-4292), зберігає понад 65 тис. кубічних футів архівних матеріалів за період з 1789 до 1980-х років. Це судові, цивільні і військові архіви майже 80 федеральних відомств і федеральних судів штатів Делавер, Меріленд, Пенсільванія, Вірджинія, Західна Вірджинія. Архів також зберігає документи військових відомств цих штатів, таких як медичні заклади, управління генерал-квартирмейстера, інженерного корпусу, управління морського транспорту, військово-повітряних сил. У колекції архіву документи берегової охорони США, Митної служби, Служби національних парків, монетного двору США, Служби імміграції та натуралізації, Національного управління з аеронавтики та досліджень космічного простору;

Інший архів знаходиться на півночі міста Філадельфія (14700 Townsend Road, Philadelphia, PA 19154-1096) та зберігає документи ще з тих часів, коли Філадельфія була столицею Сполучених Штатів (1790–1800): федеральних судових установ, митної служби, торгових портів Філадельфії і Балтимору, документи періоду Громадянської війни, Першої і Другої Світових воєн тощо. Архів комплектується документами штатів Делавер, Меріленд, Пенсільванія, Вірджинія, Західна Вірджинія. Загалом в архіві зберігаються мільйони аркушів документів за період з 1789 по 1990-ті роки, 38 тис. рулонів мікроплівки, більша частина з них – документи федеральних переписів населення за 1790–1930-ті роки.

Південно-Західний регіон

Архів у Форт-Уорті, штат Техас (501 Felix Street, Fort Worth, TX 76115-0216). Він зберігає документи понад 100 федеральних відомств і судових установ штатів Арканзас, Луїзіана, Оклахома і Техас. У 2007 році архів отримав новий будинок з особливою, не водяною, системою пожежогасіння, жорстким екологічним контролем та декількома рівнями безпеки (1400 John Burgess Drive, Fort Worth, TX 76140). Загальна колекція архіву, розміщеного у трьох будинках, налічує 1,4 млн. архівних боксів.

Північно-Східний регіон

Архів у Піттсфілді, штат Массачусетс (10 Conte Drive, Pittsfield, MA 01201-8230), зберігає документи території Нової Англії з 1789 року. Вони висвітлюють історію, економіку, державне управління, політичну ситуацію регіону. Значна кількість колекції архіву – документи генеалогічної тематики, які містять списки іммігрантів, що прибували у різні часи в американські порти, документи військовослужбовців, афроамериканців та індіанців; архів у Бостоні, штат Массачусетс (380 Trapelo Road, Waltham, MA 02452-6399) зберігає документи федеральних установ штатів Коннектикут, Мен, Массачусетс, Нью-Гемпшир, Род-Айленд, Вермонт за період 1789-1970-х років, документи судових установ з 1970-х років, генеалогічну інформацію; найбільший архів Північно-Східного регіону знаходиться у Нью-Йорку (201 Varick Street, 12th Floor, New York, NY 10014-4811) і зберігає документи федеральних установ, починаючи з 1685 року до наших днів. Це більше, ніж 85 тис. кубічних футів архівних документів, у тому числі й документи переписів населення за період 1790–1930 років, документи федеральних, окружних і апеляційних судів США. Архів комплектується документами більше, ніж 80 федеральних установ Нью-Джерсі, Нью-Йорку, Пуерто-Ріко, Віргінських островів. Документи архіву висвітлюють процеси імміграції до США, натуралізації, події Громадянської війни, Першої і Другої Світових воєн, Холодної війни, розвиток економіки і бізнесу, мистецтва, боротьбу зі злочинністю тощо.

Південно-Східний регіон

Архів в Атланті, штат Джорджія (5780 Jonesboro Road, Morrow, GA 30260-3806) налічує близько 105 тис. кубічних футів документації з історії штатів Алабама, Флорида, Джорджія, Кентуккі, Міссісіпі, Північна і Південна Кароліна, Теннессі за період 1716 рік – кінець 1980-х років, отриманої від більше, ніж 100 федеральних відомств і судових установ; 1 млн. 164 тис. 586 фотографій і негативів, у тому числі 385 тис. 586 фотодокументів Національного управління авіації та дослідження космічного простору; федеральні переписи населення за період 1790–1930 років; архів в Еленвуді, штат Джорджія (4712 Southpark Boulevard, Ellenwood, GA 30294-3595) відкрито 16 лютого 2005 року і він спроможний вмістити 1 млн. 740 тис. 600 кубічних футів документів. Нині його архівосховища заповнені лише 350 тис. кубічними футами документації. Він комплектується документами федеральних відомств штатів Алабама, Флорида, Джорджія, Кентуккі, Міссісіпі, Північна і Південна Кароліна, Теннессі.

Гірський регіон

Архів у Денвері, штат Колорадо (Denver Federal Center, Building 48, Denver, CO) зберігає документацію федеральних установ штатів

Колорадо, Монтана, Нью-Мексіко, Юта, Вайомінг, Північної і Південної Дакоти з 1972 року до наших днів (до 1972 року – документи двох останніх штатів зберігаються в архіві у Канзас-сіті). Фонди архіву представлені документами Бюро меліорації (12 тис. кубічних футів документації), Бюро з управління земельними ресурсами (7 тис. 500 кубічних футів), Академії військово-повітряних сил США (600 кубічних футів), Бюро у справах індіанців (3 тис. кубічних футів), Служби національних парків.

До складу NARA входить *Національний центр документації з особового складу у Сент-Луїсі*, штат Міссурі – найбільший у світі архів документів з особового складу¹³. Він має два структурні підрозділи (два будинки): військової і цивільної документації. У кожному з підрозділів зберігається по 2 млн. кубічних футів документації. Центр цивільної документації (Civilian Personnel Records, 111 Winnebago Street, St.Louis, MO 63118-4199) зберігає особові справи кадрового складу федеральних агенцій та медичні справи федеральних цивільних службовців з середини XIX століття, а також медичні картки членів родин військовослужбовців армії, військово-повітряних сил і берегової охорони. Центр військової документації¹⁴ (Military Personnel Records, 9700 Page Avenue, St.Louis, MO 63132-5100) зберігає 1,5 млн. особових справ¹⁵ офіцерського складу армії за період з 1 липня 1917 року до 30 вересня 2002 року, рядових армії за період з 1 листопада 1912 року до 30 вересня 2002 року, офіцерів і рядових військово-повітряних сил за період з 25 вересня 1947 до 30 вересня 2004 року, офіцерів флоту за період з 1 січня 1903 року до 31 грудня 1994 року, матросів за період з 1 січня 1886 року до 31 грудня 1994 року, офіцерів і рядових Морського корпусу за період з 1 січня 1905 року до 31 грудня 1998 року, офіцерів і рядових берегової охорони за період з 1 січня 1898 року, а також вільнонайманих працівників берегової охорони, служби рятування життя та служби маяків з 1864 року до 1919 року. Лорі Кокс-Поль у 2005 році в журналі “Prologue” зазначила, що до архівів у Сент-Луїсі протягом наступних 6 років надійде ще 55 млн. особових справ з усіх військових відомств. Тепер Центр військової документації проводить велику роботу з розсекречування документів і невдовзі загальнодоступними стануть відомості про 1,2 млн. колишніх моряків флоту і Морського корпусу, які служили у період між 1885–1939 роками.

Президентські бібліотеки, як центри зберігання документів президентів США, включають архівосховища, читальні зали, конференц-зали, музейні галереї, реалізують проекти для дослідників, викладачів, студентів, школярів і широкої громадськості. В мережі Інтернет кожна бібліотека має окремий веб-сайт.

Бібліотеку Герберта Гувера (Вест-Бренч, штат Айова) було відкрито для публіки 10 серпня 1962 року. З того часу бібліотеку відвіда-

ли 2,5 млн. осіб, у тому числі 2 тис. вчених з США та інших країн, які використали інформацію 7 млн. аркушів документів. У бібліотеці зберігається 150 колекцій документів, що висвітлюють життя й діяльність 31-го президента США Г. Гувера, розвиток економіки країни, сільськогосподарства, атомної енергетики, реорганізацію державного управління тощо (www.hoover.archives.gov).

В архіві *Бібліотеки Франкліна Д. Рузвельта* (Гайд-Парк, Нью-Йорк) понад 17 млн. аркушів документів, 130 тис. фотографій, сотні звукозаписів, 50 тис. книг, що висвітлюють життя та діяльність Франкліна та Елеонори Рузвельт, у тому числі приватна колекція Рузвельта із 22 тис. томів. Більшість документів було відкрито громадськості у 1950 році, через 5 років після смерті президента. Бібліотека реалізує ряд програм для громадськості, у тому числі “USO Show” та “Bivouac” (у ході заходів відтворюється епоха Рузвельта), щорічні Рузвельтівські читання, фестиваль дитячої книги, дні відкритих дверей тощо (www.fdrlibrary.marist.edu).

У *Бібліотеці Гаррі С. Трумена* (Індепендент, штат Міссурі) зберігаються три групи федеральних документів: Білого Дому, тимчасових комітетів, комісій і рад та секретної служби. Усі документи, крім 12 лінійних футів документації секретної служби, відкрито для дослідників. Серед документів – тексти указів президента, меморандуми, заяви, виступи, стенограми прес-конференцій, офіційні і неофіційні документи періоду Корейської війни, Нюрнберзького процесу, щоденник Трумена за 1947 рік, біографічні матеріали, що висвітлюють стосунки Трумена і Елеонори Рузвельт, Трумена і Гувера, Трумена й Ейзенхауера тощо. У фондах бібліотеки зберігається понад 20 тис. фотографій, 500 фільмів (208 годин), 900 записів з виступами Трумена, семигодинне інтерв'ю, яке Трумен дав 1961 року (усна автобіографія) (www.trumanlibrary.org).

Бібліотека Дуайта Д. Ейзенхауера (Ебілін, штат Канзас) зберігає рукописні і аудіовізуальні матеріали та документи часів його воєнної і цивільної кар'єри (1911–1952), президентства (1953–1961) та постпрезидентського періоду (1962–1969) (www.eisenhower.archives.gov).

Президент **Джон Ф. Кеннеді** 20 вересня 1961 року написав листа Архівісту Сполучених Штатів, в якому виявив бажання заснувати свою бібліотеку у Гарвардському університеті (Кембридж, штат Массачусетс) згідно з традиціями, започаткованими Рузвельтом, Труменом та іншими. За місяць до смерті Кеннеді відвідав Кембридж і обрав місце для будівництва бібліотеки, в якій він хотів облаштувати свій власний кабінет для роботи у постпрезидентський період. Продовження роботи зі створення бібліотеки почалося у грудні 1963 року, коли дружина, найближчі родичі та соратники Кеннеді вирішили, що бібліотека має стати єдиним національним меморіалом Кеннеді. Проект передбачав

бібліотеку і музей, школу державного управління та інститут політики. У 1965 році було виділено земельну ділянку і зібрано понад 20 млн. доларів, проте станом на 1971 рік будівництво ще й не розпочалося. Громадськість Кембриджу виступила проти будівництва бібліотеки, яка могла б викликати навалу туристів, безконтрольне виникнення фаст-фудів і сувенірних магазинів, що, на думку мешканців, мало б негативні наслідки. Ініціативна група подала позов до Федерального суду. Проте засновники бібліотеки бажали, щоб вона існувала у “щасливому місці”. Після років суперечок і протиріч нарешті обрали місце для бібліотеки на Колумбія-Пойнт, що на узбережжі Дочестерської затоки біля Бостону. Ніхто не був проти цього місця, оскільки воно було звалищем сміття. Офіційне відкриття бібліотеки відбулося 20 жовтня 1979 року. Будинок являє собою скляну конструкцію заввишки 38 м, а територія навколо озеленена. Ресурси *Бібліотеки Джона Ф. Кеннеді* представлено 15 млн. аркушів документів на паперовій основі, 400 тис. фотографій за період 1863–1984 роки, більше 7,5 млн. футів кіно, відеоматеріалами, відзнятими між 1910–1983 роками і 11 тис. роликів аудіозаписів за період 1910–1985 років. Бібліотека зберігає не лише документи президента і його соратників, але й фонди інших видатних діячів країни, у тому числі найбільшу колекцію рукописів Ернеста Хемінгуей. У фондах бібліотеки понад 1 тис. 100 інтерв'ю усної історії, створених на основі старішої програми збирання усної історії, розробленої вченим Колумбійського університету Алланом Невінсом у 1948 році (www.jfklibrary.org).

У фондах *Бібліотеки Ліндона Джонсона* (Остін, штат Техас) зберігається понад 45 млн. аркушів документів, які висвітлюють кар'єру президента Джонсона, його найближчих соратників, першої леді Берд Джонсон, доньок президента, політику США у роки президентства Джонсона, розвиток міжнародних відносин, економіки тощо. Серед них – документи Сенату за 1949–1961 роки, Білого Дому за 1963–1969 роки, Департаменту національної безпеки за 1963–1969 роки, документи щодо позицій США в ООН, ЮНЕСКО, ВОЗ та інших міжнародних організаціях. Бібліотека зберігає промови, звернення, фотографії, кіно, аудіо та відеозаписи, записи телефонних розмов президента та членів його кабінету (www.lbjlib.utexas.edu).

Бібліотека Річарда Ніксона (Йорба Лінда, штат Каліфорнія) довгий час являла собою швидше музей, ніж архів (там зберігалися лише особисті речі президента та його родини). Офіційні папери Ніксона до 2004 року зберігалися у будинку NARA на Пенсільванія авеню, а потім на Коледж Парк. У січні 2004 року Конгрес прийняв законопроект про заснування федеральної ніксонівської бібліотеки. Ще з 1996 року єпископ Джон Тейлор, директор приватної бібліотеки Ніксона, сперечався з доньками колишнього президента Трішою та Джулією Ніксон

щодо передачі приватної бібліотеки під контроль федерального уряду. Обидві доньки через наявність у фондах бібліотеки матеріалів з історії Уотергейтського скандалу були проти участі Ніксона в ньому та подій В'єтнамської війни. У 2003 році Конгрес проголосував за відміну закону, який забороняв членам родини Ніксона ознайомлюватися з матеріалами за період з 1969 до 1974 року. У травні 2005 року Джон Тейлор запропонував Національному архіву прийняти приватну бібліотеку Ніксона до свого складу і надати їй офіційне фінансування з федерального бюджету. 11 липня 2007 року приватна бібліотека Ніксона об'єдналася із федеральною бібліотекою Ніксона і стала одним з структурних підрозділів NARA. Після чого NARA виділив кошти на модернізацію будинку колишньої приватної бібліотеки і тепер планує перемістити документи періоду президентства Ніксона до Йорба Лінда. У фондах бібліотеки в Йорба Лінда зберігається приблизно 6,2 млн. аркушів документів на паперовій основі, а також фотографії, аудіо і відеозаписи. Ще 46 млн. аркушів поки що зберігаються у будинку NARA на Коледж Парк. (www.nixonlibrary.gov).

Бібліотеку Джеральда Форда (Університет штату Мічиган, місто Анн-Арбор, штат Мічиган) відкрито 27 квітня 1981 року. Окремо існує музей Джеральда Форда у рідному місті Форда Гранд-Репідс, штат Мічиган. Архівні фонди бібліотеки налічують понад 25 млн. аркушів документів на паперовій основі, майже 450 тис. фотографій, 787 тис. футів кіноматеріалів, три тисячі годин аудіо-, 3,5 тис. годин відеозаписів. Ядро колекції утворюють документи періоду перебування Форда на посту президента (www.fordlibrarymuseum.gov).

Бібліотеку Джиммі Картера (Атланта, Джорджія) відкрито 1 жовтня 1986 року. В її фондах зберігається 27 млн. аркушів документів на паперовій основі, 500 тис. фотографій, 40 тис. фільмів, аудіо- і відеокасет. Ця колекція охоплює усі сфери діяльності адміністрації президента Картера, зокрема, питання зовнішньої і внутрішньої політики, особисте життя. 834 фотографії та 800 рукописних аркушів документів оцифровані і доступні через електронний каталог (ARC) NARA. Через Інтернет також доступні тексти документів, які висвітлюють вручення Дж. Картеру Нобелівської премії миру 10 грудня 2002 року в Осло. Фонди бібліотеки значно збагачено завдяки усним інтерв'ю з Картером, членами його кабінету та членами родини за період 1978–1980, 1985–1990 роки (www.jimmycarterlibrary.org).

Бібліотека Рональда Рейгана (долина Семі, 40 миль від Лос-Анджелеса, Каліфорнія) – одна з найбільших президентських бібліотек, яку відкрито 4 листопада 1991 року. На відкритті були присутні відразу п'ять колишніх президентів Сполучених Штатів Америки: Річард Ніксон, Джеральд Форд, Джиммі Картер, Рональд Рейган і Джордж Буш-старший, та шість перших леді: Берд Джонсон, Пет Ніксон, Бетті

Форд, Розалін Картер, Ненсі Рейган та Барбара Буш. Бібліотеку Рейгана було побудовано виключно на приватні внески, які в сумі склали 60 млн. доларів. Також це одна з найбільш популярних бібліотек. Так, протягом 2007 року бібліотеку відвідало понад 305 тис. користувачів. У фондах бібліотеки знаходиться понад 55 млн. аркушів документів на паперовій основі, понад 1,6 млн. фотографій, 1,5 млн. футів кіно, відео, аудіо записів. Серед них: документи Ради економічних консультантів, Об'єднаного комітету начальників штабів, офісу Адміністрації президента, Верховного суду за 1981–1989 роки. Нещодавно бібліотека оприлюднила через Інтернет інформацію про розсекречені документи Ради Національної безпеки. У складі бібліотеки – великий павільйон (Air Force), площею 8 тис. 400 квадратних метрів, в якому діє постійна виставка літаків, що використовувалися адміністрацією президента Рейгана та його попередників у 1973-2001 роках (www.reagan.utexas.edu).

Бібліотека Джорджа Буша (Коледж Стейшен, Техас) – це 40 млн. аркушів документів на паперовій основі, 2 млн. фотографій, 10 тис. відеокасет, 1 тис. аудіокасет за період віце-президентства (1981–1989) та президентства Джорджа Буша-старшого (1989–1993). Документи висвітлюють операції у Перській затоці, падіння Берлінської стіни та возз'єднання Німеччини, розпад Радянського Союзу, підписання угоди між США і Радянським Союзом у 1991 році та між США і Росією у 1993 році про скорочення ядерної зброї, підписання Північноамериканської угоди між США, Канадою і Мексикою про вільну торгівлю у 1992 році тощо. У фондах бібліотеки зберігаються документи щодо особистої кар'єри Джорджа Буша, як конгресмена, посла США в Організації Об'єднаних Націй, начальника американського бюро зі зв'язків з Китайською Народною Республікою, голови Національного комітету Республіканської партії, директора ЦРУ. Бібліотеку відкрито 6 листопада 1997 року, нині частину бібліотеки закрито для проведення ремонтних робіт (www.bushlibrary.tamu.edu).

У складі Президентського центру Уільяма Дж. Клінтона: президентська бібліотека, Фонд Клінтона, Школа державної служби в університеті штату Арканзас та парк. Клінтонівський президентський центр відкрито 18 листопада 2004 року у місті Літл Рок, штат Арканзас. Вартість будівництва сягнула 165 млн. доларів, площа центру – 14 тис. квадратних метрів, площа парку – 113 тис. квадратних метрів. Фонди бібліотеки є найбільшими в системі президентських бібліотек. Вони налічують 76,8 млн. аркушів документів на паперовій основі, 1,85 млн. фотографій, 21 млн. повідомлень електронної пошти і 84 тис. 600 музейних експонатів. Документи сформовано у колекції: “Рада з внутрішньої політики”, “Міжвідомча робоча група з реформи у галузі охорони здоров'я”, “Федеральні звіти президентської комісії із захисту прав

споживачів”, “Консультативна рада з расових питань”, “Президентська консультативна комісія з Холокосту” тощо (www.clintonlibrary.gov).

Роботи зі створення *Президентського центру Джорджа Уокера Буша*, 43-го Президента Сполучених Штатів Америки, тривають. Планується, що комплекс буде вміщувати президентську бібліотеку, музей та інститут політики. Весь об’єкт згідно з проектом займатиме площу 100 тис. квадратних метрів у парку студентського містечка Південного методистського університету у Далласі, штат Техас. За прогнозами будівництво розпочнеться у кінці 2010 року, а відкриття центру заплановано на 2013 рік. Попередня вартість будівництва коливається від 200 до 500 млн. доларів. Тепер усі архівні матеріали і музейні експонати тимчасово розміщено у містечку Левісвілл, штат Техас. Обсяг цих документів сягає декількох мільйонів аркушів офіційних документів за період двох президентських строків Джорджа Буша (2001–2009), комп’ютерних файлів та аудіовізуальних записів (www.georgewbushlibrary.gov).

Ще одна категорія архівів у структурі Національного архіву і Адміністрації документації – *дочірні архіви* (Affiliated Archives)¹⁶. Вони виникли для організації архівної роботи у регіонах, коли NARA ще не мав філіалів, крім бібліотеки Рузвельта у Гайд Парку. Було визнано, що деякі історичні документи через місцеві причини та специфіку використання повинні зберігатися на місцях. Перший дочірній архів у структурі NARA з’явився 1953 року на підставі Закону 1950 року та укладеної угоди з Американською військовою академією у Вест-Пойнті. Як правило, архівні установи самі виходять з пропозицією приєднатися до Національного архіву. Вони повинні відповідати встановленим NARA критеріям і стандартам. Процес приєднання розпочинається з подання архівною установою-претендентом заяви до керівництва NARA, обстеження архіву та прийняття відповідного рішення. Після чого документи приєданого архіву отримують статус документів NARA і, хоча залишаються зберігатися на місцях, підлягають загальному обліку та введенню у довідники і бази даних Національного архіву. NARA отримує право контролю за умовами зберігання документів, обліком, наданням доступу, надає методичну і практичну допомогу, здійснює перепідготовку працівників. Доступ до документів дочірніх архівів забезпечується на підставі федерального законодавства. Проте з часом з’ясувалося, що дочірні архіви не вирішують повністю проблему зберігання документів на місцях. З 1968 року Національний архів розпочав створення мережі своїх філіалів, але дочірні архіви залишилися у системі NARA. З 1989 року NARA реалізовував офіційну програму нагляду та підтримки дочірніх архівів. У 1995 році Національний архів створив комісію для розгляду їх майбутнього, яка прийшла до висновку, що ці архіви все ж таки відіграють значну роль у системі NARA.

Зберігання документів в деяких з них мало свої позитивні моменти. Наприклад, для дослідників архівів Йеллоустонського Національного парку зручніше було використовувати документи в тих фізичних умовах, в яких вони були створені, користуючись консультаціями унікальних фахівців парку. Так само було з документами Військово-морської академії США, архівні матеріали якої, починаючи від моменту створення Академії у 1845 році, доцільно було залишити на місці¹⁷. Стратегічний план NARA 1997 року містив декілька конкретних напрямів щодо удосконалення роботи дочірніх архівів. Нині у системі NARA десять дочірніх архівів: бібліотека університету Північного Техасу (Дентон, штат Техас), архів Військової академії Сполучених Штатів (Вест Пойнт, Нью Йорк), архів Військово-морської академії США (Аннаполіс, штат Меріленд), Державний центр документації і архів у Нью-Мексико (Санта Фе, штат Нью-Мексико), архів історичного товариства штату Оклахома (Оклахома-сіті), архів Національного парку Йеллоустоун (Гардінер, штат Вайомінг), архів Бібліотеки Конгресу США (Вашингтон, округ Колумбія), архів Служби Національних парків (Вашингтон, округ Колумбія), архів Служби публікацій уряду Сполучених Штатів, державний архів штату Пенсільванія (Харісбург, штат Пенсільванія, вміщує Бюро архівів та історії, історичну і музейну комісію штату Пенсільванія).

Отже, мережа Національного архіву досить розгалужена і містить різні за статусом категорії архівів, підпорядковані єдиному федеральному управлінню. Крім того, при деяких архівних установах створено *науково-дослідні центри* архівознавчих, документознавчих, генеалогічних та історичних досліджень. Такі центри засновано при архівах у Анкоріджі, Сан-Франциско, Денвері, Атланті, Бостоні, Канзасі, Сент-Луїсі, Санта Фе, Нью Йорку, Сіетлі та в деяких інших архівах.

Основне фінансування Національного архіву здійснюється за рахунок державного бюджету. На 2009 фінансовий рік NARA отримав 459 млн. 277 тис. доларів, що на 12 % більше, ніж 2008 року. Виконуюча обов'язки Архівіста США Адріана Томас у журналі "Prologue" зазначила, що архівісти дуже задоволені збільшенням фінансування, оскільки це забезпечить виконання архівних програм. Це дозволить ввести в дію бібліотеку Джорджа Буша, розширити можливості архіву у зберіганні президентської документації шляхом збільшення штатної чисельності архіву на 15 осіб, ввести посаду карного слідчого в Управлінні генерального інспектора¹⁸. Із зазначеної суми на оренду, електроенергію, охорону та заробітну плату виділено понад 330 млн. доларів (2008 року – 315 млн.). На фінансування нового Управління державних інформаційних служб виділено мільйон доларів. Для надання грантів Національна комісія з історичних публікацій і документації отримала 9,25 млн. доларів. Для продовження створення архіву електронних документів (ERA) Конгрес асигнував 2009 року 67 млн. доларів проти

58 млн. доларів, виділених 2008 року. Понад 6 млн. доларів Конгрес виділив на створення бібліотеки колишнього президента Джорджа Буша і ще понад 50 млн. доларів для проведення ремонту і розширення бібліотек: Кеннеді у Бостоні і Рузвельта – у Гайд Парку, Нью-Йорк.

У травні 2009 року Президент США Барак Обама надіслав Конгресу пропозиції до бюджету 2010 року, в яких просив виділити для Національного архіву майже 467 млн. доларів, що на 7 млн. доларів більше, ніж 2009 року. Президент також звернув увагу на необхідність прийому на роботу нових працівників, оскільки майже чверть існуючого кадрового складу архіву найближчим часом відбуде у відставку. Президент також запланував значне збільшення фінансових асигнувань на створення архіву електронних документів: на потреби ERA Барак Обама запросив від Конгресу 85,5 млн. доларів, що на 18,5 млн. доларів більше, ніж минулого року¹⁹.

Діяльність Національного архіву нині зосереджено на розв'язанні завдань, які дозволять NARA і далі тримати провід у зберіганні національного історичного надбання²⁰.

Серед цих завдань виділено такі.

Комплексне, систематичне і динамічне зберігання електронних документів, незалежно від конкретного апаратного або програмного забезпечення, організація доступу користувачів до електронних документів. Шляхи реалізації цього завдання NARA вбачає в: адаптації традиційних архівних методів роботи до змін в галузі інформаційних технологій; дослідженні, розвитку й наданні послуг установам для більш ефективного управління електронними документами; забезпеченні цих послуг економічно ефективним шляхом, а саме, збереженості електронних архівів для потреб майбутніх користувачів; вивчення та реформування законодавчо-нормативної бази, яка повинна відповідати сучасним потребам розвитку архівної галузі.

Велике занепокоєння архівістів викликають крадіжки документів в архівах, втрата документів під час стихійного лиха, недостатня захищеність комп'ютерних мереж. NARA вбачає свою роль в готовності до надзвичайних ситуацій, і перш за все, в організації широкомасштабних робіт зі створення страхових фондів.

Нині лише 50 % документів на паперовій основі Національного архіву США описані і доступні дослідникам. Нові документи надходять на зберігання швидше, ніж вони можуть бути оброблені. У той же час постійно зростає попит користувачів, які не можуть отримати доступ до документів. Відставання в описуванні наявних архівних фондів налічує декілька десятиріч. *Тому це одним пріоритетним завданням є описування архівних фондів і колекцій, встановлення контролю над неописаними колекціями, щоб громадськість мала (у міру можливості) доступ до ще неописаних архівних матеріалів.* З цією метою архівісти удосконалюють робочі процеси, розуміючи, що описова стаття

є ключем для подальшого пошуку документа і забезпечення доступу до нього дослідників. NARA планує до 2016 року описати 95 % усіх наявних в системі Національного архіву документів, щоб вони могли бути відкриті дослідникам. Більше того, архів планує оприлюднити усі описові статті в on-line каталозі для інформування дослідників про обсяги і зміст документів NARA.

Описування документів йде поряд з організацією доступу дослідників через Інтернет не тільки до науково-довідкового апарату, але й до самих документів. *Реалізація програми “Архіви без стін” (Archives without walls) – це одне стратегічне завдання архівістів.* Оцифровування документів і створення інформаційно-пошукових систем, які допоможуть дослідникам знайти необхідну інформацію, реалізується завдяки співпраці NARA з державними і приватними структурами, фондами, що надають підтримку архівній галузі. В партнерських відносинах архів залишає за собою право власності не тільки на оригінал документу, але й на його цифрову версію. NARA планує, що на 2012 рік 1 % усіх архівних фондів вже буде оцифровано та доступно через Інтернет, тобто користувачі зможуть отримувати копії документів без взаємодії з персоналом архіву у будь-якому місці і у будь-який час.

З метою розвитку демократичного суспільства Національний архів планує встановити суворий порядок передачі архівних документів згідно із встановленими термінами від установ – джерел комплектування до NARA. Архівісти прагнуть, щоб на 2016 рік хоча б 85 % установ вчасно передали свої документи на зберігання. Що ж стосується паперів президента та його адміністрації, то на 2016 рік NARA планує встановити порядок, згідно з яким протягом 30 днів з моменту закінчення президентського терміну 100 % документів повинно бути передано до архіву. З метою реалізації цих планів фахівці NARA тісно співпрацюють з Адміністрацією Президента, Конгресом, іншими зацікавленими сторонами щодо перегляду законодавчо-нормативної бази з цих питань, надають консультації установам з організації діловодства та здійснюють оцінки, дослідження, перевірки діловодних підрозділів установ – джерел комплектування, контактують з промисловими і науковими експертами з питань розробки автоматизованих систем управління документацією і пошуку рішень, які б задовольняли потреби федеральних агентств і вимоги NARA.

Демократизації суспільства також буде сприяти розсекречування документів. *Архівісти намагаються підвищити ефективність процесу розсекречування.* У цьому аспекті для Сполучених Штатів важливим є перегляд основ законодавства у цій галузі, співпраця з ЦРУ щодо перегляду списків урядових установ і переліків секретних документів цих установ на відповідність грифам секретності, прискорення розгляду кандидатур архівістів для надання їм допуску до роботи із секретними документами та їх розсекречування. У планах NARA: до 2012 року ви-

явити 90 % усіх документів, які підлягають автоматичному розсекречуванню відповідно до Порядку № 12958²¹, забезпечення доступу до них користувачам, пошук способів поліпшення робіт з розсекречування, в тому числі з використанням можливостей міжвідомчого Національного центру з розсекречування.

Одним з основних пріоритетів у політиці Національного архіву є 100 % забезпечення архівних установ спеціально збудованими або пристосованими приміщеннями, які б відповідали усім архівним стандартам зберігання, підвищення заходів безпеки і охорони.

Вивчення інформаційних потреб користувачів, пошук творчих, інноваційних рішень для підвищення якості надання інформаційних послуг, продуктивності праці, компетентності співробітників, на думку NARA, дасть змогу архівним установам Сполучених Штатів на 2016 рік повністю задовольнити 90 % своїх користувачів, які відвідають архіви фізично, on-line, візьмуть участь в освітніх програмах, відео-конференціях, веб-трансляціях тощо. Стандартом 2016 року буде 100 % виконання запиту протягом 10 днів з моменту надходження, видача документів до читального залу протягом години, отримання копії через Інтернет протягом кількох хвилин.

NARA спрямовує свою діяльність та діяльність своїх структурних підрозділів на розвиток архівної освіти пересічних громадян. У Стратегічному плані NARA зазначено: "Люди повинні знати, що ми існуємо і що ми робимо. Крім того, архів повинен розуміти, хто його клієнти і чого вони прагнуть". Важливу роль у цьому процесі відіграють волонтери, Фонд Національного архіву, громадські ради, приватні фонди, що надають підтримку президентським бібліотекам. Використовуються усі засоби для інформування громадськості: семінари, виставки, лекції, шкільні уроки, фільми, архівні музеї, веб-сайти, програми партнерства з університетами і коледжами, підготовка їх професорсько-викладацького складу, вчителів, які використовують архівні джерела у ході навчального процесу, сприяння генеалогічним дослідженням. NARA розглядає Інтернет, як один із основних засобів інформування громадськості.

13 листопада 2009 року прийняв присягу новий десятий Архівіст Сполучених Штатів Америки Девід Феррієро²², який є провідним вченим у галузі бібліотечних та інформаційних наук. Понад 30 років він присвятив роботі у наукових бібліотеках країни, останнім часом очолював одну з найбільших бібліотек світу – Нью-Йоркську публічну бібліотеку. Саме під його керівництвом Національний архів Сполучених Штатів Америки буде реалізовувати свої стратегічні плани.

¹ Обидва будинки Національного архіву знаходяться у Вашингтоні, але за адміністративно-територіальним поділом місто входить до округу Колумбія, що знаходиться між двома штатами Вірджинія (NW) та Меріленд (MD).

² National Archives and Records Administration. 44 U.S.C. Chapter 21. // Basic Laws and Authorities of the National Archives and Records Administration. – Washington, June, 2000. – P. 11-15.

³ The Freedom of Information Act (FOIA). 5 U.S.C. § 552. // Basic Laws and Authorities of the National Archives and Records Administration. – Washington, June, 2000. – P. A37 – A-43.

⁴ NARA у своїй роботі керується стратегічними та щорічними планами. Нині архів діє за стратегічним планом на 2006-2016 роки, яким визначено мету діяльності архіву, стратегічні завдання архівної галузі країни на найближчі 10 років, критерії оцінювання досягнень архівної галузі. Кожні три роки стратегічний план переглядають і до нього вносять корективи згідно з умовами і потребами часу. Див. “Strategic Plan Update: Preserving the Past to Protect the Future, 2009” (Стратегічний план удосконалення: зберігання минулого захищає майбутнє) на офіційному сайті NARA www.archives.gov.us.

⁵ Government Performance and Results Act. 31 U.S.C. § 1101 note, 31 U.S.C. § 1115 note. // Basic Laws and Authorities of the National Archives and Records Administration. – Washington, June, 2000. – P. 57.

⁶ Federal Activities Inventory Reform Act. 38 U.S.C. § 501 note. // Basic Laws and Authorities of the National Archives and Records Administration. – Washington, June, 2000. – P. 56.

⁷ Кадрова політика в Національному архіві спирається на низку законів: Equal Pay Act of 1963 (Закон про рівну оплату праці 1963 року); title VII of the Civil Rights Act of 1964, as amended by the Equal Employment Act of 1972 (розділ 7 Закону про громадянські права 1964 року з поправками, внесеними законом про рівні права зайнятості 1972 року); Rehabilitation Act of 1973 (Закон про реабілітацію 1973 року); Age Discrimination in Employment Act of 1967 (Закон про вікову дискримінацію при прийомі на роботу 1967 року); Civil Rights Act of 1991 (Закон про громадянські права 1991 року); title 29 Code of federal regulations (Розділ 29 Кодексу федеральних правил).

⁸ Основи законодавства США у галузі свободи інформації і архівної справи складають низку актів, головними з яких є: Federal Records Act 1950 року, Presidential Records Act 1978 року, Presidential Libraries Act 1955 року, Presidential recording and Materials Preservation Act 1974 року, Freedom of Information Act 1966 року, Privacy Act 1974 року тощо.

⁹ Crotty Rob. The Congressional Archives. NARA Unit Preserves Histories of Legislation in House, Senate. // Prologue. – Fall 2009, Vol. 41, No. 3.

¹⁰ Kimberlee N. Ried. NARA’s UptoDate in Kansas City. Central Plains Regional Archives Moves to Historic Downtown Location. // Prologue. – Spring 2009, Vol. 41. No.1.

¹¹ Tara EC McLoughlin. Ready Access. NARA’s Federal Records Centers Offer Agencies Storage, Easy Use for 80 Billion Pages of Documents. // Prologue. – Spring 2008, Vol. 40, No. 1.

¹² Вихід на регіональні архіви у мережі Інтернет зручно здійснити через офіційний веб-портал NARA – <http://www.archives.gov.us>.

¹³ Norman Eisenberg. 20th – Century Veterans’ Service Records. Safe, Secure – and Available. // Prologue. – Spring 2005, Vol. 37, No. 1.

¹⁴ Дослідники повинні пам’ятати, що першим великим центром зберігання військової документації у США є безпосередньо Національний архів у Вашингтоні. Саме у будинку на Пенсільванія авеню зберігаються документи добровольців, які вступили до лав армії і служили у період між 1775–

1902 роками, рядових регулярної армії за період з 1798 до 31 жовтня 1912 року, офіцерів регулярної армії за період з 1798 по 30 липня 1917 року, рядових військово-морського флоту за 1798-1885 роки, офіцерів флоту за 1798–1902 роки, офіцерів і рядових Морського корпусу за 1798–1904 роки, служб берегової охорони, рятування та маяків за 1791–1919 роки, армії, флоту і Морського корпусу конфедератів періоду Громадянської війни. – Trevor K.Plante. *Military Service Records at the National Archives*. – National Archives and Records Administration, Washington, DC, 2007. – 119 стор.

¹⁵ Lori Cox-Paul. *There's a NARA Near You! Exploring the regional Archives*. // *Prologue*. – Fall 2005, Vol. 37, No. 3.

¹⁶ Jerry L. Wallace. *What are Affiliated Archives?* Kris T. Althoff. *The Hartranft Affiliated Archives*. // www.archives.gov.us

¹⁷ Gary A. LaValley. *The United States Naval Academy Archives*. // www.archives.gov.us

¹⁸ *Prologue*. – Summer, 2009. – Vol. 41, No. 2. – P. 66.

¹⁹ *FY 2010 Request Sent to Congress*. // *Prologue*. – Summer, 2009. – Vol. 41, No. 2. – P. 66.

²⁰ *Strategic Plan Update: Preserving the Past to Protect the Future, 2009* // www.archives.gov.us

²¹ Executive Order 12958 – Classified National Security Information. The provisions of Executive Order 12958 of April 17, 1995. // *Basic Laws and Authorities of the National Archives and Records Administration*. – Washington, June, 2000. – P. A-9 – A-25.

²² www.archives.gov.us – офіційний сайт Національного архіву, прес-реліз на головній сторінці.

В статтю, посвященную 75-й годовщине Национального архива и Администрации документации Соединенных Штатов Америки (NARA), очерчены основные этапы развития NARA, проанализирована структура, система и сеть архивных учреждений, подчиненных ему.

Ключевые слова: Национальный архив Соединенных Штатов Америки; Национальный архив и Администрация документации США; структура Национального архива и Администрации документации США; президентские библиотеки в Соединенных Штатах Америки; федеральные центры документации в США; управление архивной отраслью на территории США.

In the article on the 75 th anniversary of the National Archives and Administration of documentation of the United States (NARA), is described the main stages of NARA, analyzed the structure, system and network of archival institutions subordinate to it.

Keywords: National Archives of the United States; National Archives and Administration of Documentation of the U.S.; the structure of the National Archives and Administration of documentation of USA; presidential libraries in the United States; federal documentation centers in the U.S.; management of archives in the United States.

УДК [930.25:004.91](476+100)

А. Г. ЛАВРЕНЮК, Л. В. ЖУК*

АРХІВНЕ ЗБЕРІГАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ

Розглядаються проблеми архівного зберігання електронних документів та аналізується зарубіжний досвід зберігання електронних документів на прикладі Республіки Білорусь, Російської Федерації, Республіки Казахстан та Республіки Польща.

Ключові слова: архівне зберігання електронних документів; електронний документ; автентичність електронного документа; електронний документообіг; електронний цифровий підпис; електронний архів.

Високі темпи інформатизації суспільства, впровадження систем електронного документообігу та цифрового підпису (далі – ЕЦП) є невід’ємними складовими тенденцій електронного урядування (далі – Е-урядування) в Україні. У наш час електронні документи (далі – ЕД), підписані ЕЦП, стали надійним інструментом захисту юридичної сили документа і активно використовуються в державному управлінні та комерційній діяльності.

Поступовий розвиток електронного документообігу в нашій державі та за кордоном вимагає створення оптимальних умов для архівного зберігання ЕД. У найближчій перспективі Центральному державному електронному архіву України належить прийняти на зберігання величезні масиви ЕД та електронних інформаційних ресурсів (далі – ЕІР), забезпечивши при цьому надійне зберігання протягом тривалого терміну, автентичність, цілісність та можливість доступу до них.

Саме тому одним із важливих чинників формування оптимальної моделі архівного зберігання в Україні є врахування досвіду роботи в цій галузі інших країн. Метою даної статті є дослідження досвіду роботи з ЕД та технологій архівного зберігання ЕД у Республіці Білорусь. Аналіз наявного досвіду дає можливість виокремити основні тенденції архівного зберігання ЕД, визначити актуальні проблеми сьогодення та уникнути їх у подальшій роботі.

* *Лавренюк Анатолій Гаврилович* – директор Центрального державного електронного архіву України.

Жук Людмила Василівна – головний спеціаліст відділу забезпечення збереженості та обліку Центрального державного електронного архіву України.

Джерельну базу дослідження складає низка законодавчих та нормативних актів, що регулюють та визначають правові засади ЕД, архівного зберігання ЕД в Республіці Білорусь. Актуальність проблем, пов'язаних із забезпеченням збереженості ЕД, викликає зацікавленість білоруських вчених і практиків. В останнє десятиліття значно зросла кількість міжнародних та вітчизняних конференцій, симпозіумів і круглих столів, а також монографій, статей та інших публікацій, присвячених дослідженню зазначеної теми.

Питання забезпечення збереженості ЕД після завершення їх використання в управлінській діяльності та передачі на архівне зберігання наразі є одним з нагальних у діяльності архівістів Білорусі. Робота з формування нормативних основ архівного управління ЕД почала здійснюватися ще 10 років тому і особливо активізувалася останнім часом у зв'язку з прийняттям законодавчих актів про Е-урядування, електронний документ, електронний цифровий підпис.

Зокрема, нещодавно ухвалено Закон Республіки Білорусь “Про електронний документ та електронний цифровий підпис” від 28.12.2009 р. № 113-З, спрямований на встановлення правових засад застосування ЕД, а також правових умов використання ЕЦП в електронних документах, при дотриманні яких ЕЦП в електронному документі прирівнюється до власноручного підпису документа на паперовому носії. Поняття “електронний документ” трактується, як документ в електронному вигляді з реквізитами, які дають змогу встановити його цілісність та достовірність¹. Вперше на законодавчому рівні закріплюються визначення таких термінів, як “дійсність електронного документа”, “цілісність електронного документа”, “копія електронного документа”, “сертифікат відкритого ключа”. Цим Законом передбачено створення Державної системи керування відкритими ключами, що являє собою систему акредитованих центрів, які здійснюють послуги з реєстрації та зберігання сертифікатів відкритих ключів. Прийняття Закону Республіки Білорусь “Про електронний документ і електронний цифровий підпис” дозволить створити умови для подальшого розвитку електронного документообігу, у тому числі електронного декларування, підвищити ефективність механізмів реалізації Е-урядування в Білорусі².

Виважена державна інформаційна політика та швидке впровадження електронного документообігу в органах державної влади реалізується на підставі Державної програми інформатизації Республіки Білорусь на 2003–2005 роки і на перспективу до 2010 року “Електронна Білорусь”³. Координатор цієї програми – білоруське Міністерство зв'язку та інформатизації. Основною метою програми є формування у Білорусі єдиного інформаційного простору, а також створення єдиної інформаційної системи, у тому числі загальнореспубліканської системи електронного документообігу. Частка внутрішнього електронного

документообігу в органах державної влади в загальному обсязі документообігу повинна бути збільшена до 60 %; частка міжвідомчого документообігу до 40% .

У системі електронного документообігу передбачено оперативне зберігання ЕД з формуванням описів і номенклатур справ. Оперативне зберігання ЕД до передачі у відомчий архів повинна забезпечити кожна інформаційна система згідно із специфікою діяльності організації. Терміни зберігання ЕД визначаються Переліком типових ЕД, які створюються в діяльності органів державної влади, організацій шляхом проведення експертизи цінності на стадії планування життєвого циклу ЕД.

Що стосується питання постійного архівного зберігання ЕД, то державна програма передбачає необхідність забезпечення сумісності відомчих стандартів зберігання електронних документів та документообігу, уніфікацію форматів ЕД, що суттєво полегшить роботу з міграції ЕД при постійному зберіганню.

У зв'язку з цим розроблено та затверджено ряд нормативних документів: "Типові проектні рішення автоматизованої системи документообігу для державних органів", "Інструкція з діловодства в державних органах та організаціях Республіки Білорусь" (затверджена Постановою Міністерства юстиції Республіки Білорусь 19.01.2009 №4), Інструкція про порядок введення діловодства по адміністративних процедурах в державних органах влади, інших організаціях (затверджена Постановою Міністерства юстиції Республіки Білорусь 07.05.2009 №39) та ін.

Для вирішення проблеми постійного архівного зберігання електронних документів та інформаційних ресурсів (далі – ІР) у 1998 р. був створений Білоруський науково-дослідний центр електронної документації (БілНДЦЕД)⁴. Нині БілНДЦЕД – провідний науковий центр з розробки нормативних та методичних документів, впровадження тенденцій з розвитку інформаційних технологій в Білорусі.

Пріоритетним напрямком діяльності БілНДЦЕД є створення та удосконалення нормативно-методичної бази. Зокрема, розроблено такі нормативні документи:⁵

Державний стандарт Республіки Білорусь (СТБ) 1221-2000 "Документи електронні. Правила виконання, обігу й зберігання";

"Типове положення про архів електронних документів організації", яке визначає основні завдання по забезпеченню прийому, обліку, зберігання, використання ЕД в організації, проведення експертизи цінності ЕД і передачі їх на державне зберігання;

"Інструкція з проведення експертизи цінності й передачі електронних документів і інформаційних ресурсів на державне зберігання" встановлює порядок проведення експертизи цінності ЕД і інформаційних ресурсів, їх підготовки й передачі на державне зберігання. Дія Інструкції поширюється на організації, в діяльності яких утворюються

управлінські, науково-технічні, аудіо-, відео- і фотодокументи, а також ІР, включені до складу НАФ і не мають аналогів на паперових носіях: електронні кадастри, реєстри, реєстри, банки й бази даних, інтернет-публікації.

Нині приймання ЕД до архіву здійснюється в обмежених масштабах, з метою вироблення основних технологій програмно-незалежного зберігання і надання доступу в довготерміновій перспективі. Склад фондів архіву ЕД БілНДЦЕД складається з ЕД та ІР державного значення, що зберігаються у вигляді архівних копій. Також зберігаються статистичні дані про установи культури й мистецтва Республіки Білорусь, архівні колекції цифрових копій документів Білоруського державного архіву-музею літератури й мистецтва.

При передачі в БілНДЦЕД ЕД переносяться на носії архіву – оптичні диски, на яких й зберігаються ЕД. Система зберігання передбачає роздільне зберігання самих документів (у сховищі дисків) та довідкової інформації про них, яка знаходиться в базі даних. Наявність ЕЦП не є винятковою умовою для прийняття документа на зберігання до державного архіву. Засвідчити оригінальність ЕД можна й за допомогою відповідно оформленого паперового документа – засвідчувального аркуша. У ньому зазначаються лише контрольні характеристики файлу (файлів), визначені за допомогою стандартизованої процедури шифрування, фіксований набір обов'язкових реквізитів. Перелік реквізитів визначається "Правилами обліку й передачі електронних документів на державне зберігання". Обов'язковими реквізитами є назва та вид ЕД, дати створення, відомості про авторів, відомості про захист документу, відомості про засоби ЕЦП, відомості про технічні й програмні засоби, необхідні для відтворення документу, відомості про склад документу⁶.

Цікавою є практика БілНДЦЕД щодо архівного зберігання ІР. Відповідно до Закону Республіки Білорусь "Про Національний архівний фонд" від 6.09 1994 р. № 3277-ХІІ, до складу Національного Архівного Фонду Республіки Білорусь, крім різних видів документів, входять також ІР- бази, банки даних. У Статті 19 цього Закону зазначається: "для постійно обновлюваних інформаційних ресурсів у електронній формі (баз і банків даних), у тому числі тих, які постачаються користувачам через електронні мережі, регулярно створюються архівні копії на правах оригіналів. Періодичність створення архівних копій ІР регламентується Інструкцією "Про періодичність створення архівних копій інформаційних ресурсів і порядок їх передачі на державне зберігання", затвердженою Комітетом архівів та діловодства Білорусі. Під інформаційними ресурсами розуміють будь-яку сукупність документованої інформації, яка знаходиться в активному використанні і постійно змінюється: банки даних (включно з кадастрами і реєстрами), Інтернет-публікації (інформаційні сервери, веб-сайти). Ця Інструкція є обов'язковою для ви-

конання підприємствами, організаціями, органами державної влади, у яких створюються документи Національного Архівного Фонду.

Архівна копія створюється щоразу при внесенні в ІР постійного терміну зберігання змін, які можуть призвести до втрати даних. Порядок передачі на архівне зберігання ІР залежить від їхніх термінів зберігання, а саме: ІР постійного терміну зберігання, що підлягають передачі на державне зберігання, ІР постійного терміну зберігання, що не підлягають передачі на державне зберігання, ІР тимчасового терміну зберігання. Архівні копії ІР, що підлягають передачі на державне зберігання, передаються до БілНДЦЕД з описовою документацією, відповідно до графіка передачі архівних копій. Графік може передбачати передачу одночасно декількох копій, які зроблені протягом визначеного періоду, але не рідше одного разу на рік.

На думку білоруських фахівців, Білоруський науково-дослідний центр електронної документації є лише однією, хоча й основною, ланкою в системі збереження ЕД. Важливу роль відіграють також відомчі архіви в установах, організаціях, на підприємствах. Нині їх створення тільки починається. Відомчі системи електронного документообігу і державна система архівного зберігання мають стати компонентами єдиної системи, яка охопила б увесь апарат управління. Важливо, щоб архів міг забезпечити не тільки збереженість ЕД протягом встановленого терміну, але й мав можливість перевірки автентичності ЕЦП у майбутньому⁷. При цьому слід врахувати той факт, що формат ЕЦП нерозривно пов'язаний з форматом ЕД. При міграції ЕД перевірка автентичності ЕЦП стає несуттєвою, оскільки з'являється новий документ з іншими реквізитами та контрольними характеристиками: датою останнього збереження, об'ємом, контрольною сумою, ЕЦП та ін. Це означає, що оригінал ЕД буде неможливо прочитати та використовувати, а його міграційна копія не буде мати юридичної сили.

Ця проблема останнім часом набуває глобального значення, і білоруським архівістам також доведеться шукати шляхи її вирішення. Якими будуть інформаційні технології майбутнього – передбачити складно, хоча деякі їхні риси вже сьогодні є досить чіткими. Так, можна припустити, що вони будуть повністю інтегровані в глобальну систему телекомунікації. Виходячи з цього, можна оцінити ступінь доступності інформаційних ресурсів, які створюються сьогодні: ті з них, для яких уже зараз важко забезпечити он-лайнний доступ через Інтернет, напевно, будуть важкодоступними для наших нащадків (а, можливо, і для нас самих уже за 10–15 років). З огляду на це, найбільш перспективним видається досягнення "відкритості" автоматизованої системи архіву на базі сучасних Інтернет-технологій. Але конкретні шляхи до цієї мети ще потрібно шукати⁸.

Методологія організації архівного зберігання ЕД в Україні починає формуватися та знаходити своє вирішення. Над виконанням завдань і

функцій держави з управління архівною справою та діловодством та забезпеченням постійного архівного зберігання ЕД працює Центральний державний електронний архів України (далі – ЦДЕА України)⁹.

Враховуючи міжнародний досвід, а також досвід Білорусі з питань архівного зберігання ЕД та можливості його адаптації в Україні, ЦДЕА України протягом двох років своєї діяльності здійснив низку заходів щодо створення оптимальної моделі постійного зберігання ЕД в умовах змін програмно-технічних засобів, що використовуються для створення та зберігання ЕД.

Ця модель передбачає передачу ЕД на зберігання до ЦДЕА України через інформаційно-телекомунікаційні канали, тобто з інформаційної системи державних архівних установ до інформаційної системи ЦДЕА України. В якості надійних джерел постійного архівного зберігання ЕД використовуються сервери (вінчестери). Державні архівні установи виступають посередниками між установами, у діяльності яких створюються ЕД та ЦДЕА України, який здійснює технічне забезпечення постійного зберігання ЕД.

Для відпрацювання технологічних аспектів зберігання ЕД у найближчій перспективі, а також з огляду на рівень матеріально-технічного забезпечення електронного архіву на даному етапі, прийнято рішення розпочати роботу з копіювання та збереження інформаційних ресурсів, а саме веб-сайтів. Враховуючи важливість збереження інформації веб-сайтів, у зв'язку із виборами Президента України в 2010 році та виборами до Верховної Ради України електронний архів здійснив, у рамках ініціативного документування, копіювання веб-сайтів кандидатів на посаду Президента та політичних партій та рухів. Для методичного забезпечення збереження інформації веб-сайтів і запобігання її можливої втрати розроблено і затверджено методичні рекомендації, зокрема “Про створення та зберігання архівних копій веб-сайтів”, Інструкцію з обліку та описування архівних копій веб-сайтів. Копіювання веб-сайтів здійснюється на підставі укладених договорів архівного зберігання між ЦДЕА України та правласниками веб-сайтів.

Оскільки масштаб робіт з ініціативного документування “Президентські вибори-2010” дуже великий, існує необхідність обмеження кількості веб-сайтів, які будуть прийматися на державне зберігання до ЦДЕА України. Відбір веб-сайтів проводиться на підставі загально-визнаних критеріїв відбору на засіданнях Експертно-перевірної комісії. Перше засідання ЕПК відбулося 29.12.2009 р., на ньому було схвалено список веб-сайтів у кількості 30, відібраних на постійне зберігання в рамках ініціативного документування “Президентські вибори-2010”. Однак реалізація проекту ускладнюється тим фактом, що відсутні офіційні критерії для відбору веб-сайтів, які підлягають зберіганню. На порядку денному питання розробки нової політики для забезпечення

довгострокового збереження тих веб-матеріалів, які можуть мати цінність для майбутніх поколінь, вдосконалення норм авторського права та законодавства про інтелектуальну власність.

Крім того, ключовим напрямом діяльності ЦДЕА України є створення та удосконалення правового та нормативно-методичного забезпечення у сфері електронного документообігу, електронного цифрового підпису та архівного зберігання ЕД.

Зокрема, у 2009 році розроблено першу редакцію методичних рекомендацій “Проведення експертизи цінності електронних документів”, а також проект Типового положення про архів електронних документів організації. Спільно із Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства завершується робота з написання Галузевого стандарту “Метадані електронного документа. Описування структури та змісту даних” та методичних рекомендацій “Описування та організація зберігання інформаційних ресурсів органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій”. Розробляються Порядок приймання-передавання електронних документів до державних архівів та ЦДЕА України на постійне зберігання, методичні рекомендації “Основні правила конвертування електронних документів для постійного зберігання в електронному архіві” та Концепція планування життєвого циклу електронних документів та електронних інформаційних ресурсів.

Нині ЦДЕА України здійснює координацію діяльності та сприяє налагодженню співпраці з державними архівними установами, органами державної влади, науковими інститутами, установами, організаціями в галузі електронного документообігу, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, електронного цифрового підпису, організації архівного зберігання ЕД. З цією метою планується проведення семінарів та круглих столів із працівниками ІТ-служб, архівістів даних установ.

Отже, як свідчить практика, архівне зберігання ЕД та забезпечення автентичності ЕД в довготерміновій перспективі є актуальними питаннями, як для України, так і Білорусі. На даному етапі ЦДЕА України орієнтується на позитивний досвід інших країн з організації постійного зберігання ЕД, а також враховує думку всіх сторін даного процесу: архівістів, документознавців, спеціалістів інформаційних технологій.

¹ Закон Республики Беларусь “Об электронном документе и электронной цифровой подписи” 28 декабря 2009 г. № 113-З. / Режим доступа – [http://www.zakon.by/pdf/2010-15/2010-15\(087-101\).pdf](http://www.zakon.by/pdf/2010-15/2010-15(087-101).pdf), свободный

² *Микулич Н. Д.* Применение ЭЦП в Беларуси / Режим доступа – http://www.itsec.ru/articles2/vestnikSNG/primenen_ECP_Belarus, свободный

³ Государственная программа информатизации Республики Беларусь на 2003–2005 годы и на перспективу до 2010 года “Электронная Беларусь”

Утверждена Постановлением Совета Республики Беларусь 27 декабря 2002 г. № 1819. / Режим доступа – <http://pravo.by/webnpa/text.asp?RN=C20201819>, свободный

⁴ *Носевич В.* Архивы в эпоху электронных документов / Режим доступа – <http://vn.belinter.net/digit/2.html>, свободный

⁵ *Силков С. В.* Нормативное правовое и методическое регулирование работы и обеспечения сохранности электронных документов и информационных ресурсов / Режим доступа – <http://www.nestor.minsk.by/sr/2008/05/sr80501.html>, свободный

⁶ *Носевич В.* Архив электронных документов: белорусский опыт / Режим доступа – <http://vn.belinter.net/digit/9.html>, свободный

⁷ *Храмцовская Н. А.* Как хранить электронные документы? Советы эксперта / Режим доступа – <http://www.audit-it.ru/articles/soft/a115/125733.html>, свободный

⁸ *Носевич В.* Архив электронных документов: белорусский опыт / Режим доступа – <http://vn.belinter.net/digit/9.html>, свободный

⁹ Концепція функціонування Центрального державного електронного архіву України / Режим доступа – <http://tsdea.archives.gov.ua/base/nmdoc/ac-serdoc/konception.php>, вільний

Освещены главные проблемы архивного хранения электронных документов, опыт хранения электронных документов и информационных ресурсов Республики Беларусь.

Ключевые слова: архивное хранение электронных документов; электронный документ; подлинность электронного документа; электронный документооборот; электронная цифровая подпись; информационные ресурсы; электронный архив.

There is elucidated the main problems of archival storage of electronic documents, the experience of storage of electronic documents and information resources of Bilorus Republic.

Keywords: Archived storage of electronic documents, electronic document, authenticity of electronic document, electronic flow of documents; electronic signature, information resources, electronic archives.

УДК [93+930.253](477)(047.53)

**“ШІСТЕТ ПЕРЕД ПРАЦЕЮ ІСТОРИКА-АРХІВІСТА
ОСОБИСТО В МЕНЕ ЗБЕРІГАЄТЬСЯ
ЩЕ ІЗ СТУДЕНТСЬКИХ РОКІВ”**

*(на запитання редакції журналу "Архіви України"
відповідає академік Валерій Андрійович Смолія)**

Висвітлюється життєвий шлях і коло наукових інтересів відомого вченого, академіка НАН України, директора Інституту історії України НАН України Валерія Андрійовича Смолія.

Ключові слова: історія; історичне джерело; шкільні підручники; Українська революція 1917–1921 рр.; Інститут історії України.

– Валерію Андрійовичу, чому саме історія стала Вашим вибором?

– Мені неодноразово доводилося відповідати на це запитання. І кожного разу я наголошую на тому, що мені пощастило народитися на рубежі Поділля та Волині, у краї, звідки витікають три річки: Збруч, Південний Буг та Случ. Називається ця місцевість Авратинською височиною, там же починаються Подільські узвишся. Саме тут своєрідно акумулювалися історія, культура, народні звичаї, традиції побуту, духо-

вність. Все в цьому краї наче дихає далеким і близьким минулим, нагадуючи, що саме тут перехрещувалися шляхи цивілізацій та народів. Рідне моє село – мальовниче, поблизу тече Збруч, мешкають у ньому волелюбні і допитливі люди, які добре знають і пам’ятають героїчні сторінки боротьби за волю. Я з дитинства переймався цими оповідями старожилів, щодалі посилювалося бажання дізнатися більше про історію свого краю, своєї батьківщини. Отож, у шістнадцять років, коли переді мною постало питання обрання майбутньої професії, коливаний не було. Згодом я став студентом історико-філологічного факультету Кам’янець-Подільського педагогічного інституту. Мені пощастило з

* Принагідно вітаємо Валерія Андрійовича Смолія із 60-річчям від дня народження. Приєднуючись до численних привітань на адресу ювіляра, зичимо йому міцного здоров’я, нових наукових досягнень, невичерпної енергії, родинного благополуччя.

учителями. Викладали у нас професори із світовими іменами: Л. Коваленко, П. Лаптін – великі авторитети в науці. Саме завдячуючи їм у вузі існувала така атмосфера, що з першого-другого курсу (це без перебільшення), науковою роботою захопився беззастережно і назавжди. Великих планів на майбутнє не складав, але праця в архівах та бібліотеках, поїздки до Києва, Москви, Варшави стали з того часу для мене нормою життя.

– Майже чотири десятиліття Ваше життя нерозривно пов'язане з Інститутом історії. Скажіть, будь ласка, на якій посаді у цій поважній установі Вам було найкомфортніше, як для науковця?

– Щасливий шанс, подарований мені долею, – це вступ до аспірантури Інституту історії АН УРСР. Гадаю, ним я гідно скористався. Пірнути у творчу атмосферу цієї провідної наукової історичної інституції, потрапити у середовище найкращих фахівців своєї справи, що живуть наукою, генерують нові ідеї, апробують нові дослідницькі підходи – це найбільш сприятливе для молодого людини, яка вирішила серйозно присвятити себе науковій діяльності. А далі були роки наполегливої праці і пошуку свого місця в науці.

Слід зауважити, що мої наукові інтереси визначилися ще в студентські роки. З перших курсових робіт, дипломної, а згодом – кандидатської та докторської дисертацій досліджував проблеми історії козацтва, національно-визвольних рухів, українсько-російських та українсько-польських відносин на зламі середньовіччя – нового часу. Я безмежно вдячний доктору історичних наук, професору В. Дядиченку (прикро, але співпраця з ним як науковим керівником мого кандидатського дослідження виявилася дуже недовгою), члену-кореспонденту НАН України Ф. Шевченку, члену-кореспонденту АН УРСР І. Гуржію, академіку НАН України Ю. Кондуфору та багатьом іншим вченим, які всіляко підтримували мене на різних етапах мого творчого зростання.

Докторську дисертацію захистив 1985 року, звісно, на ній певною мірою позначилися ідеологічні, політичні оцінки й стереотипи того часу, але цікавила мене, передусім, визначальна проблема – суспільна свідомість різних верств населення у XVII–XVIII ст.: козацтва, селянства, міщанства, шляхти тощо. Дослідження вимагало нових методологічних підходів, одже одна справа – висвітлювати хід подій історичного процесу, інша – розкрити, так би мовити, цю історію зсередини, з'ясувати думки і прагнення людей, їхні соціальні, психологічні, духовні особливості, ставлення до подій свого часу, сподівання на майбутнє. Головним для мене завжди був пошук нових можливостей реалізації себе як науковця. Нових посад я не шукав, сприймаючи їх, як визнання результативності моєї праці науковим загалом. Водночас кожна з посад, які я займав – це розширення певного кола обов'язків, збільшення відповідальності не лише за себе, а й за внесок інших, вну-

трішньої мобілізації, значної самовіддачі. Головне в тому, що я люблю свою роботу, для мене стала рідною установа, яку я нині очолюю, я ціную і поважаю тих людей, які поруч працюють.

– *Ви працюєте директором Інституту історії України з 1993 р. Як Ви оцінюєте роль цієї академічної установи в переосмисленні, інколи кажуть – “переписуванні” тієї історії України, яка нам дісталася у спадок від радянських часів, а точніше – від сталінських часів, тому що до появи гласності при Горбачові сталінські часи домінували в історіографії?*

– Не секрет, що жорстка детермінованість історичних досліджень в колишньому СРСР, як на рівні парадигмальному, так і на рівні окреслення тематичного поля, відкрила шлях до створення історіографічних міфів, що підмінювали собою об’єктивне вивчення історичного процесу. Разом з тим я не прихильник того, щоб підходити до оцінки історіографічної спадщини радянської доби винятково з позицій скепсису і наукового нігілізму. Принаймні, і дотепер не втратили свого наукового значення праці в галузі українського середньовіччя і нового часу С. Юшкова, І. Гуржія, М. Петровського, К. Гуслистого, О. Апанович, О. Компан, І. Крип’якевича, Ф. Шевченка та багатьох інших вчених, які зробили все можливе для того, щоб примножити і зберегти історичну пам’ять свого народу. Інша справа, що можливості ці в умовах, коли вся потенційна спроможність історичної науки волонтаристськи спрямовувалася на обґрунтування тоталітарної ідеології і способу організації життя, були досить обмеженими.

Не сприймаю я іронії щодо так званого “переписання” історії. Це є об’єктивна, закономірна сторона поступу історичної науки, адже на кожному новому історіографічному етапі поповнюється джерельна база, вдосконалюється дослідницький інструментарій, відбувається неухильний процес прирощення наукового знання, з’являються нові методології та відкриваються нові інтерпретаційні можливості в реконструкції минулого. Дискредитація ж ціннісних акредитивів національних історіографій, зневажання історичної пам’яті можуть зіграти лише на посилення у суспільстві зневіри, відчуття нестабільності, непевності в майбутньому. Стосується це не лише України, йдеться зовсім не про альтернативність наукових підходів та концепцій в трактуванні історичного процесу і плюралістичність наукового простору.

Затребуваність історії як генетичного коду нації, носія імперативів її політичної свідомості в умовах сьогодення залишається високою. За останні два десятиліття науковцям Інституту історії України вдалося здійснити справжній прорив у справі адекватної реконструкції (шляхом розширення проблемного поля, виходу на нові дослідницькі можливості) історичного образу України, сформованого цивілізаційним поступом народів, які у різні часи й епохи населяли її землі. Зусиллями науковців зібрано, опрацьовано і підготовлено до друку корпусні ви-

дання джерел, переглянуто стереотипи, які довгий час домінували в історіографії, опубліковано сотні статей, індивідуальних та колективних монографій, синтезних викладів з найрізноманітніших комплексів проблем. Серед останніх слід назвати п'ятнадцяти томну серію "Україна крізь віки", відзначену 2000 року Державною премією України в галузі науки і техніки; фундаментальні академічні розробки "Все про Україну" (1998); "Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001)" (2001); "Уряди України у XX столітті: науково-документальне видання" (2001); "Видатні діячі України минулих століть: Меморіальний альманах" (2001); "Київ: Енциклопедичне видання" (2001); "Нариси з історії дипломатії України" (2001); "Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст." (2002); 3-й том фундаментального академічного видання "Історія української культури" (2003); "Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки" (2003); "Україна і Росія в історіографічній ретроспективі: Нариси в 3-х т." (2004); "Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 світлинах" (2004). Широкоформатні видання останніх років представлено багатотомною серією "Реабілітовані історією", а також: двотомні нариси "Історія українського селянства" (2006) та "Історія українського козацтва" (2006–2007); колективні праці "Україна: політична історія XX – початку XXI століття" (2007); "Політична система для України: Історичний досвід і виклики сучасності" (2008); п'ятитомна "Історію державної служби в Україні" (2009) тощо.

Нові досягнення української історичної думки відбито у багатотомній "Енциклопедії історії України", над створенням якої колектив Інституту працює з кінця 90-х років і шість томів якої вже стали надбанням читача. По суті, тепер українському суспільству запропоновано нову версію вивчення національної історії, яка відзначається багатовимірним конструюванням перебігу історичного процесу в етнічних кордонах України, з урахуванням всіх його формовиявів як на макро-, так і мікрорівнях, а також його ментальної та антропологічної складових. З іншого боку, надзвичайно важливим стає вивчення європейської присутності України, а отже і вписання українського історичного процесу (поряд з іншими національними історіями) у великий інтегральний проект, перспективи реалізації якого нині виношуються європейською науковою спільнотою. Для реалізації таких масштабних планів Інститут історії, у співпраці з іншими науковими центрами країни, має всі потенційні можливості.

– Ви – автор і співавтор понад 1000 наукових праць, які висвітлюють історію України. Цікаво, що спільного в болісних процесах державотворення, що відбувалися в добу козацтва і в теперішній період нашої незалежності?

– Це питання торкається одного з важливих аспектів функціонального призначення історичної науки. Адже, коли ми зазираємо у мину-

ле, ми повинні бачити майбутнє і працювати на нього. Перегортаючи сторінки української історії, ми знову і знову натрапляємо на явища, події, факти, які пережило українське суспільство декілька століть тому, але вони для нас залишаються потрібними та важливими і тепер. Серед таких феноменів минулого, за своїми доленосними наслідками не лише для сучасників, а й для майбутніх поколінь, безперечно одне з найяскравіших місць займає переломна доба середини XVII ст. За останній час в Україні чимало зроблено у переосмисленні цієї складної та неоднозначної епохи, яка продемонструвала високі зразки збагачення політичної культури становленням політичної системи українського суспільства та суверенної національної держави. Здобутки українського державотворення середини XVII ст. не було загублено у мороці часу і простору. Вони були настільки потужними, що ними жило суспільство на початку і наприкінці XVIII ст., залишаючись живильним середовищем, з якого черпали наснагу духовні і політичні проводирі доби Національного відродження. Козацький ідеал, тотожний реалізації вічного гасла землі та волі – цілком земний і реальний, матеріалізований працями у XVII ст., приводив у рух величезні маси селян у XIX та на початку XX ст. У цьому контексті не можна обійти проблему Української революції 1917–1921 років, яка продемонструвала наступність і генетичний зв'язок між обома подіями, незважаючи на те, що їх розділяла відстань у 2,5 століття.

В основу новітньої Української держави покладено багатотисячлітні традиції українського державотворення. І якби український політикум, громадянство в цілому хотіли і вміли прислухатися до застережень історії, враховувати уроки минулого, то нині вдалося б применшити негатив чи запобігти багатьох тих болісних процесів, які доводиться зазнавати суспільству. Адже, у підсумку, причини, які призвели до згасання потужного спалаху державотворення українського народу у XVII ст., можуть бути визначальними і повчальними уроками з тих давніх і таких близьких нам подій. Йдеться про сильну владу, здатну користуватися довірою й повагою в народі, консолідувати еліту і суспільство взагалі, об'єднати навколо державницької ідеї і засобів досягнення мети збалансовану та послідовну зовнішню політику.

– Історію наповнюють джерела. Яке значення Ви надаєте архівам? У чому проявляється увага науковців академічного інституту до питань архівознавства, археографії, джерелознавства?

– Частково я відповів на це запитання, коли наголошував, що джерело, а отже, систематичне опрацювання архівних фондів, це – основа основ наукової роботи історика. На це я спрямовую молодь, яка навчається в аспірантурі Інституту, до цього постійно закликаю своїх колег. Ще раз зазначу: пієтет перед історичним джерелом, перед працею історика-архівіста особисто в мене зберігається ще із студентських

років. На ґрунтовну джерельну базу спираються всі мої наукові праці. Між науковцями Інституту історії України та архівними установами країни існує тісна взаємодія, яка дає свої плідні результати. Наші співробітники беруть активну участь у нарадах архівістів, розробляють різні аспекти теоретичного і практичного джерелознавства, надають методичну допомогу, виступають упорядниками збірників документів, вводять до наукового обігу новий джерельний матеріал, вміщують тематичні добірки джерел на сторінках інститутських наукових видань. Це добра традиція, яка існує вже не одне десятиліття.

– Якими були і якими стали шкільні та вузівські підручники з історії? Коли Ви написали свій перший підручник?

– Насамперед хочу пригадати запис із щоденника Олександра Довженка (повоєнного періоду) про те, що серед європейських народів існує лише один народ, позбавлений своєї історії, – український. На мою думку, в ньому є відповідь на те, якими були підручники попередньої доби, вірніше, якими їх хотіли бачити ті, хто перебував при владі. Зі свого боку науковці робили все можливе, щоб, навіть у жорстко детермінованих координатах, які допускалися, українці знали свою історію. Говорю це з повною відповідальністю з власного досвіду, адже мій перший шкільний підручник було написано у 1983 році. І хоча в майбутньому зазнали змін певні оціночні підходи і критерії, все ж учні тоді отримували з його сторінок добротні, якісні знання фактичного розвитку подій в XVII–XVIII ст.

На мій погляд, підготовка шкільних та вузівських підручників, як первинних носіїв інформації, з історії України та сусідніх з нею держав в умовах нинішніх суспільних трансформацій має стати важливим сегментом добротної державної програми адаптації і популяризації накопиченого історичною наукою інтелектуального запасу для засвоєння його широким громадянським загалом. Для вироблення такої програми необхідно сконцентрувати зусилля як державних, так і відповідних академічних та вузівських інституцій.

Підготувати підручник, на який нині очікує вища та середня школа, науково обґрунтований, написаний методологічно грамотно і стилістично яскраво, – справа надзвичайно відповідальна. Вона вимагає від авторів не лише високої фаховості, але й врахування вікових пізнавальних можливостей учнівської аудиторії, тісної співпраці з практикуючими викладачами, шкільними вчителями та методистами з організації навчального процесу. Сьогодні ми маємо цілий ряд чудово написаних, узагальнюючих викладів української історії, підготовлених з різних методологічних позицій, з більш або менш широким охопленням подій, які дають уявлення про історичне минуле нашої держави через розкриття сукупності політичних, соціальних, економічних, культурних і духовних складових її розвитку. Основна вимога, яку я особисто висуваю

до сучасних популярних історичних синтез – це їх професіоналізм, ви-
важеність і наукова коректність, обумовлена критерієм об'єктивності.

– Чи породжувало ностальгію за науковою роботою “відряджен-
ня” до уряду, де Ви протягом двох років обіймали посаду віце-прем'єр-
міністра України з питань гуманітарної політики?

– Ні про яку ностальгію не може бути мови хоча б тому, що у роки перебування на урядовій посаді моя наукова робота не припинялася. Без-
перечно, це був нелегкий для мене час, який вимагав величезної затрати сил, мобілізації всіх ресурсів. У чомусь доводилося себе обмежувати, реалізацію якихось планів відсунути на майбутнє, а від деяких задумів, можливо, й зовсім відмовитися. Але на моєму робочому столі завжди знаходилося кілька рукописів, які я редагував, вносив правку, а часом і переписував. Я продовжував стежити за всіма новинками, що з'являлися на книжковому ринку, регулярно переглядав фахові журнали, готував ба-
гато праць до друку. Зокрема, саме в той час найширший читацький загал отримав змогу ознайомитися з нашою спільною з професором В. Степан-
ковим концепцією Української національної революції XVII ст. (її осно-
вні положення було оприлюднено як у журнальних, так і монографічних форматах); було підготовлено великі розділи до навчальних посібників “Історія України”, що вийшов друком у Видавничому домі “Альтерна-
тиви” та “Історія України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.”, опу-
блікований на сторінках періодичного видання “Історія України”, нари-
си до колективних монографій, серія історичних портретів тощо. Окрім праці у звичній для мене проблематиці саме в ті роки значно підвищився мій інтерес до пошуків у сфері теорії та методології історичної науки. Продовжувалася моя діяльність як головного редактора “Українського історичного журналу”. Водночас я не залишав керівництво Інститутом історії України, вирішував всі поточні справи, розв'язував проблеми, які виникали, використовуючи для цього щонайменшу можливість в щіль-
ному графіку посадових обов'язків віце-прем'єра. Звичайно, це було не-
легко, але мої колеги розуміли ситуацію і підтримували мене. Інститут історії функціонував злагоджено і продуктивно.

З іншого боку, робота в уряді збагатила знанням механізмів функ-
ціонування управлінської системи, неоціненним досвідом оператив-
ного вирішення найрізноманітніших питань, виходом на новий рівень контактів. Це була пора, яка дозволила ширше поглянути на гуманітар-
ну сферу в цілому, глибше оцінити роль гуманітаристики в суспільних процесах сьогодення, просторіше побачити значення історичного сег-
менту в складній системі соціогуманітарних наук. Зрештою, існували цілком реальні можливості впливати на результативність розв'язання тих чи інших питань гуманітарної політики.

– Як відомо, для лікарів святая святих – клятва Гіппократа. А для вченого, як на Вашу думку?

– Святая святих для історика – це вірність історичному факту, сумлінність і неупередженість у трактуванні змісту історичних джерел і щоденна наполеглива праця. Лише за дотримання цих трьох умов відбувається становлення професіонала, здатного сказати своє нове слово в історичній науці.

– Під Вашою опікою зросло не одне покоління істориків-дослідників. Що Ви можете про них розповісти?

– Я пишаюся своїми учнями. Це яскраві, самобутні особистості, по-справжньому захоплені своєю справою. Вони творчо мислять, виявляють ініціативу. Хтось з них уже впевнено зайняв своє місце в історіографії і започаткував нові дослідницькі напрями, дехто ще робить свої перші кроки в науці, демонструючи непересічні потенційні можливості. Тепер вони – мої колеги, моя опора в науковій та адміністративній роботі. Більшість з них працюють разом зі мною в Інституті, є такі, що присвятили себе викладацькій діяльності або вийшли на різні щаблі державної служби. Але за будь-яких умов вони не залишають активної наукової роботи.

– Директор Інституту історії, головний редактор “Українського історичного журналу”, член редколегії низки наукових часописів – це далеко не повний перелік Ваших посад і обов’язків. Можна лише здогадуватися, наскільки щільний графік кожного робочого й неробочого дня. Чи вдається в такій круговерті знайти час для своїх уподобань, захоплень, зрештою – для родини, друзів?

– Дійсно, специфіка наукової роботи потребує від того, хто обрав для себе цей вид діяльності, самовіддачі і значних інтелектуальних затрат. Помножена на щільність адміністративних обов’язків, вона не підпорядковується якійсь регламентації і не вкладається у визначений робочий час. Як бути у такій ситуації, чому надати пріоритет – кожний визначає самостійно. Для мене це – самоорганізація і самодисципліна. Я не прихильник крайніх форм аскетизму, живу звичайним людським життям. Безперечно, доводиться чимось жертвувати, від чогось відмовлятися. Проте, в жодному разі це не можуть бути інтереси, спокій і добробут близьких людей.

Освещается жизненный путь и круг научных интересов известного ученого, академика НАН Украины, директора Института истории Украины НАН Украины Валерия Андреевича Смолия.

Ключевые слова: история; исторический источник; школьные учебники; Украинская революция 1917–1921 гг.; Институт истории Украины.

There is considered the lifeline and range of interests of well-known scientist, academician of NAS of Ukraine, Director of the Institute of History of Ukraine Valeryi Andriyovych Smoliy.

Keywords: history; historical source; school textbooks; Ukrainian revolution of 1917–1921; Institute of History of Ukraine.

УДК 930.25(092)(477)

І. М. МАГА*

ДО 120-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
КОРИФЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ АРХІВІСТИКИ
ВІКТОРА ОЛЕКСАНДРОВИЧА РОМАНОВСЬКОГО
(1890–1971)

У статті здійснено реконструкцію життєвого і творчого шляху В. О. Романовського, розкрито внесок історика-архівіста у розвиток національної архівознавчої думки та архівної справи, процес становлення централізованої системи архівних установ України.

Ключові слова: В. Романовський; архівіст; історик; Київ; Караганда; Ставрополь.

“...Праця архівістів важка і непомітна – архівіст зберігає, впорядковує та підготує цеглини для будинку історичних дослідів – історик буде його...”

*В. О. Романовський.
Нариси з архівознавства... –
X., 1927. – С. 135.*

Персоніфікація суперечливого процесу розвитку української архівістики на початку ХХ ст., яка характеризується виробленням основних доміант в архівній справі, розробленням теоретичних засад архівознавства, його термінологічного інструментарію тощо суттєво сприяє всебічному висвітленню інтелектуального та соціокультурного середовища радянської пори. Історія української архівістики багата на події та людей, які творили ці події. Серед видатних речників архівознавчої думки першої третини ХХ ст., які своєю практичною діяльністю та науковими ідеями прокладали шляхи до здобутків сьогодення, чільне місце посідає Віктор Олександрович Романовський. Осмислення його просопографічного образу, наукової біографії та масштабної творчої спадщини має особливе значення з огляду на внесок історика-архівіста у розвиток модерної історичної науки,

* Мага Ірина Миколаївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

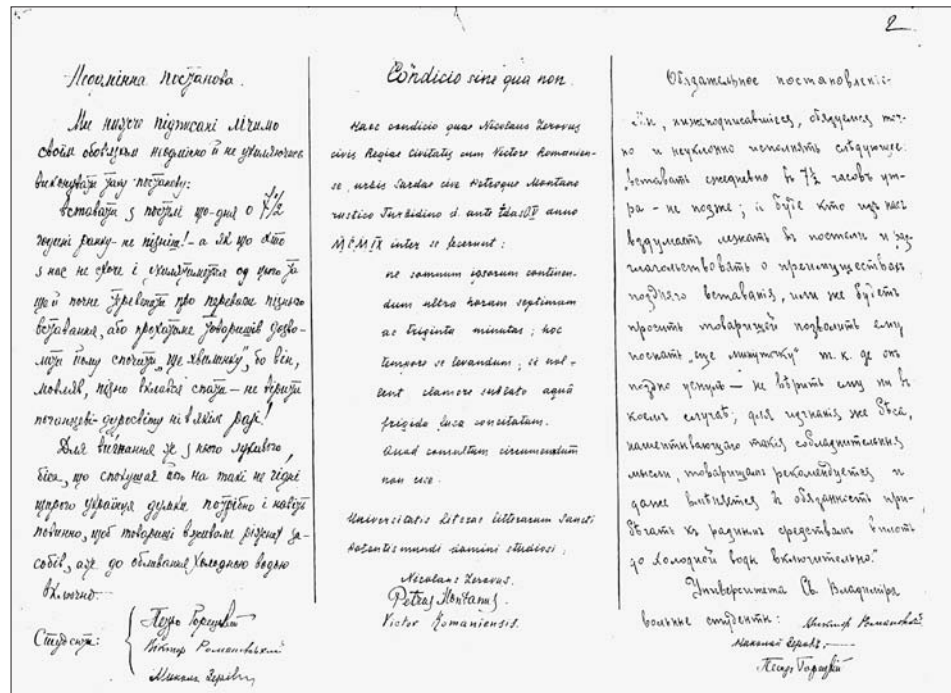
сучасного архівознавства та практику архівної справи. В. О. Романовський, як і О. Грушевський, В. Модзалевський, П. Клименко, В. Міяковський, В. Веретенников, О. Водолужченко, яскраво репрезентує особливості доби дисциплінарного оформлення архівознавства та періоду становлення централізованої системи архівних установ. Постійне звернення до творчої лабораторії історика-архівіста, переосмислення його здобутків в історичній думці та архівній практиці свідчать про його неординарність, а також незаперечний вплив на розвиток національної архівної науки на зламі XX і XXI століть.

Становлення історика-архівіста

В. О. Романовський народився на Сумщині, в одному з найдревніших українських міст – Глухові. У витягу з метричної книги за 1890 р. Різдово-Богородицької церкви Чернігівської Духовної Консисторії м. Глухова зафіксовано: “...родился Генваря четвёртого дня, а крещёнъ четырнадцатого дня Викторъ, родители его запасный старший писарь унтеръ офицерскаго званія Александръ Іосифовъ Романовскій, римско-католическаго исповѣданія и законная жена его Анна Петрова дочь православного исповѣданія...”¹. Відомий російський історик В. О. Захаров, який у студентські роки тісно спілкувався з Віктором Олександровичем, згодом у своїх працях наголошував на шляхетному походженні батьківської гілки роду В. Романовського². В цілому, зважаючи на всі життєві перипетії вченого, коло наукових зацікавлень у юнацькі роки та скупість документально зафіксованих відомостей про родові коріння науковця, можна висловити припущення про непросте походження роду Романовських.

Дитячі та підліткові роки В. Романовського минули в Глухові. Джерельна база цього періоду – скупа. Втім, достеменно відомо, що з дитинства він захоплювався музикою та серйозно займався хором співом³, і саме у гімназійні роки В. Романовський здружився з майбутнім визнаним поетом-неокласиком і літературознавцем – М. Зеровим⁴.

У 1909 р. В. Романовський вступив спочатку на медичний факультет Київського університету св. Володимира, але у тому ж році під впливом лекцій М. Довнар-Запольського перевівся на історико-філологічний⁵. Саме під впливом метра та поширених на початку XX ст. ідей позитивізму сформувався світоглядний підхід В. Романовського до розуміння історії, розкрився його дослідницький талент та визначився спектр наукових пріоритетів. У студентські роки В. Романовський продовжував цікавитися музикою, відвідував концертні виступи студентського хору університету. Йому пощастило долучитися до реалізації творчих задумів великих подвижників української культури, фундаторів національних традицій в музиці – М. Лисенка та О. Кошиця⁶. В університеті про-

Студентська угода між М. Зеровим, П. Горецьким та В. Романовським.
Документ зберігається в Державному архіві
Ставропольського краю Російської Федерації

явилися й організаторські здібності майбутнього керівника Київського архіву давніх актів (далі – КАДА).

У 1914 р. В. Романовський успішно склав державні іспити і залишився в університеті для підготовки до професорської діяльності при кафедрі російської історії терміном на 2 роки, але... без стипендії⁷. Того ж року В. Романовський здобув посаду помічника учено-архівіста в Київському центральному архіві для давніх актових книг при Університеті св. Володимира⁸. Так волею долі паралельно з науково-дослідницькою роботою як історика, В. Романовський розпочав діяльність і у царині архівістики.

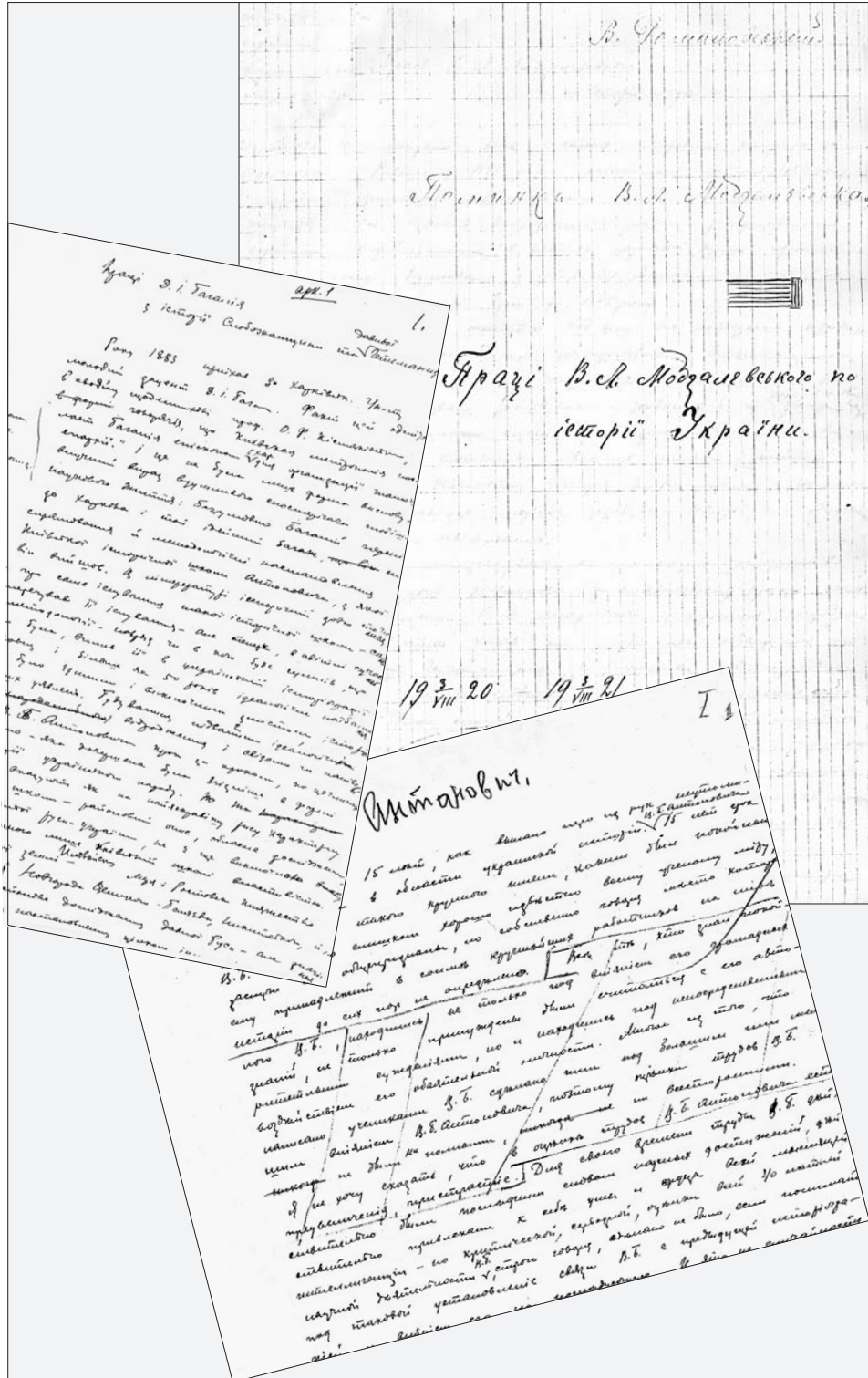
Після закінчення університету багато працював. Його потенціалу вистачало і на науково-пошукову роботу, і на викладацьку практику, і на громадсько-політичну діяльність. Він був членом «Молодої Академії» при Київському університеті, упродовж 1915–1917 рр. перебував у лавах партії кадетів⁹, з 1916 по 1930-ті(?) роки, як і багато інших викладачів університету разом з Ю. Вагнером, П. Смирновим, П. Лапинським, В. Яворським входив до ложі «Пробудження»¹⁰. За доби Української держави В. Романовський кілька місяців працював у інформаційному відділі Міністерства праці¹¹. Згодом належність В. Романовського до цих організацій та установ буде використана репресивними органами радянської влади в надуманих проти нього звинуваченнях.

Плідний “київський” час

У червні 1918 р. В. Романовський отримав можливість продовжити навчання в магістратурі з призначеною від міністерства освіти стипендією¹². Він звільнився з архіву, але поточної роботи не стало менше. Навпаки, окрім основної роботи – написання дисертації, професорський стипендіат викладав в університеті, Київському археологічному інституті (далі – КАІ), Українській академії мистецтв та інших вищих школах м. Києва. Активно співпрацював з ВУАН. З 1919 р. брав участь у роботі Комісії: зі складання історико-біографічного словника видатних діячів України, Історико-географічній¹³, а згодом і в Комісії західно-європейського права¹⁴. Наприкінці 1920-х рр. його було обрано спочатку секретарем, а потім головою Археографічної комісії.

У 1920 р. В. Романовський витримав іспит на ступінь магістра російської історії¹⁵, але за власними свідченнями, саме через фінансову незабезпеченість він не зміг своєчасно “нормально закінчити дисертацію”¹⁶. Після смерті І. Каманіна, 25 січня 1921 р., рішенням Архівної наради при Українській Академії Наук (далі – УАН), В. Романовського, якому тільки-но виповнився 31 рік, було призначено тимчасовим заступником завідувача Центральним архівом давніх актів у Києві, а з лютого того ж року, після остаточного перепідпорядкування КАДА – УАН(ВУАН) – завідувачем. Відтак, на початку 1920-х рр. В. Романовський безпосередньо долучився до розбудови архівної справи та створення національної централізованої системи архівних установ. На цій посаді він послідовно домагався підпорядкування очолюваної ним установи Центральному архівному управлінню (далі – ЦАУ), вміло керував колективом, забезпечував фізичне збереження архівних документів, із завзяттям організовував наукову роботу архіву, займався розробленням питань едиційної археографії, експертизи цінності документів та довідкового апарату до них.

Нагадаємо, що процес перепідпорядкування КАДА з-під відома Київського університету (на той час вже Вищого інституту народної освіти) до УАН був тривалим та доволі болісним. Університетське керівництво вважало архів своєю структурною одиницею і допоміжною установою. В. Романовському довелося нелегко. Давалася взнаки й складна психологічна атмосфера. Незважаючи на штатну неукомплектованість та фінансову скруту, ціною власного ентузіазму, постійних компромісів, а подекуди й конформізму молодому завідувачу вдалося досить швидко налагодити роботу очолюваної ним установи. Разом з АК ВУАН В. Романовський розробив план організаційної та наукової роботи архіву. Реалізація як суто управлінських рішень, так і впровадження наукових задумів у КАДА проходили з постійними ускладненнями, оскільки їх схвалення та затвердження залежало від різних інституцій. Наприкінці 1922 р. В. Романовський у листі до Д. Багалія

Фрагменти рукописів неопублікованих праць В. О. Романовського. Нині зберігаються в Державному архіві Ставропольського краю Російської Федерації

писав: "...Користуюся нагодою, щоб... просити Вас і надалі взяти наш Архів у свою оборону й протекцію. Діло в тому, що наш Архів давніх актів лічиться під керуванням ВУАН в науковому відношенні, а в адміністративному підлягає Главарху... Не дивлячись на це, Академія Наук вважає можливим ламати наш окремий бюджет і гроші, які надсилає Главпрофобр тільки частково попадають Архіву древніх актів. Я гадаю, що Науковий комітет затверджуючи окремий бюджет Архіву не мав на увазі такого становища. Тому ... ми всі співробітники Архіву просимо Вас з'ясувати цю справу і добитися щоб: 1. Архів древніх актів мав окремий бюджет. 2. Щоб гроші надсилалися на адресу Архіву (Київ. Архів давніх актів при ВУАН, Керівничому). 3. Щоб залишити нас як ми зараз єсть, під Главархом, а наукове керування залишити за Академією"¹⁷.

Постановою Раднаркому від 3 січня 1923 р. про "Центральне Архівне Управління" завідування всією архівною справою було передано з відома Головного архівного управління при Народному Комісаріаті Освіти до ЦАУ при Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті (ВУЦВК), а з 1 жовтня 1924 р. рішенням ВУЦВК'у в систему центральних архівних установ УСРР було включено і КЦАДА¹⁸. ВУАН, маючи наукову зацікавленість, на таку зміну відреагувала негативно. Каменем спотикання між Академією Наук і ЦАУ стало право на видання архівних документів, яке, після підпорядкування КЦАДА Укрцентрархіву, надавалося тепер і останньому. ВУАН продовжувала відстоювати свої інтереси щодо КЦАДА і наполягала на поверненні архіву до відома Наркомос'у. У березні 1924 р. В. Романовський у листі до Д. Багалія писав: "...Зараз Архів передано до повного розпорядження Археографічної Комісії, яка здається, буде претендувати не тільки на наукове керування нами (проти цього ми не висловлювалися ніколи), але і на адміністративно-господарчий контроль. Це мені здається вже порушує той статус, на який згодився Центральний архів, бо загрожує небезпека, що архівні службовці будуть перевернуті в підручних Археографічної Комісії, будуть з вимог Комісії вибирати акти до видання, а свою чисто архівну роботу – розбирання, опис, систематизацію архівного матеріалу – занегають..."¹⁹. Д. Багалій, архівіст з майже піввіковим стажем, відкрито підтримав керманіча архіву. На думку Д. Багалія, підпорядкування архіву ВУАН порушувало основний принцип централізації усіх архівних фондів та управління архівною справою, а претензія АК ВУАН на чолі з М. Грушевським на безпосереднє управління діяльністю КЦАДА була безпідставною, оскільки він вважав, що обидві установи мають різні завдання (архівні установи – скупчують, розбирають, описують архівний матеріал, а археографічні комісії їх видають), а право на видання не повинне бути предметом конфлікту, бо "актів вистачить на ціле покоління"²⁰. Не вдаючись у подробиці

1918 ^{го} года 19 ^{го} декабря.

Во время войны и смерти в светлом духе
 Виктор Александрович Романовский,
 находившийся в это время в плену и лишенный
 свободы, и помощи с нашей стороны Комиссии
 семьи добывавшей сведения о семье Николаевича
 и подыскивавшей, что бы она не переехала,
 имеет право, имеет право Романовский
 носить свою фамилию, пока не будет ему
 возвращена. Сие добывание писано мной лично
 в плену и в плену.

Виктор Александрович Романовский

Сейчас уведомляю, что Н. В. Романовский писал о
 возвращении своей фамилии в это время и в это
 время.

Николай Николаевич Зарубин

Сейчас уведомляю, что спасение писано о семье
 В. В. Романовского, находившегося в плену
 и лишенного свободы.

Петр Степанович В. В. Романовский

Сейчас уведомляю, что добывавшие писано о семье
 Виктора Александровича Романовского, находившего
 в плену и лишенного свободы. Вашими
 Митрофановичем Бавилевым.

Заповіт, складений
 В. Романовським
 у 1918 році.
 Документ зберігається
 в Державному архіві
 Ставропольського краю
 Російської Федерації.

особистісних непорозумінь між М. Грушевським і О. Грушевським, з одного боку, та Д. Багалієм й В. Романовським, з іншого, об'єктивні відмінності позицій між ВУАН та ЦАУ щодо принципу централізації в архівній галузі та відповідного підпорядкування КЦАДА, зазначимо тільки те, що В. Романовському довелося вкотре зайняти посередницьку позицію між ВУАН та Укрцентрархівом.

В. Романовський брав участь у роботі Першої Всеукраїнської наради архівних працівників (1924), Першого Всеукраїнського з'їзду архівістів (1926), інших знакових галузевих нарадах²¹, де активно відстоював ідею недоцільності перевезення фондів КЦАДА до Харкова, дискутував з нагальних питань тогочасної архівістики, зокрема, архівного описування²², камеральної та едиційної археографії, оскільки вважав, що наукова публікація документів є одним із головних завдань архівістів²³. В. Романовський, як архівіст та викладач, з великою відповідальністю поставився до пропозиції Центрального архівного управління взяти участь у роботі Всеукраїнських курсів з архівознавства (1926 р.), самостійно розробив програму курсу "Історія архівної справи в Росії та на Україні". Під час перебування на керівній посаді вдумливо і послідовно проводив архівно-організаційну роботу, впроваджував нові методики щодо зберігання, описування та публікації архівних документів тощо. Весь науковий багаж з архівознавства, а також досвід управлінської і викладацької практики В. Романовський виклав у монографії "Нариси з архівознавства. Історія та практика архівної справи на

Україні”²⁴ (далі – “Нариси з архівознавства”) – першому навчальному посібнику з архівознавства.

Високий професіоналізм, практичний досвід роботи в архівній галузі та певний статус серед тогочасних архівістів дали змогу В. Романовському взяти участь у розробленні положення про Київський центральний архів давніх актів. В одному з пунктів проекту він визначив місце архіву в системі тогочасних архівних установ, насамперед, як наукового та методичного осередку з питань дослідження архівних документів – найважливішого джерела української історії²⁵. 1928 р., у результаті довгих перипетій, В. Романовському вдалося остаточно підпорядкувати Архів давніх актів Укрцентрархіву, зберегти його самостійний статус та затвердити нову назву – “Центральний архів стародавніх актів в м. Києві”²⁶. Одноіменна збірка стала своєрідним підсумком довголітньої наукової, методичної та практичної роботи В. Романовського в КЦАДА²⁷.

За період з 1921 по 1931 рр. вчений опублікував близько 20 наукових розвідок з архівознавства. У них В. Романовський порушував нагальні проблеми тогочасної архівістики: висвітлення історії архівних установ, архівних фондів; комплектування архівів та фондування документів у межах архіву; організація документів у межах архівних фондів та колекцій; фізичне збереження документів архіву; створення довідкового апарату до документів архіву та використання архівної інформації. Серед його статей наукового та науково-прикладного характеру важливе місце належить рецензіям та оглядам. Вони яскраво розкривають критично-аналітичний стиль його мислення. Знання польської мови прислужилися йому при написанні кількох статей-рецензій археографічного спрямування до польського фахового часопису “Archejon”^{28,29}. Не залишилися поза увагою вченого і видання Археографічної комісії УАН “Український археографічний збірник”³⁰ та відома праця М. Бельчикова “Теория археографии”³¹.

До іншого напряму наукових зацікавлень В. Романовського слід віднести ті праці вченого в яких порушуються питання підготовки документів до видання, їх атрибуції, наукового використання і, звісно, довголітнього зберігання. У них розкриваються його авторські підходи щодо опрацювання архівних документів (описування, систематизація, складання покажчиків), засоби їхнього фізичного збереження (консервація, умови зберігання). В. Романовський також долучився до вивчення таких тогочасних актуальних питань, як збереження архівних документів, консервація, реставрація пошкоджених грамот, “стовпців”, боротьба з біологічними шкідниками документів. Цим питанням учений присвятив низку статей³², у яких обґрунтовував різні способи консервації та реставрації документів. На той час вони були надзвичайно актуальними, своєчасними і корисними для широкого загалу архівістів. Зрештою, вони не втратили свого значення й донині.

Не применшуючи архівознавчого та джерелознавчого значення згаданих праць, нині найбільшим здобутком науково-дослідної роботи В. Романовського в галузі архівознавства прийнято вважати “Нариси з архівознавства”. Їх вирізняють сучасне тлумачення дефініції архівознавства, принцип викладення фактичної та аналітичної інформації та запропонованих методів роботи з архівними документами. Не втратила своєї життєдайності і авторська концепція викладення навчального матеріалу. Підручник В. Романовського істотно вплинув на подальший розвиток архівознавчої науки та архівної справи, послужив основою для видання в незалежній Україні першого національного підручника з архівознавства³³. Наразі “Нариси з архівознавства” й досі не втратили свого наукового і дидактичного значення, а традиції національної архівознавчої думки, започатковані вченим на початку ХХ ст., продовжують втілюватися в інших працях³⁴.

“Чорна” смуга

Наприкінці січня 1931 р. за результатами сфабрикованої справи “Київський обласний центр дій” В. Романовського було заарештовано та через 10 місяців (за відсутністю доказів) звільнено³⁵. Того ж року на II Всеукраїнському з’їзді архівістів ученого було звинувачено за обстоювання “теорії техніцизму”, “об’єктивного документалізму” та “формального аналізу”, що стало підставою для звільнення науковця з усіх керівних посад. До 1934 р. В. Романовський продовжував працювати у соціально-економічному відділі ВУАН. Багато часу приділяв вивченню джерел з історії господарського устрою Гетьманщини в XVII–XVIII ст. Ще у 1929 р. він опрацював та підготував до друку “Переписні книги 1666 р.”³⁶. Затримка публікації була пов’язана із змістом передмови, оскільки, на думку видавців, написана “формальним методом з ухилом до об’єктивізму”³⁷. Лише після “необхідного” доопрацювання вона вийшла друком у 1933 р.³⁸ Згодом відомості цих документів вчений використав під час написання кандидатської та докторської дисертацій.

У квітні 1935 р. В. Романовського на підставі ст. 54-10 Карного кодексу УСРР знову заарештовують, звинувачують у співробітництві з урядом П. Скоропадського, членстві в контрреволюційних організаціях “Азбука”, “Національне Об’єднання”, організації друкованого органу “Союзу Відродження Росії” – “Відродження”, зв’язках з керівниками “Спілки визволення України”. Вирок – 5 років обмеження свободи у виправно-трудовах таборих. Вижити у таборі В. Романовському допомогли широка ерудиція, добра пам’ять, знання іноземних мов, лекторські навички, талант розповідача та знання медицини, отримані на першому курсі університету³⁹.

Повернення до наукового русла: “карагандинська” пора

Після звільнення – з 1940 по 1947 рр. – вчений працював у Карагандинському вчительському інституті. У надзвичайно несприятливій психологічній атмосфері, не маючи під руками необхідної літератури, В. Романовський все ж таки зумів налаштуватися на педагогічну та наукову роботу. У листі до Н. Полонської-Василенко (1940 р.) він писав: “...В 50 лет приходится начинать жизнь сначала...”⁴⁰. У ці роки, які співпали з драматичними подіями Другої світової війни, історик продовжував працювати над дисертацією, виступав з лекціями в госпіталях, займався наукою. У липні 1942 р. у листі до М. Гудзія вчений написав: “...О докторской диссертации писал в Ташкент С. Богоявленскому... Рецензентами будут Пичета В. и Готье Ю. ... Он (Готье Ю. – прим. авт.) великий знаток книг, а у меня ведь тема по переписным книгам Украины 1666 года, которые составлялись московскими писцами. Дело задерживается отсутствием бумаги и некоторых книг...”⁴¹. Одразу після закінчення війни вчений звернувся до органів влади з проханням зняти з нього судимість та дозволити проживання ближче до культурних центрів. Однак про повернення в Україну не могло бути й мови. Попри все, у 1946 р. В. Романовський захищає кандидатську дисертацію “Борьба за финансовую автономию Украины в 60-х годах XVII века”.

Друге дихання: “ставропольський” період

З 1947 р. все своє подальше наукове життя учений пов’язав зі Ставропольським педагогічним інститутом, де науковець нарешті зміг у повному обсязі реалізувати свій науково-дослідницький та педагогічно-викладацький потенціал. У 1948 р. В. Романовський захистив докторську дисертацію “Очерки по истории государственного устройства Украины во второй половине XVIIIст.”⁴². 24 травня 1949 р., внаслідок “беспрецедентной затяжки”⁴³ на засіданні Вченої Ради Московського міського педагогічного інституту було прийнято рішення про присвоєння вченому ступеня доктора історичних наук, а рік по тому Вища атестаційна комісія при Міністерстві вищої освіти СРСР 17 червня 1950 р. ухвалила попереднє рішення й одночасно затвердила його в званні професора⁴⁴. Упродовж 1950-х рр. В. Романовський залишався єдиним професором на факультеті.

У наступні роки вчений продовжував займатися дослідженням окремих питань з історіографії та декабристознавства, соціально-економічних проблем з історії Гетьманщини другої половини XVII – початку XVIII ст., вивчав історію окремих регіонів Російської Федерації (Ставрополля, Північного Кавказу). Окрім різнопланової науково-педа-

гогічної діяльності, багато часу віддавав організаційно-адміністративній роботі, обіймаючи з 1955 р. і до останніх днів життя посаду завідувача кафедри історії Росії Ставропольського педагогічного інституту⁴⁵. В. Романовський виховав плеяду молодих фахівців, які згодом викладали у вищих навчальних закладах Ставрополя, Краснодару, Грозного, Ростова-на-Дону. Узавши за зразок гурток М. Довнар-Запольського, В. Романовський керував на факультеті історичним гуртком, що займався вивченням окремих проблем феодалізму, здебільшого аграрних. Так само, як колись М. Довнар-Запольський, В. Романовський щотижня приймав у себе вдома студентів, надавав можливість початківцям працювати з книгами його бібліотеки. Він також доклав чимало зусиль роботі з аспірантами-істориками⁴⁶. Під його керівництвом було захищено понад 20 кандидатських і докторських дисертацій.

Без перебільшення, В. Романовський вважається фундатором історичної школи на Ставрополлі. Багато його учнів посіли окреме місце в історії історичної науки, серед них – І. Фроянов, С. Карпов, В. Шаповалов, Ф. Тройно та багато ін.

Перебуваючи фактично у вигнанні, В. Романовський не поривав зв'язків з Україною. Писав рецензії на праці дослідників української минушини, листувався з редакціями українських наукових видань, вченими, зокрема, М. Гудзієм, С. Масловим, Л. Проценко, І. Бутичем. Багато часу приділяв спогадам, пов'язаних з роками навчання в Київському університеті. Показово, що на урочистостях з нагоди свого

В. Романовський у колі викладачів Карагандинського педагогічного інституту.
Фотопозитив зберігається в Державному архіві
Ставропольського краю Російської Федерації

В. Романовський з дружиною
О. Романовською.
Фотопозитив зберігається
в Державному архіві
Ставропольського краю
Російської Федерації

75-річного ювілею, В. Романовський закінчив виступ словами українського поета Б. Грінченка “Не велике я поле зорав, та за плугом ніколи не спав”⁴⁷, які, як ніякі інші, надзвичайно влучно характеризують напругу його життєдіяльності.

В останні роки життя В. Романовський багато редагував наукових праць, наукових збірників, навчальної літератури. Зокрема, завдяки його зусиллям побачила світ відома праця Є. Сташевського “Історія докапіталістичної ренти на Правобережній Україні у XVIII – першій половині XIX ст.”. Учений також продовжував займатися педагогічною діяльністю. Помер видатний історик-архівіст на 82-му році життя, 16 лютого 1971 р. у Ставрополі. Там же й похований.

Післямова

Ще за життя В. Романовський неодноразово звертався до вищих органів влади з проханням зняти судимість, однак був реабілітований лише посмертно в 1989 р. на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. “Про додаткові заходи щодо відновлення справедливості у ставленні до жертв репресій, які мали місце в період 1930–1940-х і на початку 1950-х років”⁴⁸.

Єдиний особовий архівний фонд В. Романовського, втім як і його бібліотека, не збереглися в цілісному вигляді. Особистий архів історика був прийнятий на зберігання до Державного архіву Ставропольського краю лише у 1987 р. Більшість книг з бібліотеки та рукописних документів утрачено назавжди, деякі з них потрапили до приватних осіб. Наймовірно, але так само як і доля вченого, так і його наукова спадщи-

на мають драматичну історію. Праця всього його життя – докторська дисертація – залишається неопублікованою.

Кожна нація, кожне покоління пишуться своїми видатними людьми. Ці постаті, ніби камертон свого часу та свого народу, задають тон звучання суспільства, постійно підносять планку суспільних звершень і устремлінь. Саме завдяки їм, висоті їхніх духовних і/або конкретно-предметних звершень залишаються в історії ті факти та події, які того варті. Із здобуттям незалежності України ім'я Віктора Олександровича Романовського повернулося на Батьківщину й по праву посіло провідне місце в історії української архівістики. Традиції національної архівознавчої думки, започатковані вченим на початку ХХ ст., вплинули на існування сучасної централізованої системи архівних установ України та виокремленню архівознавства в самостійну систему наукових знань. Сучасники поцінують його внесок у розвиток українського архівознавства, джерелознавства, історіографії тощо. Водночас вшанування ювілею людини такої величчч мало б набути в Україні більш широкого резонансу, аніж окремі публікації та поодинокі виставки архівних документів. Отож і спадає на думку: невже слова ученого про те, що праця архівіста непомітна, виявилися пророчими?

¹ Державний архів Ставропольського краю (далі – ДАСК), ф. Р-6007, оп. 1, спр. 477.

² *Захаров В.* Виктор Александрович Романовский (1890–1971). К 110-летию со дня рождения // Сборник русского исторического общества. – № 2 (150). – М.: Русская панорама, 2000. – С. 258; *Його ж.* Виктор Александрович Романовский (1890–1971) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Число 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Збірка наукових праць на пошану академіка НАН України В. А. Смолія: У 2 ч. / Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко, Ю. А. Пінчук. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2000. – Ч. 1. – С. 418; *Його ж.* Романовский Виктор Александрович (1890–1971) // Российские исследователи Кавказа. История, археология, этнография. – Вып. 21. – Москва-Армавир, 2000. – С. 3.

³ ДАСК, ф. Р-6007, оп. 1, спр. 134.

⁴ Центральний державний архів літератури і мистецтва (далі – ЦДАМЛМ України), ф. 28, оп. 1, спр. 1, арк. 24–24 зв.

⁵ ДАСК, ф. Р-6007, оп. 1, спр. 479.

⁶ Там само, спр. 134, арк. 1–1 зв.

⁷ Там само, спр. 483; Держархів м. Києва (далі – ДА м. Києва), ф. 16, оп. 363, спр. 97, арк. 1; оп. 479, спр. 25, арк. 8 зв.–9.

⁸ Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 479, спр. 25, арк. 8 зв.–9.

⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань (далі – ЦДАГО України), ф. 263, спр. 64454, арк. 14.

¹⁰ Там само, спр. 64454, арк. 2, 13; спр. 66855, Т. 1, арк. 54–55.

¹¹ Там само, спр. 66855, Т. 1, арк. 9 зв, 77; Т. 2, арк. 20, 102.

¹² Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 469, спр. 395, арк. 4 зв.

¹³ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. X, спр. 6349; Академічна комісія для складання біографічного словника діячів України // БВ. – 1923. – Ч. 4. – Стб. 82; Інституції та товариства Української Академії наук (січень–квітень) 19919 р. // Наше минуле. – 1919. – № 1–2. – С. 167.

¹⁴ ІР НБУВ, ф. X, спр. 11864, 11625, 11614, 11615.

¹⁵ ДАСК, ф. Р-6007, оп. 1, спр. 486, арк. 1–3.

¹⁶ ДА м. Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 1307, арк. 110.

¹⁷ ІР НБУВ, ф. I, спр. 46187, арк. 1.

¹⁸ *Мітюков О.* Радянське архівне будівництво на Україні (1917–1973). – К.: Наукова думка, 1975. – С. 50.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 162, арк. 17–17 зв; 18.

²⁰ Там само.

²¹ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 257, арк. 20–21зв., 22, 23; спр. 654, арк. 3, 120–123; спр. 655, арк. 3, 16, 26.

²² ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 254, арк. 100–102, 190.

²³ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Харків: Видання ЦАУ УСРР, 1927. – С. 4, 5, 135.

²⁴ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Харків: Видання ЦАУ УСРР, 1927. – 170 с.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 162, арк. 20 зв.; спр. 261, арк. 4–4зв.

²⁶ Там само, спр. 638, арк. 19 зв., 20 зв.

²⁷ Центральний архів стародавніх актів у Києві. Зб. статей за ред. *В. О. Романовського*. – К.: видавництво ЦАУ. – 1929. – 223 с.

²⁸ *Романовський В.* Рец.: “Archejon” – науковий журнал, присвячений архівним справам. Томи I та II. Варшава, 1927 // АС. – X., 1928. – Кн. 7. – С. 84–86; *Його ж.* Рец.: “Archejon” – науковий журнал, присвячений архівним справам. Т. III. Варшава, 1928 // АС. – X., 1928. – Кн. 8. – С. 80–82; *Його ж.* Рец.: “Archejon” – науковий журнал, присвячений архівним справам. Т. IV. – Варшава, 1928 // АС. – X., 1931. – Кн. 4 (15). – С. 94–95.

²⁹ *Романовський В.* Рец.: Семенський Ю. Видавнича символіка. Проект встановити єдність. Варшава, 1928. // АС. – X. – 1928. – Кн. 7. – С. 86–87.

³⁰ *Романовський В.* Рец.: Український археографічний збірник. Видала АК УАН // АС. – 1928. – Кн. 5–6. – С. 106–114.

³¹ *Романовський В.* Рец.: Бельчиков Н. Теория археографии // АС. – 1930. – Кн. 3 (14). – С. 134–138.

³² *Романовський В.* Консервація пошкоджених грамот // АС. – 1930. – Кн. 2 (13). – С. 65–71; *Його ж.* Боротьба з архівними шкідниками // АС. – 1927. – Кн. 4. – С. 35–38; *Його ж.* З архівної техніки. Про переховування Московських приказних “стовпців” // АС. – 1931. – Кн. 4 (15). – С. 76–78.

³³ Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Редкол.: Я. С. Калакура (гол. ред.) та ін. – К., 1998. – 316 с.

³⁴ Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – К., 2002. – 356 с.; Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. – К.: Видавн. дім. “КМ Академія”, 2002. – 612 с.; Хрестоматія з архівознавства:

Навч. посіб. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. / Упоряд.: Г.В. Боряк та ін. – К.: “Видавн.дім. КМ Академія”, 2003. – 408 с.

³⁵ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 64454, арк. 49.

³⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 867, арк. 175.

³⁷ ІР НБУВ, ф. X, спр. 8158, арк. 24.

³⁸ Переписні книги 1666 р. / Відпов. редактор В. О. Романовський. – К.: Видання ВАУН, 1933. – 448 с.

³⁹ *Захаров В.* Виктор Александрович Романовский (1890–1971). К 110- летию со дня рождения // Сборник русского исторического общества. – № 2 (150). – М.: Русская панорама, 2000. – С. 260, 263.

⁴⁰ ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 235, арк. 1 зв.

⁴¹ Там само, ф. 10, спр. 140, арк. 1.

⁴² ДАСК, ф. Р-6007, оп. 1, спр. 497, арк. 5.

⁴³ Там само, спр. 309; спр. 497, арк. 11.

⁴⁴ Там само, спр. 497, арк. 8–9.

⁴⁵ Там само, спр. 548; спр. 502, арк. 52.

⁴⁶ Там само, спр. 160, арк. 1–2; спр. 540, арк. 2; *Романовский В.* Научная работа исторических кафедр Ставропольского педагогического института в 1949–1950 учебном году // Вопросы истории. – 1950. – № 12. – С. 44.

⁴⁷ Грінченко Борис (1863–1910) – український письменник, педагог, лексикограф. Наведені у тексті рядки взято з поезії “Хлібороб” (1884).

⁴⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 66855, Т. 1, арк. 145–145 зв.

В статье реконструировано жизненный и творческий путь В. А. Романовского, раскрыт вклад историка-архивиста в развитие национальной архивоведческой мысли и архивного дела, процесс становления централизованной системы архивных учреждений Украины.

Ключевые слова: В. Романовский; архивист; историк; Киев; Караганда; Ставрополь.

The paper reconstructed the life and creative path of V. A. Romanovskiy, revealed the contribution of the historian-archivist in the development of national archive thoughts and archival work, the process of establishing a centralized system of archival institutions was shown.

Keywords: V. Romanovskiy; archivist; historian; Kyiv; Karaganda; Stavropol'.

УДК 930.25(092)(477)

Т. О. ЄМЕЛЬЯНОВА*

ГЛИБОКИЙ СЛІД НА АРХІВНІЙ НИВІ

(до 85-річчя від дня народження
Олени Миколаївни Базанової)

Розглядається внесок у розвиток архівної справи, зокрема, аудіовізуальної архівістики одного з колишніх керівників Центрального державного кінофотофоноархіву ім. Г. С. Пшеничного, відомого історика і архівіста О. М. Базанової.

Ключові слова: аудіовізуальні документи; науково-методична робота; довідковий апарат.

Вже стало доброю традицією наукове студіювання біографій і спадщини українських архівістів, які самовіддано та натхненно працювали на архівній ниві. До їх когорти належить Олена Миколаївна Базанова (1925–2001) – історик-архівіст, педагог, один з фундаторів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Олена Миколаївна (так вона називала себе, тому що не любила імені Муза, яким назвали її батьки) народилася 12 лютого 1925 р. у м. Хабаровську (Росія) в родині військовослужбовця. Трирічною дівчинкою переїхала з родиною до Києва, за місцем служби батька.

Пішла до школи у 1931 р. але встигла закінчити лише 9 класів. Навчання було перервано у зв'язку з початком війни між СРСР та Німеччиною. У липні 1941 р. родина Базанових евакуювалася разом з 2-м Київським артилерійським училищем ім. М. В. Фрунзе, де працював батько, і виїхала в с. Разбойшино Саратовської області (нині – Актарський район Саратовської області Російської Федерації). Там Олена не вдовзі вийшла заміж.

Позначений низкою радісних і сумних подій у її особистому житті 1943 р.: вона закінчила 10-й клас, народила сина Юрія, а у листопаді на фронті, у районі м. Речиця Гомельської області (Білорусія) загинув її батько – підполковник Микола Миколайович Базанов¹.

У серпні 1944 р. Олена Миколаївна з мамою, чоловіком та сином повернулася до Києва і того ж року вступила на історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. По закінченні навчання, у 1949 р., випускниця історико-архівного відділення розпочала свою трудову діяльність. Перше своє призначення на роботу

* Ємельянова Тетяна Олександрівна – заступник директора Центрального державного кінофотофоноархіву ім. Г. С. Пшеничного.

Старший науковий співробітник ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного
 О. М. Базанова виступає під час читань, присвячених пам'яті Г. С. Пшеничного.
 Ліворуч – кандидат історичних наук І. Л. Бутич.
 м. Київ, 9 лютого 1999 р.

отримала до Центрального державного історичного архіву УРСР, де працювала на посадах наукового співробітника, старшого наукового співробітника, начальника відділу секретних фондів. У травні 1953 р. була переведена на роботу до Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР і очолила відділ фотодокументів, а потім – кінодокументів. Тривалий час, віддаючи всі сили та вміння розбудові спеціалізованого архіву, що зберігає аудіовізуальні документи НАФ, працювала заступником директора з наукової частини (з лютого 1964 по липень 1978 рр.), директором архіву (з червня 1978 по липень 1984 рр.).

Незаперечний і вагомий її внесок у розвиток аудіовізуальної архівістики, бо важко знайти такий напрям у теорії та практиці архівної справи, де не була присутня або виявляла значний інтерес до проблематики О. М. Базанова.

Одним з важливих і складних завдань вона вважала комплектування архіву аудіовізуальними документами. Слід зазначити, що до середини 1970-х рр. у ЦДАКФФД УРСР існували 3 структурні підрозділи: відділ фотодокументів, відділ кінодокументів і відділ фонодокументів, на кожний з яких покладалися завдання щодо комплектування архіву відповідними документами, їх науково-технічне опрацювання, забезпечення зберігання, організації доступу до них та використання документної інформації. У цей період зусилля співробітників, керованих

О. М. Базановою фото-, а згодом кіновідділу, були спрямовані на тісну співпрацю з відомчими архівами (йдеться про розроблення єдиних вимог щодо експертизи наукової цінності аудіовізуальних документів організацій, установ та навчальних закладів). Саме цю мету переслідувала організація оглядів стану документів та архівів установ. У результаті проведення у 1971–1972 рр. комплексних перевірок всіх кіно- і телестудій та радіокомітетів УРСР за участю архівних відділів і облдержархівів було виявлено вкрай незадовільний стан зберігання кіно- і фонодокументів, підготовлених на кіностудіях, в установах телебачення та радіомовлення. За результатами перевірки ГАУ при Раді Міністрів УРСР спільно із ЦДАКФФД УРСР проведено його ґрунтовний аналіз, вироблено конкретні пропозиції щодо покращення роботи з відомчими архівами. На думку О. М. Базанової, велику роль у цій роботі на місцях слід відводити державним архівам². Нагадаємо, що з початку 1960-х років функції контролю за станом обліку і зберігання фотодокументів у відомчих архівах було передано архівним відділам облвиконкомів. Згодом, у 1971 р. Архівне управління при Раді Міністрів УРСР прийняло рішення про підвищення контролю за станом кінофонодокументів в обласних телерадіокомітетах, інших установах та організацію зберігання кінофонодокументів у облдержархівах. Цілком і повністю поділяючи думку свого керівника і наставника Г. С. Пшеничного, О. М. Базанова упродовж багатьох років послідовно обстоювала принципи комплектування державних архівів кінофотофонодокументами за територіальною ознакою їх підготовки. В одній із статей, авторка розглядала проблеми комплектування державних архівів кінодокументами, підготовлених на телестудіях, і наголошувала на доцільності зберігання кінодокументів на місцях, мотивуючи це можливістю забезпечення оперативного та ефективного їх використання місцевими (регіональними) телестудіями в комплексі з текстовими документами³. Разом з тим, усвідомлюючи, що державні архіви на той час мали невеликий досвід обстеження стану обліку та зберігання кінофонодокументів на телестудіях і в радіокомітетах, а також те, що більшості з них не доводилося приймати їх на постійне зберігання, вважала за необхідне надати методичну і практичну допомогу державним архівам з боку ЦДАКФФД УРСР.

Задля цього, під її особистим контролем, було розроблено комплект нормативно-методичних документів, у вигляді низки методичних посібників, потрібної форми книг обліку й описання кіно- та фонодокументів та розроблено співробітниками ЦДАКФФД УРСР діючі інструкції Головархіву СРСР. Цей комплект було розіслано до державних архівів. Зокрема, їй належать такі огляди і методичні посібники: “Из опыта работы по экспертизе научной и практической ценности кинофотофонодокументов в ЦГАКФФД УССР” (1956), “Обзор состояния учета и сохранности фотодокументов в ведомственных фотоархивах органи-

заций, учреждений и предприятий УССР” (1958), “Про концентрацію фотодокументів у обддержархівах УРСР” (1959), “Науково-технічна обробка кінодокументів на 16 мм плівці” (1967), “Критерії відбору кінодокументів телестудій на державне зберігання” (1968). Використання згаданих методичних розробок помітно підвищило критерії відбирання документів на постійне зберігання, науково-технічне опрацювання документів. З метою полегшення експертизи цінності і відбору фонодокументів за участю О. М. Базанової у 1973 р. ЦДАКФФД УРСР розробив “Перелік звукозаписів, які підлягають передачі на постійне зберігання до державних архівів Української РСР” та “Методичні рекомендації про порядок відбору і передачі цих документів у державні архіви”.

Попередню роботу О. М. Базанової на чолі фото- і кіно-відділів було належно поціновано керівництвом. У лютому 1964 р. її призначено заступником директора з наукової частини. Очевидно, що нові завдання, поставлені перед архівом, вимагали для їх успішного виконання саме такого керівника. За її перебування на цій посаді, а з 1978 р. – на посаді директора, науково-дослідна і методична робота значно розширилися, підвищився її організаційний рівень, розширилися зв'язки архіву з іншими архівними установами. Так, у 1976–1980 рр. архів проводив дослідження з 8 тем, три з них виконувалися самостійно, в опрацюванні п'ятьох, – брав участь як співвиконавець. Основними напрямками науково-дослідної роботи були: розробка питань експертизи цінності кінофотофонодокументів та комплектування ними державних архівів, дослідження форм використання документної інформації (головна організація ВНЦДАС); перспективи приймання на постійне зберігання кінодокументів аматорських студій, методика відбору на зберігання і грошової оцінки фотодокументів особового походження (головна організація ЦДАКФФД СРСР); розробка наукових і методичних основ розвитку науково-довідкового апарату, його спадковості з науково-довідковим апаратом відомчих архівів (головна організація Головархів СРСР)⁴.

О. М. Базановій належить низка рецензій, зауважень, відгуків на проекти нормативних документів, таких як “Основные правила работы государственных архивов с кинофотофонодокументами” (1980), “Инструкция о порядке хранения учета и использования кинодокументов на киностудиях Союза ССР” (1978) та інші. Під її керівництвом ЦДАКФФД УРСР, як науково-методичний центр по роботі з аудіовізуальними документами, здійснював рецензування методичних посібників та інструкцій, розроблених державними архівами УРСР. Так у 1978 р. проведено рецензування методичних посібників з питань комплектування держархівів кінофотофонодокументами та експертизи їх цінності, підготовлених Тернопільським, Львівським та Чернівецьким облдержархівами⁵, у 1982 р. – Запорізьким, Полтавським, Черкаським і Чернівецьким облдержархівами⁶.

Зусилля О. М. Базанової, спрямовані на розширення зв'язків з іншими архівними установами задля обміну досвідом роботи з аудіовізуальними документами, зрештою втілилися в таку ефективну форму, як семінари-практикуми. Так, на базі ЦДАКФФА УРСР у 1976 та 1982 р. проведено семінар-практикум з працівниками облдержархівів, відповідальними за облік і зберігання кінофотофонодокументів⁷. У 1983 р. відбувся аналогічний куцтовий семінар-практикум у м. Львові⁸.

Завдяки організаторському хисту О. М. Базанової, її вмінню налагоджувати ефективну взаємодію працівників архіву, особистій енергійності та високій працездатності, вдалося вирішити багато практичних і методичних питань, зокрема, підняти роботу зі створення довідкового апарату до аудіовізуальних документів на новий науковий рівень. Ще у 1950-х рр. за відсутності низки вкрай потрібних у роботі нормативно-методичних документів (“Основные правила работы государственных архивов с кинофотофонодокументами” побачили світ лише у 1980 р.), вона активно узагальнювала попередній досвід архіву зі створенням і удосконаленням довідкового апарату, вивчала досвід російських колег, розробляла методичні посібники. Результатом цієї роботи стали огляди “Из опыта работы ЦГАКФФД УССР по расшифровке и составлению аннотаций на фотодокументы, поступающие на постоянное хранение в архив” (1956) и “О составлении карточек на кинодокументы для систематического, фильмового и журнального каталогов” (1964).

На початку 1960-х рр. в архіві розпочато планову каталогізацію, яка стала основним напрямом з удосконалення довідкового апарату до аудіовізуальних документів. Основним типом каталогу УРСР було визнано систематичний каталог. У період 1964–1970 рр. було складено 230 тис. карток для систематичних каталогів кіно- і фотодокументів з урахуванням збільшення вимог до наукового описування документів та уніфікації форми самої картки, проведено роботу з експертизи і перескладання старих карток фотокаталогу. Крім того, з метою інформування користувачів у регіонах, старі тематичні картки фотокаталогу систематизовано по областях і відправлено до відповідних облдержархівів⁹.

Практичні потреби використання аудіовізуальної документної інформації, особливо збільшення звернень до творчої спадщини вітчизняних кінодокументалістів, змусили шукати нові шляхи для полегшення пошуку інформації по окремому комплексу кіноджерел. З цією метою у 1983 р. в ЦДАКФФД УРСР створено режисерський каталог документальних фільмів, до якого внесено 2 тис. карток¹⁰.

В цей же час приділялася увага описам, які залежно від якості та значущості документів, вдосконалювалися або перероблялися. До 1978 р. проведено удосконалення описової документації на кінодокументи 1923–1945 рр. і на всі кінодокументи, прийняті на постійне збе-

рігання упродовж 1969–1977 рр. До кінодокументів, які не мали студійної описової документації або, якщо вона не розкривала їх змісту, в архіві складали описи зйомок (здебільшого на телесюжети), а також монтажні листи на кінофільми та кіножурнали. Найбільші труднощі виникали під час аналізу змісту кінодокументів періоду Великої Вітчизняної війни, оскільки описова документація містила надзвичайно обмежену інформацію. Тому, до такого виду кінодокументів було складено історичні довідки. Крім того, у 1964–1970 рр. співробітниками архіву проведено удосконалення описових статей у книгах обліку фотодокументів включно по 1955 р., загальна кількість яких становила 120 тис. анотацій. У результаті проведеної роботи в ЦДАКФФД УРСР було створено типово-видову структуру довідкового апарату до аудіо-візуальних документів.

Необхідно відзначити, що для підвищення інформаційної діяльності архіву, під керівництвом О. М. Базанової як відповідального редактора, було підготовлено до видання анотований каталог кінодокументів “Кинолетопись. Аннотированный каталог киножурналов и документальных фильмов производства украинских студий (1923–1941)”, який побачив світ у 1969 р. До нього вміщено всі кінодокументи, що охоплюють важливий історичний відтинок часу, – період соціалістичних експериментів і утвердження радянської влади в Україні. Це було перше в Україні видання спеціального довідника, який являв собою систематизований за хронологічним принципом перелік назв і заголовків кінодокументів з короткою анотацією до кожного з них, відомостями про авторів і пошуковими даними. Досвід цієї роботи набув продовження в наступних кінокаталогах “Кинолетопись. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.” (1975) та “Кинолетопись. Украинская ССР за 60 героических лет 1917–1977” (1977).

Предметом особливий турботи О. М. Базанової було виявлення та залучення до наукового обігу кінофотодокументів. Слід згадати про її безпосередню участь у створенні видання “Історія міст і сіл Української РСР: Київська область” (1971), документального видання “Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945” (1980), вона була членом редколегії третього тому.

У пошуках нових форм оприлюднення архівних документів, О. М. Базанова брала участь у підготовці до виходу у світ альбому фотодокументів “За владу Рад! Борьба трудящихся Украины за победу Великого Жовтня і зміцнення Радянської влади (1917–1920 рр.)” (1967) і була одним з упорядників альбому “Кроки п’ятирічок” (1975). Звісна річ, поштовхом у справі публікації подібних видань були різні ювілейні та важливі, з точки зору, комуністичної ідеології дати. Зокрема, видання фотоальбому “Кроки п’ятирічок”, було підготовлено архівом спільно з Політвидавком України і присвячено XXV з’їзду КПРС. У ньо-

му вміщено 300 фотографій і кінокадрів, що відображають піввікову історію українського народу – від першої п'ятирічки до завершального етапу дев'ятої п'ятирічки¹¹.

Одночасно з підготовкою документальних видань проводилася робота з публікації добірок кінофотодокументів у періодичній пресі, насамперед, на шпальтах журналів “Наука і суспільство”, “Радянська школа”, газет “Вечірній Київ”, “Київська правда”, “Правда України” тощо. Важливе місце в оприлюдненні аудіовізуальних документів належить науково-практичному журналу “Архіви України”, завдяки якому до наукового обігу було введено чимало цінних фото- і кіноджерел, що сприяло розвитку історичної науки. Першу таку публікацію датовано 1962 р. і присвячено історії м. Севастополя у роки Великої Вітчизняної війни. Її автор – О. М. Базанова¹². Важливе місце у публікаціях, підготовлених співробітниками ЦДАКФФД УРСР, відводилося тематиці Великої Вітчизняної війни. Так, лише в рамках відзначення 30-річчя визволення України від фашистів, упродовж 1973–1974 рр. на шпальтах журналу опубліковано 175 цінних кінокадрів та фотознімків періоду війни, які зберігаються в архіві¹³.

О. М. Базанова підготувала кілька праць, у яких розглянуто методику використання аудіовізуальних джерел, зокрема у роботі засобів масової інформації¹⁴.

Проблеми комплектування архіву аудіовізуальними документами, їх облік, забезпечення збереженості, використання документної інформації порушувалися О. М. Базановою на всесоюзних та республіканських конференціях і нарадах: Всесоюзний семінар-нарада з експертизи цінності і комплектування державних архівів кінофотофонодокументами (1966), Всесоюзна нарада-семінар по роботі з кінофотофонодокументами (1973), Шоста республіканська наукова конференція істориків-архівістів (1977), “Актуальні проблеми теорії і практики архівної справи на сучасному етапі комуністичного будівництва” (1978), Республіканська нарада-семінар з питань обліку документів (1980), “Забезпечення фізико-хімічної збереженості архівних документів на плівкових носіях” (1984)¹⁵. Її змістовні та конструктивні виступи мали успіх і викликали неабиякий інтерес.

Окрім роботи на керівних посадах у ЦДАКФФД УРСР М. О. Базанова входила до складу редколегії науково-інформаційного бюлетеня “Архіви України” (1978–1983), була членом ЦЕПК, наукової та методичної ради ГАУ при Раді Міністрів УРСР, художньої ради Української кіностудії хронікально-документальних фільмів. Значну увагу вона приділяла вихованню кадрів, зростанню їх фахового рівня. Своїм прикладом прищеплювала молоді любов до архівної справи. Упродовж восьми років (1976–1984) читала спецкурс “Кінофотофоноархіви” студентам Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Після виходу на пенсію О. М. Базанова декілька років (1984–1988) працювала старшим науковим співробітником відділу фондів Українського державного музею Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.

У 1994 р. повернулася до ЦДКФФА України і на посаді старшого наукового співробітника удосконалювала облікову документацію кінодокументів. Вона брала участь в обговоренні проекту першого в Україні термінологічного словника “Архівістика” (1998), розробці положень з обліку аудіовізуальних документів до “Основних правил роботи державних архівів України” (2004), була співукладачем “Інструкції щодо організації роботи з відеодокументами” (1999). До неї, як і в минулі часи, коли вона очолювала архів, йшли співробітники за порадою і допомогою.

Олена Миколаївна прожила довге і цікаве життя і відійшла у вічність 25 січня 2001 року.

Організаторські здібності, діловитість, високе почуття відповідальності і майстерність фахівця заслужено принесли їй авторитет одного з провідних спеціалістів архівної справи в Україні. І тепер її дослідницька та організаційна діяльність, багатий творчий доробок мають важливе наукове і практичне значення, особливо в контексті відродження й становлення національних традицій сучасного архівознавства.

¹ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Особова справа Базанової Музи Миколаївни. – С. 4.

² Базанова М. М. Питання роботи державних архівів з кінофотофонодокументами // Архіви України. – 1974. – № 2. – С. 22.

³ Базанова М. М. Комплектування державних архівів кінодокументами, які створюються на телестудіях // Архіви України. – 1971. – № 6. – С. 4.

⁴ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Звіт про виконання п'ятирічного плану роботи архіву за 1976–1980 рр. – Оп. 1, спр. 238.

⁵ Більше уваги підготовці методичних посібників // Архіви України. – 1979. – № 3. – С. 4.

⁶ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Звіт про роботу архіву за 1982 рік. Паспорт архіву. – Оп. 1, спр. 249, арк. 30.

⁷ Там само, Звіт про виконання п'ятирічного плану роботи архіву за 1976–1980 рр. – Оп. 1, спр. 238, арк. 7.

⁸ Там само, Звіт про виконання п'ятирічного плану роботи архіву за 1971–1975 р.р. – Оп. 1, спр. 188, арк. 30.

⁹ Там само, П'ятирічний план роботи архіву на 1976–1980 рр. – Оп. 1, спр. 195, арк. 18.

¹⁰ До звіту про роботу архівних установ Української РСР у 1982 р. // Архіви України. – 1983. – № 1. – С. 6.

¹¹ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Звіт про виконання п'ятирічного плану роботи архіву за 1976–1980 рр. – Оп.1, спр. 262.

¹² Базанова М. М. Фотодокументи про Севастополь в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу // Науково-інф. бюл. – 1962. – № 2. – С. 96–99.

¹³ Базанова М. М., Пшеничний Г. С. Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР. // Архіви України. – 1975. – № 4. – С. 10.

¹⁴ Базанова М. М. Документи ЦДАКФФД УРСР у фільмі “Дороже за все” // Архіви України. – 1981. – № 6. – С. 13–21.

¹⁵ Базанова М. Н. Опыт работы по комплектованию ЦГАКФФД УССР кинодокументами // Материалы Всесоюзного семинара-совещания по экспертизе ценности и комплектованию государственных архивов кинофотофонодокументами. – М., 1966. – С. 122–131; *Її ж.* Из опыта работы по комплектованию государственных архивов кинодокументами телевизионных студий: Сообщ. на Всесоюз. совещании-семинаре по работе с кинофотофонодокументами (нояб. 1973 г.). – К.: ЦГАКФФД УССР, 1973. – 10 с., ДІФ № 531; *Її ж.* Образи більшовиків-ленінців – борців за встановлення радянської влади на Україні в кіно- і фотодокументах ЦДАКФФД УРСР// Шоста респ. наук. конф. істориків-архівістів. – К., 1977. – С. 138–147; *Її ж.* Використання документів ЦДАКФФД УРСР: Виступ на респ. наук.-практ. конф. “Актуальні проблеми теорії і практики архівної справи на сучасному етапі комуністичного будівництва”, присвяченій 60-річчю рад. арх. справи (31 лип. 1978 р.). – К.: ЦДАКФФД УРСР, 1978. – 9 с., ДІФ № 854; *Її ж.* Учет кинофотофонодокументов в ЦГАКФФД УССР: Выступление на Респ. совещании-семинаре по вопросам учета документов 27 нояб. 1980 г.) – К., 1980. – 4 с., ДІФ № 1078; *Її ж.* Выступление на научно-методическом семинаре “Обеспечение физико-химической сохранности архивных документов на пленочных носителях” (Москва, 29 мая–2 июня 1984 г.). – К.: ЦГАКФФД УССР, 1984. – 2 с., ДІФ № 1661.

Рассматривается вклад в развитие архивного дела, в частности, аудиовизуальной архивистики одного из бывших руководителей Центрального государственного кинофотофоноархива им. Г. С. Пшеничного, известного историка и архивиста Е. Н. Базановой.

Ключевые слова: аудиовизуальные документы; научно-методическая работа; справочный аппарат.

Here is considered the contribution to the development of archives, in particular, audio-visual archive work of one of the former leaders of Pshenychnyi Central State Archive of film and foto documents, the famous historian and archivist O. M. Bazanova.

Keywords: audiovisual documents; scientific and methodological work; supplement.

УДК 930.25(092)(477)

М. Д. ХОДОРОВСЬКИЙ*

ВІСІМДЕСЯТА ВЕСНА
МИКОЛИ ІВАНОВИЧА КРЯЧКА

Висвітлено життєвий шлях організатора архівної і музейної справи, автора близько 100 друкованих праць – Миколи Івановича Крячка, якому у березні цього року виповнилося 80 років.

Ключові слова: збереження культурної спадщини; розвиток архівної справи; музейна експозиція в архівній установі.

Цей сивоголовий мешканець Позняків, одного з житлових масивів Києва, залюбки виконує гімнастичні вправи на стадіоні. А взимку пірнає в ополонку замерзлого озера під оплески присутніх, які не здогадуються, що завзятий “морж” вже зустрів свою вісімдесяту весну.

Микола Іванович Крячок народився 14 березня 1930 року у с. Селище на Канівщині в селянській родині. З дитячих та юнацьких років згадує, передусім, про один епізод. Коли підлітком вперше відвідав Канівський музей-заповідник Т.Г. Шевченка, впав йому в око представлений в експозиції збитий з дошок стіл прямокутної форми, здавалося

б, звичайний селянський стіл, але ж з хати великого Кобзаря! Після війни намагався розшукати унікальний експонат, однак даремно. Відчуття непоправної втрати залишилося назавжди і вплинуло на вибір професії хранителя культурної спадщини.

Він набував знань, спочатку навчаючись в Канівському педагогічному училищі (1948–1955). Навчався з перервою, оскільки під час війни на Корейському півострові його мобілізували до армії. Пізніше завідував сільською бібліотекою, вчителював, був обраний другим секретарем

* *Ходоровський Михайло Дмитрович* – кандидат історичних наук, заступник директора-головний зберігач фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

рем Канівського райкому комсомолу. Продовжив освіту на історико-філософському факультеті Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (1957–1962). Обрав кафедру архівознавства та спеціальних історичних дисциплін, яку очолював В. Стрельський. Під орудою іншого відомого науковця С. Яковлева написав дипломну роботу про діяльність Полтавської археографічної комісії.

Після закінчення університету чимало колишніх однокурсників Миколи Івановича працювали в архівній системі. Серед них – Марія Андріївна Савчук¹. “Миколу Івановича Крячка я знаю з 1959 року, – розповідає вона, – відколи його переведено із заочного відділення на денне. Вчився добре, був дуже дисциплінований, не пропускав жодної лекції. Старанно конспектував за кожним викладачем. Дехто часом не відвідував лекції з поважних причин, – з ним такого не було. Тому, коли готувалися до семінарів чи екзаменів, брали у нього конспекти, щоб надолужити згаяне. Взагалі у нас був дуже дружний курс, може, тому, що він був невеликий – всього 50 студентів. Ми часто збиралися всім курсом з нагоди свят чи днів народження, веселилися, співали. І Микола Іванович часто співав свої улюблені пісні. На нашому курсі вчилися симпатичні дівчата. Він довгенько придивлявся ї, нарешті, на 5-му курсі вибрав скромну Марію Філоненко. Згодом одружилися і в них народилася двійня – Наташа і Валя”².

Ще навчаючись в університеті, Микола Іванович почав працювати у Київському міському державному архіві. І хоч попервах обіймав скромну посаду архіваріуса, та за ініціативою директора архіву М. І. Тесленка займався дослідницькою роботою, підсумком якої став Перелік архівних матеріалів і наукових праць про Київ. Згаданий документ став у нагоді декільком поколінням киевознавців. І в наш час з’являються публікації з посиланням на джерела, виявлені М. І. Крячком.

Упродовж 1964–1969 рр. Микола Іванович працював старшим науковим співробітником науково-видавничого відділу Архівного управління при РМ УРСР, зокрема, у підпорядкованій цьому структурному підрозділу редакції “Архівів України”. Тоді редактором журналу і начальником відділу був відомий вчений-архівіст І. Л. Бутич. М. І. Крячок називає Івана Лукича своїм учителем, бо назавжди запам’ятав його настанови з питань археографії та видавничої діяльності.

1968 року Миколу Івановича обрали секретарем партійної організації управління. За свідченнями колег, він успішно впорався з цим відповідальним громадським дорученням. Неабиякі організаторські здібності перспективного працівника не залишилися поза увагою керівництва. У трудовій книжці Миколи Івановича з’явилися нові записи: заступник директора Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (1969–1970), директор Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві (1970–1977).

Розповідає Любов Захарівна Гісцова³: “У 1970 році було завершено будівництво комплексу споруд, призначених для центральних архівів України по вул. Солом’янській. Потрібно було перебазувати до нового комплексу нашу архівну установу, яка була розташована у приміщенні колишньої бурси на території “Софії Київської”. Між тим, джерельна база історичного архіву нараховувала тоді вже понад мільйон справ. Крім того, понад 300 тисяч одиниць зберігання треба було прийняти з філіалу ЦДА у м. Харкові. Прикро, але штат архіву було скорочено з 70 до 50 співробітників на користь ЦДАЖР, який також мав розміститися у архівному комплексі. Частина співробітників звільнилася, бо було дуже складно дістатися до роботи. Деяких лякала перспектива на кілька місяців “перекваліфікуватися” на вантажників. Перевезення мали здійснити близько 30 жінок і дві наймані бригади вантажників з 4–5 чоловік. У такий час випробувань позитивну роль зіграли особливості характеру Миколи Івановича: справедливе, уважне і привітне ставлення до колег, завжди бадьорий настрій, вміння вийти достойно із суперечливих обставин, а це дало можливість об’єднати колектив. На диво всім, архів було перевезено менше ніж за три місяці замість передбачуваних шести”⁴.

Пріоритетним напрямом діяльності нового керівника стало забезпечення збереження архівних фондів. Було здійснено картонування справ (близько 100 тис. коробок), які раніше зберігалися у зв’язках. Микола Іванович приділяв також увагу, на перший погляд, питанням другорядним, які насправді мали важливе значення. Йдеться, зокрема, про належне оформлення каталожних шаф, що створило сприятливі умови для роботи користувачам архівної інформації.

Виконуючи доручення начальника Архівного управління О. Г. Мітюкова, Микола Іванович виявив документи з історії декабристського руху в державних архівах Москви, Ленінграда (тепер Санкт-Петербург), Кишинєва. Значну частину цих матеріалів було вперше введено до наукового обігу. За ініціативою та участю М. І. Крячка колектив історичного архіву підготував до друку документальні видання: “Кирило-Мефодіївське товариство”, “О. Ф. Кістяківський. Щоденник”. Однак з незалежних від архіву та його директора причин, згадані видання з’явилися на світ лише через два десятиліття.

“Не обминули архів сумнозвісні події 1972 року, – згадує Л. З. Гісцова, – пов’язані з погромом української історичної науки, який було ініційовано партійними ідеологами. Було припинено підготовку до видання низки документальних збірників ЦДАК, які, на думку тих же ідеологів, мали націоналістичне спрямування. З видавництва “Наукова думка” повернули готові до друку три томи корпусу документів “Кирило-Мефодіївське товариство”. На Всеукраїнській конференції архівістів було піддано суворій критиці улюблений Миколою Івановичем

видавничий напрям роботи архіву. Проте він не погодився з такою критикою, виступив на захист нашої установи, відкидаючи обвинувачення у націоналізмі. Для Миколи Івановича настали важкі часи. Його вивели зі складу редколегії журналу “Архіви України” і проведено дуже прискіпливу перевірку роботи архіву. 1975 року його, єдиного з директорів центральних і обласних архівів, не включили до складу делегації для участі в роботі Міжнародного круглого столу архівів у Москві... Зовні Микола Іванович залишався таким, яким його знали колеги: енергійним, принциповим, запальним, добрим, розумним, готовим розібратися з будь-якими питаннями. Він вмів уважно слухати і дослухатися до критичних зауважень колег, прощати і не пам'ятати нічого поганого. Упродовж семи років йому вдалося об'єднати колектив, перетворити архів у дружню наукову установу”⁵.

У січні 1977 року М. І. Крячок несподівано отримав нове призначення. Він очолив Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Висловлюючись сучасною мовою, Микола Іванович мав виконати функції кризового менеджера. Оскільки внаслідок перманентної зміни керівництва, архів-музей на той час “лихоманило”. Набув розголосу кимсь роздмуханий штучний конфлікт між представниками різних служб. Нагадаємо, що поміж державних архівів ЦДАМЛМ УРСР відрізняється своєю структурою, фактично поєднуючи в одній установі три організації: архів, музей і бібліотеку. “Пам'ятаю, – розповідає М. А. Савчук, – що М. І. Крячок не виявляв особливого бажання перейти з історичного архіву до архіву-музею. Проте на нього “натиснули” по партійній лінії. У ЦДАМЛМ УРСР вже працювала його дружина Марія Філоненко і обіймала важливу посаду, відповідаючи за облік документів. Марія Іванівна, яка завжди була опорою і радником свого чоловіка, допомагала йому, коли той перейшов до архіву-музею. Прикро, що ця мудра жінка рано пішла з життя, коли їй виповнилося лише 47 років”⁶.

Повертаючись до нового призначення М. І. Крячка, слід підкреслити, що його кандидатуру було погоджено на засіданні Секретаріату правління Спілки письменників України під головуванням Олеся Гончара. Маючи значний досвід роботи в архівній системі, Микола Іванович досить швидко увійшов в курс справ. Йому вдалося налагодити психологічний клімат в колективі, що стало запорукою подальшої успішної виробничої діяльності архіву-музею. Разом з заступником директора, досвідченим архівістом З. О. Сендиком він склав перспективний план розвитку ЦДАМЛМ УРСР. Значне місце у плані було відведено належному забезпеченню схоронності культурних пам'яток. Менше, ніж за рік після призначення нового директора, архівні, музейні, бібліотечні сховища було обладнано металевими стелажми і оснащено автоматичними системами кондиціонування повітря та протипожежної безпеки. За-

непокоєння М. І. Крячка та З. О. Сендика викликав стан комплектування архіву-музею документами установ і організацій. Щоб поліпшити роботу цієї галузі, за свідченням М. І. Крячка, було налагоджено “діяльність госпрозрахункового відділу з упорядкуванням на науковому рівні документів в установах, організаціях, творчих спілках профілю комплектування ЦДАМЛМ УРСР”⁷. Вжиті заходи виявилися ефективними. Починаючи з другої половини 1970-х рр., значно зросли обсяги надходжень управлінської документації. Поряд з тим, на належному рівні відбувалося комплектування архіву-музею документами особового походження. Незаперечною є заслуга М. І. Крячка та всього колективу у формуванні потужної джерельної бази. ЦДАМЛМ України став одним з найбільших архівосховищ Європи літературно-мистецького профілю.

Починаючи з перших років існування ЦДАМЛМ України, знаходилося чимало скептиків, які вважали утопічною ідею розбудови в архівній установі масштабної постійно діючої експозиції. Як відомо, М. І. Крячок разом з працівниками архіву-музею спростували цю думку. Микола Іванович, що називається “на марші”, оволодів професією музейника. Під його керівництвом у встановлений термін було підготовлено багатотомний тематико-експозиційний план, що отримав позитивну оцінку з боку провідних українських вчених-гуманітаріїв. Згодом він виступав в ролі головного експерта у нескінченних суперечках між експозиціонерами і художниками-оформлювачами. Задля спільної справи, він використовував навіть особисті зв'язки. Пам'ятаю схвильоване обличчя директора, коли він передав до експозиційного відділу для копіювання підшивку харківської “Літературної газети” за 1933 рік. Розповів, що “під чесне слово” отримав у тимчасове користування “Літературку” від однієї з київських бібліотек...

Відкриття постійно діючої експозиції відбулося у серпні 1985 року. Назва “Українська радянська література 1917–1985” не повністю розкривала зміст експозиції. Представлені на двох поверхах архіву-музею численні експонати (унікальні архівні документи, раритетні видання, меморіальні речі тощо), відображали у вище зазначених хронологічних межах не тільки розвиток красного письменства, але й загалом тогочасний культурний процес в Україні. За створення цієї експозиції колектив ЦДАМЛМ України було нагороджено Почесною грамотою Верховної Ради УРСР (1985), цього ж року – бронзовою медаллю ВДНГ УРСР, а директору присвоєно почесне звання “Заслужений працівник культури Української РСР” (1988).

Микола Іванович всіляко сприяв створенню і нині діючого комплексу меморіальних кабінетів українських діячів культури: А. В. Головка, О. П. Довженка, І. К. Микитенка, П. Й. Панча, Л. С. Первомайського, Н. С. Рыбака, Ю. К. Смолича, М. П. Стельмаха, об'єднаного

меморіального кабінету поета А. С. Малишка і композитора П. І. Майбороди. Увагу фахівців і громадськості привернула також розташована в архіві-музеї меморіальна майстерня М. П. Глуценка. Нині, коли не вщухають рейдерські атаки на творчу спадщину цього художника, яка зберігається в нашій установі, особливого значення набуває свідчення М. І. Крячка. “Марія Давидівна, дружина М. П. Глуценка, розповідає він, передала в дар архіву-музею особисті речі та живописні полотна Миколи Петровича для обладнання меморіальної майстерні, щоб у такий спосіб увічнити пам’ять про визначного майстра пензля”⁸.

Конче необхідним, вважав Микола Іванович, проведення масових заходів, які б привернули увагу та зацікавили творчу інтелігенцію передавати документи на державне зберігання. Серед таких заходів — створення тимчасових документально-книжкових виставок, організація тематичних літературно-мистецьких вечорів, зустрічей з діячами культури тощо.

Розповідає Василь Миколайович Шепелюк⁹: “Мої перші кроки в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України пов’язані з іменем тодішнього директора Миколи Івановича Крячка. То був період перебудовних процесів, коли наше суспільство врешті-решт прокинулося від багаторічної мовчанки і застою. На межі 80–90-х рр. минулого століття можна було вже розповідати мовою архівних документів про репресованих діячів культури, або митців-шестидесятників. Щомісяця за участю М. І. Крячка відкривалися нові виставки, влаштовувалися цікаві зустрічі з письменниками, художниками, композиторами, акторами. Відчувалося, як він з ентузіазмом сприймав те нове в літературно-мистецькому процесі, що владно стукало в двері. Це зацікавлення Миколи Івановича надихало і нас, молодих”¹⁰.

Понад 22 роки М. І. Крячок очолював ЦДАМЛМ України. “...з роками, — пише він, — я вже не жалів, що перейшов на нову роботу, запропоновану свого часу О. Г. Мітюковим і неодноразово дякував йому”¹¹. По досягненні пенсійного віку, Микола Іванович залишив посаду директора, однак продовжував плідно працювати в архіві-музеї до 2003 року і уклав, зокрема, описи фондів П. М. Біби, Г. А. Гордасевич, В. С. Стуса та інших митців з ґрунтовними передмовами та науково-довідковим апаратом.

На окреме дослідження заслуговують близько 100 друкованих праць М. І. Крячка: розвідок, статей, оглядів. У надрукованих ним матеріалах відображено творчість класиків української літератури: Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Б. Д. Грінченка¹², архітекторів В. І. та О. В. Беретті¹³, родини митців Алчевських, скульптора І. П. Кавалерідзе¹⁴, розповідається про нині несправедливо забутого П. О. Корсакова, російського літератора, першого цензора поетичних творів великого Кобзаря¹⁵. Ще одну групу становлять публікації про українських пись-

менників ХХ ст.: В. Л. Поліщука, Г. М. Косинку, Ю. І. Яновського¹⁶. Важливі відомості містять розвідка про літературну і видавничу діяльність Києво-Печерської лаври¹⁷ та статті, присвячені вченим-історикам: А. Ю. Кримському, М. П. Василенку, Н. Д. Полонській-Василенко та Д. І. Яворницькому¹⁸, представникам архівної галузі – С. Д. Пількевичу, О. Г. Мітюкову, О. З. Сендику¹⁹ та іншим.

У доробку Миколи Івановича – довідкові видання про ЦДАМЛМ України. Він – співупорядник документального збірника “З архіву П. Г. Тичини” (К., 1990), “Путівника по фондах ЦДАМЛМ України” (К., 2003, Вип. 1). Слід згадати і про доповіді та наукові повідомлення М. І. Крячка, з якими він виступав на численних конференціях, симпозиумах, літературних читаннях.

Зрозуміло, в одній статті всього не викладеш. Це лише штрихи до портрету ювіляра – талановитого організатора архівної та музейної справ, вдумливого науковця, яскравої непересічної особистості. Многі літа, Вам, Миколо Івановичу, міцного здоров'я і творчої наснаги.

¹ Савчук Марія Андріївна – старший науковий співробітник ЦДІАК України (1972–1978), зав. відділом зберігання документів ЦДАМЛМ України (1978–1999).

² З особистого архіву автора.

³ Гісцова Любов Захарівна – заст. директора (1970–1977), директор (1977–1999) ЦДІАК України, ст. науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (з 2003 р.).

⁴ З особистого архіву автора.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ *Крячок М.* Слово про архівіста, що передчасно пішов з життя // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – № 4. – С. 216.

⁸ З особистого архіву автора.

⁹ Шепелюк Василь Миколайович — ст. науковий співробітник (1987–2000), зав. відділу зберігання музейних фондів (2000–2001), відділу науково-експозиційної та фондової роботи (2001–2003), відділу інформаційних технологій (2003–2004); начальник відділу використання інформації документів (з 2004 р.).

¹⁰ З особистого архіву автора.

¹¹ *Крячок М.* Минулий швидкоплинний час: дещо із спогадів та літературних досліджень про О. Г. Мітюкова // Збірник на пошану Олександра Георгійовича Мітюкова. – К., 2007. – С. 84.

¹² Перший випуск “Гайдамаків” Тараса Шевченка: маловідомі факти, архівні джерела // Архіви України. – 2004. – № 1–2. – С. 85–92; Маловідомий автограф із публіцистики Івана Франка // Студії з архівної справи та документознавства. – 2006. – Т.14. – С. 101–104; Листи Бориса Грінченка у фондах ЦДАМЛМ УРСР // Архіви України. – 1987. – № 6. – С. 38–48.

¹³ Документи ЦДАМЛМ УРСР про діяльність архітекторів Беретті в Києві // Там само. – 1982. – № 1. – С. 70–72.

¹⁴ Документи родини Алчевських у фондах ЦДАМЛМ України // Там само. – 1996. – № 1–6. – С. 88–96; Особовий фонд І.П. Кавалерідзе у ЦДАМЛМ УРСР // Там само. – 1987. – № 2. – С. 53–55.

¹⁵ П.О. Корсаков — російський письменник, перекладач, перший цензор поетичних творів Т. Г. Шевченка // Студії з архівної справи та документознавства. – 2004. – Т. 11. – С. 258–261.

¹⁶ Фонд поета трагічної долі (до 100-річчя від дня народження Валеріана Поліщука) // Там само. – 1998. – Т. 3. – С. 119–124; Пам'ятки Григорія Косинки і Тамари Мороз-Стрілець у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України // Там само. – 1999. – Т. 4. – С. 137–141; По сторінках Нюрнберзького щоденника Юрія Яновського // Архіви України. – 1981. – № 4. – С. 35–39.

¹⁷ Кілька фактів про лаврську літературну та видавничу діяльність у “Записках українського наукового товариства в Києві” // Могиллянські читання: Щорічник. – К., 2002. – С. 115–118.

¹⁸ До біографії А. Кримського // Архіви України. – 1971. – № 1. – С. 68–69; Роль М. П. Василенка в культурно-освітній розбудові Української Держави (за документами особового фонду ЦДАМЛМ України // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 5. – С. 198–199; 3 листів Д. І. Яворницького до Н. Д. Полонської-Василенко // Архіви України. – 1993. – № 4–6. – С. 51–55.

¹⁹ Організаційна роль С. Д. Пількевича у забезпеченні державних архівів приміщеннями та розширенні їх мережі в Україні // Збірник на пошану Семена Даниловича Пількевича. – К., 1998. – С. 25–42; *Крячок М.* Минулий швидкоплинний час: дещо із спогадів та літературних досліджень про О. Г. Мітюкова // Збірник на пошану Олександра Георгійовича Мітюкова. – К., 2007. – С. 64–87; Слово про архівіста, що передчасно пішов з життя // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – № 4. – С. 216–217.

Освещены жизненный путь организатора архивного и музейного дела, автора около 100 печатных работ, – Николая Ивановича Крячко, которому в марте нынешнего года исполнилось 80 лет.

Ключевые слова: сохранение культурного наследия; развитие архивного дела; музейная экспозиция в архивном учреждении.

There is clarified the lifeline of the organizer of archival and museum work, the author of about 100 publications Mykola Ivanovych Kryachok, which in March this year will be 80 years.

Keywords: cultural heritage preservation; the development of archive work; museum exhibition in archival institutions.

В. А. КОЛОМІЄЦЬ*

**ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
“ВИВЧЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КАРТОГРАФІЧНОЇ
СПАДЩИНИ У МУЗЕЯХ УКРАЇНИ”**

Важливою подією в дослідженні картографічних колекцій музеїв стала Всеукраїнська наукова конференція **“Вивчення та збереження картографічної спадщини у музеях України”**, яка відбулася 17 грудня 2009 р. в Білоцерківському краєзнавчому музеї. Організаторами конференції стали Державний комітет архівів України, Державне науково-виробниче підприємство “Картографія”, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, управління культури і туризму Київської обласної державної адміністрації, Білоцерківський краєзнавчий музей.

У ході підготовки конференції стало очевидно, що тема картографічних досліджень досить цікава для науковців. На запрошення взяти участь у форумі відгукнулися 20 музеїв України. На адресу оргкомітету надійшли доповіді від 31 учасника, серед яких не лише музейні працівники, а й науковці. Їхні дослідження тісно пов’язані з цим специфічним джерелом інформації.

З вітальним словом до учасників конференції звернулися члени оргкомітету конференції: І. Б. Матяш, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, перший заступник Голови Державного комітету архівів України; Р. І. Сосса, доктор географічних наук, професор, директор Державного науково-виробничого підприємства “Картографія”; Л. В. Андрієвська, вчений секретар Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства; Л. М. Діденко, кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України, директор Білоцерківського краєзнавчого музею.

Центральною подією конференції став виступ І. Б. Матяш, у якому вона відзначила важливість і значимість проведення картографічної конференції в музеї обласного рівня, що свідчить про поглиблення науково-дослідної роботи музеїв та активізацію досліджень власних колекцій музейними працівниками. І. Б. Матяш звернула увагу присутніх на недостатній рівень дослідження картографічних колекцій, що зберігаються в архівах та музеях України, тому час вже створити загальний реєстр цих

* *Коломієць Валентина Анатоліївна* – заступник директора з наукової роботи Білоцерківського краєзнавчого музею.

Члени оргкомітету конференції (зліва направо): вчений секретар

Українського науково-дослідного інституту архівної справи і документознавства Л. В. Андрієвська, перший заступник Голови Державного комітету архівів України І. Б. Матяш, директор Білоцерківського краєзнавчого музею Л. М. Діденко, директор Державного науково-виробничого підприємства "Картографія" Р. І. Сосса, заступник директора з наукової роботи Білоцерківського краєзнавчого музею В. А. Коломієць

документальних джерел – невід’ємної складової Національного архівного фонду. Нині архіви України лише розпочинають роботу зі створення друкованих видань та електронних каталогів картографічних документів. І. Б. Матяш ознайомила всіх присутніх з каталогом колекції карт і планів Державного архіву Херсонської області (видання 2006 року) і запропонувала учасникам конференції підтримати ідею та розпочати роботу зі створення довідника картографічних колекцій музеїв України. Це сприятиме зближенню музейних колекцій з дослідниками.

Вагоме значення мав виступ Р. І. Сосси, який тривалий час досліджує історію картографування території України і є автором низки наукових праць та публікацій. Науковець звернув увагу на великий інформаційний потенціал картографічних творів як історико-географічних джерел, які дають змогу картографічно відтворити політичний розвиток країни упродовж тривалого часу. Примітно, що в наукових дослідженнях останніх років велику увагу приділено вивченню змісту і точності карт, динаміці територіальних змін тощо. Професор підкреслив важливість нинішньої конференції, адже в музеях зберігається значна кількість картографічних документів, невідомих науковому середовищу. Р. І. Сосса подарував музею окремі видання з історії картографування території України.

Доповідачі з різних регіонів України обговорили проблеми дослідження картографічних документів архівних та музейних колекцій України, зокрема, джерела формування картографічних колекцій му-

зеїв, їх склад і зміст, використання картографічних джерел у сучасних краєзнавчих дослідженнях, методи використання картографічних документів музеями тощо.

О. І. Ємчук, пошуковець Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, ознайомила присутніх з маловідомими картографічними, топографічними та топонімічними матеріалами з особистого архівного фонду члена-кореспондента АН УРСР С. І. Маслова, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

С. В. Абросимова, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу фондів Дніпропетровського історичного музею, проаналізувала історію формування та склад колекції Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького, яка налічує 265 карт, планів, атласів і відзначається видовою, географічною та хронологічною різноманітністю. Найдавнішою оригінальною картографічною пам'яткою в колекції є атлас Російської імперії, видрукований 1745 р. в Петербурзі, який містить 19 карт. У 2005 р. музеєм укладено каталог (є електронна версія) картографічної колекції музею, який активно використовується співробітниками музею, студентами і дослідниками.

А. О. Козакова, молодший науковий співробітник Мелітопольського краєзнавчого музею, у доповіді “Крапка на мапі: аргумент “за” і “проти”...” охарактеризувала етапи формування картографічної збірки музею, яка фактично почала створюватися в 1943 р., оскільки довоєнну колекцію було втрачено під час нацистської окупації міста. Більшу частину картографічних документів, що зберігаються у музеї, вміщують військові карти, переважно ті, якими користувалися під час визволення міста від фашистської окупації 1941–1943 рр.

А. В. Музика, старший науковий співробітник Львівського історичного музею, познайомив учасників конференції з дослідженням карт Галичини міжвоєнного періоду з фондової збірки “Архів” Львівського історичного музею. У цій збірці зберігається близько 420 карт і планів XVII–XX століть, з них – майже 80 стосуються Східної Галичини. На шести картах зображено Східну Галичину в міжвоєнний період (1921–1939), зокрема, три карти Е. Ромера, видруковані у Львові у 20–30-х роках минулого століття.

П. А. Болтанюк, старший науковий співробітник історичного музею-заповідника “Камянець-Подільський”, охарактеризував плани Кам'янець-Подільського XVIII–XIX ст. як джерело вивчення топографії міста. Одним з найдавніших планів XVIII ст., що зберігся у фондах музею, є “Карта земель міста Подольського з господарством земським” 1780 року (польською мовою).

В. В. Буличова, завідувачка відділу науково-фондової роботи Харківського історичного музею, у своїй доповіді дала загальну характеристику картографічної колекції Харківського історичного музею, яка

складається з майже 200 музейних предметів і хронологічно охоплює період XVII ст. – 90-х років XX ст. Плани м. Харкова, починаючи з реконструйованого плану Харківської фортеці XVIII ст., що відображають не тільки сталу забудову міста, а й розвиток земельно-майнових відносин у Харківській губернії.

К. В. Шляховий, старший науковий співробітник відділу історії Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, торкнувся можливості використання картографічних документів у визначенні локалізації перейменованих або зниклих населених пунктів та вивчення топоніміки краю. У топонімічних студіях Кіровоградського краєзнавчого музею широко використовуються документи Державного архіву Кіровоградської області. Також доповідач коротко проаналізував зміст музейної колекції планів землеволодінь, які склалися земськими повітовими землемірами і завірялися нотаріусами для отримання позики в банку під заставу маєтку.

О. Ю. Власов, науковий співробітник Національного заповідника “Хортиця” (м. Запоріжжя), звернув увагу на значення картосхеми О. С. Девлада “Шляхи Дніпровими порогами”, яка зберігається в науковому архіві Інституту археології Національної академії наук України, для визначення місця розташування всіх згаданих у літературі топооб’єктів Дніпровського Надпоріжжя.

С. А. Дяченко, старший науковий співробітник відділу історії Херсонського обласного краєзнавчого музею, представив дослідження “Карта Річчі Заноні 1767 як джерело для вивчення історії Кримського ханства та втраченої топоніміки Північного Причорномор’я”. Друкований варіант цієї карти (початок XX ст.) зберігається у фондах Херсонського обласного краєзнавчого музею. Карта Заноні відтворює історію краю, допомагає визначити місце розташування поселень, фортець, попередні назви річок, озер та ярів, а також дозволяє простежити міграцію народів, що проживали на території Причорномор’я.

А. А. Древецький, науковий співробітник Фастівського державного краєзнавчого музею, у доповіді “Мала історія міста-фортеці Фастова” звернув увагу учасників конференції на цінність плану французького військового інженера Г. де Боплана 1648 р. в дослідженні історії Фастова. На карті позначено місце розташування фортеці на березі р. Унави, зображено частоколи, вежі, брами, житлові райони, козацька резиденція тощо. Цей документ має важливе значення для вивчення та реконструкції зовнішнього вигляду фастівської фортеці XVII ст.

І. В. Чепурна, старший науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника “Чигирин”, проаналізувала праці науковців, які досліджували стародавні мапи, зокрема В. Кордта, М. Вавричина, Я. Шашкевича, У. Кришталевича Т. Лютої, з метою виявлення перших зображень Чигирина на мапах XVII ст. Автор довела, що вперше Чигирин позначено на мапі Великого князівства Литовського

1613 р. Миколая-Христофора Радзивіла в додатку із зображенням Борисфенового шляху. За картами королівства Польського, виконаними французьким військовим інженером Г. де Бопланом можна простежити етапи розвитку Чигирини – від укріпленого поселення на р. Тясмин до столиці козацької держави середини XVII ст.

Для розгляду на конференції надійшли також топонімічні дослідження співробітників Національного історико-культурного заповідника “Чигирин” Л. І. Харченко “Топоніми кутків та околиць Чигирини” та Л. О. Шмиголь “Топоніми старої Боровиці”, у яких автори узагальнили інформацію щодо стародавніх назв кутків та околиць міста.

Необхідності використання картографічних джерел у сучасних краєзнавчих дослідженнях було присвячено доповіді співробітників Білоцерківського краєзнавчого музею, а саме: “Схеми залізниць Російської імперії з колекції Білоцерківського краєзнавчого музею, – як джерело вивчення економічного розвитку краю в кінці XIX – на початку XX ст.” О. В. Вітвіцької; “Використання картографічних джерел у дослідженні участі 2-го Українського козацького полку в бойових діях 1812 року” Т. М. Семиди; “План містечка Біла Церква з довідника 1913 року “Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям” Є. А. Чернецького. Автори відзначили важливу роль картографічних документів у дослідженні історії Правобережної Київщини.

Учасники конференції також мали можливість ознайомитися з доповідями колег, які представили новостворені карти як результат наукової праці колективу. В. М. Павлюк, головний геолог Правобережної геологічної експедиції, уперше представив карту і каталог корисних копалин Київської області, які створені колективом Правобережної геологічної експедиції (Державне регіональне підприємство “Північгеологія”), а Н. Я. Борисова, завідувача археолого-експозиційним відділом Київського обласного археологічного музею, поділилася досвідом роботи зі створення електронного варіанта археологічних карт Київщини.

На конференції було обговорено можливості ефективного використання картографічних джерел у музейній практиці. Зокрема, В. І. Нестеренко, заступник директора з наукової роботи Черкаського обласного краєзнавчого музею та В. А. Коломієць, заступник директора з наукової роботи Білоцерківського краєзнавчого музею, у своїх доповідях проаналізували методи використання і роль картографічних документів у розкритті тематичних комплексів музейної експозиції.

З повідомленням про картографічні документи у фондах музеїв та їх використання виступили Л. О. Первічко, провідний науковий співробітник Вишгородського державного історико-культурного заповідника та В. С. Вернигора, директор Сквирського краєзнавчого музею.

У результаті обговорення, учасники конференції, зважаючи на необхідність активізації дослідження фондів колекцій, зокрема, карто-

графічних документів та введення їх у науковий обіг, ухвалили такі рекомендації:

Констатувати, що тема обговорення стала дійсно цікавою для науковців архівних та музейних установ України, а представлені теми доповідей відображають надзвичайно потужний інформаційний потенціал картографічних збірань музеїв України.

Опублікувати матеріали конференції для ознайомлення науковців з результатами роботи конференції, узагальнення інформації та популяризації музейних реліквій.

Ініціювати створення довідника картографічних документів, що зберігаються в музеях України.

Активізувати використання дослідниками картографічних документів, – як важливого джерела інформації з регіональної історії та історичного краєзнавства.

Сприяти подальшому розвитку досліджень картографічних колекцій музеїв та впровадженню інноваційних технологій при створенні загального реєстру картографічних джерел, – як важливої складової Національного архівного фонду України.

Схвалити проведення подібних конференцій, що дозволить розглядати актуальні питання вивчення та збереження національної спадщини та повніше репрезентувати загальну історію України.

Під час роботи конференції учасники та гості мали можливість ознайомитися з виставкою карт та планів Білоцерківського краєзнавчого музею. Серед документів – географічні карти країн Європи, у тому числі Німеччини, Польщі, України; адміністративно-територіальні карти Київської та Подільської губерній, Білоцерківської округи, повітів, районів тощо; топографічні карти періоду Першої та Другої світових воєн; плани міст та інших населених пунктів, їхніх частин чи землеволодінь; карти-схеми залізничних шляхів. Нижня хронологічна межа музейної збірки вміщує карти початку XIX ст. (1810 р.), а верхня – пов'язана з документами, що характеризують розвиток картографії в кінці XX – на початку XXI ст. Найбільший за розміром документ, який представлено на виставці, – “План усадебної землі местечка Белой Церкви в Киевской губернии Васильковского уезда владения помещика графа Владислава Браницакого. Составлен 1858 г.”

На завершення конференції колектив Білоцерківського краєзнавчого музею подарував учасникам яскравий фольклорний вечір “Андріївські вечорниці”. Етнографічні замальовки у виконанні співробітників музею ознайомили присутніх з історією виникнення традиційних народних зимових свят, а також з обрядовими діями, які проводяться у ці святкові дні. У залі звучали колоритні українські пісні та жарти, а запальні народні танці сприяли гарному настрою та духовному єднанню всіх присутніх.

І. М. МЯГКИЙ*

ВИСТАВКА ДОКУМЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ДО ДНЯ СОБОРНІСТІ УКРАЇНИ

22 січня 2010 року в Центральному державному кінофотофоноархіві ім. Г. С. Пшеничного з нагоди відзначення 91-ї річниці проголошення Акта Злуки відбулося відкриття виставки документів Національного архівного фонду України “До Дня Соборності України”.

Експозиція налічувала понад 40 документів періоду Української національної революції 1917–1921 рр. з фондів провідних архівів України: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Центрального державного кінофотофоноархіву ім. Г. С. Пшеничного. Різноманітні за характером архівні документи красномовно свідчили про складний як за формами, так і за динамікою процес українського державотворення. Загалом же матеріали експозиції охоплювали політичні події в Україні та за її межами у часовому проміжку від падіння самодержавства в Російській імперії до проголошення 22 січня 1919 р. Універсалу Директорії про Акт злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки.

Документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України висвітлили національні та державотворчі тенденції Української національної революції. Йдеться насамперед про створення і діяльність першого національного парламенту – Центральної Ради та першого уряду – Генерального Секретаріату, проголошення самостійної і незалежної Української Народної Республіки (IV Універсал Центральної Ради), боротьбу молодого держави України за вихід на міжнародну арену (телеграма української мирної делегації в Бресті, яка була надіслана Центральній Раді та всьому українському народові про підписання мирної угоди з країнами Троїстого союзу). Ці тематичні підрозділи наповнені відповідними документами 1917–1919 рр. Найважливіші серед них – Універсали Центральної Ради, Закони Української Народної Республіки (Закон про утворення народної міліції, тимчасовий Земельний закон), постанови та звернення українського уряду та з’їздів громадських установ (Постанова I та Генерального Секретаріату), дипломатичні документи (копія протоколу таємної угоди УНР з Австро-Угорщиною про утворення з Галичини та Буковини окремого коронного краю у складі Австро-Угорської імперії), особисті документи членів уряду (посвідчення члена Генерального Секретаріату Симона

* *Мягкий Ігор Миколайович* – провідний спеціаліст Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Мітинг на Софійській площі з нагоди проголошення Акта злуки ЗУНР і УНР.
Київ, 22 січня 1919 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. об. 0-183079

Представники Директорії вітають делегацію ЗУНР перед проголошенням
Акту злуки ЗУНР і УНР. Зліва направо: Л.Бачинський, С.Петлюра, В. Винниченко.
Київ, 22 січня 1919 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. об. 2-153971

Петлюри), листування видатних державних і політичних діячів та інформаційні повідомлення преси того часу.

Про прагнення українських земель до об'єднання в єдину соборну незалежну державу свідчать, зокрема, Звернення Президії Національної Ради і Ради Державних Секретарів ЗУНР до Директорії УНР про затвердження договору про злуку, Ухвала Української Національної Ради про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою, Універсал Директорії про злуку Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки ("Акт про злуку"), інформація Українського телеграфного агентства у газеті "Республіка" про святкування на Софійському майдані у Києві проголошення Акта злуки 22 січня 1919 р.

Фотодокументи Центрального державного кінофотофоноархіву ім. Г. С. Пшеничного щодо проголошення Акта злуки представлені насамперед знімками державних і політичних діячів періоду українських національно-визвольних змагань, знімками, що зафіксували окремі моменти боротьби за нашу незалежність. Особливий інтерес викликають, зокрема, фото: "Представники Директорії вітають делегацію ЗУНР перед проголошенням Акта злуки УНР і ЗУНР. Серед присутніх С. Петлюра, В. Винниченко, Л. Бачинський, Київ, 22 січня 1919 р.", "Мітинг на Софійському майдані з нагоди проголошення Акта злуки за присутності президента ЗУНР Є. Петрушевича та керівників центральних державних установ УНР, Київ, 22 січня 1919 р."

Ю. А. ПРИЛЕПШЕВА*

**МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ
КРУГЛОГО СТОЛУ АРХІВІВ (СІТРА)
“АРХІВІСТ ХХІ СТОЛІТТЯ:
НОВІ СТРАТЕГІЇ ОСВІТИ ТА НАВЧАННЯ”**

16–21 листопада 2009 року в м. Сан-Джуліан (Мальта) відбулася чергова Міжнародна конференція Круглого столу архівів (СІТРА) “Архівіст ХХІ століття: нові стратегії освіти та навчання”. Організатором конференції виступив Національний архів Мальти, директор якого Чарльз Фарругія, звернувся з вітальним словом на церемонії відкриття міжнародного форуму архівів. Участь у ньому взяли 240 представників державних архівних служб, архівних товариств та інших архівних установ, членів Міжнародної ради архівів, з 90 країн світу.

Міжнародна конференція Круглого столу архівів є щорічною професійною зустріччю делегацій на щорічних загальних зборах Міжнародної ради архівів (МРА). Мета СІТРА – служити форумом для міжнародного обговорення стратегічних проблем і питань, що становлять головний професійний інтерес.

На Щорічних загальних зборах визначається стратегія діяльності МРА й вирішуються питання управління і діяльності організації. На цих зборах встановлюється шкала членських внесків і приймається рішення щодо її застосування, затверджується звіт Президента МРА про діяльність організації і вирішуються будь-які проблеми, пов’язані з цим питанням, затверджується бюджет МРА та, у разі потреби, вносяться зміни до статуту Міжнародної ради архівів.

Державний комітет архівів України, як член категорії “А” Міжнародної ради архівів має два голоси на Щорічних загальних зборах.

2009 року Організаційний комітет з проведення Міжнародної конференції “Круглого столу архівів” (СІТРА) запропонував для обговорення такі питання: документознавці та архівісти – сучасні вимоги до професій; адаптування управління документною інформацією до глобалізації суспільства; професіоналізм в архівній галузі; шляхи подолання природних катастроф; технічні інновації та зростання попиту на архівну інформацію; розбудова співробітництва в архівній сфері та у сфері документознавства – стратегічна мета Міжнародної ради архівів до 2018 року, інші питання.

* *Прилепішева Юлія Анатоліївна* – кандидат історичних наук, начальник управління інформації та міжнародного співробітництва Держкомархіву.

Делегація українських архівістів у складі Голови Державного комітету О. П. Гінзбург, першого заступника Голови Державного комітету І. Б. Матяш, директора Центрального державного історичного архіву України, м. Львів Д. І. Пельц та Держархіву Івано-Франківської області К. П. Мицан, взяла участь у пленарних засіданнях та у роботі дискусійних груп, також у Щорічних загальних зборах Міжнародної ради архівів.

Під час робочих засідань наша делегація розповсюдила підготовлений УНДІАСД двомовний українсько-англійський довідково-інформаційний буклет “Архівна освіта в Україні”.

У привітанні Міністра освіти, культури, молоді та спорту Мальти Крістіни Долорес відзначалося, що на архіви покладено подвійну функцію – збереження документальної спадщини світу та адміністрування, управління документаційними процесами.

Віце-президент СІТРА Нолда Ромер-Кенепа зазначила, що сьогодні архівіст має бути професійно підготовленим для впровадження новітніх технологій, розвиток яких є бурхливим і стрімким. Документи, які раніше існували лише на паперовій основі трансформуються у цифрові, практично повсюдно впроваджується електронний документообіг. Архівіст ХХІ століття повинен мати відповідну освіту і навички, що дасть можливість зберегти світову документальну пам'ять, зробити її доступною для майбутніх поколінь. Не має лишитися поза увагою архівістів і збереження усної історії, усної народної творчості та традицій. Ця думка знайшла своє відображення у резолюції СІТРА, в якій визначено основні напрямки міжнародного архівного співробітництва з організації підвищення кваліфікації архівістів та перегляду вимог до професійної освіти: стажування та обмін досвідом, широкий доступ до он-лайнних архівних ресурсів, розроблення програм навчання та стажування архівістів, організація спільних досліджень з впровадження новітніх технологій в архівну сферу. Кадрові служби архівних установ мають звернути увагу на підвищення кваліфікації архівістів, обов'язкове оволодіння навичками роботи з електронними документами, їх збереження, облік та використання. Значну допомогу у вирішенні цього питання може надати організація дистанційного навчання, що відкриває нові можливості для архівістів, які отримали традиційну архівну освіту. Все це передбачає постійну зміну та удосконалення навчальних планів. Крім того, архіви мають тісно співпрацювати з вищими навчальними закладами та пропонувати їм свої розробки.

Програма конференції була насиченою – на чотирьох пленарних засіданнях та дванадцяти сесіях виступило 45 доповідачів. Основні доповіді на Міжнародній конференції Круглого столу архівів виголосили Маргарет Тернер “Товариство архівістів та акредитації навчальних програм”, Маріелла Гуерсіо “Інновації у навчальних планах з органі-

зації зберігання електронних документів: порівняльний аналіз”, Андре Порто Анкона Лопес “Розвиток архівної професійної освіти в Бразилії”, Лучіана Дюранті “Можливість підготовки екстремального архівіста” (мається на увазі оволодіння знаннями з усіх напрямків архівознавства та документознавства, включаючи новітні технології), Чарльз Фарругіа “Архівна освіта на Мальті”, Сара Вікем “Наставництво – передумова появи мислячих професіоналів”, Труді Петерсон “Індивідуальна сертифікація: забезпечення професійного росту”, Метью Гетт “Агентство інформаційних технологій Мальти”. Усі виступи об’єднував розгляд та аналіз особливостей архівної освіти в різних країнах світу та пошук спільних, однакових для всіх програм професійної підготовки висококваліфікованих архівістів. Виступаючи не лишили поза увагою і питання створення та функціонування електронних архівів, відповідність навчальних програм з архівознавства та документознавства вимогам сьогодення, зокрема можливість оволодіння слухачами у процесі навчання повним комплексом знань, який би дав змогу їм бути готовими до роботи з електронними архівами та до викликів інформаційного суспільства.

Підсумовуючи роботу конференції, Президент Міжнародної ради архівів Ян Вілсон зазначив, що Мальта – маленька країна, і її Національному архіву необхідно було мати багато сміливості та рішучості, щоб запросити своїх колег з усього світу. Внесок директора архіву Чарльза Фарругіа, підтримка з боку Міністра Крістіни Долорес та уряду Мальти сприяли тому, що CITRA 2009 року стала найбільш пам’ятною конференцією за останні роки.

Наприкінці роботи конференції учасникам міжнародного архівного форуму було представлено для ознайомлення документ під назвою: “МРА: Стратегія розвитку на 2008–2018 роки”. Додатком до нього мають стати дворічні бізнес-плани, на підставі яких працюватимуть відділення, секції, робочі групи та Секретаріат МРА для досягнення головної мети стратегічного розвитку світової архівної спільноти. Стратегія розвитку передбачає:

- активний захист перед світовою громадськістю архівної справи, спрямований на забезпечення збереження документів;
- надання допомоги архівістам та документознавцям з оволодіння новітніми технологіями, їх впровадження та використання;
- пошук нових видів допомоги;
- підтримка мережі МРА, її багатонаціональності;
- прозорість діяльності МРА та зміцнення контактів між її членами за допомогою веб-технологій та професійних програм;
- пошук нових джерел фінансування, грантів та субсидій для розроблення стандартів, методик та інших програм.

Учасники конференції також ознайомилися з проектом “Універсальної декларації архівів”, яку відповідно до пропозицій представни-

ків архівних служб Англії та Франції вирішено доопрацювати таким чином, щоб вона могла набути статусу юридичного документу.

Наступна Міжнародна конференція Круглого столу архівів (CITRA) проходитиме 13–19 вересня 2010 року в м. Осло (Норвегія). Організатором конференції виступить Національний архів Норвегії. Програма конференції буде побудована таким чином, щоб продовжити тематику електронного архівування. Питання, що розглядатимуть учасники стосуватимуться міжнародних досліджень із забезпечення постійного зберігання аутентичних документів в електронному форматі.

Р. Я. ПИРІГ*

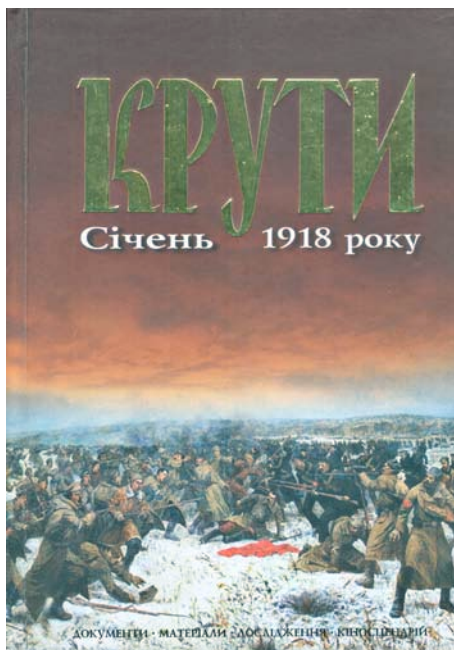
**ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ВИДАННЯ
“КРУТИ. СІЧЕНЬ 1918 РОКУ” –
ДАНИНА ШАНИ ЛИЦАРЯМ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

Крути. Січень 1918 року : док., матеріали, дослідж., кіносценарій / Іст.-культурол. т-во “Герої Крут”; упоряд. Я. Гаврилюк. – К. : Вид. центр “Промсвіта”, 2008. – 840 с.: іл.

Прикметною рисою доби національної незалежності України є потужний процес регенерації історичної пам'яті. Тривале замовчування багатьох явищ, подій і постатей нашого складного минулого породило іманентну потребу суспільства ліквідувати “білі плями” історії, дізнатися правду, вшанувати борців за волю українського народу.

Вже понад дев'ять десятиліть одна з сторінок боротьби українців проти більшовицької експансії у січні 1918 р. – бій під Крутами, – є символом героїзму і самопожертви української молоді у боротьбі за державну незалежність. Прикро, але у тогочасних складних і динамічних умовах владний провід УНР не зміг повністю віддати належне звитязі захисників Києва від більшовицької навали. Поразка визвольних змагань залишила чимало нез'ясованих питань навколо крутянської трагедії: від персонального складу загиблих до відповідальності політичного і військового керівництва.

Треба віддати належне зусиллям кількох поколінь української еміграції, які взяли на себе відповідальну місію підтримання пам'яті про героїв Крут. Було зібрано і оприлюднено значний масив споминів безпосередніх учасників бою, політиків і військових, публіцистичні матеріали, художні твори. Однак дефіцит автентичної джерельної бази та надмірна політизація не сприяли встановленню правдивої картини, а тому вели до міфологізації тих подій.

* Пиріг Руслан Якович – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, завідувач відділу історії української революції (1917–1921 рр.) Інституту історії України НАН України.

У роки незалежності України зроблено справжній прорив у вивченні цієї сторінки історії Української революції. Однією з перших праць стала книга світлої пам'яті Івана Ільєнка "Герої Крут" (1995 р.). До висвітлення цієї важливої події долучилися фахові історики С. Білокінь, О. Божко, О. Бойко, С. Кіт, В. Солдатенко та інші.

Порушення цієї історичної теми на державному рівні, системні заходи з відзначення пам'яті захисників Вітчизни дали новий поштовх посиленню суспільної уваги до січневих подій 1918 р. Подвиг героїв Крут став національним символом.

За цих умов ще рельєфніше постає потреба з'ясування історичного контексту світанкової доби української незалежності, під час якої здійснили свій подвиг перші захисники Української Народної Республіки, висвітлення реальних обставин і конкретних дійових осіб. Це імператив історичної правди і справедливості. До цього має спонукати і моральний обов'язок нащадків віддати шану пам'яті доблесних лицарів незалежності.

У низці державних заходів до 90-річчя героїв Крут, одним з найпомітніших став вихід фундаментального видання "Крути: Січень 1918 року. Документи, матеріали, дослідження, кіносценарій" – К., Видавничий центр "Просвіта", 2008, упорядкованого головою ради Історично-культурологічного товариства "Герої Крут" Ярославом Гаврилюком. Поза сумнівом, це – наймасштабніший видавничий проект, присвячений крутянській трагедії (840 с.). Насамперед, його вирізняє синтетичний характер. Тут подано документи, спогади, хроніку, наукові дослідження, художні твори, фотоматеріали тощо.

Археографічний сегмент книги наповнюють півтори сотні документів, хронологічні межі яких охоплюють період від листопада 1917 до вересня 1918 рр. Це дозволяє розглядати події під Крутами в досить широкому історичному контексті. Найбільш інформативними є матеріали про формування студентського куреня, перебіг бойових дій, громадську реакцію на загибель юнаків, а також вшанування їх пам'яті. Опис цих документів свідчить, що евристичний потенціал пошуку оригінальних історичних джерел з цієї теми вже майже вичерпано. Слід погодитися з авторитетною думкою голови редакційної колегії видання С. Білоконя: "Навряд чи можна назвати інший епізод новітньої української історії, так слабо задокументований, як бій під Крутами".

Велику частину книги займають тематичні публікації. Вони репрезентують дев'ять десятиліть рефлексій на події під Крутами українських державних, політичних, військових діячів, літераторів, науковців: В. Винниченка, Д. Дорошенка, Б. Мартоса, О. Удовиченка, П. Шандрука, Є. Маланюка, У. Самчука, П. Мірчука, П. Феденка та інших. Великий обсяг цих матеріалів змусив упорядника подати їх у певній послідовності, виділивши три великих відрізки часу. Хоч вона

й не відзначається достатньою вмотивованістю, все ж служить кращій структуризації книги.

Всі матеріали об'єднано загальним знаменником, оскільки віддають данину шани полеглим за Вітчизну. Однак саме у цих публікаціях простежуються поступове складання легенди, у центрі якої стають лише студенти та гімназисти, символічне порівняння зі спартанцями породжує цифру загиблих у три сотні, участь інших вояків розмито і фактично виходить за контекст важких боїв на підступах до Києва.

Упорядник вчинив цілком логічно, коли подав в окремому розділі новітні дослідження теми. Намагання їх авторів осмислити цей подвиг з позицій сучасних досягнень української історіографії та нового джерельного потенціалу дозволило більш точно передати динаміку подій, персоніфікувати склад учасників бойових операцій, уточнити кількість загиблих вояків студентського куреня, зняти певні елементи міфологічності.

Особливої уваги заслуговують вміщені у виданні фотоматеріали, які органічно поєднують дві епохи – добу Української революції і наше сьогодення, демонструючи духовну спадкоємність поколінь. Вони доносять до сучасного читача світлі образи Героїв Крут і вшанування їх пам'яті нащадками. До канви книги органічно вплітаються й художні твори: поезія, музика і, навіть, кіносценарій.

Відзначаючи незаперечні заслуги і копітку працю упорядника цього фундаментального видання, слід відзначити, що ним, редакційною радою та науковими консультантами було зроблено далеко не все для підвищення інформаційних можливостей книги. На превеликий жаль, вона не має науково-довідкового апарату. Зокрема, не складено іменний покажчик, що позбавляє читача можливості персоналістичної орієнтації. Відсутність наукових коментарів та приміток дуже збіднює документальний блок видання. Не зовсім коректним є публікація документів, без посилань на попереднє, інколи неодноразове їх оприлюднення.

Загалом видання “Крути. Січень 1918 року” є суттєвим комплексним внеском у подальше опрацювання цієї складної і болісної теми. Книга своїм документальним, мемуарним, публіцистичним, фотографічним матеріалом стане у нагоді широкому колу української громадськості – науковцям, педагогам, краєзнавцям, студентській і учнівській молоді.

О. В. КОСЕНКО*

ПУБЛІКАЦІЯ ЛИСТІВ ЄВГЕНА ДЕСЛАВА З КАНАДСЬКИХ АРХІВІВ

Листування Євгена Деслава / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд., вступна стаття й коментар о. Юрія Мицика. – К., 2009. – 358 с. – (Серія “Джерела з історії української еміграції”).

В умовах утвердження незалежності України та демократизації суспільства виникла гостра потреба в різноманітній джерельній інформації про персоналії зарубіжної україніки. Найбільш інформаційно-насиченими з погляду персоналістики є епістолярні джерела, основна частина яких зберігається в закордонних архівосховищах і довгий час залишалася недоступною для дослідників.

Інформаційно багате листування залишив своїм нащадкам видатний український кінорежисер Євген Деслав (справжнє прізвище – Слабченко) (1898–1966 рр). Важливість введення до наукового

обігу його епістолярної спадщини, яка була виявлена о. Юрієм Мициком у канадських архівних установах, зумовлюється низкою чинників. *По-перше*, комплекс документів українського походження, що зберігається в державних і громадських установах Канади є невід’ємною складовою сукупної архівної спадщини українського народу, його історичної пам’яті¹. *По-друге*, неухильним зростанням ролі “людського фактора”, що є знаковою рисою як суспільного життя, так і розвитку української науки. У зв’язку з цим посилюється необхідність вивчення життєвого та творчого шляху окремих особистостей, їх спадщини. Найбільший пласт відомостей про них містять джерела особового походження, до яких відносяться епістолярії. Вони віддзеркалюють життєвий і творчий шлях не лише самого автора, але й тих осіб з якими він спілкувався,

* Косенко Олена Володимирівна – кандидат історичних наук, головний науковий співробітник відділу використання інформації Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

мав професійні, сімейні та дружні відносини. Таким чином, листи є носіями різнобічної та унікальної інформації, яка сприяє осмисленню широкого кола актуальних питань. *По-третє*, оприлюднення архівної спадщини малодосліджених діячів української діаспори в українській та зарубіжній історіографії, створення умов для їх всебічного використання є одним з пріоритетних завдань не тільки архівістів-практиків, але й всіх науковців. *По-четверте*, в сучасних умовах традиційне листування приватного характеру згортається, йому на зміну прийшли листи на електронних носіях, які в більшості випадків з технічних причин не зберігаються.

Принагідно зазначимо, що українська історична наука має давню традицію дослідження листів та залучення їх інформації до історіописання. Епістолярні джерела використовувались в козацьких літописах, в “Історії Русів”, в історичних дослідженнях М. О. Максимовича, В. Б. Антоновича, М. С. Грушевського та інших. З другої половини XIX ст. в Україні започаткована практика оприлюднення листів окремими збірками. Сьогодні листування, як унікальне історичне джерело, активно почало використовуватись у наукових студіях, входить у практику їх корпусна публікація, що в цілому сприяє донесенню раніше недослідженого джерельно-інформаційного потенціалу до широкого загалу. Велику і плідну роботу у цьому напрямі проводить Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Національний університет “Києво-Могилянська академія” та ін.

Професор Юрій Мицик систематично виявляє, опрацьовує та публікує документи зарубіжної україніки, що зберігаються в канадських архівних установах. В результаті наукових стажувань у Канаді, дослідник час від часу оприлюднює знайдену ним документну інформацію у вигляді окремих збірників та документальних видань². У започаткованій Ю. Мициком серії “Джерела з історії української еміграції” вийшов і випуск: “Листування Євгена Деслава”. Слід відзначити, що Ю. Мицик звертається до вивчення та оприлюднення документальної спадщини визначного українського літератора та кінорежисера не вперше³. Її наукова цінність полягає в тому, що вона не лише проливає світло на громадсько-політичне, церковне й культурне життя української еміграції, але й є важливим джерелом з історії українсько-французьких та українсько-швейцарських зв’язків.

Рецензований збірник складається із вступної частини, чотирьох основних розділів, які супроводжуються необхідними коментарями. Загальна кількість опублікованих матеріалів становить 242 документи.

Окремо хочеться відзначити ґрунтовне археографічне опрацювання упорядником опублікованих листів. У вступі подано стислий нарис

біографії Є. Деслава та постаті його адресата Є. Бачинського (1885–1978 рр.) –архієпископа УАПЦ, визначного українського церковного та громадського діяча на еміграції, який прожив у Франції та Швейцарії 70 років (з 1908 по 1978 рр.), брав активну участь у громадсько-політичному, церковному та культурному житті, очолював Український Червоний Хрест. Також Ю. Мищик відмітив, що ним подається публікація практично всіх документів, які зберігаються в архіві архієпископа Є. Бачинського, що за межами публікації залишились тільки тексти оповідань. До того ж автор подає відомості про стан збереженості виявлених документів.

Основу збірника (перший та третій розділи) склало листування, яке він протягом тривалого часу вів з Євгеном Бачинським. Хронологічні межі опублікованих матеріалів охоплюють період з 1941 р. по 1965 р. і нараховують 201 документ. Вони висвітлюють творчі плани кінорежисера та їх подальшу реалізацію, його діяльність як історика української дипломатії, мемуариста, бібліофіла, колекціонера живописних творів, громадського діяча. Це свідчить про те, що опубліковані листи сприятимуть заповненню “білих плям” в дослідженні творчості видатного діяча українського кіно та проливають світло на невідомі сторінки його життєвого шляху.

Другий розділ книги – “Замітки, статті та інші твори Є. Деслава” складається з 20 документів. У збірнику також вміщено інші матеріали архієпископа Євгена (7 документів), які складають четвертий розділ книги.

Однак, попри високу оцінку, на яку, з нашої точки зору, заслуговує рецензоване видання, воно не позбавлене і деяких недоліків, що стосуються передусім оформлення. Зокрема, у книжці мав би бути іменний та предметний покажчики. Це набагато полегшило б роботу дослідників. Також не зовсім зрозумілою залишається й сама назва збірника, тому що окрім листування в збірнику опубліковані замітки, статті та інші твори Є. Деслава та архієпископа Є. Бачинського.

Нарешті, виникають не зовсім традиційні для рецензента запитання: якій власне країні повинна належати спадщина Євгена Деслава і чи будуть вони повернуті в Україну? Сподіваємося, що найближчим часом вони будуть вирішуватися і документальна спадщина кінорежисера “збагатить” Центральний державний архів зарубіжної україніки. Акт про передачу зазначених документів став би ще одним свідченням дружніх взаємин між Україною та Канадою.

¹ Див: *Матяш І. Б.* Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст / І. Б. Матяш; Держкомархів України, УНДІАСД, НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Канад. ін-т укр. студій при Альберт. ун-ті. – К. : Горобець. – 152 с.: іл. ; *Папакін Г. В.*

Колекція мікрофільмів з Національного архіву Канади / Г. В. Папакін // Архіви України. – 1995. – № 4–6. – С. 92–96.

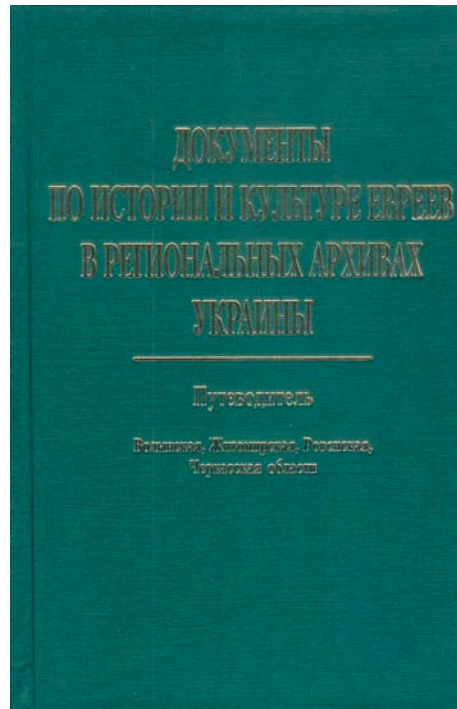
² Див: *Мицик Ю.* З архівної спадщини митрополита Іларіона (Огієнка) / Ю. Мицик // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. 3: Джерелознавчі дисципліни. – С. 41–62.

³ Див: *Мицик Ю.* З кореспонденції кінорежисера Євгена Деслава / Ю. Мицик // Пам'ятки. Археографічний щорічник. – К., 2008. – Т.9. – С. 126–168; *Він же.* Пошуки архіву Євгена Деслава / Ю. Мицик // Слово Просвіти. – 29.01. – 4.02.2009 р. – № 4 (485). – С. 12; *Він же.* “Мазепіана” у творчості кінорежисера Євгена Деслава / Ю. Мицик // Іван Мазепа та його доба. Історія, культура, національна пам'ять. – К., 2008. – С. 440–449; *Він же.* З архівної спадщини Євгена Деслава / Ю. Мицик // Кінотеатр. – 2009. – № 2 (82). – С. 35–38.

А. В. МОРОЗОВА*

НОВИЙ ПУТІВНИК З ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ ЄВРЕЇВ

Документы по истории и культуре евреев в региональных архивах Украины : путеводитель / Рос. гос. гуманитар. ун-т и др. ; науч. ред.-сост. Е. И. Меламед. – К. : Феникс, 2009. – [Т. 1]: Волынская, Житомирская, Ровенская, Черкасская области. – 472 с.

Дослідження етнічної історії стало одним з пріоритетних напрямів розвитку історичної нації у світлі реалізації державної програми щодо відродження національних меншин України. Тому вихід у світ першого тому путівника “Документы по истории и культуре евреев в региональных архивах Украины” – подія небуденна. Вона стала відповіддю фахівців на гостру потребу в забезпеченні подальшого освоєння актуальної, масштабної та порівняно неопрацьованої теми історії національних меншин на теренах України.

Відомості, зібрані в цьому виданні, покликані насамперед розкрити регіональний потенціал

джерельної бази з дослідженого питання і тим самим суттєво прискорити процес опрацювання теми в цілому.

Рецензоване видання продовжує серію міжархівних довідників, присвячених документальним джерелам з історії та культури євреїв в архівосховищах України¹.

На нашу думку, досить вдалим є об’єднання в першому томі путівника архівних і музейних установ Волинської, Житомирської, Рівненської та Черкаської областей, які раніше входили до складу Волинської та Київської губерній.

* Морозова Анна Валеріївна – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Державного архіву Чернігівської області.

Велике значення мають вміщені у довіднику відомості про джерела з історії та культури євреїв, що зберігаються в музейних установах цих областей. Адже, якщо хоча б загальне уявлення про склад та зміст архівних документів можна почерпнути з путівників, анотованих реєстрів описів фондів, то інформація про склад документальної джерельної бази музейних установ для більшості дослідників залишалася до цього часу невідомою.

Архівосховища систематизовано в путівнику за абеткою, а фонди – за історико-хронологічним принципом. Тому досить легко виділити документи з історії та культури євреїв на теренах цих областей за часів Речі Посполитої, Російської імперії, Польської Республіки, СРСР та України.

Територія сучасних Волинської, Житомирської, Рівненської та Черкаської областей входила до так званої смуги осілості – місцевості, у межах якої, відповідно до законодавства Російської імперії, дозволялося мешкати євреям. Простежити та проаналізувати темпи приросту єврейського населення, його відсоткове відношення до загальної кількості населення, розподіл за соціальним і майновим станами дослідникам допоможуть документи фондів релігійних установ, міських дум і управ, казенних палат, губернських та повітових казначейств тощо.

В архівних фондах Волинського губернського правління, Волинського цивільного губернатора, губернського та повітових казначейств, органах земського, міського та станового самоврядування відклалося багато цікавих документів, які зможуть розкрити питання внеску єврейського народу в розвиток економіки цих регіонів. Також багато документів з оподаткування відклалося у фондах Волинського губернського правління, казенної палати, казначейств, податкових органів.

Непропорційна перевага участі євреїв у невиробничій сфері тягнула за собою цілу низку проблем соціально-політичного змісту, насамперед, живила підґрунтя міжетнічних конфліктів. Між єврейським і українським народом відкритої конфронтації не існувало. Проте антисемітизм все ж таки мав розповсюдження серед певної частини українського населення. Документи про погроми 1881 та 1905 рр. зберігаються у фондах судових органів і органів поліції, слідчих тощо.

Матеріали з усіх питань проходження військової служби євреями накопичилися у військово-адміністративних фондах. Велика кількість фондів стосується питань отримання єврейським населенням регіону освіти як в національних, так і в загальних навчальних закладах; відкриття, будівництва та ремонту синагог, молитовних шкіл та будинків.

Процеси зміни настроїв єврейства після Лютневої та Жовтневої революцій 1917 р., радикалізації єврейських соціалістичних партій, їхнього розпаду та вступу більшості їх членів до комуністичної партії знайшли відображення у документах фондів комітетів КП(б)У. Доку-

менти фондів місцевих органів влади та управління, органів соціального забезпечення, сільськогосподарських підприємств, органів та закладів культури і народної освіти тощо висвітлюють процес розвитку єврейської науки та культури у післяреволюційний період, створення національно-територіальних одиниць, єврейських колгоспів, національних установ культури та навчальних закладів до середини 1930-х рр. У той же час описані документи дадуть змогу вивчити та узагальнити процеси поступової заборони давньоєврейської мови, закриття синагог, єврейських громад, приватних шкіл та гімназій. Одночасно анотації документів дають змогу порівняти ці процеси з тим, що відбувалося на території Волинської губернії, яка за Ризьким мирним договором 1921 р. відійшла до Польщі, де незважаючи на окремі обмеження, єврейські громади міцніли та розвивалися.

Досить повно, на наш погляд, подано матеріали періоду Холокосту, а також життя єврейського населення у повоєнний період, коли будь-які прояви навіть релігійної активності переслідувалися місцевою владою.

Відзначимо передмову, підготовлену науковим редактором-упорядником путівника Є. Й. Меламедом, яка являє собою короткий огляд історії єврейського населення цього регіону; добре продуманий та досить потужний науково-довідковий апарат, що містить не лише географічний та іменний покажчики, списки скорочень і абревіатур, але й покажчик єврейських організацій, установ і засобів періодичних видань, списки архівних фондів за кожною архівною або музейною установою окремо.

Робота, проведена науковцями та архівістами при підготовці цього видання, заслуговує на високу оцінку. Ознайомлення з цим виданням підтверджує високий науковий і інформаційний рівень путівника. Сподіваємося, що згодом з'являться також путівники за іншими регіональними архівами України.

Р. М. ШУСТ, А. М. КОЗИЦЬКИЙ*

КНИГА СПОГАДІВ ПРО ОРЕСТА МАЦЮКА

Нескінченна подорож: Книга пам'яті Ореста Мацюка / уклад.: Г. Сварник, І. Сварник, Б. Якимович; редкол.: Б. Якимович, Д. Пельц (співголови), Г. Сварник та ін. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 372 с.: іл., портр.

Ще донедавна бібліографія праць, присвячених життю та творчості львівського історика-архівіста, джерелознавця, краєзнавця, багатолітнього директора Центрального державного історичного архіву України у Львові Ореста Ярославовича Мацюка (1932–1999), була порівняно скромною¹. Чи не поодиноким комплексним дослідженням життя та наукової спадщини О. Мацюка залишалася робота молоді львівської дослідниці Світлани Шпак², яка, продовжуючи працювати над цією темою, готує монографію про вченого. Зважаючи на це, можна лише

привітати вихід у світ збірника наукових праць та спогадів, присвячених пам'яті визначного українського вченого. Видання, яке вийшло друком у Видавничому центрі Львівського національного університету імені Івана Франка, було підготоване завдяки спільній праці науковців Українського національного комітету істориків, Центрального державного історичного архіву України у Львові та Наукової бібліотеки ЛНУ імені Івана Франка. На превеликий жаль, через певні причини об'єктивного та суб'єктивного характеру, видання тривалий час пролежало у рукописі, зважаючи на що частина із авторів цього тому відійшла так й не дочекавшись появи книги друком.

Книга вміщує шістнадцять дослідницьких статей різної наукової тематики та двадцять шість спогадів, які присвячені постаті вченого.

* Шуст Роман Мар'янович – кандидат історичних наук, завідувач кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені І. Франка.

Козицький Андрій Михайлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Львівського національного університету імені І. Франка.

Крім цього, у виданні опубліковано текст зовнішнього відгуку на доповідь про друковані праці О. Мацюка “Історія паперу в Україні та його філіграні. (Джерелознавче дослідження)”, подану 1995 р. на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, а також бібліографію прижиттєвих праць дослідника. Статті та спогади у виданні надруковано українською, польською та литовською мовами (литовський текст супроводжує анотація українською). Видання проілюстроване фотографіями, копіями архівних документів, прорисами та рисунками.

Збірник відкривають кілька коротких, однак предметних та інформативних статей, які присвячені науковій діяльності О. Мацюка. Загальний біографічний нарис про вченого та основні напрямки його дослідницької праці підготував Іван Сварник (С. 7–25). Ярослав Дашкевич проаналізував роботи науковця в галузі історії паперу та філігранології (С. 26–33). Ярослав Ісаєвич розглянув науковий внесок О. Мацюка в розвиток українського джерелознавства (С. 34–38), а Яким Запаско – найважливіші праці дослідника з історії українського друкарства (С. 52–54).

Показну частину вміщених у виданні матеріалів становлять спогади про О. Мацюка. Їх можна умовно розділити на кілька груп. Насамперед, це спогади українських архівістів, яким довелося спільно працювати із ученим на різних етапах його професійної діяльності. Такі матеріали подали Андрій Содомора, Марія Вавричин, Уляна Єдлінська, Любов Гісцова, Іван Бутич, Володимир Ляхоцький. Крім цього, видання містить спогади й інших українських науковців та аматорів пам’яток старовини, які були знайомі із ученим. Особливо варто відзначити спогади Григорія Дем’яна, який подав не лише низку цікавих фактів із творчої біографії О. Мацюка, але й проілюстрував їх неопублікованими раніше документами із особистого архіву (С. 219–238). Не менш цікавими є спогади Володимира Вуйцика, що містять щоденник подорожі човнами Дністром, яку під керівництвом О. Мацюка здійснили в липні 1978 р. члени Львівської обласної організації Товариства охорони пам’яток історії та культури (С. 296–303).

Наступна група – спогади закордонних дослідників, зокрема, Фелікса Кірика (Краків, Польща), Здіслава Конечного (Перемишль, Польща), Болеслава Воцинського (Варшава, Польща), Алдони Васіляускенє (Шауляй, Литва). Низку важливих штрихів до портрету О. Мацюка як людини та громадянина додають спогади його друзів та приятелів: Зіновія Кадюка, Семена Табачнікова, Володимира Бадяка, Романа Бучка, Романа Коритка, Андрія Дороша, Степана Костюка, Євгена Наконечного, а також членів родини – дружини Надії, сина Романа та доньки Наталі.

Крім статей та спогадів, присвячених О. Мацюкові, у книзі вміщено низку наукових досліджень, які безпосередньо не стосуються життя та творчості вченого, однак тематично пов’язані зі сферою його до-

слідницьких зацікавлень. Зокрема, розвиток галицьких папірень кінця XVIII – першої половини XIX ст. розглянув Феодосій Стеблій (С. 39–46), окремі аспекти з історії книги та друкарства у Львові – Едвард Ружицький (С. 55–61) та Ігор Мицько (С. 62–74), декоративні елементи в пам'ятках оборонного будівництва Західної України – Микола Козурак (С. 186–189). Польські дослідники Казимеж Карольчак та Юзеф Домбровський опублікували праці, що стосуються відповідно джерелознавчого значення нотаріальних та іпотечних актів (С. 75–85) та історії паперу (С. 93–123). Крім цього у книзі вміщено декілька біографічних нарисів та матеріалів краєзнавчого характеру.

Своєрідним додатком до книги є бібліографія опублікованих праць О. Мацюка, яку на підставі особистих записів ученого підготував до друку І. Сварник (С. 356–368). Бібліографічний список, який обіймає 236 позицій, охоплює книжкові видання, наукові та науково-популярні статті, рецензії та інші роботи, які учений опублікував 1956–1999 рр. До вичерпного списку публікацій можна додати, що окремі роботи О. Мацюка продовжували виходити й після його смерті, як, наприклад, польський переклад його путівника “Замки і фортеці Західної України”. На жаль, у книзі не вміщено бібліографії рецензій на праці О. Мацюка, хоча свого часу принаймні часткову підбірку таких рецензій виконала Наталя Царьова, яка долучила їх до списку публікацій ученого з галузі філігранології³.

Видання, без сумніву, зацікавить не лише фахових істориків. Зібрані у книзі матеріали достатньо широко характеризують життєвий та творчий шлях визначного українського історика-архівіста Ореста Ярославовича Мацюка, а у багатьох випадках водночас є й важливими свідченням епохи, в яку йому довелося жити та працювати.

¹ Пам'яті Ореста Мацюка: *Nos erat in finis* // Студії з архівної справи та документознавства. Київ, 1999. Т. 4. С. 156–170; Горак Р. Нехай пропаде мое ім'я, але нехай живе і розвивається народ український: до сороковин відходу Ореста Мацюка // Франкова криниця. (Дрогобич). 1999. Ч. 32–34. 21 серпня. С. 7; Кметь В. Мацюк Орест-Нестор Ярославович // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Ювілейна книга / Упорядники О. Вінниченко і О. Целуйко. Львів, 2000. С. 132–134; Karolczak K. Orest Nestor Maciuk (1932–1999) // *Studia Historyczne*. Warszawa, 2000. R. XLIII. Z. 2 (169). S. 374–375; Karolczak K. Orest Nestor Maciuk (1932–1999) // *Lwów. Miasto-społeczeństwo-kultura*. Т. 4. *Studia z dziejów Lwowa*. Pod red. K. Karolczaka. Kraków: Wydawnictwo naukowe Akademii Pedagogicznej, 2002. S. 9–13.

² Шпак С. Орест Ярославович Мацюк – директор Центрального державного історичного архіву України у Львові (1991–1999) // Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет імені Івана Франка. Збірн. наук. праць. Вип. 8. Частина 2. С. 347–361.

³ Царьова Н. М. Список праць О. Мацюка з філігранології // Філіграні архівних документів України. XVIII–XX ст. Київ, 1992. С. 344–346.

ПЕРІОДИЧНІ ТА ПРОДОВЖУВАНІ ВИДАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ТЕМАТИКИ, ЩО ВИДАЮТЬСЯ В УКРАЇНІ, ТА ЗАРУБІЖНІ ВИДАННЯ УКРАЇНОЗНАВЧОЇ ТЕМАТИКИ (матеріали до бібліографії)

Укладач Р. В. РОМАНОВСЬКИЙ*

Бібліографічний опис видань здійснено згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”. Опис включає такі елементи: назва видання; відомості, що відносяться до назви; відомості про відповідальність (видавці); місце видання; рік початку видання. Видання, що включені до Переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватись результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, затвердженого ВАК України, позначені астериском ().*

Видання архівних установ

Архивная летопись Донбасса / Госархив Донец. обл. – Донецк, 2004. – .

Архіви України: наук.-практ. журн. / Держкомархів України. – К., 1947. – .*

Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. пр. / Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 1999. – .*

3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ: наук. і документ. журн. – К., 1994 – .*

Київ “Скарбниця документальної пам’яті”: зб. наук. пр. [щорічник] / Держархів м. Києва, Клуб “Скарбниця документальної пам’яті”. – К., 2006. – .

Константи: альманах соціальних досліджень / Держархів Херсон. обл. – Херсон, 1992. – .

Одеські архіви / Держархів Одес. обл. – Одеса, 2007. – .

Пам’ятки: археогр. щорічник / Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 1998. – .*

* Романовський Ростислав Володимирович – завідувач сектора науково-технічної інформації науково-інформаційного відділу Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Сіверянський архів / Держархів Чернігів. обл., Чернігів. від-ня Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Чернігів, 2007. – .

Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 1996. – .*

Сумський історико-архівний журнал: наук. журн. з історії та архівознавства України / Сумський держ. ун-т, Держархів Сумської обл. – Суми, 2005. – .

Харківський архівіст / Держархів Харк. обл. – Х., 2007. – .

Видання установ НАН України

Інститут археології

Археологічні відкриття в Україні ... р.: зб. наук. пр.: щорічник / НАН України, Ін-т археології. – К., 1998. – .*

Археологічні студії / НАН України, Ін-т археології, Буковин. центр археолог. досліджень при Чернів. держ. ун-ті ім. Ю. Федьковича. – К.; Чернівці, 2000. – .*

Археологія: наук. журн., засн. у березні 1989 р. Видається щоквартально / НАН України, Ін-т археології. – К., 1989. – .*

Археологический альманах: сб. ст. / Ин-т археологии АН Украины, Донец. обл. упр. культуры, Донец. обл. краевед. музей. – Донецк, 1993. – .*

Кам'яна доба України: зб. наук. ст. / Ін-т археології НАН України. – К., 2002. – .*

Інститут економіки

Історія народного господарства та економічної думки України: респ. міжвід. зб. / НАН України, Ін-т економіки. – К., 1967. – .

Інститут історії України

Ruthenica: [альманах середньовічної історії та археології Східної Європи] / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2002. – .

Воєнна історія / Укр. ін-т воєнної історії, Ін-т історії України НАН України, Нац. академія оборони України. – К., 2002. – .*

Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2005. – .*

Історико-географічні дослідження в Україні: зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2001. – .*

Історіографічні дослідження в Україні / НАН України, Ін-т історії України. – К., 1997. – .*

Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. ст. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 1996. – .*

Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 1991. – .*

Козацька спадщина: альманах Нікопольського регіон. від-ня НДІ козацтва Інституту історії України НАН України. – Нікополь; Дніпропетровськ, 2004. – .

Надчорномор'я у IX ст. до н.е. – на початку XIX ст.: студії з історії та археології / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2008. – .

Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи / Нац. комісія з питань повернення в Україні культурних цінностей, НАН України, Ін-т історії України. – К., 1999. – .

Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2000. – .*

Проблеми історії України: факти, судження пошуки: міжвідом. зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 1991. – .*

Регіональна історія України: зб. наук. ст. / НАН України, Ін-т історії України, Центр теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики. – К., 2007. – .

Середньовічна Україна / НАН України, Ін-т історії України. – К., 1994. – .*

Соціум. Альманах соціальної історії / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2002. – .*

Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 1997. – .*

Сторінки воєнної історії України: зб. наук. ст. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 1997. – .*

Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля / НАН України, Ін-т історії України, Кам'янець-Подільський держ. ун-т та ін. – Кам'янець-Подільський, 2005. – .

Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.) / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2002. – .*

Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 1993. – .*

Україна Соборна: зб. наук. ст. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2004. – .

Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку / НАН України, Ін-т історії України, Наук.-дослід. ін-т козацтва. – К., 1991. – .

Український історичний журнал / НАН України, Ін-т історії України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К., 1957. – .*

Український історичний збірник / НАН України, Ін-т історії України. – К., 1997. – .*

Український селянин: зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т історії України; Черкаський держ. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – 2001. – .*

Матеріали до української етнології: зб. наук. пр. / Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – К., 2002. – .*

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка

Медієвістика: зб. наук. ст. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2000. – .

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Культурологічний семінар.: наук. зап. – К., 2001. – .

Матеріали до української етнології: зб. наук. пр. / Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – К., 2002. – .*

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні

Східні слов'яни: Мова. Історія. Культура / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2002. – .

Інститут політичних та етнонаціональних досліджень

Еврейская мысль сквозь века: сб. науч. тр. по иудаике, еврейской истории и культуре / НАН Украины, Ин-т полит. и этнонац. исслед., Днепрпетр. регион. ин-т соц. и общин. работников – Дніпропетровськ; К., 1997. – .

Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, НАН України, Ін-т політ. та етнонац. дослідж. – К., 1999. – .*

Запорожские еврейские чтения / НАН Украины, Ин-т полит. и этнонац. исслед., Запорожский гос. ун-т. – Запорожье, 1998. – .

Наукові записки / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К., 1997. – .*

Інститут сходознавства ім. А. Кримського

Близькосхідний кур'єр / Центр близькосхідних дослідж., Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. – К., 1998. – .

Боспорские исследования / НАН Украины, Крымское отд-ние Ин-та востоковедения им. А. Ю. Крымского. – Симферополь, 2001. – .*

Матеріали по археології, історії та етнографії Таврії: збірник / НАН України, Крымское отд-ние ин-та востоковедения им. А. Е. Крымского. – Симферополь, 2000. – .*

Східний світ: засн. у 1927 р., насильно припинений 1931 р. Відновлений у 1993 р. / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. – К., 1993. – .*

Сходознавство / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. – К., 1997. – .*

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Княжа доба: Історія і культура / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2007. – .

Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 1954. – .*

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1992. – .*

Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1993. – .

Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т народознавства, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1998. – .

Український визвольний рух: наук. зб. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2003. – .

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського

Гардаріки = Gardariki: [бюлетень] / Львів. від-ня Ін-ту укр. археографії та джерелознавства НАН України, Укр. геральдичне т-во. – Львів, 2007. – .

Наукові записки: зб. пр. молодих вчених та аспірантів / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1996. – .*

Схід – Захід: Іст.-культурологічний збірник / Харк. держ. акад. культури, НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Харк. філія. – 1998. – .

Україна в минулому / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львів. від-ня. – К.; Львів, 1992. – .

Український археографічний щорічник / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1992. – .

Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника

Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 1992. – .*

Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Наук.-дослід. центр періодики. – Львів, 1994. – .*

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського

Наукові праці НБУВ / НАН України, НБУВ. – К., 1998. – .*

Рукописна та книжкова спадщина України: археогр. дослідж. унікальних архів. та бібл. фондів / НАН України, НБУВ, Ін-т рукопису, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1993. – .*

Слов'янські обрії / НАН України, Укр. комітет славістів, НБУВ. – К., 2006. – .

Українська біографістика=Biographistica ukrainica: зб. наук. пр. / НАН України, НБУВ, Ін-т біогр. дослідж. – К., 1996. – .*

Українсько-македонський науковий збірник / НАН України, НБУВ, Македонська академія наук і мистецтв. – К., 2005. – .

Видання навчальних закладів

Дніпропетровський національний університет

Вопросы германской истории: сб. науч. тр. / Днепропетр. нац. ун-т, Ін-т укр.-німецьких досягнень. – Днепропетровск, 1973. – .*

Дніпропетровський національний університет: зб. наук. пр. молодих вчених. Вип. 1: Історія. – Дніпропетровськ, 1999. – .

Дніпропетровський національний університет. Вісн. Серія: Історія та археологія. – Дніпропетровськ, 1993. – .*

Дніпропетровський історико-археографічний збірник / Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 1997. – .

Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2004. – .*

Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки: наук. щорічник / Нац. гірничий ун-т. – Дніпропетровськ, 2004. – .*

Історія української науки на межі тисячоліть / Дніпропетр. нац. ун-т, Від-ня історії та методології освіти, науки і техніки АН Вищої школи України та ін. – К., 2000. – .*

Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т, Каф. історії України. – Дніпропетровськ, 2005. – .*

Проблеми археології Подніпров'я: зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 1977. – .*

Проблеми політичної історії України: зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т, Каф. укр. історії та етнополітики. – Дніпропетровськ, 2006. – .

Запорізький державний університет

Вісник Запорізького осередку вивчення української діаспори: щорічник / Запоріз. держ. ун-т, Каф. загального і слов'янського мовознавства. – Запоріжжя, 2003. – .

Запорізький державний університет. Історичний факультет: наук. пр. – Запоріжжя, 1993. – .*

Культурологічний вісник: наук.-теоретич. щорічник Нижньої Наддніпрянщини / Запоріж. держ. ун-т, Запоріж. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. – Запоріжжя, 1995. – .*

Південна Україна XVIII – XIX ст.: зап. наук.-дослід. лабораторії історії Південної України Запоріж. держ. ун-ту / ЗДУ, НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Запоріж. від-ня. – Запоріжжя, 1996. – .*

Південна Україна XX ст.: зап. наук.-дослід. лабораторії історії Південної України Запоріж. держ. ун-ту / ЗДУ, НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Запоріж. від-ня. – Запоріжжя, 1998. – .

Старожитності степового Причорномор'я і Криму: зб. наук. пр. / Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 1990. – .*

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Історія та історіографія в Європі: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – .*

Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Вісник. Серія “Історія”. – К., 1958. – .*

Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Вісник. Серія “Міжнародні відносини”. – К., 1993. – .*

Київський національний університет ім. Т. Шевченка: зб. пр студентів та аспірантів. Гуманітарні науки. – К., 1998. – .

Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Вісник Серія “Українознавство”. – К., 1994. – .*

Пам'ять століть: іст. наук. та літ. журн. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. – К., 1996. – .*

Питання нової та новітньої історії: міжвід. наук. зб. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1965. – .

Просемінарії: Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Іст. ф-т, НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1997. – .*

Соціальна історія: наук. зб. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Каф. історії для гуманіт. ф-тів. – К., 2007. – .

Часопис української історії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Каф. укр. культури та етнополітики. – К., 2004. – .*

Львівський національний університет ім. І. Франка

Археологічні дослідження Львівського університету: зб. наук. пр. – Львів, 1996. – .*

Львівський національний університет ім. Івана Франка. Вісник. Серія історична. – Львів, 1962. – .*

Проблеми слов'язознавства: міжвід. наук. зб. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т славістики. – Львів, 1970. – .*

Україна модерна / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т іст. досліджень. – Львів, 1997. – .*

Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка: зб. наук. пр. – Львів, 2001. – .*

Національний університет “Києво-Могилянська академія”

Київська Академія / Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”. – К., 2004. – .

Магістеріум. Сер. “Археологічні студії” / Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”. – К., 1998. – .

Магістеріум. Сер. “Іст. студії” / Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”. Магістерські програми. – К., 1998. – .*

Мандрівець: укр. наук. журн. / Спільний проект Нац. ун-ту “Києво-Могилянська академія” і вид-ва “Мандрівець”. – К., 1993. – .*

Національний університет “Києво-Могилянська академія”: наук. зап. Іст. науки. – К., 2000. – .*

Український гуманітарний огляд / Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”, Т-во дослідників Центрально-Східної Європи. – К., 1999. – .

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: зб. наук. пр. молодих вчених / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Іст. ф-т. – Х., 1998. – .*

Вісник. Серія “Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки” / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.*

Вісник. Серія “Історія” / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.*

Дриновський збірник = Дриновски сборник / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Центр болгаристики та болгарських досліджень ім. Марина Дринова; Болгарська академія наук, Ін-т історії БАН, Ін-т балканістики БАН; Комісія істориків Україна – Болгарія. – Х.; Софія, 2007. – .

Методичний вісник / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Іст. ф-т. – Х., 2002. – .

Харківський історіографічний збірник / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2000. – .*

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

Буковинський журнал: громадсько-політичний, літературно-мистецький і науково-освітній часопис / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича та ін. – 1991. – .*

Історико-політичні проблеми сучасного світу: зб. наук. ст. / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Каф. всесвіт. історії та міжнар. відносин. – Чернівці, 2001. – .*

Історична панорама: зб. наук. ст. Чернів. нац. ун-ту. Спеціальність “Історія” / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Каф. історії нового та новітнього часу. – Чернівці, 2004. – .*

Питання історії нового та новітнього часу: зб. наук. ст. / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1998. – .

Питання історії України: зб. наук. ст. / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1997. – .*

Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: зб. наук. ст. / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1996. – .*

Чернівецький університет. Науково-дослідний Центр буковинознавства. Вісник. Серія: Історична. – Чернівці, 1993. – .

Чернівецький університет: наук. вісн.: зб. наук. пр. Серія “Історія”. – Чернівці, 1996. – .*

* * *

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: наук. зап. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне, 2000. – .*

Бердянський державний педагогічний інститут ім. П. Д. Осипенко: зб. наук. пр. Серія “Історія”. – Бердянськ, 2000. – .

Болгарський ежегодник=Болгарський щорічник = Български годишник / Київ. ін-т “Слов’янський ун-т”. – К., 1996. – .

Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського: наук. зап. Серія “Історія”. – Вінниця, 1999. – .*

Вісник Київського славістичного університету. Серія: Історія. – К., 1998. – .*

Волинь-Житомирщина: Історико-філол. зб. з регіон. проблем / Житомир. держ. пед. ін-т ім. І. Франка, Історико-філол. т-во, Житомир. наук.-краєзн. т-во дослідників Волині. – Житомир, 1997. – .

Волинський державний університет ім. Лесі Українки: зб. навч.-метод. матеріалів і наук. ст. іст. ф-ту. – Луцьк, 1999. – .

Волинський державний університет ім. Лесі Українки: наук. вісн. Серія “Іст. науки”. – Луцьк, 1997. – .*

Галичина: наук. і культ. просвітницький часопис / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 1997. – .*

Гілея: зб. наук. пр. / Укр. акад. наук, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2004. – .*

Донецький археологічний збірник / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 1992. – .*

Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі. Вісник. Сер. Гуманіт. науки: наук. журн. – Донецьк, 1999. – .

Донецький університет. Вісник: наук. журн. Сер. Б: Гуманіт. науки. – Донецьк, 1997. – .*

Дослідження з історії техніки: зб. наук. пр. / Нац. техн. ун-т України “КПІ”. – К., 2002. – .*

Дрогобицький краєзнавчий збірник / Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. І. Франка; Дрогобицький осередок укр. іст. т-ва ім. М. Грушевського; Ін-т Центрально-Східної Європи, Дрогобицька філія. – Дрогобич, 1994. – .*

Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1998. – .*

Ізмаїльський державний гуманітарний університет: наук. вісн. – Ізмаїл, 1997. – .*

Інтелігенція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія “Історія” / Одес. нац. політехніч. ун-т. – Одеса, 2003. – .*

Історико-літературний журнал / Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 1996. – .

Історична пам’ять: наук. зб. / Полтав. держ. пед. ін-т ім. В. Г. Короленка, Полтав. регіон. осередок Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Полтав. наук. т-во краєзнавців. – Полтава, 1998. – .*

Історична школа професора Володимира Задорожного: наук. зб. / Ужгород. держ. ун-т, Каф. історії України. – Ужгород, 1999. – .

Історичні і політологічні дослідження: наук. журн. / Донец. держ. ін-т, Іст. фак. – Донецьк, 1999. – .*

Історичні студії. Проблеми давньої і середньовічної історії та етнології / Ужгород. нац. ун-т, Каф. історії старод. світу і середніх віків. – Ужгород, 2007. .

Історія слов’янських народів: актуальні проблеми дослідження: зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2000. – .

Кам’янець-Подільський державний педагогічний університет: наук. пр. Іст. науки. – Кам’янець-Подільський, 2000. – .*

Київська старовина: наук. іст.-філол. журн. / Київ. славіст. ун-т. – К., 1882–1906, 1992 – .*

Київський державний лінгвістичний університет: Вісник. Сер. “Історія, економіка, філософія”. – К., 1997. – .*

Київський національний університет культури і мистецтв: Вісник. Сер. “Історія, теорія культури”. – К., 1999. – .*

Культура народів Причорномор’я: науч. журн. / НАН України, Кримський науч. центр, Таврич. нац. ун-т. и др. – Симферополь, 1997. – .*

Література та культура Полісся: Полісся та Лівобережна Україна в історичному та культурологічному контексті / Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 1990. – .*

Луганський державний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка. Вісник. Серія: Іст. науки. – Луганськ, 1997. – .*

Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я / Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова, Іст. ф-т, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Південноукр. центр етніч. та політ. досліджень “Лад”. – Одеса, 2007. – .

Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили: наук. пр. Серія: Іст. – Миколаїв, 1998. – .*

Наукові записки з історії України: зб. ст. / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. К. Винниченка. – Кіровоград, 1992. – .*

Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. / Переяслав-Хмельницький держ. пед. ін-т ім. Г. С. Сковороди, Іст. ф-т. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – .*

Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова: зб. наук. пр. Сер.: Іст. науки. – К., 2004. – .*

Національний університет “Острозька академія”: наук. зап. Іст. науки. – Острог, 2001. – .*

Новик. Труды по военной истории [Научного Одесского Военно-Исторического Клуба] / Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова, Ист. ф-т, Каф. новой и новейшей истории. – Одесса, 2008. – .

Нові сторінки історії Донбасу / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 1998. – .*

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Записки історичного факультету. – Одеса, 1995. – .*

Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 1998. – .*

Південний архів: зб. наук. пр. Іст. науки / Херсон. держ. ун-т, Іст. ф-т. – Херсон, 1998. – .*

Прикарпатський університет. Вісник. Серія: Історія. – Івано-Франківськ, 1995. – .*

Степи Європи в епоху середньовіччя. Труды по археологии / Ин-т археологии НАН Украины, Донецкий гос ун-т. – Донецк, 2000. – .*

Структурно-семіотичні дослідження в археології / Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2000. – .*

Слов'янський вісник. Сер.: Іст. науки / Рівнен. ін-т слов'язнавства Київ. славіст. ун-ту, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне, 1998. – .

Сторінки історії: зб. наук. пр. / Нац. техніч. ун-т України “КПІ”. – К., 1992. – .*

Степи Европы в эпоху средневековья. Труды по археологии / Ин-т археологии НАН Украины, Донецкий гос ун-т. – Донецк, 2000. – .*

Структурно-семіотичні дослідження в археології / Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2000. – .*

Сумська старовина: наук. журн. з історії та культури України / Сумський держ. ун-т. – Суми, 1996. – .*

Східноукраїнський національний університет: Вісник. Серія: “Іст. науки”. – Луганськ, 1996. – .*

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского: ученые зап. Серія: История. – Симферополь, 2001. – .*

Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка: наук. зап. Серія: Історія. – Тернопіль, 1997. – .*

Ужгородський національний університет: наук. вісн. Серія: Історія. – Ужгород, 1998. – .*

Україна дипломатична: наук. щорічник / Дипл. академія при Міністерстві закордонних справ України. – К., 2000. – .*

Українознавчі студії: наук.-теорет. журн. Ін-ту українознавства при Прикарпатському ун-ті ім. В. Стефаника. Виходить 1 раз на рік. – Івано-Франківськ, 1998. – .*

Українська академія історичних наук. Вісник: наук. журн. Виходить 4 рази на рік. – К., 2001. – .

Українська полоністика: наук. журн. / Житомир. держ. ун-т імені Івана Франка. – Житомир, 2004. – .

Університет: історико-філософ. журн. / Київ. славист. ун-т. – К., 2004. – .*

Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди: зб. наук. пр. Серія: Історія та географія. – Х., 1997. – .*

Часопис наукових праць викладачів історико-юридичного факультету / Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. – Ніжин, 2006. – .

Черкаський державний університет ім. Богдана Хмельницького: наук. вісн. Серія: Іст. науки. – Черкаси, 1996. – .*

Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка: Вісник. Серія: Іст. науки. – Чернігів, 1998. – .*

Slavica Ternopolensia / Лабораторія славистич. студій Терноп. держ. пед. ін-ту. – Тернопіль, 1997. – .

Видання музеїв

Військово-історичний альманах / Центр. музей Збройних Сил України. – К., 2000. – .

Волинський музей. Історія і сучасність: наук. зб. / Волин. краєзн. музей, Волин. обл. т-во краєзнавців. – Луцьк, 1999. – .

Закарпатський краєзнавчий музей: наук. зб. – Ужгород, 2000. – .

Заповідна Хортиця: зб. пр. співробітників заповідника / М-во культури і туризму України, Нац. заповідник "Хортиця". – Запоріжжя, 2006. – .

Известия Крымского Республиканского краеведческого музея: ежекварт. науч.-попул. журн. – Симферополь, 1993. – .

Івано-Франківський краєзнавчий музей: наук. зап. – Коломия, 1993. – .

Краеведческий альманах / Измаильский историко-краеведческий музей Придунавья. – Измаил, 2007. – .

Лаврський альманах: зб. наук. пр. / Нац. Києво-Печерський іст.-культ. заповідник. – К., 1999. – .*

Літопис Донбасу: краєзн. альманах / Донецький обл. краєзн. музей. – Донецьк, 1992. – .

Літопис Хмельниччини: краєзн. зб. / Хмельниц. обл. краєзн. музей. – Хмельницький, 2001. – .

Львівський історичний музей: наук. зап. – Львів, 1993. – .

Музейний вісник: наук.-теорет. щорічник / Запоріж. держ. обл. краєзн. музей. – Запоріжжя, 2001. – .*

Несторівські студії. Духовні традиції в українській культурі / Нац. Києво-Печерський іст.-культ. заповідник, Печерська районна у місті Києві держ. адміністрація.

Рівненський краєзнавчий музей: наук. зап. – Рівне, 1996. – .

Скарбниця української культури: зб. наук. пр. / Чернігів. іст. музей ім. В. В. Тарновського; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Чернігів. від-ня. – Чернігів, 2002. – .

Сторінки історії Миргородщини: зб. наук. пр. / Миргород. краєзн. музей та ін. – Миргород, 2000. – .

Суворовские чтения / Измаильский ист. музей А. В. Суворова, Измаильское пушкинское общество. – Измаил, 2000. – .

Херсонесский сборник / Нац. заповідник "Херсонес Таврический". – Симферополь, 1926. – .*

Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського: наук. зап. – Чернігів, 1996. – .

Видання інших установ

Археологічна збірка = Archaeological collection / Херсон. обл. інспекція охорони пам'яток, Від. археології. – Херсон, 2002. – .

Археологічний літопис Лівобережної України: наук. журн., виходить раз на півріччя. – Полтава, 1997. – .*

Археометрія та охорона історико-культурної спадщини / Ін-т пам'яток охоронних досліджень. – К., 1997. – .*

Вінницький альбом: літ.-худож. та іст.-краєзн. альманах. – Вінниця, 1998. – .

- Вісник Інституту досліджень діаспори. – К., 1995. – .
- Вісник міжнародної асоціації українців. – К., 1990. – .
- Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури: загальнодерж. бюл.: [виходить двічі на рік] – К., 1997. – .
- Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Біла Церква, 2000. – .
- Грані: наук.-теорет. і громад.-політ. альманах. – Дніпропетровськ, 1998. – .*
- Дністер: Щоквартальний літературно-мистецький, громадсько-історичний, культурно-освітній та краєзнавчий журнал Українського Подністров'я. – 1992. – .
- Древности...: Харьковский ист.-археолог. ежегодник / Харьк. ист.-археолог. общество. – 1994. – .
- Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці історично-філософської секції. – Львів.*
- Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів.
- Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2003. – .*
- Истоки=Sources: вестн. / Нар. ун-т Еврейской культуры в Восточной Европе. – Харьков, 1999. – .
- Историческая память: ист.-краевед. ежегодник / Укр. о-во охорони пам'яток історії та культури, Одес. обл. організація. – Одеса, 1999. – .
- Історико-філологічне товариство Андрія Білецького: записки. – К., 1998. – .
- Історичний журнал: наук. громад.-політ. вид. – К., 2003. – .*
- Історичний календар Чернігівщини на ... рік / Чернігів. земляцтво. – К., 1998. – .
- Історичний календар: щорічник: наук.-попул. та літ. альманах / Міжнар. іст. клуб "Планета". – К., 1996. – .*
- Історія в школах України: наук.-метод. журн. / М-во освіти України. – К., 1995. – .
- Історія в школі: наук.-метод. журн. – К., 1998. – .
- Історія та історіографія в Європі: зб. наук. пр. – К.: УНІСЕРВ, 2003. – .
- Історія та правознавство: наук.-метод. журн. / ТОВ "Видавнична група "Основа". – Х., 2003. – .
- Історія української географії: всеукр. часопис / Укр. геогр. т-во та ін. – Тернопіль, 2000. – .
- Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. пр. / АН вищої школи України, Сектор історії та методології освіти, науки і техніки, Комісія з історії освіти і науки НТШ. – К., 2000. – .

Ї: незалежний культуролог. часопис / Фонд Kultur kontakt (Відень), Міжнар. фонд відродження (Львів), Ін-т політолог. і культуролог. дослідж. – К.; Львів, 1997. – .

Клио: историко-художественный журнал. – Харьков, 1994. – .

Краєзнавець Прикарпаття: регіон. наук.-метод. альманах / Івано-Франків. обл. держ. центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, Івано-Франків. обл. організація Всеукр. спілки краєзнавців. – Івано-Франківськ, 2003. – .

Краєзнавство: наук.-популяр. журн: засн. 1927 р., відновлений у 1993 р. Виходить щоквартально. – К., 1993. – .

Краєзнавчий альманах / Миколаїв. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. – Миколаїв, 2001. – .

Крымский альбом: ист.-краевед. и лит.-художеств. альманах. – Феодосия, 1996. – .

Крымский Архив: ист.-краевед. и лит.-философ. журн. / Крымский центр гуманитар. исследований, Крымское общество русской культуры. – Симферополь, 1994. – .*

Крымский дневник: документ.-художеств. и ист.-культ. период. издание / Фонд развития культуры Крыма и милосердия. – Симферополь, 1994. – .

Купола: ист. альманах. – К., 2006. – .

Летопись Причерноморья: ист.-лит. журн. – Херсон, 1999. – .

Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. / НТШ в Україні, НАН України, Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Львів, 1992. – .

Молода нація: альманах. – К., 1996. – .

Молодіжний науковий вісник. Вип. 1: Іст. науки. – [Луцьк], 1999. – .

Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. / Наук.-дослід. центр "Часи козацькі". – К., 1999. – .

Однострій: укр. військ.-іст. журн. – Рівне, 1998. – .

Пам'ятки України: наук. альманах. – К., 1969. – .*

Питання історії науки і техніки / Центр пам'ятокознавства НАН України і Укр. т-во охорони пам'яток історії і культури. – К., 2007. – .*

Покуття: іст.-краєзн. та літ.-мист. альманах / Снятин. район. держ. адміністрація, Район. організація Т-ва укр. мови ім. Т. Шевченка "Просвіта". – Снятин, 1993. – .

Полтавський археологічний збірник / Центр охорони та досліджень пам'яток археології. – Полтава, 1993. – .

Праці Центру пам'ятокознавства. – К., 1991. – .*

Проблеми історії Голокосту / "ТКУМА", Центр. укр. фонд історії Голокосту. – Днепропетровск; Запорож'є, 2002. – .

Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн. / Чернігів. обл. об'єднання "Просвіта". – Чернігів, 1994. – .*

Слов'яносербія: літ.-мист. та іст.-краєзн. альманах. – Луганськ, 2003. – .

Україна ХХ століття: історія та право: зб. наук. пр. – Запоріжжя, 1998. – .

Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Головна Рада товариства (Київ): інформ.-метод. вісн. – К., 1991. – .

Український історик: журнал історії і українознавства / Укр. іст. т-во. – Нью-Йорк; К.; Львів; Торонто; Париж, 1963. – .*

Український музичний архів: документи і матеріали з історії укр. муз. культури. – К., 1995. – .

Українсько-сербський збірник: Украс. Історія. Культура. Мистецтво. – К., 2006. – .

Харьковский исторический альманах / Харьк. частный музей городской усадьбы. – Х., 2002. – .

Хроніка–2000: укр. культуролог. альманах. – К., 1992. – .

Юго-Запад. Одессика: историко-краеведческий науч. альманах = Південний захід. Одесіка: історико-краєзнавчий наук. альманах / Ассоциация европейской культуры “Золотая акция” = Асоціація європейської культури “Золота акція”. – Одесса, 2006. – .

Sagratia – Карпатика / Ужгород. держ. ун-т, НДІ Карпатознавства. – Ужгород, 1992. – .*

Mediaevalia ucraïnica: ментальність та історія ідей / Т-во дослідників Центрально-Східної Європи. – К., 1992. – .

Ucraïnica: архівні студії. – К., 1997. – .

Vita antiqua: зб. ст. / Т-во археології та антропології. – К., 1999. – .*

Зарубіжні видання українознавчої тематики

Альманах Українського часопису “Вільна думка” та Фондації українознавчих студій в Австралії. – Сідней, 1994. – .

Варшавські українознавчі записки. – Варшава, 1989. – .

Biuletyn ukrainoznawczy / Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. – Przemyśl, 1995. – .

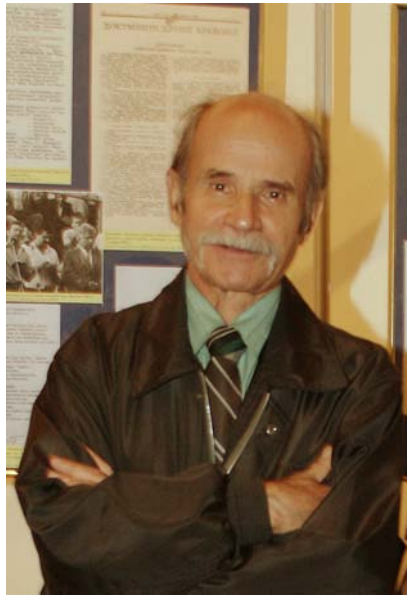
Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge, Mass, 1977. – .

Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze=Краківські українознавчі зошити / Uniwersytet Jagielloński, Fundacja św. Włodzimierza. – Kraków, 1998. – .

Studia Ruthenica Cracoviensia / Uniw. Jagiellonski. – Kraków, 2003. – .

Ucraïnica Petropolitana: сб. науч. тр. / Санкт-Петербургский гос. ун-т, Центр по изучению истории Украины. – СПб., 2006. – .

**ПАМ'ЯТІ ВИДАТНОГО
АРХІВІСТА, ІСТОРИКА
АНАТОЛІЯ ВІКТОРОВИЧА КЕНТІЯ**

23 лютого 2010 р. відійшла за горизонт земного життя чудова, чесна, талановита людина – видатний вчений-архівіст, історик, Заслужений працівник культури України, кавалер ордена “За заслуги” III ступеня, провідний науковий співробітник Центрального державного архіву громадських об’єднань України **Анатолій Вікторович Кентій**.

Народився А. В. Кентій 12 квітня 1937 р. у Києві в родині службовця. Рання втрата батька, зниклого безвісти на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., страшні роки нацистської окупації, тяжкі повоєнні будні наклали певний відбиток на

формування його характеру і світогляду. Анатолій Вікторович звик самотійно йти по життю, з відчуттям справедливості дивитися на речі і події. Після закінчення в 1955 р. середньої школи він пішов працювати учнем слюсаря Молотовського райпромкомбінату м. Києва. У 1956–1959 рр. проходив службу в Радянській Армії, згодом до 1965 р. працював слюсарем на заводі ім. Артема у м. Києві. Одночасно навчався на заочному відділенні історичного факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (1962–1968 рр.).

Все своє життя Анатолій Вікторович присвятив архівній справі. Прийшовши в архівну систему в 1966 р., він 44 роки працював на наукових і керівних посадах в державних архівах та Головному архівному управлінні при Раді Міністрів УРСР: старшим науковим співробітником у Центральному державному історичному архіві УРСР (1966–1968); старшим інспектором організаційно-методичного відділу Архівного управління при Раді Міністрів УРСР (1968–1970) та помічником начальника Архівного управління (1970–1979). З 1980 р. працював у Партійному архіві: інструктором, старшим науковим співробітником, заступником директора уже ЦДАГО України; у 1992–1997 рр. знову працював у Го-

ловному архівному управлінні при Кабінеті Міністрів України начальником відділу зберігання та обліку Архівного фонду України. Останні 12 років Анатолій Вікторович присвятив роботі у ЦДАГО України: спочатку головним охоронцем фондів, а потім – провідним науковим співробітником у відділі використання інформації документів.

Як один із провідних фахівців у архівній справі, А. В. Кентій постійно залучався до розроблення численних нормативно-методичних документів з організації забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду України, їх обліку та використання; здійснював науково-технічне опрацювання нових надходжень до архіву. Зокрема, під його керівництвом було розроблено “Методику і критерії виявлення і включення унікальних документальних пам’яток Національного архівного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання” (К., 1999). Він самостійно здійснив науково-технічне упорядкування одного із найскладніших фондів ЦДАГО України – Колекцію документів “Український музей у Празі” тощо.

Анатолій Вікторович вдало поєднував архівну працю із науковими дослідженнями. Він не боявся гострих тем, адже спирався на архівні джерела, наукові праці, мемуарну літературу, епістолярну спадщину, що давало можливість всебічно і зважено оцінювати історичні факти і суспільні процеси, які відбувалися в Україні. До кола наукових інтересів А. В. Кентія входили проблеми національно-визвольних змагань 20–50-х років ХХ ст. в Україні та партизанського руху в період Другої світової війни 1939–1945 рр. Одним із перших він почав ретельно досліджувати історію ОУН та УПА, був активним членом Робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності українських націоналістів. Його розробки, без перебільшення, стали найновішими і найповнішими дослідженнями з цієї проблематики. Праці А. В. Кентія є незаперечним внеском у розвиток вітчизняної історичної науки, вони відомі в науковому середовищі не лише в Україні, а й за її межами.

А. В. Кентій був автором і членом авторських колективів низки монографій, серед яких “Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине в 1941–1944 гг. В 2-х томах” (К., 1986), “Штаб непокоренных (Украинский штаб партизанского движения в годы Великой Отечественной войны)” (К., 1988) та ін. Особливо плідними були останні десять років, коли з’явилися його праці “Війна без пощади і милосердя: Партизанський рух в тилу вермахту в Україні. 1941–1944 рр.” (К., 2005, у співавторстві), “Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси в 2-х томах” (К., 2005, 2008), унікальне науково-довідкове видання “Україна партизанська. 1941–1945 рр. Партизанські формування та органи керівництва ними” (К., 2001, у співавторстві). А. В. Кентій є упорядником багатьох збірників документів, зокрема, “Голод 1932–1933 років на Україні: очима

істориків, мовою документів” (К., 1990), “Симон Петлюра. Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борцям за самостійну Україну” (К., 2001), “Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з’єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень – вересень 1943 р.): очима учасників, мовою документів” (К., 2005), “Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали” (К., 2008), багатотомної серії “Літопису УПА” тощо. Він є автором понад 80-ти наукових статей, повідомлень і публікацій на сторінках українських журналів і газет з різноманітної тематики.

На жаль, Анатолій Вікторович пішов із життя в розквіті творчих сил, сповнений низки започаткованих планів та ідей. Відтепер для всіх, хто знав цю чудову Людину, почався новий відлік часу – часу спогадів і вшанування видатного вченого, справжнього патріота своєї Батьківщини, Людини, яка любила і цінувала життя, була відданою архівній справі. Світлий образ Анатолія Вікторовича Кентія назавжди збережеться в нашій пам’яті.

*Державний комітет архівів України,
Центральний державний архів громадських об’єднань України,
Центральний державний історичний архів України, м. Київ*